

UDK:378.81

*Nilufar ABDURASHIDOVA ,
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
<https://orcid.org/0000-0003-1365-2203>
E-mail: nilufarabdurashidova66@gmail.com*

TDTU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

CHET TILINI O'RGANISH JARAYONIDA TALABALARNING MADANIY BILIM VA KO'NIKMALARINING RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolamiz til ta'limiga e'tibor qaratib, umuman ta'limni o'zgartirish bo'yicha muhim tadqiqotlarni o'rganishga qaratilgan. Chet tilini o'rganish nafaqat uning grammatik qoidalari va so'z boyligi haqida bilim olish balki bu o'zini madaniy tushuncha va malakalar bilan boyitish imkoniyatini beradi. Madaniyat va til o'rtasidagi munosabatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va chet tilida tajriba o'ttirish nafaqat tilni bilishni yaxshilaydi, balki tegishli madaniyatning ajoyib urf-odatlarini, tarixiy voqealari, axloqiy me'yorlari va e'tiqodlarini o'rganish uchun alohida imkoniyat yaratadi.

Kalit so'zlar: Madaniyat, kompetensiya, urf-odat, til, madaniy tarkib, komponent, istiqbol, chet tili.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНЫХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Эта статья посвящена изучению важных исследований по изменению образования в целом с упором на языковое образование. Изучение иностранного языка-это не только получение знаний о его грамматических правилах и словарном запасе. Это дает возможность обогатиться культурным пониманием и навыками. Отношения между культурой и языком неоспоримы, они неразрывно связаны. Приобретение опыта работы с иностранным языком не только улучшает знание языка, но и дает особую возможность изучить замечательные традиции, исторические события, моральные нормы и верования соответствующей культуры.

Ключевые слова: Культура, компетенция, традиция, язык, культурное содержание, компонент, перспектива, иностранный язык.

DEVELOPMENT OF CULTURAL KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

This article is devoted to the study of important studies on the change of education in general with an emphasis on language education. Learning a foreign language is not only about gaining knowledge about its grammatical rules and vocabulary. This gives you the opportunity to enrich yourself with cultural understanding and skills. The relationship between culture and language is undeniable, they are inextricably linked. The acquisition of experience working with a foreign language not only improves the knowledge of the language, but also gives a special opportunity to study the wonderful traditions, historical events, moral norms and beliefs of the corresponding culture.

Key words: Culture, competence, tradition, language, cultural content, component, perspective, foreign language.

Kirish. Yangi tilni o'rganish orqali talabalar an'analar, odob-axloq, musiqa va adabiyot kabi turli xil madaniy tushunchalarni kashf etadilar. Bu ularga inson mavjudligining boyligi va xilma-xilligiga sho'ng'ish va uni qadrlash uchun ajoyib imkoniyat beradi. Chet tilini o'rganish paytida madaniy bilimlarni egallash talabalar uchun til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini hisobga olib, tilning nozik tomonlarini tushunish va uni qo'llash usulini o'rganishadi. Hozirgi kunda shaxsning yaxlit o'sishi uchun tushunish, rahm-shafqat va qabul qilish kabi fazilatlarga ega bo'lish muhim ya'ni yangi tilni o'zlashtirish ushbu fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Turli madaniyatlar haqida bilimga ega bo'lish talabalarga madaniy farqlarni aniqlash va qadrlash va ularni hech qanday noto'g'ri qarashlarsiz qabul qilish imkonini beradi. Akademik jihatdan talabalar har bir madaniyatning o'ziga xos nuqtai nazariga ega ekanligi va bir xil ob'ektivlik turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkinligi to'g'risida bilimga ega bo'ladi. Shuning uchun ular farqlarni hisobga olish, hurmat ko'rsatish

va nuqtai nazarlarning kombinatsiyasini rag'batlantirish muhimligini tan olishadi.

Zamonaviy hayotda mutaxassislar o'zlarining madaniyatlararo ko'nikmalari va ekspert bilimlariga ega bo'lishlari va takomillashtirishlari muhimdir. Talabalarning madaniyatlararo kompetensiyasini oshirishdan maqsad ularning turli madaniyatlar haqidagi tushunchalarini kengaytirish, turli qadriyatlar va me'yorlarga nisbatan sezgirlikni rivojlantirish, ularga nisbatan tan olinishi va bag'rikengligini oshirish va agar kerak bo'lsa, xorijiy mamlakatlarda hayotga moslashish qobiliyatini osonlashtirishdir. Taqdim etilgan ma'lumotlar nomuvofiqlikni bartaraf etishga yordam beradi. Mutaxassislarning madaniyatlararo qobiliyatlarini oshirish talabi va oliy ta'limning mavjud monokultural tabiati o'rtasida ziddiyat mavjud. Globallashuv o'sib borayotgan tendentsiyasini hisobga olgan holda, odamlar boshqa millatlarda, urf-odatlarida va ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmalarda harakat qilishlari kerak. Endi o'qituvchilar ham, talabalar ham chet tilini bilish bilan bir qatorda yuridik, texnik va iqtisodiy

bilimlarga ega bo'lish yetarli emasligini tushunishadi. Xulq-atvorimizni madaniyatlararo aloqa me'yorlariga moslashtirish bir xil darajada muhimdir. Bu o'ziga xos madaniyatga ega bo'lgan muhitda samarali xatti-harakatlarni rag'batlantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Til va uning rivojlanishi ustuvor ahamiyatga ega bo'lsa-da, tan olish kerakki, ushbu yondashuv bilan madaniyat ko'pincha e'tibordan chetda qolgan[1]. Stern madaniyatning til ta'limidagi ahamiyatini ta'kidlashga qaratilgan katta sa'y-harakatlar va fidoyiliklarga qaramay, madaniy elementlarni birlashtirish hali ham amalda qo'llash qiyinligini ta'kidlaydi. O'quv materiallarida madaniy tarkib yo'qligi tez-tez qayd etilgan. Pulvernessing (1996:7) so'zlariga ko'ra, vaziyatlarni o'rganishda ingliz tilini o'qitish bo'yicha quyidagi bayonot berilgan. Ingliz tilini idrok etish shundan iboratki, u har qanday madaniy muhitga uzluksiz moslashishni ta'minlab, o'ziga xos madaniy kontekstlar bilan cheklanib qolmasdan, universal aloqa tili bo'lib xizmat qilishi kerak. Haqiqiylik juda qadrlangan bo'lsa-da, uning ahamiyati ishlatilgan tilning ishonchli misollarini taklif qilish bilan cheklangan. Tarkibning rag'batlantiruvchi kuch sifatida ahamiyati e'tirof etildi, ammo madaniy jihatdan noto'g'ri deb qabul qilinishi mumkin bo'lgan materiallardan qochish ham bir xil darajada muhimdir deydi. 1970-yillar va 1980-yillarning katta qismi davomida o'quv dasturlarini ishlab chiqish va kontent yaratishda madaniyatdan ko'ra samaradorlik maqsadlariga ustuvor ahamiyat berildi, ehtiyojlarni baholash bu sa'y-harakatlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'ldi. 1997 yilda Byram tomonidan o'tkazilgan tahlildan oldin, boshqa hech bir olim madaniyatshunoslik va ingliz tilini o'qitish o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rganmagan. Buning sababi shundaki, u aniq yosh guruhlariga moslashtirilgan aniq nazariyalar yoki o'qitish usullaridan foydalanmaydi. Matn o'quvchilarning hissiy va axloqiy o'sishini hisobga olmaydi, chunki ularning ijtimoiy o'ziga xosligi sinfdagi xilma-xillik bilan to'qnashuv yoki hatto maktabdan tashqarida norasmiy ta'lim paytida so'roq qilinadi. Bundan tashqari, tadqiqotchilarning muhokamasida o'rganuvchi mahalliy yoki chet elda bo'lsin, sinf mashg'ulotlarining turli dinamikasiga mos keladigan tegishli o'qitish usullari va turli xil o'qitish strategiyalarini o'rganishga e'tibor bermaydi[2]. Byramning tadqiqotlari davlat maktablarida o'spirinlar tomonidan yevropa tillarini o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, madaniyatlararo tushunishni targ'ib qilish vositasi sifatida tegishli millatga ta'lim kursiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratildi. U madaniyatshunoslikda topilgan mavhum va quruq nazariy tahlil orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantiruvchi istiqbollar va ko'nikmalarni rivojlantirish qobiliyatini qadrlashi ajablanarli emas, bu mafkuralarni tanqid qilish va talqin qilishga qaratilgan. Bryanning so'zlariga ko'ra, Madaniyatshunoslik va chet tillarini o'qitish bir-biriga bog'liq emas. Biroq, u madaniyatni tanqidiy tahlil qilishni tilni o'qitishga kiritishning potentsial afzalliklarini tan oladi, bu o'quv jarayoniga alohida e'tibor qaratadi va turli xil o'quv sharoitlarida ona tili bo'lmagan o'rganuvchilarning ehtiyojlariga e'tibor beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Turli madaniyatlarda his-tuyg'ularni namoyon etish, g'azabni boshqarish, qayg'uni engish, nizolarni hal qilish, hurmat ko'rsatish va hatto boshqalarga mehr ko'rsatish haqida gap ketganda turli xil urf-odatlar mavjud. Chet tillari bo'yicha mutaxassislar O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga rivojlanayotgan integratsiyasini, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, madaniyat va mafkuradagi o'zgarishlarni, shuningdek, turli xalqlar va tillarni assimilyatsiya qilish jarayonini va yangi aloqa vazifalarini yodda tutishlari muhimdir. Bugungi kunda ijtimoiy xabardorlik va xorijiy tillar va madaniyatlar to'g'risida bilim olishga e'tibor kuchaymoqda. O'zgaruvchan sharoitlarni hisobga olgan holda, oliy ta'lim o'z maqsadlarini

baholashi va jamiyat ehtiyojlari va tarixiy kontekstni yaxshiroq qondirish uchun moslashishi kerak. Zamonaviy adabiyot shuni ko'rsatadiki, olimlar tillararo dunyoda mavjud bo'lgan madaniyatlararo muammolarga ko'proq qiziqish bildirishgan. Bull-Bonertning so'zlariga ko'ra, madaniyatlararo aloqa arenasini faol va takomillashtirilgan o'rganish va qo'llash sohasidir[3].

Turli madaniyatlar shaxslar bilan o'zaro, mislsiz qadriyatlariga ega bo'lgan individual va jamiyat, ham bizning kundalik hayotda ajralmas jihatga aylandi. Xofstedening ta'kidlashicha, yuksalishi bilan xalqarolashtirish va globallashtirish, shaxslar madaniyatlararo aloqada tez-tez uchraydigan muammolarni ko'proq bilishadi. Qiyinchiliklarning asosiy sabablarini tushunishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, ko'p hollarda ularga nima sabab bo'lganligi va ularni qanday hal qilish mumkinligi noma'lum bo'lib qolmoqda. Madaniy xabardor bo'lmashlikning og'ir natijasi faqat ksenofobiya bilan ifodalanadi. Madaniyatlararo tushunmovchiliklar turli xil salbiy natijalarga olib kelishi mumkin, masalan, muvaffaqiyatsiz xalqaro biznes operatsiyalari, turli maktab guruhlaridagi aloqa qiyinchiliklari va chet elda o'qish paytida umidsizlik. Madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar turli xil kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan muloqot qilishning pragmatik vositalaridan ko'proq narsani ta'minlashi mumkin. Ular, shuningdek, shaxsiy o'sish uchun qimmatli imkoniyat yaratishi mumkin, chunki boshqa madaniyatlaraga duch kelish o'z istiqbollari va harakatlarini aks ettiruvchi tekshirishni talab qiladi[4].

Bundan tashqari, ona tilidan boshqa tilni o'zlashtirish o'quvchilarning qarashlarini kengaytirishi va ularning kognitiv va ta'sirchan aloqalarini kuchaytirishi mumkin. Natijada talabalar atrofdagi dunyoni chuqurroq anglashlari mumkin. Lingvistik qobiliyatga erishish orqali talabalar nafaqat bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, balki mo'ljallangan til madaniyati bilan muhim aloqalarni shakllantirish, uning xalqiga hayrat, hayrat va hamdardlikni tarbiyalash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Tahlil va natijalar. To'liq tahlildan so'ng, biz talabalarimizning madaniyatlararo ko'nikmalarini rivojlantirish biz yaratgan sharoitlarga bog'liq degan xulosaga keldik. Bunday sharoitda bizning birinchi harakat rejamiz talabalarimizni madaniyatlararo hamkorlik masalalari bo'yicha o'qitishga qaratilgan ixtisoslashtirilgan dasturlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Talabalarimizning madaniyatlararo vakolatlari ilmiy asoslangan talabalar tashkilotlari orqali ham rivojlanmoqda. Klubdagi mashg'ulotlar davomida talabalar ko'p tilli sohadagi madaniyatlararo muammolarni muhokama qiladilar, kollej bitiruvchilarini jahon sahnasidagi bo'lajak rollariga tayyorlashning turli yondashuvlarini o'rganadilar. Hozirgi vaqtda chet tillarini bilish va turli madaniyatlarni tushunish hayotimizning barcha jabhalarida muhim ahamiyatga ega ekanligi ayon bo'ldi. Odamlar o'z hayotlari va kareralarining amaliy jihatlarida, ayniqsa chet elda ishlashda foydalanadigan chet tillari bo'yicha bilimlarga ega bo'lish tendentsiyasi ortib bormoqda. Madaniyatlararo hamkorlikning tiklanishi va insoniyatning intellektual bilimlari boyligiga bo'lgan qiziqishning kuchayishi chet tillarini nafaqat qiziqarli mavzuga, balki Rossiyaning global iqtisodiy tizimga singib ketishiga va boshqa mamlakatlar bilan ilmiy, texnik va madaniy loyihalarni amalga oshirishga imkon beradigan madaniy nutqning muhim vositasiga aylantirdi. Norasmiy tilni biladigan mutaxassislarga talab ortib bormoqda. Madaniy va iqtisodiy aloqalar bilan shug'ullanadigan mutaxassislar turli sohalarda qo'llaniladigan o'ziga xos jargonni chuqur tushunishlari va chet el adabiyotini yaxshi bilishlari kerak. Mavjud vaziyat tillarni o'qitish va madaniy ma'rifatga bo'lgan yondashuvda sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi. Asosan, talabalar madaniyatlararo kompetentsiyalarni rivojlantirishlari

uchun ularga yetarli imkoniyatlar va sharoitlarni ta'minlash juda muhimdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalar madaniyatlararo ta'lim komponentlarini o'z o'quv dasturiga, ayniqsa ingliz tili kurslariga kiritishga ochiq. Ingliz tilini o'qitishga ixtisoslashgan o'qituvchi-murabbiylar o'quvchilarga madaniy jihatlar to'g'risida ma'lumot berishga tayyor ekanliklarini namoyish etdilar. Biz turli sohalaridagi o'qituvchilarga o'z darslariga madaniyatlararo ta'lim elementlarini ijodiy kiritishni taklif qilamiz. Bu talabalarga tobora globallashib borayotgan zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur ko'nikmalarni egallashga imkon beradi, shuningdek ularni o'zgaruvchan professional talabalariga tayyorlaydi. Ushbu jarayonni yoshligidanoq boshlash muhim,

shuning uchun boshlang'ich va o'rta maktablardagi ingliz tili o'qituvchilari o'z o'quvchilariga madaniyatlararo bilimdon bo'lish va kelajak istiqbolni qabul qilish bo'yicha ko'rsatmalar berishlari kerak. Chet tilini o'rganish jarayoni shunchaki uning grammatik qoidalar va so'z boyligini o'zlashtirishdan tashqari. Bu shaxsning yaxlit o'sishi uchun muhim bo'lgan madaniy ong va qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Til va madaniyatni tushunish bir-biri bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun birini bilish boshqasini tushunish uchun tegishli harakatni talab qiladi. Til o'rganuvchilarni turli madaniyatlarni tushunish va qadrlashga undash juda muhim, chunki bu nafaqat ularning til ko'nikmalarini, balki individual rivojlanishi va boshqalar bilan munosabatda bo'lish qobiliyatini ham sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Stern H.H. (1992). Issues and Options. In Language Teaching (ed. by Patrick Allen and Birgit Harley). Oxford: Oxford University Press.
2. Byram M. (1989). Cultural Studies in Foreign Language Education. Clevedon: Multilingual Matters
3. Stern H.H. (1992). Issues and Options. In Language Teaching (ed. by Patrick Allen and Birgit Harley). Oxford: Oxford University Press.
4. Hofstede G. Cultures consequences: International differences in workrelated values. Sage Publications, USA, 1991. – 325 pp.

Aziza ADILBEKOVA,
Master's student of Karshi State University
E-mail: azizaadilbekova99@gmail.com

Qarshi davlat universiteti, Ingliz filologiyasi fakulteti v.b dotsenti, f. f. doktori (PhD) M. B. Nizomova taqrizi asosida

EXPLORING THE IMPACT OF GAMES IN VOCABULARY TEACHING: A COMPREHENSIVE LITERATURE REVIEW

Annotation

This article presents a comprehensive literature review on the use of games in vocabulary teaching. Drawing from a range of studies, the review examines the impact of game-based approaches on motivation, learning outcomes, and retention in vocabulary acquisition. The analysis reveals that games have a positive effect on learner motivation, promoting engagement and enthusiasm. Furthermore, game-based vocabulary instruction leads to improved learning outcomes, with enhanced vocabulary knowledge and comprehension skills. The enjoyable and interactive nature of games also facilitates long-term retention of vocabulary. However, the effectiveness of game-based approaches is influenced by individual differences and instructional context. The findings underscore the need for tailored game design and consideration of learner characteristics. Suggestions for further research and practice are provided to guide educators in designing effective game-based vocabulary teaching interventions.

Key words: Games, vocabulary teaching, motivation, learning outcomes, retention, game-based instruction.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ИГР НА ПРЕПОДАВАНИЕ ЛЕКСИКИ: ВСЕСТОРОННИЙ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В этой статье представлен всеобъемлющий обзор литературы по использованию игр в обучении лексике. В обзоре, основанном на ряде исследований, рассматривается влияние игровых подходов на мотивацию, результаты обучения и удержание словарного запаса. Анализ показывает, что игры оказывают положительное влияние на мотивацию учащихся, способствуя вовлеченности и энтузиазму. Кроме того, обучение лексике на основе игр приводит к улучшению результатов обучения, а также к расширению знаний о словарном запасе и навыков понимания. Приятный и интерактивный характер игр также способствует долгосрочному запоминанию словарного запаса. Однако на эффективность игровых подходов влияют индивидуальные различия и учебный контекст. Полученные результаты подчеркивают необходимость индивидуального проектирования игр и учета особенностей учащихся. Даются рекомендации по дальнейшим исследованиям и практике, которые помогут преподавателям разработать эффективные мероприятия по обучению лексике на основе игр.

Ключевые слова: Игры, обучение лексике, мотивация, результаты обучения, удержание, игровое обучение.

O'YINLARNING SO'Z BOYLIGINI O'QITISHGA TA'SIRINI O'RGANISH: ADABIYOTNI HAR TOMONLAMA KO'RIB CHIQISH

Annotatsiya

Ushbu maqola lug'at ta'limida o'yinlardan foydalanish bo'yicha adabiyotlarning keng qamrovli sharhini taqdim etadi. Bir qator tadqiqotlarga asoslangan sharh o'yin yondashuvlarining motivatsiya, o'rganish natijalari va so'z boyligini saqlashga ta'sirini ko'rib chiqadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'yinlar o'quvchilarning motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, jalb qilish va ishtiyoqni kuchaytiradi. Bundan tashqari, o'yinlarga asoslangan so'z boyligini o'rganish o'rganish natijalarini yaxshilashga, shuningdek, so'z boyligi va tushunish ko'nikmalarini kengaytirishga olib keladi. O'yinlarning yoqimli va interaktiv tabiati, shuningdek, so'z boyligini uzoq muddatli yodlashga yordam beradi. Biroq, o'yin yondashuvlarining samaradorligiga individual farqlar va o'rganish konteksti ta'sir qiladi. Olingan natijalar o'yinlarni individual loyihalash va o'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. O'qituvchilarga o'yinlarga asoslangan so'z boyligini o'rgatish bo'yicha samarali tadbirlarni ishlab chiqishda yordam beradigan keyingi tadqiqotlar va amaliyotlar bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: O'yinlar, so'z boyligini o'rganish, motivatsiya, o'rganish natijalari, ushlab turish, o'yinni o'rganish.

Introduction. Vocabulary acquisition is a fundamental aspect of language learning, playing a crucial role in the development of learners' language proficiency. Traditional methods of vocabulary teaching often involve rote memorization and repetitive drills, which may lead to disengagement and limited retention. In recent years, educators have turned to innovative approaches, such as incorporating games into vocabulary instruction, to enhance students' motivation, engagement, and learning outcomes.

This article aims to provide an overview of the existing literature on the use of games in vocabulary teaching, focusing on their impact on motivation, learning outcomes, and retention. By examining a range of studies, we aim to shed

light on the effectiveness of game-based approaches and highlight key findings that can inform instructional practices in language classrooms.

The selected literature for this review covers a diverse range of research articles from renowned journals and publications. The studies chosen for inclusion encompass various educational settings, including both foreign language and general vocabulary learning contexts. This multidimensional perspective allows us to explore the potential benefits of game-based vocabulary instruction across different learner populations and educational levels.

The following review draws on several significant studies. Xie (2017) explored the use of games to enhance

motivation and learning outcomes in vocabulary learning, while Demirbilek and Kiliçkaya (2019) conducted a case study to examine the effects of vocabulary games on foreign language learning. Zhu (2020) provided a comprehensive review of existing research on vocabulary games, and Wu (2018) investigated the effect of gamification on English vocabulary acquisition and retention.

Other studies within this review extend beyond language teaching and examine the effects of educational games in general. Turgut (2018) investigated the impact of the educational game Kahoot on students' academic achievement and attitude in mathematics. Lee and Kim (2019) focused on game-based vocabulary instruction for low-achieving elementary school students, and Lu (2019) conducted a literature review on game-based learning and teaching of English vocabulary.

Additionally, we consider studies that explore the relationship between game-based instruction, motivation, and retention. Dörnyei (2010) investigated the relationship between language aptitude, motivation, and individual differences from a dynamic systems perspective. Shadiev (2016) reviewed the existing literature on the use of games in foreign language teaching, while Lee and Kwon (2020) examined the effect of a game-based vocabulary learning program on vocabulary retention and motivation. Finally, Yeh (2018) explored the effects of using educational games on the vocabulary learning and retention of junior high school students.

By critically analyzing and synthesizing the findings of these studies, this review aims to provide educators and researchers with a comprehensive understanding of the potential benefits, limitations, and implications of using games in vocabulary teaching. Ultimately, the insights gained from this review can guide future research, inform instructional practices, and contribute to the ongoing enhancement of language learning pedagogy.

Research Methodology. To conduct a comprehensive review of the literature on the use of games in vocabulary teaching, a systematic approach was adopted. The following research methodology outlines the steps taken to identify and analyze relevant studies for inclusion in this article.

1. Identification of Relevant Literature:

- A thorough search of academic databases, such as Google Scholar, ERIC, and JSTOR, was conducted using keywords related to "games," "vocabulary teaching," "motivation," and "learning outcomes."

- The inclusion criteria for selecting studies were: (a) published in peer-reviewed journals, (b) written in English, (c) focused on the use of games in vocabulary teaching, and (d) addressed the impact of games on motivation, learning outcomes, or retention.

- The initial search yielded a substantial number of articles, which were then screened based on their relevance to the research topic.

2. Evaluation and Selection of Studies:

- The selected articles were critically evaluated to assess their quality, methodology, and contribution to the research topic.

- Studies that met the inclusion criteria were further examined to extract relevant data, including study design, participant characteristics, game-based interventions, assessment measures, and key findings.

- The final selection of studies was based on their significance, rigor, and relevance to the research question.

3. Data Extraction and Synthesis:

- The key information extracted from the selected studies was organized into a systematic framework, including study details, research questions, methodologies, and main findings.

- A thematic analysis approach was employed to identify common themes, trends, and patterns across the studies.

- The synthesis of findings involved comparing and contrasting the results of individual studies, highlighting similarities, differences, and areas of consensus.

4. Interpretation and Discussion:

- The synthesized findings were interpreted and discussed in the context of the research question, research objectives, and the existing body of literature.

- The implications and practical relevance of the findings were considered, along with any limitations or gaps in the literature.

- The discussion also involved identifying research directions for future investigations and suggesting practical recommendations for educators.

5. Reporting and Writing:

- The results of the literature review were reported in a structured manner, presenting a clear overview of the studies, their methodologies, and key findings.

- The research methodology section, along with the introduction and discussion sections, was written to provide a comprehensive understanding of the research process and its implications.

- The article was formatted according to the guidelines of the target publication, ensuring clarity, coherence, and adherence to academic writing conventions.

By following this research methodology, the article aims to provide a rigorous and systematic review of the literature on the use of games in vocabulary teaching. The process of identifying, evaluating, and synthesizing relevant studies allows for a comprehensive analysis of the topic, enabling educators and researchers to gain valuable insights into the effectiveness and implications of game-based approaches in vocabulary instruction.

Analysis and Results. The analysis and synthesis of the selected studies shed light on the effectiveness of using games in vocabulary teaching and their impact on motivation, learning outcomes, and retention. The following section presents the key findings derived from the reviewed literature.

1. Motivation and Engagement:

- Several studies highlighted that game-based vocabulary instruction has a positive impact on learners' motivation and engagement. Xie (2017) reported increased motivation and interest among students when games were integrated into vocabulary lessons. This finding was consistent with the study by Lee and Kwon (2020), which demonstrated that a game-based vocabulary learning program enhanced students' motivation.

- Games were found to promote active participation, collaboration, and competition, which contributed to higher levels of engagement and enthusiasm in vocabulary learning (Demirbilek & Kiliçkaya, 2019; Zhu, 2020).

- The use of games also fostered a positive classroom atmosphere, creating a supportive and enjoyable learning environment (Wu, 2018; Shadiev, 2016).

2. Learning Outcomes:

- The reviewed studies consistently indicated that game-based vocabulary instruction positively influenced learning outcomes. Lee and Kim (2019) found that low-achieving elementary school students showed significant improvements in vocabulary acquisition and retention through game-based instruction.

- The interactive and immersive nature of games facilitated meaningful and contextually relevant vocabulary practice, resulting in improved vocabulary knowledge and usage (Turgut, 2018; Lu, 2019).

- Games provided opportunities for repeated exposure to target vocabulary in diverse contexts, which enhanced

learners' lexical knowledge and comprehension skills (Yeh, 2018).

3. Retention:

- Game-based approaches demonstrated a positive impact on vocabulary retention. Lee and Kwon (2020) found that a game-based vocabulary learning program led to higher vocabulary retention rates compared to traditional instruction methods.

- The engagement and enjoyment associated with games contributed to better long-term retention of vocabulary (Xie, 2017).

- The use of gamification elements, such as rewards, levels, and challenges, encouraged repeated practice and reinforced vocabulary learning over time (Wu, 2018).

4. Individual Differences and Context:

- The effectiveness of game-based vocabulary teaching was influenced by individual differences and instructional context. Dörnyei (2010) highlighted the importance of considering learners' language aptitude and motivation when implementing game-based approaches.

- The effectiveness of games varied across different learner populations and educational settings, emphasizing the need for tailored approaches that align with specific learner needs and preferences (Shadiev, 2016).

- Factors such as game design, instructional strategies, and integration with curriculum played a significant role in determining the success of game-based vocabulary instruction (Demirbilek & Kiliçkaya, 2019; Zhu, 2020).

Overall, the analysis of the reviewed literature suggests that integrating games into vocabulary teaching can be an effective pedagogical approach. Games have the potential to enhance motivation, engagement, learning outcomes, and retention of vocabulary. However, the implementation of game-based approaches should consider individual learner characteristics, instructional context, and appropriate game design principles.

It is important to note that the reviewed studies exhibited some variations in terms of methodologies, sample sizes, and measurement tools, which could impact the generalizability of the findings. Future research should address these limitations and further investigate the long-term effects of game-based vocabulary instruction across diverse learner populations and instructional contexts.

The insights gained from this analysis can guide educators in designing effective game-based vocabulary teaching interventions and inform the development of instructional practices that promote engagement and enhance vocabulary learning outcomes.

Conclusions and Suggestions. The review of the literature on the use of games in vocabulary teaching provides valuable insights into the benefits and implications of incorporating games into language instruction. Based on the analysis and synthesis of the selected studies, the following conclusions can be drawn:

1. Games have a positive impact on motivation and engagement in vocabulary learning. The interactive and enjoyable nature of games fosters active participation, collaboration, and competition, which enhance students' motivation and enthusiasm for vocabulary acquisition.

2. Game-based vocabulary instruction improves learning outcomes. Games provide meaningful and contextually relevant practice, leading to improved vocabulary knowledge and comprehension skills. The repeated exposure to target vocabulary in diverse contexts facilitates better vocabulary acquisition and usage.

3. Games contribute to long-term vocabulary retention. The engagement and enjoyment associated with games promote better retention of vocabulary over time. The use of gamification elements, such as rewards and challenges, encourages repeated practice, reinforcing vocabulary learning.

4. Individual differences and instructional context should be considered when implementing game-based approaches. Learners' language aptitude and motivation, as well as the specific characteristics of the instructional context, play a significant role in determining the effectiveness of game-based vocabulary teaching. Tailoring game-based approaches to suit individual learner needs and preferences is crucial for optimizing outcomes.

Suggestions for further research and practice:

1. Conduct additional research to explore the long-term effects of game-based vocabulary instruction. Longitudinal studies can provide insights into the sustainability and transferability of vocabulary learning outcomes achieved through games.

2. Investigate the effects of different game designs and mechanics on vocabulary acquisition. Further research can explore the impact of various game elements, such as levels, challenges, and feedback mechanisms, on motivation, engagement, and vocabulary learning outcomes.

3. Examine the effectiveness of game-based vocabulary instruction across different language proficiency levels and age groups. Comparative studies can shed light on the suitability of game-based approaches for learners at various stages of language development.

4. Explore the integration of technology and game-based approaches in vocabulary teaching. With the advancement of educational technology, the use of digital games, mobile applications, and virtual reality can offer innovative and immersive experiences for vocabulary learning.

5. Provide guidelines and professional development opportunities for educators on effectively integrating games into vocabulary teaching. Teacher training programs can equip educators with the necessary pedagogical skills and strategies to design and implement game-based vocabulary instruction effectively.

In conclusion, the reviewed literature supports the use of games as a valuable tool in vocabulary teaching. Game-based approaches enhance motivation, engagement, learning outcomes, and retention of vocabulary. However, considerations such as individual learner characteristics, instructional context, and appropriate game design are essential for successful implementation. By embracing the potential of game-based vocabulary teaching and conducting further research, educators can create dynamic and engaging learning environments that promote effective vocabulary acquisition and retention.

REFERENCE

1. Xie, H. (2017). Using games to enhance motivation and learning outcomes in vocabulary learning. *English Language Teaching*, 10(12), 82-91.
2. Demirbilek M., & Kiliçkaya F. (2019). The effects of vocabulary games on foreign language learning: A case study. *International Journal of Educational Methodology*, 5(4), 101-113.
3. Zhu Y. (2020). A review of studies on vocabulary games in foreign language learning. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(1), 51-64.
4. Wu M. (2018). Effect of gamification on English vocabulary acquisition and retention. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 13(11), 95-104.

5. Dörnyei Z. (2010). The relationship between language aptitude and language learning motivation: Individual differences from a dynamic systems perspective. In E. Macaro (Ed.), *Continuum companion to second language acquisition* (pp. 247-267). Continuum.
6. Shadiev R. (2016). The use of games in foreign language teaching: A review of the literature. *Journal of Education and Practice*, 7(22), 144-154.
7. Turgut M. (2018). The effect of Kahoot, an educational game, on students' academic achievement and attitude in mathematics. *Universal Journal of Educational Research*, 6(10), 2208-2215.
8. Lee Y., & Kim D. (2019). Effects of game-based vocabulary instruction on English vocabulary acquisition and retention of low-achieving elementary school students. *Journal of Educational Technology & Society*, 22(1), 195-208.
9. Lu X. (2019). Game-based learning and teaching of English vocabulary: A literature review. *English Language Teaching*, 12(6), 16-24.
10. Lee H., & Kwon O. (2020). The effect of a game-based vocabulary learning program on vocabulary retention and motivation. *Educational Technology Research and Development*, 68, 1509-1527.
11. Yeh Y. (2018). The effects of using educational games on the vocabulary learning and retention of junior high school students.

Gulnazhon ALIMOVA,
O'zDJTU 1-Ingliz fakulteti o'qituvchisi
Hulkara SUVANOVA,
O'zDJTU 1-Ingliz fakulteti o'qituvchisi
E-mail: flowercharm@mail.ru
Tel: (99) 8229080

TILNING IJTIMOYIY TABAQALANISHI - SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotation

Ushbu maqola tilning ijtimoiy ahamiyati va uning taqabqalanishini tadqiq etildi. sotsiologingvistik xususiyatlari aniqlandi va misollar keltirildi. Sotsiologingvistikani o'rganishda qanday muammolar yuzaga kelgani va ularning bartaraf etilishi aks ettirildi. Sotsiologingvistika tushunchasining tabaqalanishi va jamiyatdagi o'rni yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Sotsiologingvistika, mikrosotsiologingvistika, tilshunoslik, dialect.

SOCIAL CLASSIFICATION OF LANGUAGE - SOCIOLINGUISTIC CHARACTERISTICS

Annotation

This article discusses the social importance of language and its differentiation. Sociolinguistic characteristics were determined and examples were given. What problems arose in the study of sociolinguistics and their elimination were reflected. The classification of the concept of sociolinguistics and its role in the society were explained.

Key words: Sociolinguistics, micro sociolinguistics, linguistics, dialect.

СОЦИАЛЬНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЯЗЫКА - СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация

В данной статье исследована социальная значимость языка и его дифференциация. определены социолингвистические характеристики и приведены примеры. Отражено, какие проблемы возникали при изучении социолингвистики и их устранение. Объяснена классификация понятия социолингвистики и ее роль в обществе.

Ключевые слова: Социолингвистика, микросоциолингвистика, языкознание, диалект.

Kirish. Sotsiologingvistika atamasi hozirgi zamon tilshunosligida quyidagi ikki ma'noda qo'llanadi: a) til va jamiyat o'rtasidagi munosabat, tilning rivojlanishida jamiyatning ahamiyati muammolarini o'rganish; b) millat yoki xalqning ijtimoiy tabaqalanishi bilan bog'liq holda tilda vujudga keladigan farqlar muammosini o'rganish. Tilshunoslik tarixida bu masalalar ma'lum darajada tadqiq etilgan. Ammo XX asrning 60 – 70- yillariga kelib tilshunoslikda ana shu muammolarni o'rganishga e'tibor yanada kuchaydi. Sotsiologingvistikaga oid bunday muammolarni o'rganishda tilshunoslik faqat jamiyatshunoslik faniga emas, balki falsafa, ijtimoiy psixologiya, etnografiya singari yana bir qator fanlar yutuqlarini ham inobatga olishi lozim bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi zamon tilshunosligida sotsiologingvistik tadqiqotlarga qiziqishning kuchayib borayotganligi quyidagi ikki sabab bilan izohlanadi: a) hozirgi jamiyatda ilmiy asoslangan til siyosatiga ehtiyoj kundan-kun ortib bormoqda; b) struktural tilshunoslik shu vaqtga qadar faqat tilning ichki tuzilishini o'rganish bilan qiziqib keldi, tilning jamiyat bilan, o'sha til egasi bo'lgan xalk tarixi, urf-odati bilan munosabati muammosi tilshunoslar e'tiboridan chetda qolib keldi.

Ma'lum bir milliy tilni davlat tiliga aylantirish quyidagi singari muammolarni xalq etish bilan bog'lik:

1. O'sha til o'z mavqei bilan shu davlatda yashovchi boshqa millatlarga, xalqlarga manzur bulishi kerak, ya'ni bu til mamlakatdagi boshqa tillarga nisbatan ko'proq hududga tarqalgan bo'lishi, bu tilda mamlakatning ko'pchilik aholisi so'zlashishi, leksik-semantik, grammatik va uslubiy jihatdan mamlakatdagi boshqa xalqlarning tillariga namuna bo'la olishi lozim.

2. Mamlakatda bu tilni targ'ib qilishni to'g'ri yo'lga qo'yish, shu tilda o'qish-o'qitish ishlarini kuchaytirish, buning uchun ommaviy axborot vositalaridan kengroq foydalanish lozim bo'ladi.

3. Ma'lum bir mamlakatda, ayniqsa endigina mustamlakachilik iskanjasidan xalos bo'layotgan davlatda umummilliy davlat tiliga o'tish bir necha yillarni qamrab oladi. Fan va texnika yangiliklari bu mamlakatda ko'proq G'arbiy Evropa tillari orqali keng o'rin oladi, shuning uchun bu davlatlarda G'arbiy Evropa tillari ta'siridan qutilish qo'shimcha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

Tadqiqod metodologiyasi. Hozirgi davrda tilshunoslikda sotsiologingvistik tadqiqotlarning tez rivojlanishi strukturalizm oqimining salbiy tomonlari bilan ham bog'liqdir, chunki strukturalizm til birliklariga xos bo'lgan shakl va ma'no birligini rad etib, faqat shaklan o'rganishga ko'prok e'tiborni qaratgan edi. Ammo jamiyat rivojlanishi buning tamomila aksini isbotladi, ya'ni biror tilning yashashi va rivojlanishi bu tilda gaplashuvchi xalq va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ekan ma'lum bo'ldi.

Ana shunday muammolarni o'rganish sotsiologingvistik fani oldiga o'z vaqtida va yana qator masalalarni ko'ndalang qilib qo'ydi. Jumladan, adabiy til darajasiga ko'tarilgan tayanch sheva yoki dialekt o'sha til egalari, xalqqa manzur bo'lishi lozim. Adabiy til o'z normalari va qoidalariga ega bo'lib, uni barcha sheva vakillariga to'la manzur qilish ancha murakkab masaladir.

Sotsiologingvistik tadqiqotlar atamashunoslik muammolari bilan ham bog'liq. Ma'lumki, biror fan va texnika, madaniyat va san'at sohasidagi aniq bir tushunchani ifodalaydigan so'zlarga atamalar (terminlar) deyiladi. Atamalarining lingvistik xususiyatlarini o'rganish bilan atamashunoslik (terminologiya) fani shugullanadi.

Atamashunoslik fani atamalar shakllanishining sotsiologiyistik jarayonlarini belgilashda quyidagi ikki yo'nalishga duch keladi: a) baynalmilal so'zlarni atama sifatida o'zlashtirish va ulardan keng foydalanish; b) baynalmilal so'zlardan tamomila voz kechib, atamalar yaratishda fakt u yoki bu milliy til imkoniyatlaridan foydalanish. Bu yo'nalishlarning ikkalasi xam ma'qul emas, chunki barcha tillarda keng qo'llaniladigan atamalardan voz kechib, sun'iy atamalardan foydalanish adabiy tilning mavqeini pasaytirishga olib keladi. Shu bilan birga, adabiy tilda mavjud atama o'rniga boshqa tildan o'zlashgan atamani baynalmilal so'z deb ishlatish ham maqsadga muvofiq emas: qarshilik – sopramat kabi.

Sotsiologiyistik fanining rivojlanishi natijasida quyidagi masalalarga oydinlik kiritildi:

a) jamiyatning taraqqiyoti o'sha jamiyatga xizmat qiluvchi tillar ijtimoiy vazifalarining ortib, ko'payib borishiga olib keladi;

b) barcha adabiy tillarning lug'at tarkibi fan-texnika taraqqiyoti, jamiyat ehtiyoji tufayli kengayib, boyib boradi;

c) ijtimoiy taraqqiyotning jadallashib borishi adabiy tillarda o'z aksini topadi;

d) qo'shni, yondosh tillar ta'siri kuchaya boradi;

e) millatlararo aloqa vositasi vazifasini bajaradigan tilning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei osha boradi, uning jamiyatdagi boshqa tillarga ta'siri ham kuchayadi;

f) jamiyatda ikki tillilik, uch tillilik hodisalari rivojlanib boradi.

Tahlil va natijalar. Sotsiologiyistik fani yutuqlari shuni ko'rsatadiki, tillar bir-biriga leksik jihatdangina ta'sir etib qolmay, bir-birining ichki tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunga muvofiq hozirgi zamon tilshunosligida «tillar ichki tuzilishining o'zaro hamkorlik jarayoni» degan tushuncha shakllangan. Mamlakatlararo aloqalarning rivojlanishi o'sha mamlakatlarda yashovchi xalq va elatlar madaniyatining yaqinlashuviga zamin hozirlaydi, natijada tillar xam bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, bunday hamkorlik o'z navbatida tillarning ichki rivojlanishini ta'minlaydi.

Chet ellarda, ayniksa, AQShda sotsiologiyistik bo'yicha ko'p ishlar amalga oshirilmogda. AQSh tilshunosi R.T.Bell ta'kidlashicha, ijtimoiy tilshunoslik sohasida AQShda ikki yo'nalish mavjud:

a) sof sotsiologiyistik, bunda gapiruvchi va tinglovchi grammatikasi, bir-biriga ta'siri, hamkorligi o'rganiladi;

b) til sotsiologiyasi, bunda til ishoralari, belgilarining jamiyatdagi turli ijtimoiy jabhalarda ishlatilishi masalalari o'rganiladi.

AQShda birinchi yo'nalish mikrosociologiya deb yuritiladi u bilan asosan tilshunoslar shug'ullanadilar. Ikkinchisi esa makrosociologiya deb nomlanadi, bu muammolar bilan sotsiologlar shug'ullanadilar.

Mikrosociologiyistik kichik ijtimoiy guruhlarini tashkil etuvchi shaxslarning nutqiy hamkorlik munosabatlarini o'rganadi. Makrosociologiyistik esa bir ijtimoiy guruh bilan ikkinchi guruh o'rtasidagi nutqiy muloqotni tadqiq etadi. Mikrosociologiyistik erishgan yutuqlar makrosociologiyistik tadqiqotlar uchun ilmiy zamin bo'lib xizmat qiladi. Sotsiologiyistik tilning ijtimoiy muxitga kura o'zgarish xususiyatlarini atroflicha tadqiq etadi. Bu tilshunoslikda tilning o'zgarish nazariyasi deb yuritiladi.

Sotsiologiyistik fani tillar tipologiyasi muammosi bilan ham shug'ullanadi. Tillarning sotsiologiyistik tipologiyasi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini inobatga olgan tipologiyadir. Bunday tipologiyaga quyidagi to'rtta o'lchov, mezon asos qilib olinadi:

1. Standartlashtirish – bunda ma'lum bir tilda gaplashuvchilar tomonidan qabul qilingan adabiy til tushuniladi. Standartlashtirishning asosiy omili tilning grammatikasini va lug'atini yaratishdir.

2. Hayotiylik - bunday ma'lum bir tilda gaplashuvchi jamiyatning bor-yoqligi inobatga olinadi. Agar til hayotiy, tirik bo'lsa, bu tilni ona tilim deb biladigan, uni e'zozlaydigan jamiyat ham mavjud bo'ladi. Ba'zan ilgari o'lik tilga aylangan tillar ham qaytadan hayotiylik kashf etishi mumkin.

3. Tarixiylik – bunda ma'lum bir tilning jamiyat tomonidan ishlatilishi natijasida uning mo'tadil, bir tekis rivojlanib turishi nazarda tutiladi.

4. Avtonomlik – bunda ma'lum ijtimoiy guruh uchun ona tili sifatida xizmat qilayotgan u yoki bu til boshqa tillardan tuzilishi jihatdan tubdan farq qilishi yoki bir tilning varianti sifatida namoyon bo'lishi tushuniladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda til va jamiyat zamonaviy tilshunoslikning markaziy muammolaridan biri bo'lib, bu muammo asosan jamiyatning ijtimoiy guruhlarida shakllanadi. Sotsiologiyistik fani yutuqlari shuni ko'rsatadiki, tillar bir-biriga leksik jihatdangina ta'sir etib qolmay, bir-birining ichki tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunga muvofiq hozirgi zamon tilshunosligida «tillar ichki tuzilishining o'zaro hamkorlik jarayoni» degan tushuncha shakllangan. Mamlakatlararo aloqalarning rivojlanishi o'sha mamlakatlarda yashovchi xalq va elatlar madaniyatining yaqinlashuviga zamin hozirlaydi, natijada tillar xam bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, bunday hamkorlik o'z navbatida tillarning ichki rivojlanishini ta'minlaydi. Quyidagi xususiyatlarning barchasi ya'ni tilning paydo bo'lishi, rivojlanishi va faoliyatining ijtimoiy mohiyati; jamiyat bilan aloqalarining tabiati; jamiyatning sinflar, qatlamlar va guruhlariga bo'linishiga muvofiq tilning ijtimoiy tabaqalanishi; tilni qo'llashning turli sohalari bilan bog'liq holda foydalanishdagi ijtimoiy farqlar; ikki tili va ko'p tili jamiyatlarida tillarning o'zaro munosabati; tillardan birining millatlararo muloqot vositasi funksiyalarini egallashi sharti; jamiyatning tilga ong'li ta'sir ko'rsatish shakllari sotsiologiyistikaning xususiyatlarini aks ettirmogda.

ADABIYOTLAR

1. Samatboyeva M. O'zbek yoshlari nutqidagi sotsiolektlar (argo, jargon, sleng)/ Filologiya masalalari – yosh tadqiqotchilar nigohida. –T., 2018. –B.108 –115.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.-T., 2002.-B.15Eble, C. C. (1996) Slang and Sociability. North Carolina: The University of North Carolina.
3. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. (1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman Group Limited
4. Bossard J. The sociology of child development. New York: Harper, 1948.
5. Deckert Sharon K. and Caroline H. Vikers. (2011). An Introduction to Sociolinguistics: Society and Identity. Page 59
6. Bernstein Basil (1960). "Language and social class: A research note". British Journal of Sociology. 11 (3): 271–276. doi:10.2307/586750. JSTOR 586750.
7. Gumperz John J.; Cook-Gumperz Jenny (2008). "Studying language, culture, and society: Sociolinguistics or linguistic anthropology?". Journal of Sociolinguistics. 12 (4): 532–545. doi:10.1111/j.1467-9841.2008.00378.x
8. Gumperz John (1964). "Linguistic and social interaction in two communities". American Anthropologist. 66 (6, part 2): 137–153. doi:10.1525/aa.1964.66.suppl_3.02a00100.

9. Stewart William A (1968). "A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism". In Fishman Joshua A (ed.). Readings in the Sociology of Language. The Hague, Paris: Mouton. p. 534.
10. Trudgill Peter (1974). The Social Differentiation of English in Norwich. Vol. 13. Cambridge: Cambridge University Press. p. 56. ISBN 9780521202640.

Zilola ALIMOVA,
O'zDJTU tadqiqotchisi
E-mail: zilola2410@mail.ru
Tel: (94) 3924190

O'zDJTU dotsenti, f.f.f.d. (PhD) Sh. Abdullayeva taqrizi asosida

DISCOURSE ANALYSIS, ITS STAGES, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES OF WORLD SCIENTISTS IN THIS REGARD

Annotation

The article deals with the problem of discourse, special attention is paid to the analysis of discourse, as well as opinions and views expressed by representatives of various fields in different periods of time. The distinctive moments of this subject are studied and determined with the help of a comparative method. Close attention is drawn to the criteria of prominent scientists, researchers on discourse analysis, which is a critical study of discourse and its typological features that play an important role in a modern developed society.

Key words: Discourse, discourse typology, discourse analysis, critical discourse analysis, structural analysis, discourse, cognitive.

АНАЛИЗ ДИСКУРСА, ЕГО ЭТАПЫ И ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ МИРОВЫХ УЧЕНЫХ В ЭТОМ ОТНОШЕНИИ

Аннотация

В статье рассматривается проблема дискурса, при этом особое внимание уделяется анализу дискурса, а также мнений и взглядов, высказанных представителями различных сфер в разных периодах времени. При помощи сравнительно-сопоставительного метода изучаются и определяются отличительные моменты данной тематики. Пристальное внимание уделяется критериям выдающихся ученых, исследователей о дискурс-анализе, которое является критическим исследованием дискурса и его типологическими особенностями, которые играют важную роль в современной развитой обществе.

Ключевые слова: Дискурс, типология дискурса, дискурс-анализ, критический дискурс-анализ, структурный анализ, дискурсивность, когнитивность.

DISKURS TAHLILI, UNING BOSQICHILARI HAMDA BU BORADAGI DUNYO OLIMLARINING NAZARIY USLUBIY YONDOSHUHLARI

Annotatsiya

Maqolada diskurs muammosi o'rganilgan bo'lib, alohida e'tibor esa diskurs tahliliga qaratilib, turli davrlarda turli soha vakillari tomonidan bildirilgan fikr va qarashlarga e'tirof etiladi. Qiyosiy metod yordamida ushbu mavzuning o'ziga xos taraflari o'rganiladi va aniqlanadi. Bugungi kunda rivojlangan jamiyatda muhim rol o'ynaydigan diskurs va uning tipologik xususiyatlarini tanqidiy tahlili bo'lmish diskurs tahlili mezonlariga taniqli olimlar, tadqiqotchilar tomonidan jiddiy e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Diskurs, diskurs tipologiyasi, diskurs tahlili, tanqidiy diskurs tahlili, strukturaviy tahlil, diskursiv, kognitiv.

Kirish. Yuz yillar davomida turli olim hamda faylasuflarning ishlarida shakllangan amaldagi diskurs tushunchasi, bugungi kungi ko'rinishiga so'nggi o'n yilliklarda erishdi ya'ni, diskurs mohiyatini o'rganish XX asrlarga kelib avj oldi. Endilikda diskursdan nafaqat kommunikativ, balki fikrlar mazmuniga oydinlik kirituvchi til hamda ijtimoiy kontekst bilan qiyoslangan (jumla, fikr va matnlar kabi) til shakllarini ifodalash uchun ham foydalanilmoqda.

Zamonaviy tilshunoslikda ancha yosh fan bo'lgan diskurs tahlilini, o'rganish usullari yagona yondashuvni ishlab chiqish jihatidan turlicha bo'lib, xususan, diskurs tadqiqot sohasida, tilshunoslik sohasidagi barcha mutaxassislar tomonidan qo'llab quvvatlangan. Bundan tashqari, diskursni o'rganishda yagona yondashuv bo'lmasada, ilmiy-tadqiqot natijalarini tizimlashtirishga imkon beradigan bir qancha mashhur yondashuvlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi bosqichda diskurs tahlili turli gumanitar fanlar doirasidagi tadqiqotlarda qo'llanilmoqda, olimlar tomonidan pozitsiyalar turlicha

tushunilmoqda. "Diskurs tahlili" atamasi birinchi marta 1952-yilda "Язык" juralida Z. Xarris tomonidan "bog'lovchi nutqni tahlil qilish usuli"ni o'rganish uchun qo'llanilgan; olimning fikriga ko'ra, bu "diskriptiv tilshunoslikni ma'lum bir vaqtning o'zida bir jumla doirasidan tashqarida kengaytirish va madaniyat hamda tilni o'zaro bog'lash" usulidir [3].

D. Shiffrin va boshqalar tomonidan 2001-yilda nashr etilgan "Diskurs tahlili qo'llanmasi (Handbook of Discourse Analysis)" o'nlab mavzularni qamrab olish uchun mundarijani to'rt qismga ajratadi.

- 1) Diskurs tahlili va tilshunoslik;
- 2) Diskurs tahlilda nazariya va amaliyot o'rtasidagi mutanosiblik;
- 3) Diskurs: til, kontekst va o'zaro ta'sir (bu qism ikkiga bo'lingan): a) Siyosiy, ijtimoiy sohalar; b) Madaniyat, jamoa va janrlar;
- 4) Fanlararo diskurs.

Shuni ta'kidlash joizki, inson tomonidan tildan foydalanishning ijtimoiy, tarixiy va madaniy jihatlari keyinchalik ham diskurs haqidagi ko'plab nazariyalarning

diqqat markazida bo'ldi, masalan: N.D. Arutyunova (1990), Ye.S. Kubryakova (2000), T.A. van Deyk (1989), H. Kuße (2002), J. Blommaert (2005), J. Spitzmüller/I. Warnke (2011).

Tadqiqot metodologiyasi. Diskursiv tahlilning boshqa ko'rinishlari, bu sohalaridagi asosiy tadqiqotlar keyinchalik nufuzli olimlar tomonidan olib borilgan va olib borilmoqda hamda xanuzgacha, diskurs haqidagi bizning tushuncha va bilimlarimizni sezilarli darajada kengaytira oladigan g'oyalari uchun katalizator sifatida xizmat qilmoqda.

Avvalambor, diskursni o'rganishga asos solingan J. Grimes va J. Xindsning diskursiv tadqiqot maktablarini tilga olmasdan iloji yo'q;

- Y. Чейф tomonidan axborot oqimini (information flow) o'rganish usuli ishlab chiqildi va asoslandi;

- Etakchi tadqiqotchilar S.Tompson, B.Foks, S.Fordlar dialogdagi grammatika va shaxslararo o'zaro ta'sir o'rtasidagi bog'liqlik borasida tadqiqotlar olib bordilar;

- Etakchi tadqiqotchi T. Givon diskurs va grammatika munosabatlarining kognitiv nazariyasini ishlab chiqdi;

- R. Tomlin esa diskursni o'rganish bo'yicha tajribalar o'tkazdi;

- R. Longeykr "diskurs grammatikasi"ni ishlab chiqdi;

- M.Xellidey "tizimli-funksional grammatika"ni ishlab chiqdi;

- T.A. van Deyk, V. Kinchning diskursni tushunish strategiyalari bo'yicha tadqiqotlar o'tkazdi;

- L. Polanya diskurs strukturasi umumiy modelini ishlab chiqdi;

- Y. Labov va Dj. Gamperslar diskursni o'rganishda sotsiolingvistik yondashuvlarni ishlab chiqdi;

- M. Gernsbaker "strukturalarning psixolingvistik tarkibiy tuzilishi"ni taklif qildi[2].

Ro'yxatni yana davom ettirishimiz mumkin, chunki hamon ko'plab tadqiqotchilar doirasi diskursiv tahlilga katta qiziqish bildirmoqda. Diskursni o'rganishdagi mavjud yo'nalishlar, garchi bir-biridan farq qilsada, ayrim holatlarda yakdil.

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, diskurs konstruksiyalarining ko'plab ko'rinishlari mavjudligiga qaramay, ularning aksariyati uchun epistemologik ehtiyojning umumiy belgisini ya'ni, tor professional doiradan tashqariga chiqish zaruriyatini ta'kidlash mumkin. (Asosan tadqiqot ostidagi mavzuga murojaat qiluvchi professional guruhlar) diskurs yoki diskurs tahlilini muxokama qiluvchi siyosatshunoslar, sotsiologlar, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va falsafa kabi sohalariga kirib bormoqdalar. Ammo jamiyatning foydali a'zosi bo'lishga intilayotgan tilshunoslar esa ko'pincha tilshunoslikni "til doirasi va bevosita til bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni" o'rganuvchi fan deya ta'kidlagan F. de Sossyurga tegishli tilshunoslik predmeti ta'rifidan uzoqlashgan holda, matnlarni turli ilmiy va ijtimoiy sohalarida ko'rib chiqishdek vazifani o'z zimmalariga olmoqdalar.

1960-1970-yillarda diskurs tahlili struktura va semiotika sohasida kundalik suhbatni o'rganishda qo'llanilgan. 1970-1980-yillarda huquqiy, siyosiy, psixologik va boshqa sohalarini o'rganishda keng qo'llanilgan, 1980-1990-yillarda esa diskursshunoslik kompyuter tilshunosligining muhim qismiga aylandi [10]). O'z navbatida, bu davrda diskursiv tadqiqotlarga bag'ishlangan dastlabki ishlar, masalan, Lichning stilistik tadqiqotlari (1966), Fuller (1991), Kriss (1985) va Chiltonlarning (1985) tanqidiy lingvistik yondashuvlari yuzaga keldi. Bundan tashqari, Germaniyadagi diskursiv tadqiqotlar matn tilshunosligidagi diskursiv yondashuvlar ta'siri ostida edi (Lyuger, 1983, Shtrassner, 1975) [14]).

Diskurs mustaqil tadqiqot sohasi sifatida 1950-yillardan boshlab o'rganila boshlaganiga qaramay, uning mohiyati, maqsadi va tadqiqot usullari xanuzgacha munozarali

bo'lib qolmoqda. So'nggi o'n yilliklarning asosiy ishlariga murojaat qiladigan bo'lsak, diskurs tahlilini aniqlashning murakkabligini ko'rish qiyin emas. Tadqiqot jarayonida ba'zi olimlar strukturaviy tahlilga e'tibor qaratsa, ayrim olimlar diskursda kognitiv omillarga e'tibor bermoqda, boshqalari esa ijtimoiy madaniyatga qiziqish bildirmoqdalar.

A.A. Kibrikning fikricha, diskursiv tahlilni yangi fan sifatida quyidagi uch bo'limga bo'lish mumkin:

1) diskurs tipologiyasi (diskursning qaysi janrlari va uning tipologiyasi uchun qanday tasniflash parametrlaridan foydalanish mumkin);

2) diskurs tuzilishi (uning tarkibiy qismlari);

3) diskursiv hodisalarning boshqa lingvistik hodisalar bilan qanday bog'liqligi [7].

M.L. Makarov esa, "diskurs tahlili" atamasidan foydalanganda qo'llaganda uni quyidagi ma'nolarda tushunish mumkin deya ta'kidlaydi:

1) "lingvistik mulohazani, uning shakli, vazifasi va ma'lum bir vaziyatga oid, ijtimoiy-madaniy shart-sharoit jihatidan ajralmas soha sifatida o'rganish";

2) "Birmingem tadqiqot guruhining tahlil an'anasi nomi" (D. Sinkler, M. Kultxard);

3) "diskurs grammatikasi" (R. Longacre, T. Givon) [8].

"Diskurs tahlili" atamasi ko'proq birinchi ma'noda qo'llaniladi, ya'ni, lingvistik mulohazani o'rganish nafaqat til aspektida, balki ekstralingvistik omillarda ham amalga oshiriladi, degan xulosaga kelinadi.

Ko'pgina olimlar ta'kidlaganidek, hozirgi vaqtda diskurs tahlili doimiy rivojlanish bilan bir qatorda quyidagi xususiyatlarga ham ega: "diskursning yangi turlari, matndagi til birliklarining yangi shakli, keng qamrovli, serqirra, o'zgarishni hisobga oladigan yangi tahlil vositalarini talab qiladi. Diskurs tahlili tadqiqotchiga semantik xususiyatlarni semiotik va ritorik xususiyatlar bilan uyg'unlashtirish, matn kategoriyalari(informativlik, emotivlik, integratsiya, intertekstuallik va boshqalar)ga nisbatan o'zgacha nuqtai nazar bilan qarash, ularning munosabatlarida etnopsixologik, etnomadaniy globallashtirish jarayonlari va boshqalar kabi ko'rinishlarni hisobga olish imkoniyatini beradi. Diskurs tahlili – har doim dunyo haqidagi bilimlarning aralash/qorishiq sohalaridagi kashfiyotdir" [12].

Diskursiv (**birinchi**) yondashuv ob'ektni nafaqat lingvistik jihatdan, balki pragmatik va kognitiv jihatdan ham o'rganishni taklif qiladi [9]. Ye.I. Sheygalning so'zlariga ko'ra, siyosiy tilshunoslikdagi diskurs tahlili aralash, ya'ni sotsiologik, madaniy, shaxslararo va kognitiv sohalarida hokimiyatni tahlil qilish imkonini beradi [15].

Yorgensen va Fillipslarning "Diskurs tahlili. Nazariya va uslub" kitobida diskursiv tahlilga oid uchta nazariy va uslubiy yondashuvning qiyosiy tahlili ifodalangan. Olimlarning fikriga ko'ra, quyidagi uchta yondashuv bitta umumiy fanlararo sohaga tegishli - ijtimoiy konstruktiv diskurs tahlilidir:

1) Laklo va Muffning diskursiv nazariyasi;

2) tanqidiy diskurs tahlili (TDT);

3) diskursiv psixologiya.

Ularning fikricha, bu yondashuvlarning barchasida umumiylik shundaki, biz foydalanadigan aloqa usullari nafaqat dunyoni o'ziga xosliklari va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi, balki, aksincha, ularning yaratilishi va o'zgarishida faol ishtirok etadi [4].

Ernesto Laklo Shantal Muffning diskurs nazariyasi poststrukturalistik g'oyaga asoslangan bo'lib [4], unda diskurs ko'p ma'noli ochiq tuzilma sifatida talqin qilinadi. Bu nazariyaning asosi shundan iboratki, yuqorida tilga olingan olimlarning fikricha, doimiy raqobatda bo'lib, bu jarayonda ular o'z mazmuni uchun kurashadilar. Boshqacha qilib aytganda, Laklo va Muffning diskurs nazariyasida diskurs

turlarining kurashish jarayoni namoyon bo'ladi va ularning ahamiyati ijtimoiy hayotning barcha darajalarida mustahkamlanadi.

Keyingi bosqich **ikkinchi yondashuv** bo'lib, bugungi kunda "tanqidiy diskurs tahlili" atamasi umum qabul qilingan yagona tushunchaga ega emas.

N. Feyrklafning fikricha, tanqidiy diskurs tahlilining maqsadi tildan foydalanish va teng bo'lmagan kuch munosabatlari o'rtasidagi aloqani ko'rib chiqishdir [2], ya'ni, tildan jamiyatni boshqarish vositasi sifatida foydalaniladi.

Uchinchi yondashuv real muloqot kontekstlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, diskursiv psixologiyaning asosiy o'rganish ob'ektlari muloqot ishtirokchilarining me'yorlari va maqsadlari hisoblanadi. Bunda murojaat qiluvchilar ongida mos jumalarni tanlab oladilar va murojaat etuvchilarni muloqotga jalb qilish va ularga ta'sir o'tkazish uchun ongli ravishda tartibga soladilar. N. Feyrklafning fikricha, bu yerda til nafaqat tajribani ifodalaydi, balki psixologiyada tajriba va voqelikni ham shakllantiradi [2].

Kitobda so'zlashuv tahlilining yana bir (**to'rtinchi**) yondashuvi taklif etilgan bo'lib, u ham ijtimoiy konstruktivizm asosida shakllanadi - yuqoridagi uchta yondashuv elementlarini o'z ichiga olgan zamonaviy diskurs nazariyalarining ideal sintezi bo'lgan kombinatsiyalangan yondashuvdir [2].

Bundan tashqari, ushbu qo'shma yondashuv tadqiqot uchun Yorgensen va Fillipsning diskurs tahlilining nazariy modelidan foydalanishni taklif qiladi.

Albatta, T.van Deykning diskursiv tahlilga bag'ishlangan ishlarini ham alohida ta'kidlash lozim. T.van Deyk uchun diskurs matn tushunchasidan kengroqdir, chunki diskurs lisoniy shakl, ma'no va harakat birligidir. U diskursni murakkab kommunikativ hodisa sifatida tavsiflaydi, unda nutq so'zlovchi va uni qabul qiluvchisi - tinglovchini ajratib ko'rsatish mumkin. Olimning fikricha, tadqiqot maqsadlari, o'rganilayotgan ob'ektning tabiati, kontekstdagi farqlardan kelib chiqib, diskursiv tadqiqot uchun turli usullarni tanlash mumkin, shuning uchun olim lingvistik tadqiqot usullarini mujassamlashtirib, quyidagi tadqiqot usullarini va diskursiv tahlil qilish sohasini ajratib ko'rsatadi:

1) grammatikadan tashqari, semantikani o'z ichiga olgan grammatik tahlil;

2) nutq aktlari va aloqalarning pragmatik tahlili;

3) ritorik tahlil;

4) stilistik tahlil;

5) muayyan janr tuzilmalarini tahlil qilish;

6) suhbatlarning konversion tahlili;

7) tovush va vizual materialning semiotik tahlili [1].

Shu bilan bir qatorda, olim yuqoridagi diskurs tahlilining shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini va ular diskurs tadqiqotining turli yo'nalishlarini ajratib ko'rsatishini ta'kidlaydi. T.van Deykning fikricha, diskurs tahlilining o'ziga xos xususiyati matnni nafaqat nazariya sohasida tavsiflashda, balki diskursning turli darajadagi rivojlanishidan ham iboratdir. Yuqoridagi darajalarning har biri tilshunoslik doirasida ham, undan tashqarida ham turli pozitsiyalardan talqin qilinishi mumkin bo'lgan o'ziga xos jihatlarga ega.

Avvalroq ta'kidlanganidek, diskurs XX asr o'rtalarida lingvistik nazariyalarning tahlil predmetiga aylandi. Yangi atamaning ilmiy jixatdan o'rganilishi tilshunoslikning inqirozi bilan kechdi, (masalan, reklama mazmunini ifodalash, kompaniya belgilari va boshqalar kabi) uning vositalari yangi ijtimoiy sharoitlarda yetarli emasligi ma'lum bo'ldi. Ijtimoiy voqelik jumladan kengroq va matndan ko'ra moslashuvchanroq bo'lgan birlikni talab qildi. Potentsial ob'ektiv matn tuzish qonun qoidalarini tushunish; matnni qismlarga ajratish va uning kompozitsion rejasini ajratib ko'rsatish; matnlar orqali muloqot qilish kabilarni ta'minlashi kerak edi [4].

Ushbu tablarga binoan, matnning to'liqligi uning to'g'ri tuzilganligining ajralmas belgisi emas balki, shubhasiz, tarjimonlar uchun umumiy madaniy kontekstda matn bo'laklarini hisobga olishdek notartib vazifani ilgari suradi. Diskursning nafaqat bayonotlar mazmuniga, balki uni amalga oshirish metodologiyasiga, metodikasiga ham bog'liqligi uni qat'iy lingvistik nazariyalar doirasidan chiqishi uchun muhit yaratdi. Fanda bunday o'tish diskursni o'rganishda yangi yo'nalish - diskurs tahlilining paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Bu yerda bog'liqlik matnning asosiy belgisi sifatida nafaqat mahalliy (lingvistik), balki global (ijtimoiy-madaniy) darajalarda ham izohlanadi. Agar mahalliy bog'liqlikni kontekstdagi gaplar orqali ifodalangan nisbatlar o'rtasidagi munosabatlar nuqtai nazaridan aniqlash mumkin bo'lsa, global bog'lanish ko'proq umumiy xarakterga ega bo'lib, diskursni bir yaxlitlik sifatida tavsiflaydi. Ushbu yondashuv diskursni ma'lum bir kommunikativ hodisa kontekstida ma'no va harakatlarni birlashtirgan murakkab lingvistik shakl sifatida talqin qilish imkonini berdi [1]. Shuning uchun diskurs tushunchasi lingvistik tizimlar doirasida cheklanmaydi, uni kontekstga moslashishi muhimroqdir.

Xulosa va takliflar. Muxtasar qilib aytganda, zamonaviy tilshunoslikda diskursni o'rganish uchun bir qator oqimlarning birikmasi sifatida diskurs tahlilidan foydalaniladi [11]. Diskursni faqatgina matn sifatida talqin qilib bo'lmazligi ma'lum bo'ldi. U turli matnlarni uyg'unlashtirish va ularni tegishli muhit(auditoriya, psixologik muxit, muhokama mavzusi, kutilayotgan natija, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqalar)ga moslashtirish uchun qaratilgan. Diskursni bunday tushunish, diskurs tahliliga xos bo'lib, turli madaniyatlarning kesishuvi natijasida yuzaga kelgan yoki xalqaro auditoriyaga ega bo'lgan matnlarni tarjima qilishda hisobga olinishi lozim.

Diskurs tahlili sohasi esa jadallik bilan rivojlanmoqda. Diskurs tahlili boshqa (fonologik, leksik va sintaktik) tahlil turlaridan asosan ikki mustaqil xususiyati bilan farqlanadi: birinchisi, lisoniy shaklni tildan foydalanishning muayyan vaziyati bilan chambarchas bog'liq holda o'rganish; ikkinchisi, tahlilning o'ziga xos xususiyati, uning ob'ekti ko'pincha bir gapdan ortiq bo'lgan til birligi bo'lib, u jumalalar guruhi, paragraf yoki hatto butun matn bo'lishi mumkin. Diskursiv tahlilning bu ikki xususiyati diskurs mazmunini o'rganish uchun o'ta muhimdir. Shuni ta'kidlash joizki, diskurs tahlili yondashuv sifatida til, siyosat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettiradi, bu yondashuvdan foydalanish kommunikativ ta'sirni amalga oshiradigan til vositalarini aniqlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Dijk van T. A. Discourse and power. Palgrave Macmillan, 2008.
2. Fairclough N. Language and Power. L.: Longman, 1989. – 259 p.
3. Harris Z. Discourse analysis // Language. - 1952. - V. 28. № 1. - P. 1–30.
4. Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Йоргенсен М.В., Филлипс Л.Дж. (пер. с англ.). – 2-е изд., испр. – Харьков : Гуманитарный центр, 2008. – 352 с.
5. Дискурс как новая лингвофилософская парадигма : учебное пособие / сост. Горбунов А.Г.. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 56 с.

6. Изенберг Х.О. предмете лингвистической теории текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. ВИИИ. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 43-56.
7. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе [Текст] : дис. ... д-ра филол. наук. – М., 2003. – 90 с.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса [Текст]. – М.: Гнозис, 2003. – 303 с.
9. Михалева О.Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия [Текст]. – М. : Либроком, 2009. – 252 с.
10. Огурцов А.П. Дивергенция концепций дискурса [Текст]// Методология науки и дискурс-анализ / Рос. акад. наук, Ин-т философии / отв. ред. Огурцов А.П. – М. : ИФ РАН, 2014. – 285 с.
11. Олешков М.Ю. Основы функциональной лингвистики [Текст]: учебное пособие для студентов фак. рус. яз. и лит. – Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2006. – 146 с.
12. Синелникова Л.Н. Дискурсивная «матрица» как показатель состояния общественного сознания [Текст]//Вестник Луганского государственного университета имени Тараса Шевченко 2010. – № 2 (189). – С. 10-31.
13. Чудинов А.П. Политическая лингвистика [Текст] : учебное пособие / Чудинов А.П. – 3-е изд., испр. – М. : «Флинта» ; «Наука», 2008. – 254 с.
14. Шевченко А.Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации [Текст] / Шевченко А.Ю.//Теория коммуникации & прикладная коммуникация: сборник научных трудов. Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Выпуск 1/ под общей редакцией Розиной И.Н.. – Ростов н/Д.: ИУБиП, 2002. – 200 с. – С. 185-192.
15. Щейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : монография / Щейгал Е.И. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

UDK:811.1

Dildora ARTIKOVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dildora.artikova21@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD N.Abdullayeva taqrizi asosida

A COMPARATIVE STUDY OF PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK THAT REFLECT THE RELATIONSHIP BETWEEN HUSBAND AND WIFE

Annotation

This paper is devoted to the investigation of the gender relations between husband and wife in the family through folk proverbs in English and Uzbek languages. During the comparative analysis, some national cultural features characteristic of both peoples can be seen.

Key words: proverb, gender, husband, wife, family, culture.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ, ОТРАЖАЮЩИХ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ МУЖЕМ И ЖЕНОЙ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию гендерных отношений между мужем и женой в семье через народные пословицы на английском и узбекском языках. В ходе сравнительного анализа можно увидеть некоторые национально-культурные особенности, характерные для обоих народов.

Ключевые слова: пословица, гендер, муж, жена, семья, культура.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ER-XOTIN MUNOSABATLARINI AKS ETTIRUVCHI MAQOLLARNING CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi xalq maqollari orqali oiladagi er va xotin o'rtasidagi gender munosabatlar aks ettiriladi. Qiyoslanayotgan tillarda har ikkala xalqqa xos bo'lgan ayrim milliy-madaniy xususiyatlar ko'zga tashlanadi.

Kalit so'zlar: maqol, gender, er, xotin, oila, madaniyat.

Kirish. Bugungi kunda gender masalalari ko'proq muhokamalarga sabab bo'layotgan masalalar sirasiga kiradi. Erkaklik va ayollikning doimiy o'zaro ta'siri va ziddiyati mental olamni, shuningdek, g'oya, madaniyat va axloqni yaratadi hamda o'zgartiradi. Umuman, erkak va ayol qarama-qarshiligi insoniyat madaniyatiga xos bo'lgan va asoslangan tushunchadir [8].

Maqollar har bir xalqning yuksak ma'naviy merosi hisoblanib, ular insonlarning asrlar davomida to'plangan hayotiy tajribalarini, turmush tarzini, urf-odat va an'analarini o'zida aks ettiruvchi til birliklaridir. Gender munosabatlarini aks ettiruvchi maqollarni yig'ish, ularni tadqiq qilish, turli tillar kesimida o'xshash hamda farqli tomonlarini tahlil qilish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'tgan asrning 60-70 yillarida jamiyatda ayollarning faoliyatida o'sish kuzatildi va bu o'zgarishning yuzaga kelishi ayollarning huquqlarining kengayishiga sabab bo'lib, erkak va ayollarning teng huquqli bo'lishini ta'minlay boshladi hamda feministik tilshunoslik deb nomlangan yangi yo'nalish paydo bo'ldi. R.Lakoffning "Language and Woman's place", Meri Rich Keyning "Male/Female language" mazkur sohadagi muhim asarlar hisoblanadi. A.V. Kirilina gender stereotiplarini rus va nemis tili frazeologiyasi asosida qiyosiy tadqiq etgan. Uning fikricha, gender tilshunosligining oldida turgan asosiy maqsad tilda qaysi jins egasi hokimlik qilishi emas, balki uni tasvirlovchi vositalarning tilda mavjudligi, genderning qanday pragmatik va kommunikativ kontekstda hosil bo'lishi va ushbu jarayonga ekstra va intralingvistik omillarning ta'sirini o'rganishdir [2]. Shuningdek, olim genderning madaniyat va

jamiyat rivojining mahsuli ekanligini, uning o'zgaruvchan va dinamik holatda bo'lishini ta'kidlab o'tgan. Amerikalik olim D. Tannen ayollar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlar, ular orasidagi muloqotda yuzaga keladigan kommunikativ muammolarni tadqiq etadi va bu muammolarni turli jins vakillari talablarining turlicha ekanligi bilan izohlab, buni tabiiy jarayon ekanligi bilan izohlaydi. Haqiqatdan ham, erkaklar va ayollarning nutqiy xulq-atvor va muloqot taktikasi o'rtasida sezilarli farq bor [3]. V.A.Nikolskaya tildagi gender nomutanosibligini tahlil qilib, ingliz frazeologiyasi va paremiologiyasida gender hosil bo'lishining xususiyatlarini aniqlagan. O'zbek tadqiqotchilaridan Z.I.Saliyeva ingliz va o'zbek tillari sentensiyalarida gender aspektining o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarning gender xususiyatlarini yoritishda qiyosiy-tipologik va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Kross-madaniy tahlil metodi orqali qiyoslanayotgan tillardagi maqollarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi zamonaviy tilshunoslikdagi antroposentrik izlanishlarning ko'p qismi erkaklar va ayollar o'rtasidagi lisoniy munosabatlarga qaratilgan. Bunda, ayniqsa, ular tomonidan yaratilgan kichik jamiyat- oilaning o'rni nihoyatda katta hisoblanadi. Oila insoniyatning beshigidir, chunki inson oilada tug'iladi, voyaga yetadi va shaxs sifatida shakllanadi. Tadqiqotchi F. Mamatova oilaning mazmuni, mohiyatini to'laqonli anglagan har bir millat oila haqida ko'plab maqollarni yaratgan va qaysidir ma'noda oilani mustahkam, barqaror qilish niyatida bo'lgan, bu maqollarga amal qilgan oila va uning a'zolari qo'yilgan maqsadga erishgan, deb ta'kidlaydi [4].

Darhaqiqat oila o'zbek xalqi uchun aziz va qadrli maskan bo'lib, muhim ahamiyat kasb etadi, yuksak qadrlanadi. Bu kichik jamiyatning tinchligi o'ta muhim masala sifatida qaraladi. Mazkur fikrning isbotini maqollarda ham ko'rish mumkin:

Oila qo'sh untunli ayvon. Oila tinch – yurt tinch.

Ingliz va o'zbek tillari maqol fondini tadqiq qilish davomida har ikkala tilda erkaklarning o'rni, darajasi ayollarnikidan yuqori ekanligini guvohi bo'lamiz, ya'ni, jamiyatda erkak kishi ustun rolda ekanligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Boys will be boys.

It's a man's world

Er so'zi – el so'zi.

Erdan– sadoqat, xotindan –itoat.

Ba'zi maqollar ikkala madaniyatda ham oilaning zaruriyatini, bir butunligini, er va xotinning ikkalasining ham oiladagi rolini ahamiyatli ekanligini isbotlaydi:

A man without a wife is but half a man.

Wives must be had be they good or bad.

Er-xotin – qo'sh ho'kiz. Er-xotin – qo'shqanot.

Er avra – xotin astar

Oila mavzusidagi maqollarni tadqiq qilish mobaynida ko'plab qiziqarli fikrlarga kelish mumkin. Har ikkala madaniyatda ham xotinni tanlashdan oldin erkak kishi yaxshilab o'ylanishi zarurligi va moliyaviy jihatdan o'zini tiklab olib keyin turmush qurishi lozimligi ta'kidlanadi:

First thrive and then wive.

Take a vine of a good soil, and a wife of a good mother.

Tandir olsang, qoqib ol, xotin olsang, boqib ol.

Xotinni tanlab ol, gulni — hidlab.

O'zbek va ingliz tillaridagi maqollarda har bir oilada kelishmovchiliklarning yuz berib turishi, er-xotin o'rtasidagi janjallar va ularni oldini olish choralari, shuningdek, bunday kelishmovchiliklar oiladan tashqariga chiqmasligi zarurligi to'g'risida so'z yuritiladi:

When you enter into a house, leave the anger ever at the door.

Don't wash your dirty linen in public.

You must grin and bear it.

Oshsiz uy bor-u, janjalsiz uy yo'q.

Er-xotinning urushi, doka ro'molning qurishi.

Er-xotin urushar, esi ketgan bo'lishar.

Oilaviy munosabatlarda er va xotin o'rtasida ishonch, vafo, sadoqat bo'lishi lozimligi, va xiyonat qilish yomon oqibatlariga olib kelishi haqida ham maqollar mavjud:

Never kiss a man's wife, nor wipe his knife, for he will be likely to do both after you.

Blame yourself if your wife be with bairn.

Er qayerda bo'lsa, xotin ham shu yerda.

Erdan — sadoqat, xotindan — itoat.

Ingliz maqollaridan farqli ravishda o'zbek maqollarida qo'shxotinlik mavzusi ko'p tilga olinadi va qoralanadi:

Ikki xotin olibsan, bir baloga qolibsan.

Yomon xotin olganning yovi uyida, ikki xotin olganning dovi uyida.

O'zbek maqollarida oilada erning qanday bo'lishi xotiniga bog'liq ekanligini quyidagi maqol orqali bilish mumkin:

Erni er qiladigan ham xotin, qaro yer qiladigan ham xotin.

Ingliz maqolida esa buning aksini ko'ramiz, ya'ni ayolning yaxshi yoki yomon bo'lishi eriga bog'liq:

A good husband makes a good wife. A good Jack makes a good Jill.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan maqollar har ikkala madaniyatda ham antroposentrizmning kuchli ekanligidan dalolat beradi. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, ingliz va o'zbek mentaliteti bir-birida keskin farq qilsa-da, erkaklarning ayollardan ustunligini, boshqarish roli ko'proq ularning qo'lida ekanligini guvohi bo'lamiz. Shuningdek, har ikki xalqning lingvomadaniyatida kamtarlik, kechirimlilik, sadoqat, rahm-shavqat, sabr-toqat, muloyimlik kabi fazilatlar aks etganligi ham ko'zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York, Evanston, San Francisco, London: Harper Colophon books, 1975. – p.p. 3-50.
2. M.R. Key, Male / Female Language. - New Jersey, Metuchen, Scarecrow Press, 1975.
3. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 188 с.
4. Никольская В.А. Гендерные асимметрии и стереотипы в английской фразеологии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2005. – 177 с.
5. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально-культурная специфика сентенции в английском и узбекском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2010. – 25с.
6. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. Oxford University Press, 2003. – 364p.
7. Mirzayev T., Musoqulov A. Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005. – 257 b.
8. Ergasheva G. Ingliz va o'zbek tillari frazeologizm va paremiyalarida gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi. Fil.fan.bo'yicha diss.–T, 2011.13-bet
9. Кирилина А.В. Гендерные исследования в отечественной лингвистике: проблемы, связанные с бурным развитием // Гендер: язык, культура, коммуникация. – М., 2002.
10. Таннен Д. Ты меня не понимаешь. (Почему мужчины и женщины не понимают друг друга). – Москва: Вече Персей АСТ, 1996.
11. Mamatova F. M. Ingliz va o'zbek frazeologizmlarida oilaviy an'ana va munosabatlarning lingvomadaniy tadqiqi: Fil.fan.bo'yicha falsafa dok.(PhD) diss. avtoref. Toshkent, 2022- 16 b.

Jamilaxon ASQAROVA,
O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti doktoranti PhD
E-mail: jamilakhon@inbox.ru

Filologiya fanlari doktori, professor Sh.Turdimov taqrizi asosida

SEHRLI ERTAK PERSONAJLARI

Annotatsiya

Maqolada jahon folklorshunosligida sehrli ertak personajlarining o'rganilganligi, tasnifi, tiplari qiyosiy solishtirilgan. Personaj, obraz va qahramon atamallari o'rtasidagi farqlar tahlil qilingan va o'zbek xalq sehrli ertaklaridagi obrazlar tizimida qahramonning tutgan o'rni va roli tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Folklor, sehrli ertak, personaj, obraz, qahramon, tip.

ПЕРСОНАЖИ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК

Аннотация

В статье проводится сравнение изучения, классификации и типов волшебных сказочных персонажей в мировом фольклоре. Анализируются различия между терминами персонаж, образ и герой, исследуется место и роль героя в системе образов узбекских народных волшебных сказок.

Ключевые слова: Фольклор, волшебная сказка, персонаж, образ, богатырь, тип.

CHARACTERS OF MAGICAL FAIRY TALES

Annotation

The article compares the study, classification, and types of magical fairy tale characters in world folklore. The differences between the terms character, image and hero are analyzed and the place and role of the hero in the system of images in Uzbek folk magic tales is researched.

Key words: Folklore, magical tale, character, image, hero, type.

Kirish. Ma'naviy qadriyatlar tizimining ajralmas qismi bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalarda, xususan, ertaklarda xalqning tafakkur jarayoni, olamni estetik idrok etish tarixi, yashash tarzining mavjud bosqichlari, urf-odatlar, axloqiy qarashlari mukammal ko'rinishda badiiy aks etadi. "Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum... Folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir" [1]. Shu nuqtai nazardan o'zbek ertakshunosligida sehrli ertak personajlarining o'ziga xos xususiyatlari va vazifalarini tizimli o'rganish, personajlarning o'ziga xos belgilariga ko'ra tizimlashtirish, klassifikatsiya qilish va ularni funksional tiplarga ajratish bilan bog'liq nazariy masalalarni fundamental tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sehrli ertakda obrazlar tizimi dunyo folklorshunoslari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Rus olimi V.Ya.Propp 1928-yilda nashr ettirgan "Ertak morfologiyasi" asarida sehrli ertaklarning tuzilishiga oid tadqiqotlar olib borib, izlanishlar jarayonida yuzta rus xalq ertagi matni tarkibini tahlil qilgan. Olimning fikricha, rus ertaklarida asosan yettita harakatlanuvchi personaj mavjud [3].

1. Raqib
2. Homiy
3. Yordamchi
4. Malika va uning otasi bilan bog'liq harakatlar
5. Yuboruvchi

6. Qahramon
7. Soxta qahramon.
R.Drori sehrli ertaklarda asosiy 5 ta rol mavjudligini ta'kidlaydi:

1. A qahramon
2. V qahramon
3. Yo'l ko'rsatuvchi
4. Sovg'a beruvchi
5. Mag'lub [14, 32].

B.Kerbelite sehrli ertaklarni tahlil qilar ekan, personajlarni 5 guruhga bo'ladi:

1. Qahramon
2. Qahramon yaqinlari
3. Antipod
4. Antipod yaqinlari
5. Neytral personajlar [13, 50].

U.M.Melatskiy, S.Yu.Neklyudov, Ye.S.Novik, D.M.Seagl kabi Tadqiqotchilar personajlarni uch guruhga (harakatlanuvchi shaxslar uchligi) bo'ladilar [7, 11]:

1. Ertak ob'yekti – kurash bilan erishiladigan ob'yektlar

2. Sinovchilar – ertakdagi harakatni "uyg'otuvchi", yo'lga soluvchi, qahramonga ta'sir o'tkazuvchi va faollashtiruvchi

3. Ertak ob'yektini qo'lga kirituvchi

O'z navbatida harakatlanuvchi personajlar uchligi yetti toifaga bo'linadi:

Tip	Funksiyalar	Harakatlanuvchi personajlar
I	L	Tugallama (final)ning ahamiyati
	λ	Sehrli buyumlar
II	A	Raqib
	α	Homiy
III	B	Yordamchi
	β	Qahramon
		Soxta qahramon

Y. Novik ertak personajlarini semantik belgilariga ko'ra guruhlarga bo'ladi:

1. Jinsiga ko'ra (erkak/ayol);
2. Yoshiga ko'ra (qari/yosh/bola);
3. Individual xususiyatiga ko'ra (oddiy/g'aroyib, antropomorf/antropomorf emas);
4. Oiladagi maqomiga ko'ra (ota-ona/bola, katta/kichik, tug'ishgan/o'gay);
5. Ijtimoiy belgisiga ko'ra (podsho/dehqon, boy/kambag'al, xo'jayin/xizmatkor);
6. Lokal belgisiga ko'ra (uy/o'rmon, o'z yoki o'zga podsholik, uzoq/yaqin) [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuni yoritishda o'zbek xalq shahri ertaklaridagi obrazlarni ertakda tutgan o'rni va funksiyalariga ko'ra tiplarga ajratishda struktural-tipologik metoddan, obrazlarning poetik tasvir va atributlariga ko'ra guruhlarga ajratishda struktural-semantik metod asosida ish olib borildi.

Tahlil va natijalar. O'zbek xalq shahri ertaklaridagi obrazlarni tizimlashtirishdan avval shu sohada atamalar farqini aniqlashtirib olishni maqsad qildik.

Shahri ertaklardagi "qahramon" "personaj" va "obraz" atamalarini o'rtasidagi farqlar nimadan iborat? Ushbu atamalar folklorshunoslikda adabiyotshunoslikdagi kabi aynan qo'llaniladi. Folklorshunoslikka oid nazariy tadqiqotlarda "obraz", "personaj" va "qahramon" atamalarini aralashtirilib ishlatiladiki, ular orasidagi aniq farqlar aytilmaydi.

Adabiyotshunoslikka oid manbalarda "personaj" so'zi harakatlanuvchi shaxs, obraz, xarakter kabi ma'nolarni bildirishi aytiladi.

"Badiiy asarda ozmi-ko'pmi tasvir etilgan har bir shaxs "personaj" deb ataladi. Personaj (fr.) – kishi, shaxs degani..." [5].

"Personaj (lot. persona — shaxs) — san'at va badiiy adabiyotda muallif tomonidan tasvir etilgan shaxs. Personajlar asar voqealarida qatnashuvi, tasvirlanishi va umumlashtirilishi darajasiga ko'ra **asosiy personajlar**, **yordamchi personajlar**, **epizodik personajlar**ga bo'linadi. Badiiy asar voqealarining boshidan oxirigacha faol qatnashgan va yozuvchining asosiy g'oyaviy estetik niyatini tashuvchi shaxslar asosiy personajlar hisoblanadi. Ular asarning **bosh qahramoni** deb ataladi. Barcha voqealarda to'la qatnashmasada, yozuvchining g'oyaviy niyatini to'laroq ochishga xizmat qiladigan faol obrazlar yordamchi personajlardir. Asarning makrostrukturasida yanada kamroq qatnashadigan shaxslar epizodik personaj bo'lib qolaveradi" [11].

"Obraz so'zi ruscha bo'lib "aks" degan ma'noni anglatadi. adabiyotshunoslikda u "badiiy obraz" ma'nosida tushuniladi. Badiiy obraz deganda borliq (inson, narsa, hodisa va h.)ning san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksi anglatadi" [4].

L.I. Timofeyevning ta'rificha, "obraz – to'qima yordami bilan yaratilgan va estetik qiymat kasb etgan inson hayotining umumlashma va ayni choqda, aniq manzarasidir" [9].

"O'zbek adabiyotida obraz atamasi o'rniga XX asr boshlarigacha "timsol", "tasvir", "nusxa" kabi atamalar ishlatilgan. XX asr 20-30-yillarida o'zbek atamashunosligiga "obraz" atamasi kirib kelgan" [10].

"Qahramon termini etimologiyasi "yarim xudo", "ilohiy odam" ma'nolarini beruvchi heros so'zi bilan bog'liq. An'anaga ko'ra, adabiyotda qahramon hayratu hurmat ob'yekti, ma'lum darajada ibrat namunasi bo'lib kelgan" [2].

"Qahramon (forscha – botir, jasur, chempion). Shijoati, dovyurakligi, botirligi bilan shuhrat qozongan, jonbozlik, mardlik qilib, o'zini ko'rsatgan shaxs" [12] deya ta'riflanadi.

Mahmud Koshg'ariy o'zining "Devonu lug'otit turk" kitobida qahramon so'zining turkiychasini "alp" so'zi bilan izohlaydi: "Alp – botir, qahramon" [6].

Demak ertakda qahramon atamasi mard, jasur va jangda g'olib bo'lgan ahlarga nisbatan ishlatiladiki, barcha bosh obrazlar ham qahramon bo'lolmaydi. Misol uchun "Kenja botir" ertagidagi shahzoda – qahramon, "Ur, to'qmoq" ertagidagi chol – bosh obraz. Sababi cholda qahramonona harakatlar yo'q.

Persona shaxs degani bo'lsa, demak unda harakatlanuvchi odamlar nazarda tutiladi. Ertakdagi jonivorlar, shahri buyumlar va tabiat personaj bo'lolmaydi.

Obrazlar tizimi deyilganda faqat odamlarga emas, ertakda tasvirlangan jonivorlar, narsa-buyumlar va **tabiat** hodisalarini ham ko'zda tutiladi. Zero, "obrazlar sistemasidagi barcha obrazlar bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib, ular bir-birini to'ldiradi, izohlaydi, oydinlashtiradi... Asardagi narsa-buyum yoki joy obrazlari personaj obraziga tobelanadi. Personajlar tizimida ham xuddi shunday aloqalar kuzatiladi: yordamchi va ikkinchi darajali personajlar bosh personajlarga nisbatan tobe munosabatdadir" [4].

Yuqorida keltirilgan barcha iqtiboslar badiiy adabiyotdagi obraz, personaj va qahramon atamalarini izohlaydi. Folklorshunoslik ham adabiyotshunoslikning bir tarmog'i o'laroq, undagi atamalar va ularga berilgan izohlarni qabul qiladi, ammo aynan emas. Chunki folkloridagi obraz bilan badiiy adabiyotdagi obraz yaratilishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Bizningcha farqlar quyidagi o'rinlarda ko'rinadi:

1. Adabiyotda obraz ijodkor tomonidan **individual** yaratiladi.

Folklorida obraz **umumiy** bo'lib, u ma'lum ijodkor tomonidan kuylanib sayqallansa-da, ommaviylik kasb etadi.

2. Adabiyotda obraz **original** bo'lib, boshqalarni takrorlamaydi.

Folklor obrazlarida esa **variantlilik** mavjud.

3. Adabiyotda ijodkor obraz yaratishda o'z uslubi bo'yicha **o'ziga xos**

yo'ldan boradi. Folklorshunoslikda ijodkor **an'anaviylikdan** chekinmagan holda obrazni madh etadi.

Xulosa va takliflar
(**Conclusion/Recommendations**). Yuqorida

bajarilgan ishlarga suyangon holda va shahri ertaklar tabiatidan kelib chiqib o'zbek xalq shahri ertaklar obrazlarini asarda tutgan o'rni va roliga ko'ra quyidagicha guruhlashni taklif etamiz:

I. Bosh qahramon:

1. Bosh qahramon – shahzoda, kenja botir va yigit;
2. Bosh qahramon – pari, malika, qiz, kenja qiz;
3. Bosh qahramon – noodatiy tug'ilganlar (yoki chudesnoye rojdeniye);
4. Bosh qahramon – binar.

II. Homiy personaj:

1. Mifologik homiy personaj – Xizr, chol, ota, pari, sehrgar kampir;
2. Zoomorf homiy personaj – hayvonlar, qushlar.

III. Raqib personaj:

1. Antagonist (ochiq raqib) (Propp) – mifologik personajlar (dev, yalmog'iz, ajdar), maston kampir, o'gay ona;
2. Antipod (yashirin raqib) (Kerbelite) – katta akalar, katta opalar;

IV. Ko'makchi personaj

1. Mifologik – dev, pari...
2. Zoomorf – it, mushuk...

V. Epizod personaj – chol, kampir, podsho, malika, savdogar...

Qahramon – o'zidan quyidagi barcha guruhlar bilan munosabatga kirishadi.

Homiy – qahramonga bo'ysunmaydi, unga yo'l ko'rsatuvchi, sehrli buyum taqdim etuvchi personaj.

Raqib – harakat nuqtai nazaridan qahramonga zid.

Ko'makchi – qahramonga bo'ysungan holda unga yordamlashadi.

Epizod – qahramonga yo'l-yo'lakay uchrovchi personajlar, uni bir manzilda kutib olib, boshqa manzilga kuzatadilar.

Har bir bosh qahramon yoki personaj o'z tipiga aniq programmashtirilgan. Bu faqatgina personaj funksiyasida emas, balki nomi, tashqi ko'rinishi va atributlariga ham tegishli.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишлан тантананали маросимдаги нутқи // Халқ сўзи. –Тошкент, 2019. 7-апрель. – № 68.
2. Адабиётшунослик луғати 23-бет. Т., 2013
3. Пропп В.. Морфология сказки. Academia. – Ленинград.1928. С.73
4. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М.. Адабиётшунослик луғати. – Академнашр, Тошкент: 2013. – Б. 43, Б.207
5. Султон И.. Адабиёт назарияси. Т., Ўқитувчи, 2005. Б.103
6. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. Уч томлик. 1-том. Муталлибов С.М.таржимаси. –Т.: ЎзССР ФА нашриёти, 1960. 77-бет.
7. Мелатинский У.М., Неклюдов С.Ю., Новик Е.С., Сеагл Д.М. Проблемк структурного описания волшебной сказки. С.36 // Структура сказки. М., 2001. С. 11-121.
8. Новик Е.С. Система персонажей... С.128
9. Основы теории литературы. М. Просвещение, 1971, С.62
10. Бобоев Т.. Адабиётшунослик асослари. Ўзбекистон 2002. Б.41
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Б.178.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Қ. 273-б.
13. Кербелите Б.П. Историческое развитие структур и семантика сказок. Вильнюс, 1991. С.50
14. Drory R. Ali baba and forty thieves. An Attempt at a model for the narrative structure of the reward and punishment fairy tale. P. 32-48.

UDK:811.1

Mohigul ASRONOVA,

Andijon davlat universiteti v.b. dotsenti Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ADCHTI dotsenti, PhD M.Ishanjanova taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ DISKURSIDA PAREMIYALARDAN FOYDALANISHNING KOGNITIV-PRAGMATIK MOHIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada paremiologiyaning fan sifatida shakllanishi o'zbek va ingliz gazeta diskursida paremiyalardan foydalanishning kognitiv-pragmatik mohiyati, paremiyaning evfemistik funksiyasi, paremik birlikning majoziy ma'nosi kabilar siyosatchilarning bayonotlari tahlili asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Paremiya, gazeta diskursi, pretsedent bayonotlar.

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАРЕМИЙ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ДИСКУРСАХ

Аннотация

В данной статье освещается становление паремииологии как науки на основе анализа высказываний таких политиков, как когнитивно-прагматический характер использования паремий в узбекском и английском газетном дискурсе, эвфемистическая функция паремии, переносное значение паремического единства.

Ключевые слова: Паремия, газетный дискурс, прецедентные заявления.

THE COGNITIVE-PRAGMATIC ESSENCE OF THE USE OF PAREMIA IN UZBEK AND ENGLISH DISCOURSE

Annotation

This article covers the formation of paremiology as a science based on the analysis of statements of politicians, such as the cognitive-pragmatic essence of the use of paremia in Uzbek and English newspaper discourse, the euphemistic function of paremia, the figurative meaning of paremic unity.

Key words: Paremia, newspaper discourse, precedent statements.

Kirish. Ommaviy axborot vositalarining kognitiv jihatida stereotiplar, hukmlar, ekstralingvistik omillar, mualliflik munosabati va baholash muhim rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan matnni to'g'ri talqin qilish uchun ijtimoiy-madaniy, psixologik va hissiy omillarni hisobga olish muhimdir. Shunday qilib, paremiyaning evfemistik funksiyasini ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Paremik birlikning majoziy ma'nosi noto'g'ri, ruxsatsiz, taqriz bayonlaridan qochishga yordam beradi. Ingliz tilidagi "Media" gazetasida aforizmlardan foydalanish, ayniqsa, siyosiy to'g'rilikning hozirgi tendensiyasidan kelib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili. Paremiologiyaning fan sifatida shakllanishi o'tgan asrning boshiga to'g'ri keladi va bu A.Taylor nomi bilan bog'liq bo'lib, u maqollar, so'zlar, yaxshi so'zlar va taqqoslashlar haqida juda ko'p nazariy materiallar qoldirgan. Paremiologiyaning folklorshunoslik, madaniy-tarixiy va lingvistik nuqtai nazardan maqollarni o'rganish bo'lganligi tufayli alohida soha sifatida yanada rivojlanishi, tuzilishi qiyin. Tilning paremiologik birliklarini o'rganish G.Permyakov[1] kabi olimlar tomonidan tizimli amalga oshirildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Paremiyalarning umumiy filologik tahlili kichik folklor janrining bir qismi sifatida paremiyalar poetikasi nuqtai nazaridan adabiyotshunoslik va lingvo-folklorshunoslik doirasidagi maqol va matallarni o'rganishni o'z ichiga oladi. So'nggi paytlarda tadqiqotchilar paremiyaning frazeologiya, etimologiya, kognitiv tilshunoslik va sintaksis kabi boshqa bir qator lingvistik fanlarning predmeti ekanligini kuzatmoqdalar. Bu hodisani turli ilmiy fanlar nuqtai nazaridan o'rganish paremiyaning ko'pkomponentli lingvistik hodisa ekanligi bilan bog'liq bo'lib, unda bir necha birliklar bir vaqtning o'zida bitta

semantik tizimga bo'ysunadi va qabul qiluvchiga ma'lum ta'sir ko'rsatadi[2].

Tahlillar va natijalar. Maqol va matallar, evfemizmlar tili nuqtai nazaridan betaraf bo'lmasa-da, hamon muloqot doirasida va pardalangan shaklda ziddiyatlarning oldini olishga keng jamoatchilik uchun moslashtirilgan ma'lumotlarni o'quvchiga yetkazishga yordam beradi. Misol tariqasida Barak Obamaning saylovoldi nutqi keltirilgan bo'lib, unda oq uy siyosatini ta'riflash uchun maqoldan foydalanadi. Obamaga ko'ra, hokimiyatdagilarning xudbinligi va ochko'zligi iqtisodiy inqirozga olib kelgan.

If financial markets collapse and loans are not available, large and small businesses will be in effect. This is your job, your savings, your ability to make your dreams come true for your children at risk. Therefore, we must act. Therefore, we must put aside the current policy and carry out what we have not seen in Washington recently - responsibility. Now, let me be perfectly clear. It is anger that we are in this mess. This is anger, because we did not come here by chance. This was not a normal part of the business cycle. This did not happen due to several bad apples.

This financial crisis is a direct result of the greed and irresponsibility that has dominated Washington and Wall Street for years. (One bad apple spoils a lot).

Ushbu parchada o'zgartirilgan versiyadagi bir maqol bor. Transformatsiya paremiyaning struktur va semantik tarkibini o'zgartirish uchun ishlatiladi. Paremiya elementi ko'plik bilan almashtiriladi va shu bilan iqtisodiy sohada murakkab vaziyatga sabab bo'lgan omillarning jiddiyligi va ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu mazmundagi umumiy maqolning bunday metaforik ishlatilishi so'zlovchiga fikrni eng to'g'ri ifodalashga imkon beradi va, shu bilan birga, uning aniq

ifodasini beradi. Transformatsiyalangan paremiya bu holda evfemizatsiya vazifasini bajaradi.

She died peacefully on Thursday afternoon at her Scottish estate, where she had spent much of the summer.

The Queen came to the throne in 1952 and witnessed enormous social change.

Her son King Charles III said the death of his beloved mother was a "moment of great sadness" for him and his family and that her loss would be "deeply felt" around the world.

He said: "We mourn profoundly the passing of a cherished sovereign and a much-loved mother".

"I know her loss will be deeply felt throughout the country, the realms and the Commonwealth, and by countless people around the world."

During the coming period of mourning, he said he and his family would be "comforted and sustained by our knowledge of the respect and deep affection in which the Queen was so widely held".

The King and his wife, Camilla, now Queen Consort, will return to London on Friday, Buckingham Palace said. He is expected to address the nation.

Senior royals had gathered at Balmoral after the Queen's doctors became concerned about her health earlier in the day.

All the Queen's children travelled to Balmoral, near Aberdeen, after doctors placed the Queen under medical supervision.

Her grandson and now heir to the throne, Prince William, and his brother, Prince Harry, also gathered there.

Prime Minister Liz Truss, who was appointed by the Queen on Tuesday, said the monarch was the rock on which modern Britain was built, who had "provided us with the stability and strength that we needed".

Speaking about the new King, she said: "We offer him our loyalty and devotion, just as his mother devoted so much, to so many, for so long."

"And with the passing of the second Elizabethan age, we usher in a new era in the magnificent history of our great country, exactly as Her Majesty would have wished, by saying the words 'God save the King'."

The Archbishop of Canterbury Justin Welby — spiritual leader to the Church of England of which the monarch is supreme governor — expressed his "profound sadness."

He said his "prayers are with the King and the Royal Family".

Yelizaveta II ning vafoti munosabati bilan nashr etilgan xabarda ayrim frazeologizmlar qo'llanilgan. Ingliz va rus tilida paremiya deganda, asosan, frazeologik birliklar, turg'un birliklar tushunilar ekan.

Ingliz tilida qo'llanuvchi ayrim paremiyalar mazmunan boshqa tillarda ham uchraydi, jumladan, ingliz tilida "Brevity is the soul of wit" (Qisqalik, talantning singlisi) kabi o'zbek tilida ham qo'llaniladi. Paremiyalar asosan, nutqning ta'sirchanligi, tushunarligini ta'minlashga xizmat qiladi, o'zbek tilida paremiyalar deganda, asosan, maqol, matal va aforizmlar tushuniladi. (Aforizmlarning ham hammasi emas) yoki "Bad things come in threes or good things come in threes", (Yomonlik qo'shaloqlashib keladi) shuningdek, "Cowards die many times before their death" (Qo'rqqanlar ko'p marta o'ladi) paremiyalari ingliz diskurslarida faol qo'llaniladi. O'zbek tilida buning o'rni

"Mard bir marta o'ladi" paremiyasi qo'llaniladi. "Mard bir, nomard ming o'lar" maqoli ham mavjud.

Kommunikativ funktsiya faqat kommunikantga ta'sir ko'rsatadigan gap turlaridagina amalga oshadi. Berilgan misolda Barak Obamaning siyosiy raqibi jon Makkeynning bayonotiga bergan javobi ko'rsatilgan.

We tested John McCain's path. We tested it on George Bushings way. Deep down, Senator McCain knows this, so his campaign said that "if we talk about the economy, we will lose." Therefore, he spent the last weeks calling me every name in the book. Because this is how you play the game in Washington. If you can't beat your opponent's ideas, you'll break those ideas and maybe structure them a little. If you don't have a record B'l to run, then you B'y your opponent like someone should run away. You make a big election about the little things" (28.10.2008). "You will hold a big election about the little things" (03.11.2008) "when you cannot win with the power of your ideas, you will hold a big election about the little things"[3].

Raqibning saylov kampaniyasi usullarini tanqid qilib, Obama paremiyaning o'zgartirilgan versiyasidan foydalanadi:

If you can't hit them, lick them, it's theirs. (If you can't beat your opponent's ideas, you'll break those ideas and maybe structure them a little).

Paremiyalar salmoqli miqdordagi aniq ma'lumotlarni o'zida aks ettira oladi, ya'ni o'quvchi uchun tom ma'noda yashiringan, ammo uni matnning kognitiv bazasi va muallifning niyati bilan yaratilgan bir qator g'oyalarga bilan birga ifodalaydi. Qisqa shaklga ega bo'lgan bu birliklar matnning sharhlanish jarayonini yanada qulay va samarali qiladi. Shunday qilib, paremik birlik kognitiv tejamlilik vositasidan boshqa narsa emas.

That's it, terrorists does not exist

Queen Elizabeth II addressed her audience and told The Americans that "those who believe in God know that evil and terrorists do not have a final game." He also planned to specifically change the guard ceremony on Thursday at Buckingham Palace to honor the victims of the attacks. The military group performs the American national anthem, followed by two minutes of silence. (Express Times, September 2001).

Mazkur gazeta maqolasi Buyuk Britaniya qirolichasi Yelizaveta II ga bag'ishlangan bo'lib, unda 2001-yil 11-sentabrda terrorchilik hujumi munosabati bilan Amerika xalqiga hamdardlik bildirilgan. "Terrorchilar" va "o'lim" so'zlari bir xil semantik maydonda beriladi. Paremiya yordamida Amerika xalqi uchun dunyo qayg'usi ifodalanadi va terrorizmga qarshi qat'iyat ifodalanadi.

Xulosa. O'zbek va ingliz tili ommaviy axborot vositalari nutqidagi paremiyalar faoliyatini o'rganish mavjud maqol va matallar asosida yangi obrazlar yaratish uchun qo'llaniladigan metodlarni o'rganish zarurligini ko'rsatdi.

Ingliz va o'zbek tillariga xos bo'lgan paremiyalar tahlil qilinganda aylantirilgan paremiyaning har qanday variantining nutqida ishlashning muhim sharti uning tan olinishi muhimligi anglashildi. Ular qanday o'zgarishlarga duch kelisha, ularni o'quvchi ko'rishi va to'g'ri talqin qilishi kerak. O'zbekcha paremiyalar, shuningdek, qisman inglizcha paremiyalarda ham matbuotda maqollardan foydalanish orqali ma'lum ma'no komponentlarini tadqiq etish orqali o'quvchiga ta'sir etish vazifasi aktuallashadi, stilistik effekt yaratiladi, psixologik ta'sir kuchayadi va individual muallif uslubi namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии – М.: Наука, 1988. –235 с.
2. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. –М.: Наука, 1970. – 240 с.
3. Remarks for Senator Barack Obama: Alliance for American Manufacturing, Pittsburgh, PA, April 14, 2008.
4. Mieder Wolfgang. Paremiological minimum and cultural literacy // De Proverbio — Issue 1: 1995.

5. <https://review.uz/oz>.
6. <https://uzdaily.uz/uz>.

UDK: 81-2

Nazokat ATAMURATOVA,
Teacher of Urganch State University
E-mail: nazokat.atamuratova88@gmail.com

N.Sadullayeva based on the review

ESTETIK KOSMETOLOGIYAGA OID INGLIZCHA TERMINLARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

Аннотация

Ushbu maqolada estetik kosmetologiyaga oid inglizcha terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilish usullari tahlil qilinadi. Qolaversa, o'zbek lug'atlari uchun birqancha atamalarining ta'riflari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kosmetologiya, toner, sprey, terini parvarish qilish, estetik.

TRANSLATION OF ENGLISH TERMS RELATED TO AESTHETIC COSMETOLOGY INTO UZBEK

Annotation

This article provides the analysis of translation methods of English terms related to aesthetic cosmetology into Uzbek. Furthermore, the definitions of several terms were developed for Uzbek dictionaries.

Key words: Cosmetology, toner, freshener, skincare, aesthetic.

ПЕРЕВОД АНГЛИЙСКИХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОСМЕТОЛОГИИ, НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье проводится анализ способов перевода англоязычных терминов, относящихся к эстетической косметологии, на узбекский язык. Кроме того, были разработаны определения некоторых терминов для узбекских словарей.

Ключевые слова: Косметология, тоник, освежитель, уход за кожей, эстетика.

Introduction. Enrichment of the language with different terminology fields leads to further studies in linguistics. One of the fast-developing terminological field is cosmetology, which we aim to discuss in this paper by putting several tasks, such as:

-to collect the cosmetology terms in the English language;

--to find out the translation methods of cosmetology terminology from English into Uzbek;

-to give Uzbek definitions of English terms of cosmetology, as Uzbek dictionaries lack in this field.

Materials and methods. In this work, we used the works of E.Larry, M.D. Millikan, C.T.Martinez, M.Rodríguez and M. Jesus, B.I.Fernández and M.C.Pardillos and others, which clarifies different issues on the representation of terminology of the cosmetology. E. Larry and M.D. Millikan studied the definition and regulations in the field of cosmetology, cosmetics[1]. C.T.Martinez analyzed the cosmetological terms in the Spanish language according to their etymology[2]. B.I.Fernández and M.C.Pardillos concentrated on the analysis of false Anglicisms in the Spanish language used in fashion and beauty, and compiled a corpus searching in lexicographic sources and online webpages to check uses of the examples[3]. M.Rodríguez and M. Jesus analyzed the use of Anglicisms in television commercials of cosmetics, hygiene and personal care products[4]. O.Y. Romashina and S. Trendevska studied differential characteristics and semantic features of English borrowed terms from the field of cosmetology in Russian and Macedonian languages[5].

Results and Discussion. The analysis of the collected terms of the aesthetic cosmetology showed that the terminology of the cosmetics industry is replete with various terminological units that are semantically capacious as much

as possible in relation to their short form. In the subsequent paragraphs, we will look at some examples of selected terms. In this practical part of our work, we will consider all the definitions of the terms of cosmetics, primarily from the point of view of their effect on the skin of the face. It is necessary to take into account the possibility of using one cosmetic term in relation to different parts of the human body, for example, a cream can be both for the face and hands, for the eyelids, for the whole body, etc. Because this influences the analysis and translation of terms of cosmetics, caused by the thematic affiliation, morphological and syntactic structure of terminological units and methods of their translation.

Any cosmetic product is aimed at eliminating and preventing the appearance of imperfections and shortcomings in a person's appearance. Therefore, it would be expedient to analyze and describe the terms that nominate immediate dermatological problems, then - prophylactic agents, and at the last stage - decorative agents aimed at masking imperfections and fixing the results of previous cosmetic processes.

An additional aspect of cosmetics is its composition, that is, the totality of the ingredients from which it is created. The English terms of the cosmetics industry, which belong to immediate dermatological problems includes single-component terms and words, translated into Uzbek using the selection of equivalents, transliteration, transcription or word for word translation. All terminological units of this group have generally accepted definitions. For example: acne (=pimple) - a one-component term-word, translated into Uzbek in two ways: 1) transliteration (akne); 2) selection of an equivalent (husnbuzar).

The English terms of the cosmetics industry belonging to the aesthetic preventive thematic group are represented by single-component terms-words and multi-component term

combinations, translated into Uzbek using the selection of equivalents, transliteration or transcription. The multi-stage facial skin care system that exists in the cosmetology system has caused terminological confusion among the chain of terms "toner", "freshner", "essence", "serum", "lotion", "sunscreen", "SPF".

Let's look at each term in more detail. It is necessary to single out a group of terms that call cosmetic products with a tonic effect (freshner, skin, toner), which differ only in their consistency, and, consequently, in the method of application to the skin of the face.

1. Freshner. The one-component term-word "freshner" was formed by morphological suffixation, adding the suffix -er to the verb "freshen" (from the English "refresh"), however, this verb underwent reduction, as a result of which the letter "e" was omitted. This term is translated into Uzbek using the method of transcription "freshner". This term and its definition are not in the Uzbek dictionaries, so we offer our own interpretation based on descriptions of this type of cosmetics:

Freshner- bu yuzning terisini yangilaydigan, yuzrangini, tonini bir maromga keltiradigan, suyuq holatdagi profilaktik kosmetik mahsulot; tonikning teksturasi juda yengildir, shuning uchun u paxta yostig'i bilan yuzgasuriladi.

2. Toner. This terminological unit is defined as a one-component term-word and, according to its morphological and syntactic feature, is a noun. The term "toner" was formed in a morphological way, by adding the suffix -er to the verb "tone" (from the English "tone"). The transfer of the term into Uzbek is carried out by the method of translation – transliteration "toner". The term "toner" in English dictionaries is interpreted as a substance that is applied to the skin of the face after preliminary cleansing in order to make the skin supple. In our opinion, this interpretation requires some clarification: Toner is a prophylactic cosmetic product that contains active nutritional components, as a result of which it refreshes and moisturizes the skin of the face. It has a gel-like texture, so it must be applied with your hands with light patting movements with your fingertips. This term and its definition are not in the Uzbek dictionaries, so we offer our own interpretation based on descriptions of this type of cosmetics:

Toner- terining elastikligini oshirish uchun, dastlabki tozalashdan so'ng yuz terisiga surtiladigan kosmetik mahsulot bo'lib, u faol ozuqaviy komponentlarni o'z ichiga olgan profilaktik kosmetik mahsulotdir. Toner yuzning terisini yangilaydi vanamlaydi. U gelga o'xshash tuzilishga ega, shuning uchun uni qo'l va barmoqlar yordamida yengil harakatlar bilan yuz gasurtish kerak.

3. Essence. The analyzed element of cosmetic terminology, according to its morphological and syntactic features, is defined as a one-component term-word expressed by a noun. The term "essence" was formed by borrowing the word "essentia" (from Latin "essence"), with subsequent changes in accordance with the tools of the adopting language. The translation of the term is carried out by transcription "essensiya". The definition of the term "essence" in the sense in which it functions in cosmetology terminology is not found in Uzbek dictionaries. At the stage of establishing an interpretation of the analyzed term, we relied on the definition of a variant from the terminology of perfumery - a concentrated liquid, usually from a plant or flower, which is used to add aroma or smell to something:

Essensiya- oziqlantiruvchi va namlovchi profilaktik kosmetik vosita bo'lib, yengil va oson so'riladigan tuzilishga ega. Essensiyadan profilaktika vositalarining tarkibiy qismlarini teri hujayralari tomonidan yaxshiroq singdirishga yordam berish, terining chuqur qatlamlariga kirib borishi uchun foydalaniladi; uning asosi gialuronkislotasi bo'lib, faol

moddalar orasida konsentrlangan o'simlik ekstraktlari, vitaminlar, fermentlar va boshqa faol moddalar mavjud.

4. Serum. The term presented above, according to its morphological and syntactic features, is a one-component term-word expressed by a noun. The term was formed by borrowing from the Latin language the word "serum", which is translated into Uzbek by the method of selecting an equivalent as "zardob". Basically, the medical definition of the term - blood serum prevails in dictionaries. The term "serum" in cosmetic terminology is sometimes interpreted in dictionaries as a substance in cosmetic products intended to improve hair or skin and reduce their dryness. However, in our opinion, this definition is not exhaustive, moreover, it does not describe its essence. Serum is a prophylactic cosmetic concentrate with a narrowly targeted action, such as deep solution to a specific problem, including moisturizing, renewal, antioxidant protection, lifting, acne, pigmentation, which is applied in a small amount in a few drops. We provide Uzbek definition for this term, as the dictionaries does not contain any information about it:

Zardob- muayyan maqsadli ta'sirga ega bo'lgan profilaktik kosmetik konsentrat bo'lib, namlantirish, yangilash, antioksidan himoyalovchi, ko'tarish (lifting), husnbuzar va pigmentatsiyani yo'qotish kabi muammolarni hal qilishda qo'llaniladi. U bir necha tomchidan, oz miqdorda qo'llaniladi.

5. Lotion. The above example is a one-component word term expressed by a noun. The term formation occurred by borrowing the word "lotion" from the French language, which borrowed the word "lotio" (from Latin "washing, ablution"). The term is transferred into Uzbek by translation method of transcription as "losyon". The term "lotion" in dictionaries is defined as a skin-care liquid, or a liquid that is applied to the skin to protect it, improve its condition, or give a pleasant smell. This definition does not give an exhaustive interpretation, thanks to which it would be possible to distinguish the term from similar variants, so we offer our own version: Lotion is a preventive cosmetic product aimed at actively moisturizing the skin without a nutritional function and retaining moisture inside the skin cells; a type of emulsion with a light liquid consistency. We recommend to include the following definitions in Uzbek dictionaries:

Losyon – terini faol namlash va teri hujayralari ichida namlikni saqlashga qaratilgan profilaktik kosmetik mahsulot; yengil suyuq konsentratsiyaga ega bo'lgan emulsiya turi.

6. Sunscreen. The analyzed term is defined as a single-component word term by its morphological and syntactic features and is a noun. The term derivation took place according to the morphological and syntactic model of word formation by compounding two independent words "sun" and "screen" (from the English). The translation of the term is carried out in different ways: 1) by the method of selecting the equivalent of the translation (quyoshdanhimoyalovchikrem); 2) by the method of translation transcription (sanskrim). In dictionaries, this cosmetic term is defined as a substance that protects the skin from the sun or an agent (eg, lotion) applied to the skin to prevent sunburn (eg, by chemically absorbing ultraviolet radiation). We recommend to include the following definition in Uzbek dictionaries:

Quyoshdan himoyalovchi krem - zararli ultra binafsha nurlarini so'rib oladigan, yoki to'sib qo'yadigan maxsus tarkibiy qismlarga ega bo'lgan profilaktik kosmetik mahsulot bo'lib, qarish jarayonlarini va ajinlar paydo bo'lishini sekinlashtiradi.

7. SPF (= sun protection factor). The definition of the type of this term depends on its analyzed form, since we are considering the abbreviation – SPF is an abbreviation for Sun Protection Factor. The reduced form of SPF is defined as a one-component term-word, and the full form is defined as a

three-component term-phrase. The term is translated into Uzbek with transliteration translation (SPF) or equivalent translation (quyoshdanhimoya qiluvchi omil). In dictionaries, the term "SPF" is defined as the set of letters and numbers on the packaging of sunscreen (= a substance that protects the skin from the sun) that indicate how effective the sunscreen is. We recommend to include the following definition in Uzbek dictionaries:

SPF yoki quyoshdan himoya qiluvchi omil-teriga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ultra binafsha nurlanishidan himoya qiluvchi omil; uning qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, u

shunchalik samaraliroq himoya qilish xususiyatiga ega bo'ladi.

Conclusion. In conclusion, the English terms of cosmetology are widely used in world cosmetic industry. And demands the translation of these terms in different languages. In translating the English terms into Uzbek language, the most actively used methods are transcription, transliteration and equivalent methods. However, the transliteration and transcription methods demand the exact explanation of the terms in the target language. Therefore, we provided Uzbek definitions of analyzed cosmetology terms, as current dictionaries do not contain such words and their explanation.

REFERENCES

1. Larry E. Millikan, MD. Cosmetology, Cosmetics, Cosmeceuticals: Definitions and Regulations, Clinics in Dermatology, 2001, 19, pp 371–374.
2. Martínez C.T. The influence of the English language on the description of cosmetic products. Alicante Journal of English Studies 30 (2017): 303-329.
3. Fernández B.I., Pardillos M.C. "False anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty". Ibérica, 2012. 24: 233-260.
4. Rodríguez M., Jesús M. (2016a): "The use of anglicisms in Spanish television commercials of cosmetics, hygiene and personal care products". Hermes. Journal of Language and Communication in Business, 55: 157-169.
5. Romashina O.Y. Trendevska S. 2022. Differential Characteristics and Semantic Features of English Borrowed Terms from the Field of Cosmetology in Russian and Macedonian Languages. Issues in Journalism, Education, Linguistics, 41(3): 608–616 (in Russian). DOI: 10.52575/2712-7451-2022-41-3-608-616.

Bonu ASHIROVA,
Qarshi Davlat universiteti o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti v.b, PhD M.B.Nizomova taqrizi asosida

XORIJIY TIL FANLARNI O'QITISH METODIKASI HAMDA UNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Annotatsiya

Ta'lim olish – bu bilim, ko'nikma va malakalar tizimini egallash jarayonidir, ya'ni bunda shaxsning ijodiy faoliyatining jihatlari, dunyoqarashi va o'zini tutish sifatleri tashkil topadi, hamda bilish qobiliyatlari rivojlanadi. Inson ma'lumotli bo'lib, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lib, o'zida fikrlar tizimini shakllantiradi. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhim yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Metodika, kommunikatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika, madaniyatlararo muloqot, Xorijiy til fanlarni o'qitish metodikasi, o'qitishning didaktik qonunlari.

METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE SCIENCES AND EFFECTIVE METHODS OF ITS DEVELOPMENT

Annotation

Education is the process of acquiring a system of knowledge, skills and abilities, that is, aspects of a person's creative activity, worldview and qualities of behavior are formed, and cognitive abilities are developed. A person is educated, has knowledge, skills and abilities, and forms a system of thoughts. Application of the advanced results of scientific and technical development, intensification of production, along with the use of high-performance technical technologies, and most importantly, training of highly qualified specialists is one of the important directions in this regard.

Key words: Methodology, communication, skills, competence, didactics, intercultural communication, methodology of teaching foreign language subjects, didactic laws of teaching.

МЕТОДОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ НАУК И ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Образование – это процесс приобретения системы знаний, навыков и умений, то есть формируются аспекты творческой деятельности человека, мировоззрение и качества поведения, развиваются познавательные способности. Человек образован, обладает знаниями, умениями и навыками, формирует систему мышления. Применение передовых результатов научно-технического развития, интенсификация производства наряду с использованием высокоэффективных технических технологий, а главное, подготовка высококвалифицированных специалистов является одним из важных направлений в этой связи.

Ключевые слова: Методика, общение, умения, компетенции, дидактика, межкультурная коммуникация, методика преподавания иноязычных предметов, дидактические законы обучения.

Kirish. Xorijiy tilni o'rgatishdan asosiy maqsad - bo'lg'usi mutaxassislarda kundalik hayotlari, ilmiy va kasbiy faoliyatlarida chet tili yoki bir necha tillardan erkin foydalanuvchi mutaxassislarni tayyorlash. Shu bilan birga, ularda vatanparvarlik hissinii rivojlantirish, mustaqil izlanish, bilim va ko'nikmalarini darsdan tashqari, OTMni bitirganlaridan keyin ham rivojlantirish malakalarini hamda umumbashariy va sohaga oid ilmiy mavzularda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar ilgari suriladi: - talabalarining nutqiy (o'qish, yozish, tinglab tushirish, gapirish), til (leksik, grammatik), ijtimoiy-madaniy va pragmatik kompetensiyalarini DTS i talablariga binoan rivojlantirish; - ilmiy, kasbiy va maishiy faoliyatga bog'lik mavzular yuzasidan og'zaki va yozma ravishda bayon etish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish; - umumbashariy va milliy qadriyatlar bilan tanishtirish, madaniyatlararo bag'rikenglik va millatlararo hamdo'stlik hislarini singdirish; - ilmiy va kasbiy faoliyatda ko'llaniladigan termin va atamalarini o'rgatish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim olish vazifalari turli yo'llar bilan hal qilinadi. Ulardan eng asosiysi o'qitish hisoblanadi. O'qitish – bu ta'lim oluvchilarga yangi o

'quv axborotini taqdim etish, uni o'zlashtirishni tashkillashtirishga, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga maqsadli yo'naltirilgan, muntazamli tashkiliy jarayondir. O'qitish jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida o'zaro harakat yuzaga keladi va uning samardorligi o'qituvchi va talabani hamkorligiga bog'liq bo'ladi.

O'qish-o'rgatish - bu ta'lim oluvchilarga yangi o'quv axborotini taqdim etish, uni o'zlashtirishni tashkillashtirishga, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga maqsadli yo'naltirilgan, muntazamli tashkiliy jarayondir. O'qitishning asosiy natijasi – bu talabalar tomonidan o'zlashtirilgan *bilim, ko'nikma va malakalar*, ularda shakllangan bilish ehtiyojlari va qobiliyatlaridir.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi, o'zining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish yo'lini belgilashi kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini qayta ko'rib chiqish, bu borada qator choralar ko'rish zaruratini keltirib chiqardi. Shu munosabat bilan, eng avvalo, ta'kidlash lozimki, ikkita juda muhim hujjat qabul qilindi: ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillarini, respublikada ta'lim tizimi va turlarini belgilab bergan «Ta'lim

to'g'risida»gi Qonun va ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga doir «Kadrlar tayёрlash milliy dasturi» qabul qilindi. Bugungi kunda Dasturning uchinchi bosqichi amalga oshirilmoqda, u quyidagilarni ko'zda tutadi:

- Ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazasini yanada mustahkamlash, o'quv-tarbiya jarayonini eng yangi o'quv-metodik komplekslar, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari bilan to'liq ta'minlash;- milliy (elita) ta'lim muassasalarining tiklanishi va rivojlanishi, ularning mustaqilligi va o'z-o'zini boshqarishini ta'minlash.

- Ta'lim jarayonini axborotlashtirishni ta'minlash, uzluksiz ta'lim tizimini dunyo axborot tarmoqlariga chiqish imkonini bo'lgan kompyuter axborot tizimlari bilan to'liq qamrab olish.

Bo'lajak mutaxassislarni kasb ta'limi sohasidagi bilimlarini rivojlantirishning ijtimoiy – pedagogik muammolari, kasbiy-pedagogik faoliyatining tashkiliy asoslari, kasb ta'limining mazmunini nazariy va amaliy tomonlarini o'rganishda “Xorijiy til fanlarni o'qitish metodikasi” fani muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bo'lajak pedagoglarni kasbiy ta'limning nazariy asoslari, O'zbekiston Respublikasi kasbiy ta'limi rivojlanishi, ta'lim tizimi islohatlari, uzluksiz, kasb-hunar ta'limi tizimida o'rta xorijiy til, kasb-hunar ta'limining o'rnini va ahamiyati, kasbiy ta'lim jarayoni va uning qonuniyatlari, kasbiy ta'lim va ta'lim berish mazmuni, kasb ta'limining usul, shakl va vositalari bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarni o'rganishda “Xorijiy til fanlarni o'qitish metodikasi” fani alohida o'rin tutadi.

Tahlil va natijalar. Fanni o'qitishdan maqsad – xorijiy til fanlari bo'yicha rejalashtirilgan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishning yo'l va vositalari bilan tanishtirish va ulardan o'quv jarayonida samarali foydalanish mahoratini shakllantirishdir. Magistrnlarni har tomonlama barkamol rivojlangan, hozirgi zamon ruhida tarbiyalangan, kasb-hunar ta'limida amalga oshirilayotgan islohotlarni jadal suratlarida amalga oshiradigan ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish va uni bajarishga oid dolzarb muammolarni ijobiy hal eta oladigan, milliy istiqloq g'oyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni chuqur his etib, ularni ta'lim-tarbiya mazmuniga singdira oladigan shaxs-kasb ta'limi o'qituvchisi sifatida shakllantirishdir.

Fanning asosiy vazifalari – O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi islohatlarini, uzluksiz ta'lim tizimida ta'limining o'rnini va ahamiyatini, xorijiy til fanlarini o'qitishda asosiy o'quv me'yoriy hujjatlarni, xorijiy til fanlarini o'qitishda ta'lim maqsadlarini belgilashni, xorijiy til fanining o'qitish metodikasini ishlab chiqish yo'llarini o'rgatishdan iborat. magistrnlarga umumkasbiy va xorijiy til fanlarni o'qitish jarayonida kasbiy bilimlarni tadbiiq etish; bevosita tanlangan sohalarga va yangi pedagogik, axborot texnologiyalari asosida metodik muammolarni hal etish; kasb ta'limini o'qitishni tashkil etish hamda uni amalga oshirish metodikasini o'rgatishdan iborat.

“Xorijiy til fanlarini o'qitish metodikasi” fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

- Xorijiy til fanlarini o'qitishda asosiy o'quv me'yoriy hujjatlarni; xorijiy til fanlarini o'qitishda ta'lim maqsadlarini belgilashni; xorijiy til fanining o'qitish metodikasini ishlab chiqish yo'llarini; xorijiy til fanini o'qitishda ta'limning faol usul va texnikalarini bilishi;

- Xorijiy til fanlarni o'qitishda ko'rgazmali qurol va texnik vositalardan foydalanish; xorijiy til fanlarni o'qitishda talabalar bilimini baholash; dars o'tish jarayonida ma'ruza va seminar (amaliy) mashg'ulotlari loyihalashtirish va rejalashtirish; o'quv jarayonida xorijiy til fanlarni o'qitish uslubiyoiti metodlarini qo'llash; kasb ta'limining zamonaviy metod, vosita va tashkiliy shakllaridan samarali foydalanish to'g'risida aniq malakalarga ega bo'lishi kerak.

Xorijiy til fanlarini o'qitish metodikasi - o'quv jarayonining zamonaviy vazifalaridan kelib chiqib, uning asosiy maqsadi - nazariyalarni bilishga bo'lgan pedagogik jarayonni boshqarishning umumiy tushuncha va elementlarini qo'llashni talabalarga o'rgatish, o'quv jarayonining asosiy shakllarida (ma'ruzalar, seminarlar, mustaqil ishlar, bilimlarni tekshirish) talabalarining fikrlash faoliyatini uslubiy yo'llar yordamida faollashtirish, talabalarga o'quv mashg'ulotlarining uslubiy ishlanmalarni tayyorlashga yordam berishdan iborat.

Bilimlarda haqiqiy borliq umumiy aksini topadi. Talabalar hodisa, voqea, qonuniyatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganadilar va u ularning yutug'i bo'ladi.

O'qitish jarayonining eng muhim natijasi – bu ko'nikmadir.

Ko'nikma – egallagan bilimlar asosida o'zgaruvchan sharoitlarda birorta faoliyatni amalga oshirish qobiliyati.

Pedagogik amaliyotda ko'nikma aqliy va amaliy ko'nikmalarga bo'linadi.

Aqliy ko'nikma fikrlovchi avzifalarni amalga oshirishdan iborat bo'ladi. Bular ijodiy faoliyat va ishlab chiqaruvchi faoliyat uchun muhim hisoblanadi.

Amaliy ko'nikmalar aniq amaliy harakatlarni bajarishga yo'naltirilgan, ya'ni ishlab chiqarish topshiriqlarini yechish, hisob ishlarini bajarish, ish rejasini tuzish va b. *Amaliy ko'nikmalar* aqliy ko'nikmalar bilan uzviy bog'liqlikda bo'ladi, bilimlarga tayanmasdan turib topshiriqlarni yechish, hisoblash, reja tuzishni amalga oshirib bo'lmaydi. O'qitishning natijalaridan yana biri bu malakalarni egallash hisoblanadi. *Malakalar* – bu, ko'p marta takrorlash natijasidagi mashinal (beixtiyoriy), harakatlardir. Kasbiy faoliyatda malakalar katta ahamiyatga ega bo'lib, ular kuch, vaqt, e'tiborni tejaydi. O'qitish o'zining asosiy (didaktik) vazifasidan tashqari boshqa vazifalarni bajaradi:

Kasbiy pedagogik ta'lim tizimida tayyorlanayotgan, pedagogik xodimlar ichida, eng muhim o'rinni kasb ta'limi o'qituvchisi egallaydi. Malakali mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha, kasb-hunar ta'limi oldida turgan muhim va ma'suliyatli vazifalarni bajarish unga bog'liq bo'ladi. Kasb ta'limi o'qituvchisi ikki yoqlamali mehnat predmetiga ega bo'ladi. Uni bir tomondan insonlar bilan o'zaro munosabat, boshqa tomondan- aniq kasbiy sohadagi xorijiy til bilimlar, ko'nikma va malakalar tashkil etadi. Uning kasbiy-pedagogik tayyorgarligining darajasi va sifati, kasb hunar ta'limida o'quvchilarni tayyorlash sifatini ma'lum miqdorda aniqlanadi.

Xorijiy til fanlarni o'qitish metodikasi fanini o'rganish jarayonida quyidagilarni bilishi va bajara olishi lozim:

Ta'lim tizimida mutaxassislar tayyorlash jarayoni- kasb ta'limi yo'nalishi bo'yicha ta'lim jarayonini uzviyligi va o'zaro bog'liqligi; o'quv moddiy-texnik ta'minotini tashkil etilishi (o'quv materiallari va moslamalar bilan ta'minlanishi); kasbiy tanlov bo'yicha tashhis markazlarining faoliyatini yo'naltirishni bilishi;

Tayyorlov yo'nalishining asosiy fanlari bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish; o'quv jarayonini rejalashtirish; tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazish; o'quvchilarning qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash bo'yicha turli testlardan foydalanish; ota-onalar va jamoat tashkilotlari bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi;

Mutaxassislik va yo'nalishlar bo'yicha Davlat ta'lim standartlari mazmunini; kasbiy tayyorgarligi bo'yicha o'quv rejai va dasturlar mazmunini; kasb-hunar kollejlarda o'quv jarayonini tashkil etishni; o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini aniqlash; ta'lim muassasalari va turli suv xo'jaligi sohasidagi tashkilotlar, ishlab chiqarish korxonlari o'rtasida hamkorlik aloqalari o'rnatish malakalariga ega bo'lishi;

O'qitishning didaktik qonunlari va tamoyillarini, tarbiya berishning nazariyasi va amaliyotini, o'qitishning pedagogik va axborot texnologiyalarini; ta'lim jarayonini tashkil etishning turli usul va shakllarini, jumladan, ma'ruza o'qishni amaliy (seminar), laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishni; ta'lim jarayonida texnik vositalar va axborot texnologiyasi vositalarini qo'llashni; o'rta xorijiy til, kasb-hunar ta'limi mazmuni, maqsad va vazifalarini; oliy ta'lim mazmunini ishlab chiqish mezonlarini; shaxs, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish jarayonining xususiyatlarini; kasb-hunar kollejlari o'qituvchilariga qo'yiladigan talablar; oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini bilishi va qo'llay olishi;

"Xorijiy til fanlarni o'qitish metodikasi" fani o'z mohiyatiga ko'ra o'quv rejasida ko'rsatilgan ko'plab fanlar bilan uzviy bog'langan bo'lib, u talabani kelajakdagi ta'lim jarayoniga tayyorlashga xizmat qiladi. Bu borada fanning pedagogika, axborot texnologiyalari, kasbiy ta'lim metodikasi, axborot texnologiyalari, kasbiy ta'lim metodikasi, magistrlik mutaxassisliklari bo'yicha xorijiy til fanlar, o'quv ustaxonalarida amaliy ishlar, kasb ta'limi fanlari, texnika xavfsizligi va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasi muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Xorijiy tilni o'qitish oldida turgan vazifalar o'quvchi va talabalarining kommunikativlik,

muloqotga kirisha olish qobiliyatini o'stirishdan iborat. Buning uchun kishilarni samarali muloqot qilishiga o'rgatuvchi o'quv qo'llanmalar va chet tildagi to'rtta nutq faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limning yangi metodlarini o'zlashtirish zarurdir. Rivojlantiruvchi vazifani mohiyati o'qitish jarayonida shaxsning aqliy, hissiy va irodaviy rivojlanishi, bilishga bo'lgan intilishlarini va ijodiy faollikni shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlashdan iborat bo'ladi. Rivojlantiruvchi vazifa rivojlantiruvchi prinsipga asoslanib, uning mohiyati, o'qitish jarayonini shunday murakkab darajada tuzish kerakki, bunda talabadan ham aqliy ham irodaviy kuchlarni sarf qilsin. O'quv jarayoni talabada qoniqish, bilish quvonchini, hayron bo'lish, ya'ni u nimanidir bajara olishi hissini uyg'otishi zarur. Shu bois o'quv materiali juda ham sodda bo'lmasligi kerak va talaba faqat uni qaytarib qolmasdan, balki bilimlar asosida topshiriqlar zanjirini yecha olishi kerak. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Metodika va texnologiyalar chet til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Darsni tashkil qilishda metodika fanining turli usullari mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Cambridge University Press (2015). Spotlight on... Comparative Adjectives A1 - A2. Retrieved August 9, 2017, from <http://www.englishprofile.org/english-grammarprofile/grammar-spotlight/411-spotlight-on-comparative-adjectives-a1-a2> Choi T.H., and Andon N. (2014). Can a teacher certification scheme change ELT classroom practice? *ELT Journal*, 68(1), 12–21.
2. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. Ministry of Education and Research. (2011). The Quality Framework. Retrieved from.
3. Nizomova Mohinur Baratboyevna. Current research journal of philological sciences 2(12): 21-25, December 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-12-05> ISSN 2767-3758 ©2021 Master Journals. "Polysemantic features of pedagogical terms in english and uzbek translation".
4. Maxmudov Q. S. O. G. L., Shayxislamov N. Z. O. G. L., & Jo B. B. O. G. L. (2020). O'zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o'rni va ularning turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).
5. Juraboyev B.B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. *Science and Education*, 7(7), 215-220. 3. Juraboyev B.B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic research in educational sciences*, 2(2).

UDK:811.1 UDK:81-2

Jaxangirmirzo BAXADIROV,

Toshkent amaliy fanlar universiteti "Xorijiy til va adabiyoti" kafedrasida mudiri, PhD

O'zDJTU dotsenti, f.f.n. M.T.Irisqulov taqrizi asosida

INGLIZ TILIDAGI TASHQI IJTIMOY REKLAMANING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqola ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamaning funksional xususiyatlariga bag'ishlangan. Maqolada bugungi kunda ingliz tilida yaratilgan reklamalarning informativ, persuziv, attraktivlik (jozibadorlik) va regulativ (yo'naltiruvchi) vazifalariga izoh berilib, misollar yordamida taxlil qilinadi hamda olimlar fikri keltiriladi.

Kalit so'zlar: Reklama, ijtimoiy, ingliz tilidagi, persuzivlik, regulativlik, informativ, adresat, funksiya, axborot, verbal, noverbal, qadriyat, muammo, kommunikativ, tashqi ijtimoiy reklama.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАРУЖНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена функциональным особенностям наружной социальной рекламы на английском языке. В статье объясняются, анализируются с помощью примеров информативная, убеждающая, привлекательная и регулятивная функции рекламных объявлений, созданных на английском языке, а также приводятся мнения ученых.

Ключевые слова: Реклама, социальная, английская, убедительная, регулятивная, адресная, функциональная, информационная, вербальная, невербальная, ценностная, проблемная, коммуникативная, внешняя социальная реклама

FUNCTIONAL FEATURES OF BILLBOARD SOCIAL ADVERTISING IN ENGLISH

Annotation

This article is devoted to the functional features of outdoor social advertising in English. The article explains, analyzes with the help of examples the informative, persuasive, attractive and regulatory functions of advertisements created in English, as well as the opinions of scientists.

Key words: Advertising, social, english, persuasive, regulatory, informative, addressee, function, information, verbal, non-verbal, value, problem, communicative, external social advertising.

Kirish. Fikr bildirish va ma'lumot uzatish turlaridan biri hisoblangan ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamaning asosiy funksiyalariga uning informativlik, attraktivlik (jozibadorlik), persuzivlik (ishonarlilik) va regulativlik (boshqaruv) funksiyalarini kiritishimiz mumkin.

Ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamaning informativ funksiyasi ijtimoiy yo'naltirilgan reklama faoliyatining predmeti bo'lgan ijtimoiy ahamiyatli ma'noga ega so'zlarni yaratish va tarqatish. Axborot beruvchi maqsadli auditoriyada reklama qilinayotgan obyekt haqida xabar va bilimga ega bo'lishini shakllantirish vazifasini bajaradi. Tashqi ijtimoiy reklamada reklama qilinayotgan obyekt sifatida madaniy qadriyatlar asosiy o'rinda turadi. Mazkur holatda asosiy vazifalar 1) adresatni dolzarb hayotiy meyor va qadriyatlarning buzilayotganligi haqidagi holatlardan xabardor etish 2) adresatni ma'lum holatdagi muammoni hal etishga qaratilgan hatti-harakatlarning xususiyat va afzalliklaridan xabardor qilish. 3) adresatni ijtimoiy muammolarni hal etishning yangi usullarining afzalliklaridan xabardor qilish. 4) maqsadli auditoriyaning axloq modeli va qadriyatlar haqidagi u yoki bu vaziyat bilan bevosita bog'liq bo'lgan noto'g'ri tasavvurini to'g'ri yo'lga solishdan iboratdir.

Ommaviy kommunikatsiya shakllaridan biri hisoblangan reklamaning asosida, keng xalq ommasi uchun axborot tarqatish yotadi. Reklamaning maqsadli auditoriya uchun axborot tayyorlash va tarqatish orqali adresat ongiga reklama qilinayotgan qadriyat va axloq modellarini uning ongiga singdirishga qaratilgan ma'lum bir obrazni transformatsiyalash vazifasini bajaradi.

Mazkur funksiyani amalga oshirishda birinchi o'rinda o'rganilayotgan janrning kommunikativ jihati, ya'ni tashqi ijtimoiy reklama orqali yetkazilmoqchi bo'lingan xabar mazmuni muximdir. Kommunikatsiya (communicatio lotincha muloqot, xabar, aloqa, yetkazish degan ma'nolarni beradi; communicare – bog'lamoq ma'nosini beradi) tushunchasining asl ma'nosini aks ettiruvchi xabar berish, anglash, bir xil fikrlash tushunchalari ijtimoiy muloqotni shakllantirishning eng asosiy atributlari hisoblanadi, negaki, ularsiz ijtimoiy-madaniy tajribani aholiga yetkazish, talqin etish va qayta anglashning iloji bo'lmaydi. Mazkur nuqtai nazardan talqin qiladigan bo'lsak, uning muhim jihati matndagi "ma'noning yakunlanganligi", uning amaldagi ta'sirchanlik imkoniyatlari bilan bog'liq. M.Veberning ushbu fikrni tasdiqlovchi ta'rifiga ko'ra, faraz qilinayotgan shaxs yoki faraz qilinayotgan shaxslarning harakatlari ma'no-mazmun jihatdan boshqalarning axloq qoidalariga mos keladi va shu qoidalariga moslab o'z hatti-harakatlarini belgilaydi, ya'ni taxmin qilingan yoki aniq adresatning reaksiyasini hisobga oladi. Har qanday amaliy harakat faqat potensial jihatdan kommunikativ hisoblanadi. Kommunikativ harakatlar harakatlarni muvofiqlashtirish mexanizmi bo'lgan o'zaro hamfikirlikka erishish me'zoni sifatida qabul qilinadi [1]. Translyatsiya qilinayotgan ma'no, ya'nikim, timsollar yordamida ifodalangan va ishtirokchilarning voqelikka, vaziyatga, sherigi va o'ziga kommunikativ muomalaning o'lchovi sifatida namoyon bo'ladi. U verbal yoki noverbal ravishda uzatilishi mumkin.

Kommunikativ xarakat nazariyasiga muvofiq fikrlarning bir biriga mos kelishi jarayonlari reklama matnida

aks ettirilgan maqsad axborotni axborot oluvchi tomonidan qabul qilishga yo'naltirilgan. Ingliz tilidagi ijtimoiy reklama matnida kod sifatida belgilarning verbal va vizual shakllaridan foydalaniladi. Xabarni kodlash esa, o'z navbatida uni qabul qiluvchi tomonidan xabar tarqatuvchining maqsadiga muvofiq talqin qilishni ta'minlay olishi lozim. Reklama kommunikatsiyasida unda bildirilgan fikrlarni talqin qilish masalasi o'ta muhim ahamiyatga ega, chunki kommunikativ pragmatika muayan bir fikrga kelish va xulosa qilish jarayonlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zaro kommunikativ aloqaning konteksti bir qator omillar yordamida shakllanadi. P. Grays o'zaro aloqalar kommunikatsiyasi jarayonida "uzilish" sodir bo'lganda qo'llanadigan va shu sababdan kommunikativ vaziyat ishtirokchilari tomonida o'zaro aloqalar rad etilgan taqdirda uning to'rt prinsipini ajratib ko'rsatgan: "axborot bilan boyitish, yoki son prinsipi", "haqiqatlik, yoki sifat prinsipi", "o'rinli bo'lish prinsipi", "aniqlik prinsipi", "fikrni qisqa ifodalash, ammo u ma'noga to'la bo'lsin", "fikr o'rinli bo'lsin", "rostgo'y bo'l" formulalari o'zaro ijtimoiy hamkorlikning universal talablariga javob bera oladi [2]. Birgina ma'noni ifodalash, muxtasarlik, lo'ndalik – ijtimoiy reklamali plakatning o'zgarma qoidalaridir. Tadqiqot jarayonida biz ingliz tilidagi ijtimoiy reklamani bir qator namunalarga duch keldik, unda 1) vizual komponentni uning verbal va nonverbal komponentlarni ishlatmay tushunib bo'lmaydi; 2) verbal va nonverbal komponentlarni qayta muvofiqashtirilishi. P. Burdyening "qanchalik mantiqqa zid bo'lmagan tasvir dunyosida so'z hukmronlik qiladi. Fotosurat matnsiz, uni to'g'ri tushunish uchun beriladigan izohsiz hech qanday qiymatga ega emas... Ma'lumki, nomlamoq – ko'rishga undash, yaratmoq, hayotga chorlamoq demakdir" [3].

Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarni verbal va nonverbal komponentlarni muvofiqashtirish masalasiga 2010 yili Leiaute Propaganda (Braziliya) agentligi tomondan chop etilgan "Family" (Oila) nomli tashqi ijtimoiy reklamani misol sifatida keltirish mumkin. Unda "It's possible continue this history. Adoption is also gay rights – "Balki bu voqeaning davomi ham bo'lishi mumkin. Geylar ham bola boqib olish huquqiga ega", jumlasini berilgan ushbu reklama plakatida bir jinsdagi shaxslar oila qurishi oqibatida mazkur juftlar tomonidan yaratuvchilik funksiyasini bajarishning tabiatan imkoni yo'qligi sababli geneologik rivojlanishning to'xtashi tasvirlangan. Reklamada bunday jamiyatning kelajagi yo'qligi va u halokatga yuz tutishi aks ettirilgan. Sotsiolog P. Sorokinning qayd etishicha, oila institutining shart va qoidalariga rioya qilinmay saqlanib qoladigan jamiyatning o'zi yo'q: "Ular (ota-onalar) o'zidan nasl qoldirib, insoniyat qirilib ketishining oldini oladi. Nasl qoldirish oqali ular o'ziing va avlod-ajdodining boqiyiligini, abadiy yashashni ta'minlaydi... Bu abadiylik ularga ism-sharifini va bolalari, nevarlari va kelajak avlodga qadriyatlarini, betakror an'analar va turmush tarzini qoldirish bilan himoyalanganidir" [4]. Shu bilan bir qatorda mazkur tashqi reklamada hayot mezonlarining biologik komponentlarini inkor etish va oilani noan'anaviy shaklda qurishni qoralovchi g'oyalar ilgari suriladi. Umuman olganda, ijtimoiy reklamani pragmatik (amaliy) maqsadga qaratilganligi adresatning qadriyatlar dunyosini o'zgartirish maqsadida manipulyativ usullarni qo'llashga undaydi (hodisani kooreksiya qilish texnikasi, lingvistik jozibadorlik va boshqalar orqali).

Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamani attraktivlik (jozibadorlik) funksiyasi diqqat-e'tiborni jalb etish zaruriyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, unda kishining o'ta sezuvchanlik xususiyatlari va atrof-dunyoni ta'sirini idrok etishga asoslangan beixtiyor e'tibor qaratishga undovchi psixologik usullarni qo'llash ko'zda tutilgan. Shu bilan bir qatorda unda reklama orqali xabar yuborilgan adresatni taqdim etilayotgan

ma'noli elementlarga jalb etish usullari ham qo'llaniladi. Birinchi holda yorqin va ko'zga yalt etib tashlanadigan ranglar, idrok etishning ta'sirchanligini boshqaruvchi usullar (tasvirning faolligi, asta-sekin yoki qo'qqisidan o'zgaruvchanligi, xajmning kattalashuvi yoki kichrayishi, ko'zga yaqqol tashlanadigan obrazlar, uning mayda-chuyda detallari va boshqalar) ishlatilsa, ikkinchi holda – tasvirning odatiy qabul qilinishi va axborotga boyligi, bir biridan keskin farq qiluvchi hislatlari (kuch va zaiflik, qo'pollik va nafasat, kichik va katta, baland va past), kulgili haqiqat va xayoliy narsa hamda hammaga ma'lum va jamiyat tomonidan ma'qullangan narsalarga yangilik kiritish birinchi o'ringa o'tadi. "Tashqi ijtimoiy reklamani idrok etish san'ati psixologiyasi" kitobi mualliflari (P.A. Kudin, B.F. Lomov, A.A. Mitkin 1987) yuqorida qad etilgan aspektlar haddan tashqari siyqasi chiqqan, jonga tegadigan bo'lmayligi lozim, ular yangi g'oyalar bilan sug'orilgan usullar yordamida taqdim etilishi kerak deb hisoblaydilar.

Ingliz tilidagi sigaret chekishga qarshi yo'naltirilgan tashqi ijtimoiy reklamada sigaretalar miltiq o'qlari qatorida tasvirlangan, bu esa adresatni o'ziga jalb etmasdan qolmaydi, negaki ko'zga tashlanadigan keskin farq kishi ongiga nisbatan qattiqroq ta'sir ko'rsatadi. Ko'zga yaqqol tashlanadigan qarama-qarshi tasvirlar bilan birga majoziy ma'noga ega tasvirlar qo'llaniladi, ya'ni sigareta va miltiq o'qini bir biriga o'xshatib, mualliflar reklamada Smoking kills – chekish o'ldiradi, jumlasini qo'llaydilar. Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarning attraktiv va persuasiv usullarning ta'sirchan yo'llaridan biri – idrok etishni boshqara bilishdir. Xayoliy obrazlarni kuchaytiruvchi omillar ma'lumot qabul qilishdagi tuyg'ular intensivligini oshiradi, ya'ni tasvir xajmini kattalashtirish va keskin yaqinlashtirilgan holda hamda tafsilotlarni ko'rsata bilish, yirik planda namoyon etish uning yanada o'ta ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Mazkur usullar muammoli vaziyatni to'liq anglashga qaratilgan bo'ladi.

Axborotni qabul qilish va baholashning ikki pozitsiyasidan kelib chiqan holda ularni anglash ichki va tashqi idrok etish omillarini uyg'unlashtirish usuli yordamida amalga oshiriladi. Bu esa o'z navbatida tasvirlanayotgan vaziyat va voqeani begona ko'z bilan qarash va baholash imkonini beradi. Qayd etish lozimki, ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda attraktiv va persuasiv usullarni qo'llash ko'pincha dunyo haqidagi bilimlarni kognitiv, ya'ni aqliy bilish prinsiplariga muvofiq tashkil etishga asoslangan. Shuning uchun "usul" so'zi shartli termin bo'lib, u o'zida maqsadli auditoriyaga munosabatni bildirishdan ko'ra ko'proq voqelikni idrok etish prinsiplari xususiyatlarini mujassam etgan bo'ladi. Diqqat-e'tiborni jalb etish bo'yicha bir qator usullar odatiy his-tuyg'u va tasavvurlarni qo'llash va shuningdek, tasvirga axborotni ilova qilish bilan bog'liqdir.

Ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamalarda ogohlantiruvchi ishorani ishlatish axborot oluvchiga tasvirga matn ilova qilishdan ko'ra tezroq ta'sir qilishi mumkin. Hayotiy tajribaga ko'ra inson gavdasining holati, uning yuz-ko'zi doim ma'lum bir axborotni o'zida mujassam etgan bo'ladi va albatta kishi diqqatini o'ziga tortmay qolmaydi. So'z ishlatilmay ifoda etiladigan axborotni ko'proq suhbat davomida inson nigohi orqali yetkazish mumkin. Psixologlarning maxsus tadqiqotlari natijalari portret va fotosuratlarini ko'zdan kechirishda insonning nigohi birinchi navbatda unda aks etgan odam ko'ziga tushishini ko'rsatgan. Aynan shuning uchun ko'zning tasviri (xatto bir ko'zning tasviri ham) – e'tiborni jalb etishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda reklamani joylashtirishning yangi vositalari topish masalasi shiddatli ravishda o'zgarib borayotgan dunyoda an'anaviy vositalarning samarasi kamayib bormoqda va ularning o'rini zamonaviy shaharga mos ravishdagi embiyent-reklama vositalari egallamoqda.

Bular qatoriga oyna va ustunlar, piyodalar o'tish joylari kabilar keng qo'llanilmoqda. Yangi va hech kim kutmagan usullar kishini o'ziga tez jalb etadi va yaxshi eslab qolinadi. Reklamali xabarlari kishining reklamaga qarshi himoyasini yengib o'tib uning ongiga tez kirib boradi.

Ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamalarning persuaziv funksiyasi ishontirish xarakteridagi axborot ta'siri yordamida adresat ongida qadriyatlarini shakllantirish va o'zgartirishdagi obyektiv qonuniyatlarga asoslangan. Ishontirish texnikasi tarixida reklamani uchta asosiy tiri ajratib ko'rsatilgan: 1) informativ, ya'ni adresatni aql bilan ish ko'rishga chaqirish; 2) mexanik, ya'ni, aqldan ko'ra ko'proq kishi tasavvurini ma'lum stereotiplar yordamida hayratda qoldirish orqali ular xulqida yangi mavzu va qadriyatlarga ehtiyoj paydo qilish; 3) ishontirish, ya'ni psixosotsiologiya sohasidagi kashfiyotlarga asoslangan holda adresatning ost ongiga hamda adresat xulqini o'zgartirishga qaratilgan reklama. Zamonaviy reklama qayd etilgan barcha tiplarda va ko'pincha uchinchi tipdan foydalanilgan holda yaratiladi [5].

Aytish lozimki, ijtimoiy reklamani funksional vazifasi nafaqat axborot tarqatish, balki adresatni reklama mavzusiga zaruriy emotsional munosabatni shakllantirish va unda ma'lum xulq prinsiplari hosil bo'lishiga ham qaratilgan. G.S. Melnikning qayd etishicha, ishontirish orqali ta'sir ko'rsatishda ratsional, emotsional, mantiqiy va psixologik faktorlarga ham tayaniladi. Ishontiruvchi reklama maqsadli auditoriyada reklama qiniyotgan obyekt boshqalardan afzal ko'rish, uning analoglari bilan taqqoslaganda ustunliga ishontirish masalalariga yo'naltirilgan [6]. Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib qayd etish lozimki, ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamalarning asosiy vazifasi maqsadli auditorining ma'lum bir xulq modellarini zaruriy ehtiyojga aylantirishdan, shuningdek uning qadriyat sifatida muhimligi va dolzarbligiga ishontirishdan iborat, desak ham bo'ladi: If you don't help feed them, who will? – Agar ularni boqishga sen yordam bermasang, kim beradi?; The faster you help the better – Qancha tez yordam bersang, shuncha yaxshi; The longer you wait, the deadlier abuse gets – Qancha ko'p kutsangiz, suiiste'mollik shuncha xavfli bo'ladi va hokazo.

Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarning persuaziv funksiyasi mavjud timsollarni ishlatish va yangi timsollarni eskilari bilan bog'lagan, almashtirgan va o'zgartirgan holda majburan qabul qildirish bilan bog'liqdir. Mazkur funksiyani amalga oshirishda ma'noni bo'lib yetkazish, bir shakldan ikkinchi bir shaklga o'zgartirish, bir obyekt xossalari boshqa obyektga taqqoslab ko'rsatish, yangini avval ma'lum bo'lgan va ijtimoiy jihatdan ma'qullanganlari bilan bog'lash, yoki noma'lum narsalardan odamlarga tanish bo'lgan narsalarni olib tashlash usuli muhim rol o'ynaydi.

Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamani regulativ (yo'naltiruvchi) funksiyasi reklama orqali axloqning istalgan va jamiyat uchun ma'qul modellarni faollashtirish va noma'qul modellarining oldini olishga qaratilgan. T.Parsonsnig ta'kidlashicha, ijtimoiy tizimni

barqarorlashtirishning muhim sharti – bu odamlarning real harakatlarini ularning tegishli madaniyatda mavjud bo'lgan axloq normalari bilan integratsiyalashdan iboratdir. Buning uchun esa, axloq namunalari mustahkamlash, ularni o'zaro munosabatlarda qo'llash mumkin bo'lgan, shuningdek subyektlar manfaatlariga mos bo'lgan turg'un va doimiy modellarga aylantirish zarur [7]. Takidlash joizki, aynan odamlarning qadriyatlarga asoslangan xulqiga, axloq meyorlariga ta'sir ko'rsatish tufayli ijtimoiy reklama jamiyat institutlarining normal faoliyat ko'rsatishi va umuman jamiyat hayotini barqarorlashuviga yordam beradi. Mazkur funktsiya shaxsning ijtimoiy ahamiyatli va ijtimoiy foydali harakatlar sodir etishga undash va nomaqbul harakatlarining oldini olish vazifasini bajaradi.

I.V. Palashevskaya, fikricha “regulativ xarakterdagi matnlar asosida subyektlar o'rtasida muayan bir sharoit va vaziyatda ma'lum munosabatlarni o'rnatuvchi ijtimoiy xulq meyorlari yotadi, ya'ni: 1) muayan vaziyatdagi subyekt; 2) xulq (axloq meyorlari, urf-odat va an'ana); 3) ommaning jamiyat tomonidan qabul qilingan axloq normalarining buzilishiga, shuningdek, huquqiy oqibat keltirib chiqaruvchi harakatlarga munosabati” [8]. Ijtimoiy axloqiy meyorning taqdim qilingan mazkur sxemasi umumiy universal xarakterga ega va ijtimoiy reklamalarda meyoriy va qadriyatlar bilan bog'liq matnlarni tahlil qilishda samarali nazariy vosita hisoblanadi. Ijtimoiy meyor sxemasi elementlarini taqdim etishning mantiqiy-sintaksik shakli sifatida basharti..., agar..., aks holda..., kabi so'zlar yordamida bayon etilgan izchillikni misol ko'rsatish mumkin, bu yerda qadriyat va meyorlarni zaruriy ehtiyojga aylantirish shartiga (vaziyatga), keyin xulq qoidalari bayoniga (dispozitsiya) va nihoyat bu qoidalarga amal qilinmaslik natijasiga (jazo) ko'rsatma berilgan.

Ijtimoiy normalar albatta shartli jumlar bilan ifodalangan bo'lishi va u bir jumlaning o'zida aks etilishi shart emas, ammo ingliz tilidagi ijtimoiy-regulativ xarakterdagi reklama matnining talqini uning elementlarini aniqlashga imkon beradi. Masalan, quyidagi ingliz tilidagi ijtimoiy reklamali murojaatda: Throat cancer will leave you speechless. Quit smoking – Tomoq raki seni tilsiz qilib qo'yadi. Chekishni tashla ko'rsatmasi yana boshqacha variantda ifodalanishi mumkin, ya'ni: If you do not quit smoking, throat cancer will leave you speechless – Agar chekishni tashlamasang, tomoq raki seni soqov qilib qo'yadi. Mazkur holda vaziyat subyekt sifatida nikotinga qaramlikdan ozor chekayotgan odam ko'rsatilgan bo'lib, dispozitsiya sifatida zararli odatdan voz kechish ko'rsatmasi berilgan bo'lsa, jazo sifatida – ayanhli natija berilgan.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, ingliz tilidagi tashqi ijtimoiy reklamalarning funksional vazifalari adresat xulqi va odobini belgilovchi attraktiv i persuaziv usullarni qo'llashdan iboratdir. Attraktiv usullar asl voqelikni o'ta ta'sirchan aks ettirish va atrofdagi muhit ta'sirini anglash xususiyatlariga, shu bilan bir qatorda, adresatga reklama orqali berilgan murojaatlar mazmunida ifodalanagan so'z o'yinlariga tayanadi.

ADABIYOTLAR

1. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Складнева Д.В., послесл. Маркова Б.В. / Хабермас Ю. – М.: Наука, 2000. – 380 с; Хабермас Ю. Вовлечение другого: Очерки политической теории / Пер. с нем. Медведева Ю.С.; под ред. Складнева Д. А. / Хабермас Ю. – М.: Наука, 2001. – 420 с.
2. Grice H.P. Logic and conversation / Grice H.P.. – Academic Press, 1975. – P. 41 – 58.
3. Бурдьё П. Социология социального пространства / Пер. с фр.; общ. ред. и послесл. Н.А. Шматко / Бурдьё П. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – 288 с.
4. Sorokin P. Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences / Sorokin P. – Chicago: Regnery Co. H., 1956. – 6,77,105 p.
5. Штейф, Кадэ, Катела – Цит.по Бретон, Пру 1990, с. 58.
6. Мельник Г.С. Mass Media: психологические процессы и эффекты / Мельник Г.С.. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. – 161 с.
7. Парсонс Т. Очерк социальной системы / Парсонс, Т. – М.: Академ.Проект, 2002. – 832 с

-
8. Палашевская И.В. Концепт «закон» в английской и русской лингвокультурах : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20.
/ Палашевская И.В. –Волгоград, 2001. – 196 с.

UDK:811.1

Ulug'bek JABBAROV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: jabborovulugbek1985@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti A.Jabborova taqrizi asosida

STUDY OF EMOTIONAL AND EXPRESSIVE CONCEPT IN COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS

Annotation

The article is devoted to one of the most urgent problems of speech activity - the implementation of the category of emotiveness in the phraseological units, as well as the features of the reflection of this category in phraseological units and the main methods of their translation into Russian.

Key words: Language, emotions, category of emotiveness, expression, phraseology, phraseological units, proverbs, translation, mentality.

QIYOSIY FRAZEOLGIK BIRLIKLARDA EMOTSIONAL VA EKSPRESSIV TUSHUNCHANI O'RGANISH.

Annotatsiya

Maqola nutq faoliyatining eng dolzarb muammolaridan biri - frazeologik birliklarda emotsionallik kategoriyasini amalga oshirish, shuningdek, ushbu turkumni frazeologik birliklarda aks ettirish xususiyatlari va ularni rus tiliga tarjima qilishning asosiy usullariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Til, his-tuyg'ular, emotivlik kategoriyasi, ifoda, frazeologiya, frazeologik birliklar, maqollar, tarjima, mentalitet.

ИЗУЧЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНОЙ КОНЦЕПЦИИ В СОПОСТАВИТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЯХ

Аннотация

Статья посвящена одной из актуальнейших проблем речевой деятельности - реализации категории эмотивности во фразеологизмах, а также особенностям отражения этой категории во фразеологизмах и основным приемам их перевода на русский язык.

Ключевые слова: Язык, эмоции, категория эмотивности, экспрессия, фразеология, фразеологизмы, пословицы, перевод, менталитет.

Introduction. The study of the emotional component in speech is one of the most complex and urgent problems in modern linguistics and translation studies. Currently, in addition to linguistics, such sciences as psychology, philosophy, sociology, physiology, medicine, ethics, etc. are aimed at analyzing and studying the functions of emotions in human activity. One of the universal basic categories that has special means of expressing emotions in language and is represented by at all its levels, is the conceptual category of emotiveness, which is closely connected in speech with the categories of evaluation, expression and is considered as a functional-semantic category. The complex nature of the verbal manifestation of emotions is noted, in connection with which emotive vocabulary, phonology, morphology, emotive syntax, as well as the paralinguistic aspect of expressing the category of emotiveness in speech are distinguished.

At this stage in the development of comparative linguistics, much attention is paid to phraseology. This trend is characterized by the fact that the phraseological fund of the language carries the features of the cultural component of the people who speak it. As you know, phraseology is an integral part of the linguistic picture of the native people. It covers the historical aspect, customs, traditions, beliefs of people. That is why we are attracted by research in the field of comparative analysis of phraseological units. The relevance of the article is based on the fact that at this stage there are no studies that consider the comparative aspect of phraseological units with these components in Russian and Spanish. Therefore, the work can become an addition to the basis of research on phraseological units denoting parts of the body.

When comparing phraseological units, an important aspect is the connotative component. It is thanks to connotations that one can determine the role of the components under consideration in native languages. The appearance of this concept in linguistics is due to Roland Barthes, who defined connotation as a fixer of secondary shades of words. Depending on the emotional component, phraseological units are usually subdivided into: - Phraseological units with a positive connotation (to live in the world) - Phraseological units with a negative connotation (put sticks in the wheels) - Phraseological units with a neutral connotation (at full speed) Classifying phraseological units with the "finger" component, we come to the conclusion that phraseological units with a neutral connotation prevail over the rest. It is also important to note that phraseological units with a positive connotation occupy only 10% of the total number of phraseological units under consideration. This suggests that in the linguistic picture of the world, phraseological units with this component are very rarely used on the positive side.

Literature Review. Academician V. V. Vinogradov made a noticeable step forward in the development of the theory of set phrases. Developing the ideas of S. Bally, the scientist in his articles (1946, 1947, 1953) gives a detailed and rich in examples classification of phraseological phrases in terms of their semantic unity, the basic concepts of phraseology as a linguistic discipline. With the appearance of the fundamental works of V. V. Vinogradov, Russian phraseology becomes one of the actively developing sections of Russian studies. The main task of this school was to

identify the lexical and syntactic differences between phraseological units and free combinations of words, on the one hand, and on the other hand, the difference between the meanings of phraseological units as nominative units of the language and the meaning of the word. On this structural-semantic basis, the identification and classification of phraseological units were carried out - all combinations of words that are consistently reproduced in the "ready" lexical and grammatical composition. The largest Russian philologist, phraseologist, highly appreciated the works of Academician V. V. Vinogradov, who for the first time gave a synchronous classification of phraseological units of the Russian language in terms of their semantic unity and outlined ways for their further study.

The object of phraseology turns out to be a controversial issue. A number of scientists limit it to stable combinations of words, which are semantically transformed compounds of words, correlated with a word, called nominative units. The object of phraseology is expanded due to semantically transformed stable combinations, correlated not only with the word, but also with the sentence. In a broad sense, phraseology, in addition to nominative ones, includes communicative units (proverbs, sayings, popular expressions, etc.). According to N. M. Shansky, "phraseological turnover is a unit of language reproduced in finished form from two or more stressed components of a verbal character, fixed (that is, constant) in its meaning, composition and structure." Thus, it includes proverbs and sayings, winged words that have a communicative character, as well as phraseological expressions of a nominative nature in the composition of phraseological units. According to M. M. Kopylenko and Z. D. Popova, the structural and semantic self-sufficiency of the proverb, its textual, and not combat nature, serves as a stumbling block in this matter. It is for this reason that it is not possible to erect a barrier between phraseological units and proverbs, since they have much in common in terms of their functions in communication.

Research Methodology. The study of language is a fascinating area of research that has captivated linguists and scholars for centuries. One particularly interesting aspect of language is the use of idiomatic expressions or phrases that have a meaning that goes beyond the literal interpretation of the words. These phrases often reflect cultural values, beliefs and attitudes, and can provide valuable insights into the way that people think and feel about the world around them. In recent years, there has been a growing interest in the study of emotional and expressive concepts in comparative phraseological units. This involves examining idiomatic expressions across different languages and cultures to identify common themes and patterns in the way that emotions and feelings are expressed. One of the key findings of this research is that certain emotional concepts are more universal than others. For example, idioms related to love, anger, and sadness are found in many different languages and cultures, and often have similar meanings and connotations. This suggests that these emotions are fundamental to human experience and are likely to be expressed in similar ways across different cultures. However, there are also many idiosyncratic expressions that are unique to particular languages and cultures. For example, in English, we might say that someone is "as cool as a cucumber" to describe someone who is calm and collected under pressure. In Spanish, a similar expression might be "tener sangre fría" which translates to "having cold blood". While both expressions convey a similar meaning, they are culturally specific and reflect the unique ways that different languages and cultures express emotions and feelings. Another interesting area of research in this field is the study of metaphorical language. Many idiomatic expressions use metaphors to convey emotional concepts. For example, in

English, we often use metaphors related to weather to describe emotions. We might say that someone is "on cloud nine" to describe someone who is extremely happy, or that someone is "under the weather" to describe someone who is feeling unwell. These metaphors can provide valuable insights into the way that emotions are conceptualized and experienced in different languages and cultures. Overall, the study of emotional and expressive concepts in comparative phraseological units is a fascinating area of research that has the potential to shed light on the way that people think and feel about the world around them. By examining idiomatic expressions across different languages and cultures, we can gain a deeper understanding of the ways that emotions are expressed and experienced, and how they shape our perceptions of the world.

Analysis and Results. Stable in their composition and use, phraseological units, including biblical phraseological units, are semantically segmented and consist of words with free meanings. The words that make them up do not have synonymous substitutions (which is possible for words with non-free meaning in phraseological combinations). They are not formed in the process of communication, but are reproduced as ready-made units with a constant composition and meaning. Thus, the consideration of biblical expressions as stable phrases with a certain set of features forms the basis of a comparative research approach.

In the ways of creating adherent expressiveness, the phraseologism of the Russian language also shows a tendency towards universality. During structural and structural-semantic transformations, the phenomena of expansion and reduction of the component composition Phraseologism or replacement of components are highlighted. Semantic transformations Phraseologisms create adherent expressiveness due to the use of the figurative potentialities of phraseological units, which is possible due to the permeability of the structure of phraseological units. A feature of phraseology, as shown by the sample material, is that the expansion of the component composition with occasional intensifying components does not necessarily cause an increase in expressiveness, since the figurative basis of Phraseological units does not participate in the transformation of meaning. This is the hallmark of the unimaginative. An essential conclusion is that the factors of creating expressiveness of phraseological units, both units of an isolated system and units functioning in speech, reveal isomorphism. Structural transformations of phraseologism when varying the components of phraseology can be correlated with the structural and component factors of expressiveness formation. Structural-semantic and semantic transformations give the right to speak about component and semantic factors.

Conclusion and Recommendations. Further study of the category of expressiveness in phraseology could naturally be transferred to non-anthropological and others that did not fall into our field of vision. A more in-depth study deserves the semantic factor of creating expressiveness, which has the largest relative weight in the semantics of expressiveness compared to the rest. At the first approximation and a high degree of abstraction, the types of semantic transfers that generate expressiveness during phrase formation show much in common. However, it seems that with a more detailed examination and a change in the scope of the study, differential features can be found. Expressiveness as a component of connotation is in close interaction with other components. The facets of their interaction in comparative terms also require more detailed study. The most global prospect of comparative studies of this kind for a given pair of languages is seen in the fact that the results of the studies obtained by comparing one or more parameters of connotation

will be reflected in the theoretical substantiation of the criteria for interlingual phraseological equivalence.

LITERATURE

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке (Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва, 1977. С. 140-161); [http: // philology.ru/linguistics2/vinogradov-77d.htm](http://philology.ru/linguistics2/vinogradov-77d.htm) (дата обращения: 15.05.2019).
2. Kopylenko M.M., Popova Z.D. Essays on General Phraseology: Phrase Combinations in the Language System. Ed. 2nd. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2010. 192 p.
3. Shansky N.M. Phraseology of the modern Russian language. Textbook / Foreword. Bobrova T.A. Ed. 6th. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2012. 272 p. (Linguistic heritage of the twentieth century).
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии: 1977. (История русского языка и общее языкознание) URL: [http: // philology.ru/linguistics2/larin-77d.htm](http://philology.ru/linguistics2/larin-77d.htm) (дата обращения: 22.04.2019).

UDK:9(58)396.9(575.1)

Oisha ZAKIROVA,
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Internet jurnalistika va mediamenejment fakulteti dekani f.f.f.d(PhD)
E-mail: zakirova_gulnora@mail.ru

O'zMu Jurnalistika fakulteti kafedra mudiri f.f.f.d PhD N. Zohidova taqrizi asosida

GENDER EQUALITY LAW IN UZBEKISTAN – AS THE BASIS OF DEMOCRACY

Annotation

This article aims to reveal the legal protection of women's rights in the Republic of Uzbekistan by analyzing the opportunities and attention given to them by our state today in the articles of the relevant laws. Today, we are carrying out new reforms in New Uzbekistan, promoting the ideas of the third renaissance. Therefore, it is desirable to ensure the rule of law in society first of all.

Key words: New Uzbekistan, law, society, woman, gender, politics, women, law.

ЗАКОН О ГЕНДЕРНОМ РАВЕНСТВЕ В УЗБЕКИСТАНЕ-ОСНОВА ДЕМОКРАТИИ

Аннотация

Данная статья призвана раскрыть правовую защиту прав женщин в Республике Узбекистан в анализе статей соответствующих законов, а также возможности, предоставляемые им сегодня нашим государством. Сегодня мы проводим новые реформы в новом Узбекистане, продвигая идеи Третьего Ренессанса. Таким образом, в обществе целесообразно прежде всего обеспечить верховенство закона.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, закон, общество, женщина, пол, политика, женщины, право.

O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIGI TO'G'IRISIDAGI QONUN – DEMOKRATIYA ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqola O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlar huquqlarining qonuniy himoya qilingani ularga bugun davlatimiz tomonidan berilayotgan imkoniyat hamda e'tiborning tegishli qonunlardagi moddalar tahlilida ochib berishdan iborat. Biz bugun Yangi O'zbekistonda uchinchi rennesans g'oyalarini targ'ib qilgan holda yangi islohatlarni amalga oshirayapmiz. Shunday ekan jamiyatda eng avvalo qonun ustuvorligini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, qonun, jamiyat, ayol, gender, siyosat, xotin-qizlar, huquq.

Kirish. O'zbekistonda xotin-qizlarning jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, "huquq va manfaatlarini, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi"[1].

Xotin-qizlar masalasini hal etishda O'zbekiston xalqaro tajribaga tayanmoqda. Davlatimiz hozirga qadar 80 dan ortiq xalqaro konvensiya, bitim va shartnomalarni imzoladi, inson huquqlariga oid 69 ta xalqaro huquqiy aktini, shu jumladan, BMTning 6 ta asosiy konvensiyaviy hujjatini imzoladi. Ular orasida 1979-yil 18-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan SEDAW[2] Konvensiyasi ham bor. Ushbu Konvensiyaning muqaddimasida aytilishicha, xotin-qizlarning kamsitilishiga barham berish va erkaklar bilan ayollar o'rtasida tenglikni ilgari surish BMTning asosiy qoidasi tashkilot Xartiyasi va boshqa hujjatlariga muvofiq davlatlar uchun majburiyatlar mazmunini tashkil etadi.

O'zbekiston Markaziy Osiyoda birinchilardan bo'lib 1995-yil iyun oyida ushbu Konvensiyaga qo'shildi. Bundan tashqari, davlatimiz Xalqaro mehnat tashkilotining 1952-yilda qabul qilingan "Onalikni muhofaza qilish to'g'risida"gi, 1958-yilda qabul qilingan "Mehnat va bandlik sohasida kamsitishlar to'g'risida"gi Konvensiyalariga ham qo'shilib, o'z zimmasiga mehnat jamoasi a'zosiga nisbatan mehnat va bandlik masalalarida har qanday kamsitishlarni tugatishga qaratilgan milliy siyosat o'tkazish majburiyatini oldi.

Gender tengligiga erishish-insoniyatning adolatli va barqaror taraqqiyoti shartlaridan biri. Mazkur masalaning hal

qilinishi bozor iqtisodiyoti yo'liga kirgan va o'tish davrining qiyinchiliklarini bartaraf etayotgan O'zbekiston uchun ham juda muhim. Shu ma'noda mustaqillik yillarida respublikamizda ayollar ijtimoiy mavqeini ko'tarish, ularning ijodiy, ma'naviy va iqtisodiy salohiyatini uyg'un ravishda rivojlantirishga qaratilgan mustahkam huquqiy poydevor yaratildi. Soha huquqiy evolyusiyasini davriylashtirish nuqtai nazaridan to'rt bosqichga ajratish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham ayollar va erkaklar tengligi belgilab qo'yilgan. Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar»[3], deb belgilangan. Demak, gender tengligining ham xalqaro huquqiy ham, konstitutsiyaviy huquqiy asosi kafolatlangan. Gender tengligi ijtimoiy tenglikni ham anglatadi. Bunday tenglikni ta'minlash uchun Konstitutsiya va qonunlarga zarur qoidalarni kiritishning o'zi kifoya emas. Shu bois ham, "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish"ga alohida e'tibor qaratilgan. Chunki, pandemiya sharoitida ham shifokorlar, ichki ishlar, hatto Milliy Gvardiya xodimalarining erkaklar bilan yelkama-yelka turib ishlashganining guvohi bo'ldik. Karantin bo'lishiga qaramay, tibbiy niqoblar, tibbiy kiyim-kechak, zarur vositalarni zudlik bilan yetkazish uchun tadbirkorlik ishlarini yo'lga qo'yishganining boisi, biror bir tez tibbiy yordam ko'rsatishda uzulishlar, yetishmovchiliklar bo'lmaganining guvohimiz. Shifokorlarimizning azaliy Gippokrat qasamyodi hammaga ma'lum. Kunu-tun inson salomatligi yo'lida xizmat qilgan shifokorlarimizning mashaqqatli mehnati evaziga sog'aygan fuqarolarimizning xursandchiligining ham guvohimiz.

Kundalik hayotiy tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, xalq farovonligida, jamiyat tinchligida hamda iqtisodiy barqarorlikda erkak va ayolning teng huquqliligi muhim o'rin tutadi. Gender tengligini ta'minlash bo'yicha davlat miqyosida ishlab chiqilgan qonunlar va dasturlar ham muhim ahamiyatga ega. Hatto Jahon Iqtisodiy forumi (The Global Gender Gap) o'tkazgan tadqiqot natijalariga qaraganda, xotin-qizlar erkaklarga nisbatan bir yilda qariyb 35 kundan ko'proq ishlar ekan. BMT Bolalar Jamg'armasi (YuNISEF) tadqiqotlariga qaraganda esa, qizlar o'g'il bolalarga nisbatan biror ishni bajarishda 35-36 foiz ko'p vaqt sarflar ekan. Bu hali ham dunyoda gender tengligiga erisha olinmayotganligini ko'rsatadi.

2019-yilning 2-sentabrida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida»gi[4] qonuni mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan yaxlit va asosiy qonun hujjati hisoblanadi. Ushbu qonun bilan ilk bor milliy qonunchiligimizda «gender» tushunchasiga ta'rif berilgan.

Unga ko'ra, xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, ushbu sohada davlat boshqaruvi mexanizmlari belgilandi.

Xususan, xotin-qizlarning gender kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida O'zbekiston Respublikasida Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya tashkil etildi.

Komissiyaning asosiy vazifalari xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshirish, ushbu sohada davlat dasturlarini, milliy harakatlar rejalarini va strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish, ushbu sohada qilingan ishlar bo'yicha har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga axborot taqdim etish, xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash va bu borada xalqaro standartlarga rioya etish sohasida xalqaro tashkilotlar, xorijiy mamlakatlarning tegishli organlari bilan hamkorlikni amalga oshirishdan iborat.

Tahlil va natijalar. Qonuniy huquq va erkinliklardan foydalanishda jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik ayrim ijtimoiy munosabatlarga tatbiq etilmaydi. Mazkur qonunning 5-moddasiga[5]muvofig, quyidagilar jins bo'yicha kamsitish hisoblanmaydi: Bola tug'ish va ona suti bilan oziqlantirish vazifalari bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishda farqlarni belgilash; qonunda belgilangan tartibda muddatli harbiy xizmatga chaqirish; gender siyosati amalga oshirilishini ta'minlashga doir vaqtinchalik maxsus choralar ko'rish; xotin-qizlar va erkaklarning mehnatini muhofaza qilishda reproduktiv salomatligini saqlash xususiyatlari; kasbiy malakaga doir tavsiyalar berish; qamoqda saqlash, jazoni ijro etish joylarida saqlash tartibi va shartlarini hamda huquqiy jihatdan ta'sir ko'rsatishning boshqa choralarini tartibga solishda farqlarni belgilash. Qonunning 13-moddasida davlat organlarining xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi vakolatlari hamda 15-moddasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi ishtiroklari belgilandi.

Agar shaxs o'zini jins bo'yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan deb hisoblasa, vakolatli organlarga yoki sudga murojaat qilish huquqiga ega bo'lib, bunda jins bo'yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan shaxsdan davlat boji undirilmasligi, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi buzilganligi to'g'risidagi ishlarni

sudlarda ko'rish chog'ida advokatlar tomonidan ko'rsatiladigan yuridik xizmatlarga haq to'lash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda, ularning xohishiga ko'ra davlat hisobidan qoplanishi hamda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilandi.

Hayot shiddat bilan o'zgarayotgan davrda jamiyat ham taraqqiy etar ekan, insonlar ham zamon bilan hamnafas bo'lishga harakat qilashadi. Bu ayollarga ham tegishlidir. Endilikda ayollar faqat uy-ishlari, bola tarbiyasi bilan shug'ullanib, "yo oila, yo ish", - degan fikrlar gender tengligiga to'sqinlik qiladi. Ko'rib turibmizki, rivojlanishning eng o'tkir muammolaridan biri tenglikka erishish, ayniqsa, jamiyatda ham, oilada ham erkak va ayolning gender tengligiga erishish eng og'ir masalalardan biridir. Ming afsuski, xotin-qizlar ko'pincha rivojlanish jarayonidan chetda qoladi va hatto unda ishtirok etgan taqdirda ham juda katta qiyinchiliklar va hatto yo'qotishlar (Bunda ko'pgina hollarda oilaviy nizolar, ajrimlar) evaziga erishadi. Mazkur holatni oldini olishda qonunning 25-moddasida[6]. Uy mehnati jins bo'yicha bevosita yoki bilvosita kamsitish uchun asos bo'lishi mumkin emas, u ayollar va erkaklar tomonidan teng darajada amalga oshiriladi"-deb belgilangan. Aynan 21-moddada[7] esa, mehnat munosabatlarida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari belgilangan. Bugun xotin-qizlar bandligini ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muhim sharti sifatida belgilangan. Xotin-qizlar qo'mitalari tashabbusi bilan bo'sh binolarni qayta ta'mirlash va ishga tushirish hisobiga 2 700 tadan ortiq kichik sexlar tashkil etilib, 18 ming nafarga yaqin xotin-qizlarning bandligi ta'minlandi. Xotin-qizlarni tadbirkorlikka keng jalb etish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida kreditlar ajratish oxirgi yillarda sezilarli oshdi. Biz esa, qonunlarni qabul qilamiz, amalga oshirish uchun aholining huquqiy ongi, huquqiy madaniyati yuksak bo'lishini ta'minlamasak, yana sun'iy to'siqlarga duch kelaveramiz.

E'tiborli jihati shundaki, bugungi yangilanayotgan jamiyatda ayollarning siyosat va iqtisodiyotga keng jalb qilinishi tufayli gender tengligi borasida o'zgarishlar, siljishlar, hattoki yutuqlar ko'zga tashlanmoqda. Ayniqsa, siyosatda ayollar faollashganining guvohimiz ya'ni davlat boshqaruvida, sudlov tizimida, ichki ishlar, bojxona tizimida ham xotin-qizlarning mehnat qilayotgani ayni haqiqatdir. Zero, bu borada mazkur qonunning 4-bobi: "Saylov huquqlarini amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari" ga bag'ishlangan hamda 18-moddada saylov huquqlarini amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash huquqi ya'ni, xotin-qizlar va erkaklar hokimiyat vakillik organlariga saylash va saylanishda teng huquqlarga egaligi qayd etilgan. Siyosiy partiyalar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va xalq deputatlari mahalliy Kengashlari deputatligiga nomzodlar ko'rsatishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar ta'minlanadi[8].

Ko'pchilik, hokim ayollarimizni qo'llab-quvvatlamoda, hatto endilikda jamiyat ishlarida ayollarning keng ishtirokiga ko'nikib ham qolishmoqda. Masalan, jamiyat ishiga faol ishtirok etayotgan ayollarning turmush o'rtog'i tushungan holda uni qo'llab-quvvatlamoda. Farzand tarbiyasi ham bilan birga turli tadbirlarda ishtirok etar ekan, o'zi bilmagan holda siyosatga kirib qoladi. Xotin-qizlar erkaklar bilan teng huquqli bo'lish bilan bir qatorda siyosatda o'zlarini ko'rsatish imkoniyatlariga ega bo'lishdi.

Gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi bugungi kunda yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bugun

oilada, jamiyatda, ayniqsa, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilayotgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Biroq tan olish kerak, ayrim mamlakatlarda ayollarning o'zini oshxonada, degan qarashlar hali ham butkul yo'qolmagan.

Shu bois ham, mazkur qonunda tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish uchun jabrlanuvchilarga himoya orderi berilishi ko'zda tutilgan. Bugun hududlarda Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish markazlari tashkil etildi. Xotin-qizlar qo'mitasining respublika bo'yicha yagona qisqa raqamli (1146) "Ishonch telefoni" tashkil etilib, har kuni 24 soat davomida xotin-qizlarning murojaatlarini qabul qilish tizimi yo'lga qo'yilgan.... Bu nima degani?

Misol uchun, er va xotin urishib qolsa, er xotonga nisbatan kuch ishlatasa yoki tazyiq qilsa va bu isbotlansa, erning ayol bilan bevosita yoki bilvosita aloqasini 30 kungacha cheklab qo'yish mumkin bo'ladi.

Aslida ayollarga nisbatan har qanday zo'ravonlik barcha aqlli jamiyatlarda, jumladan, Islomda ham qoralanadi. Ayollarga nisbatan kuch ishlatish tajovuz hisoblanadi. Ularga nisbatan hech qanday kuch, zo'ravonlik, urish, kaltaklashni ishlatib bo'lmaydi. Nasihat qilish, u kor qilmasa, sekin turtib ogohlantirish, u ham kor qilmasa, yotoqlarida tark qilish ko'zda tutilgan.

Shu bois ham, qonun 32-moddadan iborat bo'lib, 29-moddasida "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilangan tartibda javobgar

bo'lishi hamda 30-moddada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va boshqa manfaatdor tashkilotlar ushbu Qonunning ijrosini, ijrochilarga yetkazilishini hamda mohiyati va ahamiyati aholi o'rtasida tushuntirilishini ta'minlashi qayd etilgan.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda quyidagi xulosaga kelindi. Mustaqillik davrida O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish masalasining huquqiy tadriji muayyan yo'nalishlarda amalga oshirildi. Birinchidan, davlatimiz xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilishning tamoyil va me'yorlarini tartiblashtiruvchi asosiy xalqaro hujjatlarga qo'shildi. Ikkinchidan, xalqaro standartlarni hisobga olgan holda xotin-qizlarning mavqei yanada mustahkamlash uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan gender tenglik va unga oid chora-tadbirlar bo'yicha milliy qonunchilik shakllantirildi. Uchinchidan, mamlakatimizda onalar va bolalarning sog'lig'ini muhofaza qilish, sog'lom avlodni tarbiyalash tizimlarini rivojlantirish bo'yicha qator maqsadli dasturlar amalga oshirildi. To'rtinchidan, xotin-qizlar mavqei mustahkamlash bo'yicha ularning faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi institutsional baza yaratildi. Beshinchidan, ularning mavqei mustahkamlash va muhofaza qilish bo'yicha NNT tomonidan qo'llab-quvvatlashda qulay shart-sharoitlar vujudga keltirildi.

Bugun olib borilayotgan barcha islohatlarda inson qadri uning sha'ni, obro'si, qadr-qiyamati va barcha sohada teng huquq va imkoniyatlar egasi bo'lishi uchun barcha sharoitlarni yaratishimiz hamda ularga buni to'g'ri yetkazib berolishimiz kerak. Inson ongi bugun axborotni tez qabul qilishini inobatga olgan holda internet yoki boshqa media vositalari orqali aynan shu qonunlar ijrosini ta'minlanganlik holatini ko'rsatib bersak maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2020-йил 7-март.// <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-khal-07-03-2020>.
2. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW - Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция.
3. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси// <http://uza.uz/oz/documents/konstitutsiya-erkin-va-farovon-ayetimiz-mamlakatimizni-yanad-08-12-2017>.
4. "Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019-йил 17-августда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019-йил 23-августда маъқулланган. 2019-йил 2-сентябрда қабул қилинди.//Халқ сўзи, 2019, 4 -сентябрь.
5. "Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019-йил 17-августда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019-йил 23-августда маъқулланган. 2019-йил 2-сентябрда қабул қилинди.//Халқ сўзи, 2019, 4 сентябрь.
6. "Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019-йил 17-августда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019-йил 23-августда маъқулланган. 2019-йил 2-сентябрда қабул қилинди.//Халқ сўзи, 2019, 4 сентябрь.
7. Ўша манба.
8. "Ўзбекистон Республикаси Президентининг айрим ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ -5840- сон Фармони. 2019-йил 30-сентябрда қабул қилинди.//www.lex.uz/06/19/5840/3826 - сон.

UDK:811.1

Ziyodajon ZARIPOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi,
E-mail: z.zaripova@cspi.uz

F.f.f.d., dotsent Z.Sanakulov taqrizi asosida

TEACHING THE GERMAN LANGUAGE WITH THE HELP OF COMICS

Annotation

This article contains analyzes and opinions about the importance of learning foreign languages and teaching the German language with the help of comics. In addition, the article contains information about the types of comics, the most famous comics, the experience of scientists who analyzed comics, and the history of the emergence of German comics.

Key words: Comics, verbal component, comic characters, films, memorization options.

ОБУЧЕНИЕ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩЬЮ КОМИКСОВ

Аннотация

В этой статье собраны анализы и мнения о важности изучения иностранных языков и преподавания немецкого языка с помощью комиксов. Кроме того, в статье содержится информация о видах комиксов, наиболее известных комиксах, опыте ученых, анализировавших комиксы, и истории возникновения немецких комиксов.

Ключевые слова: Комиксы, словесный компонент, комические персонажи, фильмы, варианты запоминания.

NEMIS TILINI KOMIKSLAR YORDAMIDA O'RGATISH

Annotatsiya

Ushu maqolada chet tillarni o'rganishning muhimligi hamda nemis tilini komikslar yordamida o'rgatish haqida tahlillar va fikrlar keltirilgan. Bundan tashqari maqolada komikslarning turlari, eng mashhur komikslar, komikslarni tahlil qilgan olimlar tajribasi, nemis komikslarning paydo bo'lish tarixi haqida ma'lumotlar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Komikslar, og'zaki komponent, komik qahramonlar, filmlar, xotira imkoniyatlari.

Kirish. Dunyo ilm-fani rivojida til o'rganish masalalari hech qachon o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Chet tillarni o'rganish turli sohalar rivojiga hissa qo'shishi bilan birga bu jarayonning o'zida ham muayyan yangiliklarga ehtiyoj paydo bo'ladi. Jahon bo'ylab chet tillarni o'rgatish va o'rganishda xotira imkoniyatlaridan samarali foydalanish, o'zlashtirilishi lozim bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarni kam vaqt va oz kuch sarflab o'rganish, til o'rganuvchilarda kompetentsiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda.

Shu ma'noda oliy ta'lim muassasalari nemis tili yo'nalishi talabalariga til o'rgatish jarayonida muayyan samaradorlikka erishishda komikslardan foydalanish texnologiyasini takomillashtirish muammosini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tillarni o'qitish metodologiyasida til o'rganuvchilarning ma'lumotlarni o'zlashtirish usullariga asoslangan holda o'quv materiallarini ishlab chiqish, uning o'rgatish va o'rganish jarayonidagi ahamiyati, til o'rganuvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirishga oid ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari mental o'rganish usullari chet til ta'limining intensivlashishiga, jarayon dinamikasining oshirishiga, til o'rganuvchilarda o'quv motivatsiyasining rivojlanishiga, til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Chet tillarni o'rganish va o'rgatish bugungi globallashuv zamonida katta ahamiyat kasb etib bormoqda. Bo'lajak kadrlarga nafaqat bir chet tilini, balki bir nechtasini bilish talabi qo'yilmoqda. Ko'pgina hujjatlarda nazarda tutilgan vazifalarni amalga oshirish nemis tilini o'rgatish va o'rganish jarayoniga yangicha yondashuv va usullarni tatbiq etishni taqozo etadi. Xususan, nemis tili darslarida o'rganish samaradorligini oshirish va til o'rganuvchilarga motivatsiya

berishga xizmat qiluvchi xotira texnikalaridan foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Yangi adabiy janr va hatto yangi san'at turining boshlanishi bo'lgan komikslar butun dunyo bo'ylab o'quvchilarni tezda o'ziga jalb qilmoqda va ma'lum bir mamlakat aholisiga madaniy ta'sir ko'rsatmoqda. "Odatda sarguzasht yoki kulgili xarakterdagi izchil hikoyani tashkil etuvchi qisqacha qo'shilgan matnlar bilan chizmalar turkumi"[1] deb tushnilgan holda ular ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarni qiziqtiradi. R. Bart, T. Grenstin, S. Makklud, E.E. Anisimova, Y.A. Eykali, E. V. Kozlov[2], L. A. Nefedova[3] va L. G. Stolyarova[4] komiksning verbal va noverbal komponentlari o'rtasidagi munosabatni qayd etadi. Og'zaki komponent - personajlarning nutq bayonotlari, muallifning hikoyasi va sharhlari, turli imzo va yozuvlar ko'rinishidagi matn; og'zaki bo'lmagan - grafika (rasm paneli, chiziqli ramkalar, yoyilgan).

Asosiy qism. Nemis komikslari o'zining mavjud bo'lish tarixi davomida bir qancha o'zgarishlarga uchradi. 20-asrda ular gazetalarda alohida sahifada chop etildi, bu o'quvchilarning tegishli gazeta va jurnal mahsulotlariga qiziqishini oshirishga va ularning sotilishini oshirishga yordam berdi. Keyinchalik nemis komikslari alohida turkumlar ko'rinishida paydo bo'la boshladi va hikoyalarni rasmlarda ifodalaydi. Shunday qilib, E. O. Plauen Vater und Sohning 1938-yildan beri nashr etilgan rasmlardagi hikoyasida deyarli hech qanday og'zaki komponent mavjud emas. Suje't faqat ketma-ket kadrlar asosida qurilgan bo'lib, unda vaqti-vaqti bilan imzolar va yozuvlar paydo bo'ladi. Ilk nemis komikslari, shuningdek, rasmlar va unga qo'shilgan matnlar orqali hayotning ma'lum bir davrida odamlar bilan sodir bo'lgan haqiqat yoki ishonarli hikoyalar uzatilishi bilan ajralib turadi. Komikslarning aksariyati yosh kitobxonlarga

qaratilgan edi. Taxminan 1950-yillarning o'rtalarida. Nemis komikslari o'rni asosan Amerika, Fransiya va Yaponiyadan keltirilgan xorijiy komikslar egallaydi. 1960-yillarda ular kattalar uchun o'quv materialiga aylanadi va siyosiy, psixologik, oilaviy va o'smirlar muammolari, zo'ravonlik, adolatsizlik muammolari haqida gapiradi, GDR va GFRdagi hayotning qiyinchiliklari va quvonchlar haqida hikoya qiladi. Shu bilan birga, hajviy asar matnining syujeti va kompozitsiyasi qabul qilingan til, adabiy, janr qoidalariga muvofiq quriladi va davlat tomonidan qattiq nazorat qilinadi.

Har xil turdagi nemis komikslarining paydo bo'lish tarixi taxminan 150 yilni tashkil etadi. Ular orasida ikki o'g'il Maks und Moritsning g'aroyibotlari haqidagi suratlardagi mashhur hikoyalarni, ikki tulki bolasi Fix und Foxining sarguzashtli hikoyalarini, Dig, Dag, Dagedag 3 kobold haqidagi komiksni, kattalar haqidagi Der bewegte Mann hikoyalarini, GDR Kinderlanddagi kashshoflar hayoti haqida komiks va boshqalar[4].

Taklif etilayotgan tadqiqot materiali bo'lgan Dig, Dag, Dagedag komikslari 1955-yilda mualliflik huquqi erkinligi endigina kengayib borayotgan, har qanday til va (yoki) adabiy buzilishlar uchun sharoit yaratgan davrda paydo bo'lgan. Komikslar mualliflari matn va grafikada mujassamlangan o'zlarining original g'oyalarini amalga oshiradilar. O'rganilayotgan matnning lingvistik va ijodiy asoslarini komiksning o'ziga xos syujeti va g'oyasida, leksik, sintaktik va semiotik darajada ishlatiladigan og'zaki va noverbal vositalarda kuzatish mumkin.

Hozirgi vaqtda komikslar bolalar va kattalar tomonidan o'qiladigan asarlardir. Komikslar endi shunchaki "o'yin-kulgi" emas: ular buni "to'qqizinchi san'at" deb atashadi. Komikslarga bag'ishlangan ilmiy maqolalar soni ortib bormoqda. Tadqiqotchilar komikslarning vizual komponentining strukturaviy-janr xususiyatlari va o'ziga xos xususiyatlarini, komikslardan ommaviy axborot vositasi sifatida foydalanish yo'llarini o'rganmoqda.

Tahlil va natijalar. Komikslar nisbatan yosh san'atdir: komikslarning "oltin davri" boshlanganidan hozirgi kungacha 80 yildan bir oz ko'proq vaqt o'tdi. Bu vaqt ichida janr ko'tarilish va pasayish va mashhur sevgining uyg'onishidan omon qolishga muvaffaq bo'ldi. Bugungi kunda komikslar mashhurlikning eng yuqori cho'qqisiga qaytdi, hech bo'lmaganda Gollivud filmlariga moslashuvlar tufayli. Chizish va hikoya qilishning o'ziga xos uslubi hali ham millionlab muxlislarni topadi.

Mintaqaviy menejeri Erik Vong komikslar madaniyatining kelib chiqishini, bugungi kunda u qanday yangi formatlarni o'zlashtirayotganini va uning qisqa video platformalar va sun'iy intellektga qanday aloqasi borligini aniqladi.

Nima uchun odamlar komikslarni o'qiydilar?

Hammasi oddiy: ko'pchiligimiz, taxminan 65% odamlar "vizual". Biz uchun ma'lumotni matn shaklidan ko'ra rasmlar ko'rinishida qabul qilish ancha oson. Miya yarim korteksining taxminan 50% boshqa idrok kanallariga qaraganda ko'proq vizual ishlov berishda ishtirok etadi. Shuning uchun, darvoqe, psixologlar ko'pincha bolalarda komikslar orqali o'qishga bo'lgan muhabbatni uyg'otishni tavsiya qiladilar - bu bolaning syujetga berilib ketishi va yangi faktlarni eslab qolishi osonroq bo'ladi. Kattalar uchun komikslar sintezlangan san'atning ajoyib namunasidir.

Uzoq vaqt davomida komikslarni alohida sotib olish mumkin emas edi - mashhur qahramonlar Flesh Gordon, Tintin, Bak Rojersning sarguzashtlari gazeta va jurnallarga qo'shimcha edi. Ammo 1930-yillarda Qo'shma Shtatlarda faqat multfilm hikoyalari bag'ishlangan nashrlar paydo bo'la boshladi. Va 1938-yilda Action Comicsning birinchi soni muqovasida Superman bilan chiqdi - u barcha davrlarning

eng mashhur komiks qahramonlaridan biriga aylanishi kerak edi.

Shu paytdan boshlab 1950-yillargacha davom etgan komikslarning "oltin davri" boshlanadi. Bu davrda biz bugun juda yaxshi biladigan o'nlab superqahramonlar yaratildi: Betmen, Ajoyib ayol, Kapitan Amerika, Yashil fonar va boshqalar. Atlantikaning ikkala tomonida ham odamlar super kuchga ega bo'lgan odamlar haqida hikoyalarni o'qiydilar. Komikslar o'sha kunlarning haqiqati va kayfiyatini aks ettirgan: Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan, masalan, super qahramonlar natsistlarga qarshi kurashga shoshilishdi. Kapitan Amerikaning birinchi sonining muqovasida bosh qahramon Adolf Gitlerga ilgak beradi.

Har qanday tilni o'rganish qiyin. Ayniqsa, nemis tilini o'rganish haqida gap ketganda, barcha cheksiz grammatik qoidalar va istisnolardan tashqari, siz tilni o'rganishni qiziqarli qilish yo'llarini topishingiz kerak bo'ladi. Komikslar esa matnni tushunish ko'nikmalarini mashq qilishning ajoyib usuli bo'lishi mumkin.

Komikslar til o'rganish uchun ajoyib vosita ekanligining uchta sababi:

➤ Ular sizni matn devorlari bilan boshingizga urishmaydi.

➤ Siz tasvirlardan tushunish uchun maslahatlar sifatida foydalanishingiz mumkin.

➤ Ularning bo'yi past bo'lgani uchun siz muvaffaqiyatni tezda his qilishingiz mumkin

Nemis hajviy madaniyati Amerika yoki Frantsiyada mavjud bo'lganidan juda farq qiladi. Misol uchun, agar siz Batman va Supermenning nemischa ekvivalentini izlayotgan bo'lsangiz, ehtimol siz quruq qo'l bilan ketishingiz mumkin. Ammo ko'pchilik bilmaydigan narsa shundaki, Germaniyada multfilmlar va karikaturalarning uzoq va boy an'analari bor. 19-asrda allaqachon [Maks](#) va [Morits](#) muallifi [Vilgelm Bush](#) va shveysariyalik Rodolf Töpfer kabi rassomlar o'zlarining birinchi komikslarini nashr qilishgan.

Nega nemis komikslarini o'qish kerak?

O'qish tilni mashq qilishning eng yaxshi usullaridan biridir. Darajangizga qarab, siz nemis tilida elektron kitoblarni va romanlar yoki tvitlarni o'qishingiz mumkin.

Komikslarni o'qish eng yaxshisidir, chunki matn odatda faqat dialoglarni o'z ichiga oladi. Komikslar va batafsil rasmlar yordamida hikoyani kuzatib borish oson.

Komikslar yangi boshlanuvchilar uchun juda mos keladi. Bir kun kelib siz to'g'ri romanni o'qiy olasiz, lekin biror joydan boshlashingiz kerak. Komikslarni tarjima qilish juda oson, chunki ular engil tildan foydalanadilar[5].

Roland Kohlsaa tomonidan yozilgan Jimmi das Gummipferd - Xulio ismli Gaucho va u minadigan rezina ot haqida yengil, o'qish oson hikoya.

"Julios abenteuerliche Reisen" (Xulioning sarguzashtli sayohatlari) nomi bilan ham tanilgan komiks birinchi marta 50-yillarda paydo bo'lgan va mashhurligicha qolmoqda. Aniqrog'i, fantastik sarguzashtlar 1953-yil 28-iyundan beri har hafta paydo bo'lib kelmoqda.

Dastlab ular "Julio va Jimmy", keyin "Jimmy the Rubber Horse" deb nomlangan. Ular birinchi marta Stern jurnalining bolalar nashri Sternchenda nashr etilgan.

Nik Knatterton

Ism britaniyalik bo'lib tuyulishi mumkin, ammo Nik haqida inglizlarning yagona jihati Sherlokning aldashedir.

Qahramonni nemis Manfred Shmidt chizgan. Nik Knatterton Supermen tipidagi komikslarni masxara qilishni maqsad qilgan. Komiks urushdan keyingi Germaniyaning ajoyib aksi bo'lib, siyosiy inuensiyalar va yon zarbalar bilan to'ldirilgan.

Bu nom Nik Karter va Nat Pinkertonga ishora qiladi, jurnal formatidagi urushdan oldingi ikkita jinoyat romani.

Shmidt 1935-yilda Chikagodagi *Green Post* jurnali uchun o'zining birinchi detektiv hikoyasini yozgan va tasvirlagan. "Chizmachilik san'atining barcha tamoyillariga zid bo'lgan iyagi va paltosi allaqachon mavjud. Shmidt faqat urushdan keyin qahramonni komiks sifatida jonlantirishga majbur bo'ldi.

Ko'pincha iqtisodiy "ajoyib" va "Adenauer & Co." ning siyosiy zarbalari bo'lgan hikoyalar dastlab har hafta Quick-da ikkita tasvir chizig'i bilan hikoyalar uzunligi 11 va 38 epizodlar orasida o'zgarib turadi. Komikslar Germaniyada ham xorijda, ham uyda katta shuhrat qozondi.

Hayot Pony fermasi emas.

Bu veb-komiks nomining so'zma-so'z tarjimasi bo'lib, "hayot bir bo'lak emas" yoki "hayot atirgullar to'shagi emas" degan so'zlar, ehtimol, to'g'riroqdir. U Sara Burrini tomonidan yaratilgan bo'lib, uni har hafta o'z veb-saytida nashr etadi.

Xususiyatlari va tajribalari ba'zan avtobiografik bo'ladi, lekin xarakterni odam bilan bog'lash qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, komik qahramon Saraning aniq familiyasi yo'q.

Komikslarning afzalliklari o'qishni tushunishni yaxshilash bilan cheklanib qolmaydi. Agar siz guruhda nemis tilini o'rganayotgan bo'lsangiz, guruhning har bir a'zosiga boshqa xarakter belgilashingiz va sahnalarni ijro etishingiz mumkin. Bu teatr asari bo'lishi shart emas.

Til o'rganishda komikslarning vazifalari.

Til kursining boshida kirish yordamidan tashqari, komiks nemis tilini chet tili sifatida o'rganishda ko'plab funksiyalarni bajarishi mumkin.

- Grammatikani komiks yordamida mashq qilishingiz mumkin.

- Komikslar kundalik hayotda juda muhim bo'lgan so'zlashuv tilini o'rganishga yordam beradi.

- Talabalar dialoglarni mashq qilishlari mumkin.

- Kundalik tartiblarni qayta hisoblashingiz va o'zgartirishingiz mumkin.

- Siz komikslardan savol berish va ularga javob berish, mahalliy madaniyatga oid mavzularni muhokama qilish, nutq va ziddiyatni yaxshilash, o'qishni tushunishni rivojlantirish uchun foydalanishingiz mumkin

- Komikslar yagona o'qitish vositasi bo'lmastligi kerak, lekin ular nemis tilini chet tili sifatida o'rganishda mozaikaning eng rang-barang qismlari bo'lish uchun zarur bo'lgan narsalarga ega.

Xulosa qilib aytganimizda, nemis tilida komikslardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, yosh bolalar uchun bu juda qiziqarli hisoblanadi. Komikslar bir jurnal yoki hujjat xolatidagi rasmlar bilan ifodalangan hikoyadir. Komikslarning turlari ham auditoriyaga ega. Komikslar kattalar uchun va xattoki yosh bolalar uchun ham maxsus ishlanadi. Shuning uchun ham nemis tilida o'rganayotganlar uchun tayanch hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Gabriele Keller, Churram Raximov. Einführung in die Märchenforschung. –T.: Fan, 2004.
2. Golovanova L.N., Pankratova E.N. Lingvcreativity as an attribute of consciousness transformation. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia*, 2015, (3). Available at: <http://www.saence-education.ru/ra/article/view?id=20288> (accessed 31.07.2019). (In Russ.).
3. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Словарь литературоведческих терминов. -М.: 1974.
4. Комлев Н.Г. Комикс // Словарь иностранных слов. М.: Эксмо, 2006. С. 461.
5. Kozlov E.V. Comics as a phenomenon of linguistic culture: sign - text - myth. Volgograd: Izd-vo Volgogr. gos. un-ta, 2002, 219. (In Russ.).
6. Махдиев С. Проблеми жанри латифа. Душанбе: Дониш, 1977.
7. Nefyodova L.A. Cognitive peculiarities of comic strips as creolized texts. *Bulletin of the South Ural State University. Ser. Linguistics*, 2010, (1): 4-9. (In Russ.).
8. Шабидиноva З.И. (2022). Молодежный язык и упадок языка. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 446-448.
9. Zaripova Z.R. Concept of satire and humor in german // *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*. – 2022. – T. 10. – C. 442-445.

УДК:811.2

Aziza ZOIROVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD
Sevara ESHMIRZAYEVA,
Qarshi davlat universiteti magistranti

Qarshi davlat universiteti v.b dotsenti. f.f.f.d (PhD) M.B.Nizomova taqrizi asosida

FRANSUZ TILIDA DIFFEKTIV FE'LLARNING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI

Аннотация

Shuningdek, til jamiyatning qay darajada taraqqiy etganligini ko'rsatib beruvchi o'ziga xos ko'zgu hisoblanadi. Xalqning millat darajasiga ko'tarilishida, shu xalqni tashkil etuvchi kishilarning orzu-maqсадlar yo'lida jipslashishida, shubhasiz, tilning roli beqiyosdir. Mamlakatimizda ham milliy mustaqillikka erishish uchun qilingan harakatlarning deyochasida aynan til masalasi turganligini hammamiz yaxshi bilamiz. Binobarin, xorijiy tillarni har tomonlama chuqur o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lmog'i lozim. Shunday ekan, biz ham ushbu maqolamizda Fransuz tilida diffektiv fe'llarning leksik-semanti maydoni xususida, aniqroq qilib aytganda, fransuzcha fe'l so'z turkumi va unga xos shaxssiz shakllarning biri, ya'ni sifatdosh hamda u ishtirokidagi qurilmalarning ahamiyati borasida kichik bir izlanish olib borishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Kalit so'zlar: Fransuz tilida diffektiv fe'llar, leksik-semanti maydoni, nutqiy faoliyat fe'llari, aqliy faoliyat fe'llari, jismoniy faoliyat fe'llari, holat fe'llari, otga xos xususiyati, fe'lga xos xususiyati.

LEXICO-SEMANTIC FIELD OF DEFECTIVE VERBS IN FRENCH LANGUAGE

Annotation

Also, language is a kind of mirror that shows the level of development of society. Undoubtedly, the role of language is incomparable in the rise of a people to the level of a nation, in the cohesion of people who make up this nation in the path of dreams and goals. We all know very well that the language issue is the prelude to the efforts made to achieve national independence in our country. Therefore, in-depth study of foreign languages should be one of the urgent issues of today. Therefore, in this article, we also discuss the lexical-semantic field of diffractive verbs in French, more precisely, the French verb word group and one of its impersonal forms, that is, the adjective and the importance of devices with it. we set ourselves the goal of conducting research.

Key words: Diffactive verbs in French, lexical-semantic field, verbs of speech activity, verbs of mental activity, verbs of physical activity, state verbs, characteristic of a noun, characteristic of a verb.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ДЕФЕКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Также язык является своеобразным зеркалом, которое показывает уровень развития общества. Несомненно, несравнима роль языка в подъеме народа до уровня нации, в сплочении людей, составляющих эту нацию, на пути мечтаний и целей. Все мы прекрасно знаем, что языковой вопрос является прелюдией к усилиям по достижению национальной независимости в нашей стране. Поэтому углубленное изучение иностранных языков должно стать одним из актуальных вопросов сегодняшнего дня. Поэтому в данной статье мы также обсуждаем лексико-семантическое поле дифракционных глаголов во французском языке, точнее, французскую глагольную группу слов и одну из ее неличных форм, то есть прилагательное и значение приемов при нем. мы ставим перед собой цель провести исследование.

Ключевые слова: Диффативные глаголы французского языка, лексико-семантическое поле, глаголы речевой деятельности, глаголы мыслительной деятельности, глаголы физической активности, глаголы состояния, характеристика существительного, характеристика глагола.

CHAMP LEXICO-SEMANTIQUE DES VERBES DEFECTUEUX EN LANGUE FRANÇAISE

Annotation

De plus, la langue est une sorte de miroir qui montre le niveau de développement de la société. Sans aucun doute, le rôle de la langue est incomparable dans l'élévation d'un peuple au niveau d'une nation, dans la cohésion des peuples qui composent cette nation sur le chemin des rêves et des objectifs. Nous savons tous très bien que la question linguistique est le prélude aux efforts déployés pour parvenir à l'indépendance nationale de notre pays. Par conséquent, l'étude approfondie des langues étrangères devrait être l'une des questions urgentes d'aujourd'hui. Par conséquent, dans cet article, nous abordons également le champ lexico-sémantique des verbes diffractifs en français, plus précisément, le groupe de mots verbaux français et l'une de ses formes impersonnelles, c'est-à-dire l'adjectif et l'importance des dispositifs avec lui. nous nous sommes fixé comme objectif de mener des recherches.

Mots clés : Verbes diffactifs en français, champ lexico-sémantique, verbes d'activité de parole, verbes d'activité mentale, verbes d'activité physique, verbes d'état, caractéristiques d'un nom, caractéristiques d'un verbe .

Kirish. So'nggi yillarda chet tillarni o'rganish va sohasida olib borilayotgan ko'plab ilmiy tadqiqotlarning ham o'rgatishga katta e'tibor qaratilayotgan bir paytda tilshunoslik o'ziga xos ahamiyati va ta'sir kuchi mavjuddir. Ular o'z

salohiyati bilan ajralib turadi. Shunday ekan, tilshunoslik fani ham kelajakdagi yosh tilshunoslar oldiga dolzarb masalalar yechimini topish, zamon talablariga javob beradigan darajadagi ulkan ishlarni amalga oshirish singari o'ta mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi. Fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydoni xususida shakllari va ularning turlari, yasalishi, gapda bajaradigan funksiyalari, ularning yasash jarayonidagi ishtiroki til o'rganishda muayyan qiyinchiliklar tug'diradigan lisoniy kategoriyalardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ammo fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydoni fe'l shakllarining leksik-grammatik xususiyatlari, gapda bajaradigan funksiyalari, ularga xos mantiqiy-semantik xususiyatlari borasidagi masalalar hozirgacha fransuz tili grammatikasida o'zining to'laqonli lisoniy manzarasini topa olmagan. Fransuz tilidagi shaxsiz va tuslanmaydigan fe'l shakllaridan sifatdosh va u ishtirokidagi qurilmalarning sintaktik birlik sifatidagi talqini xususidagi maxsus tadqiqotlarning mavjud emasligi va diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydonini ochib berishimizga sabab bo'ldi. Mavzuni shu nuqtai nazardan o'rganilishi tilshunoslikda so'z birikmalari va diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydoni shakllaridan sifatdoshning sintaksisda tutgan o'rni bilan bog'liq masalalar yechimini topishga yordam beradi, deb hisoblaymiz.

Fransuz tilida fe'llarning shaxslarda tuslanmaydigan shakllari (les formes non personnelles du verbe) barcha grammatika qo'llanmalarida rasman uch guruhga bo'lib o'rganiladi. Bular 1) l'infinif, 2) le participe, 3) le gérondif. Bu uchala shaklning barchasi fe'llardan yasalsada, o'ziga xos turlarga va xususiyatlarga ega. Masalan, l'infinif otlarga xos, le participe sifatlarga xos, le gérondif ravshlarga xos xususiyatlarga ega. Shu sabab le participe sifatdosh, le gérondif esa ravishdosh sifatida o'rganiladi.

Fe'lning predikativ shakllari va ularning turlari, ularga xos shaxssiz shakllar muammosi, qolaversa ularning morfoloqiya va sintaksisda tutgan o'rni hamda sintaktik funksiyalari rus olimlari Iliya L.I., Gak V.G., Shteynberg N.M.larning maxsus tadqiqotlarida va darsliklarida atroflicha o'rganilgan.[1] Qolaversa, fransuz tilida fe'lning shaxssiz va tuslanmaydigan shakllarining bayoni barcha fransuz tili darsliklarida qisqagina bayon qilinganligi deyarli o'rganilmaganini ta'kidlash zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydoni va shaxssiz va tuslanmaydigan fe'l shakllaridan sifatdoshli qurilmalarning komponentlari va ularning funksiyalarini aniqlashda tpsairiy, komponentlarga ajratib tahlil qilish,

qiyoslash va distributiv tahlil kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydoni fe'l kategoriyasi har qanday tilda doimiy rivojlanuvchi so'zlar sinfiga mansub va u til taraqqiyotining barcha bosqichlarida va bugungi kunda ham doimo to'ldirilib borilmoqda, hamda jamiyat taraqqiyoti davomida boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar hisobiga yangi-yangi fe'llar iujudga kelaveradi.

Tahlil va natijalar. Fe'l ish harakatni (courir-chopmoq, lire- o'qimoq, faire -bajarmoq,), ish harakatining holatini va belgisini (aimer- sevmok, savoir-bilmoq, voir-ko'rmoq, être-bo'lmoq, appartenir-tegishli bo'lmoq, rougir-qizarmoq) ko'rsatuvchi asosiy so'z turkumlaridan biridir. Til sistemasida fe'l birorta so'z turkumiga xos bo'lmagan o'rinni egallaydi, chunki har qanday fikr fe'l ishtirokida vujudga keladi.

Juda ko'pchilik tillarda fe'llarning shaxssiz shakllari, ya'ni gapda kesim vazifasida kelmaydigan, ish harakatning biror zamonda sodir bo'lishligini ko'rsatmaydigan shakllari mavjud. Ular o'zlarining yasash shakllari, gapda bajaradigan funksiyalari bilan turli tillarda turlicha xarakterga ega.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolar xususdagi tadqiqotlarning amalga oshirilishi tilshunoslikda tilidagi fe'l diffektiv leksik-semantik maydoni shaxssiz shakllari, qolaversa, sifatdoshlar va ularning gaplar tarkibidagi o'ziga xosligiga aloqador muammolar yechimini topishda ancha yordam beradi.

Fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydonini umumiy **ma'no jihatidan tasnifi:**

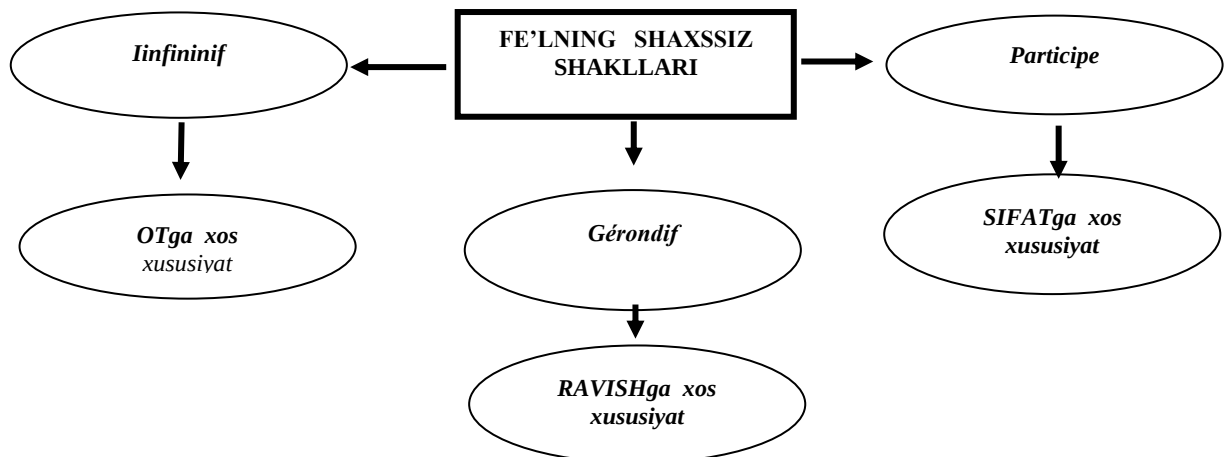
1. Verbes d'activité de la parole-**nutqiy faoliyat fe'llari:** dire, parler-demoq, so'zlamok, gapirmok,va b.

2. Verbes d'activité mentale - **aqliy faoliyat fe'llari:** penser- o'ylamoq, fikrlamoq.

3. Verbes d'activité physique -**jismoniy faoliyat fe'llari:** marcher, porter-yurmoq, ko'tarmoq va b.

4. Verbes d'états -**holat fe'llari:** dormir, se coucher - uxlamoq, yotmoq va b.

Yana shuni ta'kidlash joizki, Fransuz tilida fe'llarning shaxslarda tuslanmaydigan shakllari (les formes non personnelles du verbe) barcha grammatika qo'llanmalarida rasman uch guruhga bo'lib o'rganiladi.[2] Bular 1) l'infinif, 2) le participe, 3) le gérondif. Bu uchala shaklning barchasi fe'llardan yasalsada, o'ziga xos turlarga va xususiyatlarga ega. Masalan, l'infinif otlarga xos, le participe sifatlarga xos, le gérondif ravshlarga xos xususiyatlarga ega. Shu sabab le participe sifatdosh, le gérondif esa ravishdosh sifatida o'rganiladi. Ushbu holatni quyidagicha sxematik ko'rinishda yorqinroq tasavvur etish mumkin:

Hozirgi zamon fransuz tili grammatikasida morfoloqiya va uning birliklari orasidagi fe'l so'z turkumi

muhim ahamiyat kasb etadi. Tilda fe'lning shaxsli va shaxssiz shakllari mavjuddir. Ushbu bitiruv malakaviy ishimizning

o'rganish obyekti fe'lining shaxssiz shakllari borasida ekan, ular xususida quyida batafsil to'xtalish joizdir.

Fe'l shaxssiz shaklning dastlabki shakli infinitivdan iborat bo'lib, u tilda nominativ va verbal xarakterga ega bo'lgan til birligi sifatida talqin qilinadi. U ish harakatni ifodalaydi, ammo shaxsni, sonni bildirmaydi. Shu jihati bilan u harakatni ifodalovchi otlarga yaqin turadi [3]. Masalan:

*J'aime la **lecture***

*J'aime **lire***

Misolda bir negzdan yasalgan otida ham, fe'lining infinitiv shaklida ham ish harakat nomi ifodalanayotganini, har ikala jumlani «*Men o'qishni sevaman*» degan fikr ifodalanayotganligini ko'ramiz. Shu jihati bilan infinitiv gapda otlarga xos bo'lgan barcha sintaktik funksiyalarni bajarib kelishligi kuzatiladi. Masalan, u xuddi ot kabi gapda ega, aniqllovchi, to'ldiruvchi, hol funksiyalarida kelishi mumkin.

Infinitiv gapda **le**, **en**, **y** olmoshlari bilan almashtirilishi mumkin:

• *Le partirais'il **le** faut (**le** = **partir**)*

*Agar lozim bo'lsa, **jo'nashim** mumkin.*

• *La **laisser** seule , il ne **le** pouvait pas (**le** = **laisser**)*

*Uni yolg'iz qoldirib **ketish**, buni u xohlamasdi.*

• *Etes-vous contents **d'avoir passé** vos examens?*

*Sans doute, nous **en** sommes content.(**en** = **d'avoir passé**)*

*Imtihonlaringizdan **qutilishingizdan** xursandmisiz? Albatta, biz*

***bundan** juda xursandmiz.*

Xuddi otlar singari infinitiv ham gapda turlicha predloglar bilan qo'llanishi mumkin. N.Shteynbergning fikricha, qadimiy fransuz tilida infinitivlar xuddi otlar singari artikllar va boshqa determinativlar bilan birga qo'llanilgan va shunday bo'lsada, fe'llarga xos ish harakatlarni ifodalaganlar va shu sababli hozirgi zamon fransuz tilida sof infinitivdan

yasalgan bir qancha otlar hozirgi zamon fransuz tilida keng tarzda qo'llanilib keladi [4] Ular quyidagilardan iborat:

le plaisir - rohat,zavqlanish, le loisir- ko'ngil ochish,

l'être- mavjudot, l'avoir-egallik

, le devoir –vazifa, burch, le pouvoir-

hokimiyat,

le rire -kulgu, le sourire –

tabassum,

le souvenir- xotira, le parler- gap,

le diner -tushlik, le déjeuner

nonushta,

le coucher yotish, le lever-

turish,

au revor ko'rishguncha, au sortir-

chiqishda,

au dire - aytilishicha

Infinitivning fe'l xususiyatlari quyidagi hollarda ifodalanadi:

1.Ish harakatining bir paytda sodir bo'lganligini ifodalash uchun sodda shakldagi *infinitif présent* (*chanter, rarler, lire*) va ish harakatning boshqa bir ish harakatdan oldin yoki keyin sodir bo'lganligini ifodalash uchun *infinitif passé* (*avoir chanté, avoir parlé*) shakllari ishlatiladi.

2.Infinitiv quyidagi to'rt xil shaklda navoyon bo'la oladi:

1. aktiv shaklda (*laver - yuvmoq*);

2. passiv shaklda (*être lave –*

yuvilgan bo'lmoq);

3. olmoshli shaklda (*se laver –*

yuvilmoq);

4. faktitiv shaklda (*faire laver –*

yuvdirmoq).

Hozirgi zamon fransuz tilida infinitivning quyidagi shakllari mavjud:

Verbes	Actif		Passif	
	Présent	Passé	Présent	Passé
Transitifs	apporter	avoir apporté	être	avoir été apporté
Intransitifs	arriver	être arrivé	apporté	-
	marcher	avoir marché	-	-
Pronominaux	se promener	s'être promené	-	-

Infinitiv shakllarining nutq jarayonida qo'llanilishiga ko'ra ularning *infinitif présent* va *infinitif passé* shakllari mustaqil qo'llanilganida biror zamonda sodir bo'ladigan ish harakatni ifodalamaydi. *Infinitif présent* to'rt xil qo'shimchalar bilan tugallanadi va bu qo'shimchalar fe'l guruhlarini ifodalab, ularning tuslanish tiplarini belgilaydi:

• Birinchi guruhga kiruvchi infinitiv shakllar fransuz tilidagi eng katta fe'l guruhi hisoblanib, ular **-er** qo'shimchasi bilan tugallanadi: *Parler – gapirmoq;*

Demander-so'ramoq;

Apporter-- keltirmoq;

Aimer – sevmok;

• Ikkinchi guruhga **-ir** qo'shimchasi bilan tugallanuvchi 400 ga yaqin fe'llar kiradi. Ulardan eng ko'p qo'llaniladiganlari quyidagilardir: *Finir-tugatmoq, tamomlamok;*

Bâtir-qurmoq;

Grandir- o'smoq, kattarmoq;

Rougir- qizarmoq;

• Uchinchi guruh fe'llariga infinitiv shaklda **-ir, -oir** **-re** qo'shimchalari bilan tugallanuvchi 100 ga yaqin fe'llar kiradi:

Partir- jo'namok;

Voir- ko'rmoq;

Recevoir –olmoq;

Servir –xizmat qilmoq;

Ouvrir- ochmoq;

Vouloir-xohlamok;

Conduire- boshqarmoq; Attendre- kutmoq;

Fransuz tilida gapda fe'lining bunday tuslanmaydigan shakli *Infinitif présent* va *Infinitif passé* shakllarida qo'llaniladi

Infinitif présent gap tarkibida kesim fe'ldan keyin qo'llanilib, u ifodalaydigan hozirgi, o'tgan va kelasi zamonda sodir bo'ladigan ish harakatiga nisbatan bir paytda, keyin sodir bo'lgan tugallanmagan ish harakatni bildirib keladi:

*Il aime **lire** -U o'qishni sevadi.* (bir paytda sodir bo'layotgan ish –xarakat)

*Il aimait **lire** –U o'qishni sevadi.* (oldin sodir bo'lgan ish xarakat)

*Il aimera **lire** – U o'qishni sevmokchi* (keyin sodir bo'ladigan ish xarakat)

Infinitif passé avoir yoki être yordamchi fe'llarining infinitiv shakliga tuslanuvchi fe'lining *participle passé* shaklini qo'shish orqali yasaladi. *Infinitif passé* gapda biror bir ish harakatiga nisbatan oldin, keyin sodir bo'lgan, tugallangan ish harakatni, yoki ish harakatning natijasini ifodalab keladi.

Infinitiv gapda turlicha sintaktik funksiyalarni bajarib keladi.

Infinitiv o'zidan oldin keluvchi shaxs va zamonlarda turuvchi fe'lingto'ldiruvchisi funksiyasida kelganida, ergash gap bilan almashtirilishi mumkin. Bunday xolda infinitiv *présent* tuslanuvchi fe'lga aylanadi va *présent, imparfait de*

l'indicatif, futur simple, future dans le passé, présent va imparfait du subjonctif zamonlari shakllariga mos keladi.

Agar infinitivda keluvchi fe'l olmoshli fe'l bo'lsa, uning oldidan keluvchi *se* olmoshi shaxs va sonda gapning egasi bilan moslashadi:

Je dois me lever de bonne heure.

Nous aimons nous promener dans ce parc.

Infinitif gapda yakka o'zi va ko'pincha turli predloglar bilan qo'llanilishi mumkin. U tasdiq, so'roq, undov gapda fe'l vazifasida kelganida afsusni, hayratni, qiyinchiliklarni ifodalovchi kesim vazifasida keladi. Masalan, so'roq co'zlar bilan keluvchi gaplarda keluvchi infinitivning qo'llanilishini kuzataylik:

Où aller? = Qayoqqa **borish (bormoq)** mumkin?

Que vous répondre? = Sizga nima **desam ekan?** Sizga nima **demo** mumkin?

Comment avertir? Qanday **ishontirish (ishontirmoq)** mumkin?

Infinitiv gapda ot vazifasida kelganida u odatda ega vazifasini bajaradi va ko'pincha maslaxatomuz, o'git gaplarda qo'llaniladi:

Apprendre ne suffit pas, il faut sentir, il faut comprendre.

Infinitiv gapda aniqlovchi vazifasida kelishi mumkin. Bunday xollarda infinitiv yakka o'zi yoki predlog bilan qo'llaniladi.

Fransuz tilidagi infinitivlar doirasida olib borilgan izlanish davomida quyidagilarni xulosa tariqasida keltirish mumkin:

Fransuz tilida infinitivlar nominativ va verbal xarakterga ega. Ular odatda fe'l kesimdan keyin ishlatilib, u bajargan ish harakatni ifodalaydi, ammo shaxsni, sonni bildirmaydi. Shu jihati bilan u harakatni ifodalovchi otlarga yaqin turadi.

Xulosa va takliflar. Fransuz tilida diffektiv fe'llarning leksik-semanti maydoni xususida, aniqroq qilib aytganda, fransuzcha fe'l so'z turkumi va unga xos shaxssiz shakllarning biri, ya'ni sifatdosh hamda u ishtirokidagi qurilmalarning ahamiyati Fransuz tilida fe'l shaxssiz shaklining dastlabki

shakli infinitivdan iborat bo'lib, u tilda nominativ va verbal xarakterga ega bo'lgan til birligi sifatida talqin qilinadi. U ish harakatni ifodalaydi, ammo shaxsni, sonni bildirmaydi.

Tadqiqotimiz yuzasidan quyidagi xulosalarni berishni joiz dep topdik:

1. Ish harakatining bir paytda sodir bo'lganligini ifodalash uchun sodda shakldagi *infinitif présent* va ish harakatning boshqa bir ish harakatdan oldin yoki keyin sodir bo'lganligini ifodalash uchun *infinitif passé* shakllari ishlatiladi.

2. Infinitiv aktiv shaklda (*laver - yuvmoq*) va passiv shaklda (*être lavé - yuvilgan bo'lmoq*), olmoshli shaklda (*se laver - yuvilmoq*) va faktitiv shakllarda (*faire laver - yuvdirmoq*) qo'llaniladi.

3. Fransuz tilidagi diffektiv fe'llarning leksik-semantik maydonini umumiy ko'rinishi jihatidan quyidagicha tasnifladik:

a) gapda biror boshqa ish harakatga nisbatan bir paytda yoki oldin sodir bo'lgan, tugallangan va tugallanmagan ish harakatni ifodalab keladi;

b) fe'llar aktiv, passiv, olmoshli, faktitiv shakllarda qo'llaniladi;

c) fe'llar gapda vositali va vositasiz to'ldiruvchi, hol vazifasida keladi.

4. Fransuz tilidagi sifatdoshli iboralar nafaqat so'z birikmasi va gaplar tarkibida, balki, frazeologik birliklar tarkibida ham kelishi mumkin. Ular bunday hollarda o'zlarida barcha leksik-grammatik va struktur - sintaktik xususiyatlarni namoyon eta oladi.

Morfologik jihatdan olib qaralganda, sifatdoshlar fe'lining sifatga aylanishi bo'lib hisoblanadi. Hozirgi zamon sifatdoshi fe'llashgan sifat tarzida qo'llanganda yoki sof sifatdosh tarzida qo'llanganda o'z orfografik belgilarida ma'lum bir o'zgarishlarni hosil qiladi.

Hozirgi zamon sifatdoshi sof sifatdosh tarzida ishlatilganda faol harakat xususiyatini o'zida aks ettira oladi. Ular o'timli fe'llar bilan birga kelganda *etre* fe'lining hozirgi zamon sifatdoshi orqali majhul shakldagi hozirgi zamon sifatdoshini hosil qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Басманова А.Г. Именные грамматические категория в современном французском языке. М., 1977.
2. Бушуй А.М. Прагматика в ракурсе функциональной грамматики (на материале французского языка) // Хорижий тил таълимининг когнитив-прагматик тамойиллари. – Самарканд: СамДЧТИ, 2007. – С. 14-18.
3. Васильева Н.М., Пицкова Л.П. Теоретическая грамматика. Ускоренный курс. М., 1991.
4. Васильева Н.М., Пицкова Л.П. Теоретическая грамматика. –Москва, ВШ: 1991. – 300с.
5. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. М., 2000.
6. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология. М.: Высшая школа, 1979. - 304 с.
7. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. М.: Высшая школа, 1981. - 208 с.
8. Гак В. Г. Языковые преобразования. М., 1998.

UDK: 801.8

Zilolaxon ISAQOVA,

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, PhD

E-mail: isakovazilolakhon@gmail.com

Qo'qon universiteti dotsenti, f.f.n. O.Mamaziyaev taqrizi asosida

VALUE IS A PHILOSOPHICAL, LOGICAL AND LINGUISTIC CATEGORY

Annotation

In this article usage of the term value in different subjects is expressed and analyzed with examples. The basic development of the semantic category of value in Philosophy and Logics is clarified.

Key words: Value, expressiveness, philosophical and logical value, linguistic value, pedagogical value, psychological value, semantic-pragmatic value, religious value, axiology, subjective value, value relation.

ОЦЕНКА – ЭТО ФИЛОСОФСКАЯ, ЛОГИЧЕСКАЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Аннотация

В данной статье использование термина «ценность» в разных предметах выражается и анализируется на примерах. Уточнено основное развитие семантической категории ценности в философии и логике.

Ключевые слова: Ценность, выразительность, философско-логическая ценность, языковая ценность, педагогическая ценность, психологическая ценность, семантико-прагматическая ценность, религиозная ценность, аксиология, субъективная ценность, ценностное отношение.

BAHO – FALSAFIY, MANTIQIY VA LISONIY KATEGORIYA

Annotatsiya

Ushbu maqolada baho terminining turli fanlarda qo'llanilishi yoritiladi va misollar bilan tahlil qilinadi. Baho semantik kategoriyasining falsafa va mantiq tarkibida rivojlanishi tarixi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Baho, qadriyat, ekspressivlik, falsafiy-mantiqiy baho, lingvistik baho, pedagogik baho, psixologik baho, semantik-pragmatik baho, diniy baho, aksiologiya, subyektiv baho, baho munosabati.

Kirish. XX asr oxiri XXI asr boshlariga kelib tilshunoslik fani nafaqat tilshunoslikning ichki sohalarida, shuningdek, tilshunoslik bilan bog'liq bo'lgan tutash yo'nalishlarda ham keng rivojlana boshladi. Bunga sabab esa keyingi yillarda tilshunoslar tomonidan inson omiliga e'tibor qaratilgan holda, tilshunoslik alohida soha emas, inson hayoti uchun zarur bo'lgan majmuaviy fanlarning tarkibiy qismi sifatida o'rganilayotganligi va uni tutash sohalaridan alohida tahlil qilishdan ko'ra majmuaviy tahlil tushunarli hamda samarali ekanligini anglash deyishimiz o'rinli. Chunki inson dunyoga kelarkan borliqdagi tushunchalarni o'zi yashayotgan muhit ta'siridan, imkoniyatlaridan kelib chiqib o'rganada, jamiyatda hayotiy ko'nikmalar hosil qiladi va ularga tayanib umr kechiradi. Bu jarayonda insonni jamiyatdan alohida tasavvur qilish ilojisiz hamda har qanday aloqa-aralashuv, muloqot, til orqali amalga oshiriladi.

Demak, inson jamiyatning bir qismi sifatida doimiy muloqoga muhtoj hamda bu muloqot davomida lisoniy omillar bilan birgalikda psixologik, fiziologik, ma'daniy va kognitiv omillar ham keng o'rin egallaydi. Bundan kelib chiqadiki, nutq jarayoniga ta'sir qiluvchi yondosh omillar ham inson nutqida, uning shakllanishida muhim o'rin tutadi hamda biz tilshunoslar tutash sohalarini tadqiq etishimiz o'rinlidir.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Shubhasiz, shunday bir guruh fanlarni tutashiruvchi tushunchalardan biri bu baho kategoriyasidir. Chunki baho nafaqat falsafa yoki gnoseologiya, shuningdek, boshqa ko'p fanlarning ham mazmun mundarijasida mavjud. Biz uni to'g'ri qaror qabul qilish va unga yondosh tushunchalar tizimida mantiq tarkibida; jamiyatlar, ijtimoiy guruhlar va shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni yoritishda sotsiologiyada; go'zal xulq-atvor, kamolotga yetgan inson

qiyofasini tasvirlashda dinshunoslik, etika-estetika fanlarida; shaxsning temperamenti, ruhiy holatlarini tasvirlashda psixologiyada; malakali kadrlar tayyorlash, ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar asosida pedagogika fanida hamda semantik-pragmatik kategoriya sifatida tilshunoslik tarkibida ko'rishimiz mumkin. Fikrimizning isboti sifatida quyidagi parchani ko'rib o'tsak:

Anvar ko'rpachaga chiqqandan keyin Ra'no o'rtag'a dasturxon soldi. Nigor oyim sopol laganda palov keltirib, hammalari birga oshqa o'turdilar. Osh o'xshalg'an edi. Birinchi oshamdayoq maxdum Nigor oyimni taqdir etti:

– Bu kungi oshing durust, Nigor... Biroq go'shtni ko'b solibsan.

Nigor oyim kulimsib Anvarga qaradi:

– Go'sht ko'b bo'lsa osh o'xshaladi.

– Xayrul-umuri avsatuho, Nigor. (Har ishning o'rtasi yaxshidir, yoki: ishda e'tidol yaxshi (A.Qodiriy))

– Bu so'zning oshqa go'shtni ko'b-oz solish bilan nima aloqasi bor?

Ra'no onasining bu so'zi bilan piq etib kuldi. Anvar yuzidagi kulgini yashirish uchun chetka qaradi.

– Hadisning hukmi om (Payg'ambarning buyrug'i hammaga tegishlik), Nigor, – dedi maxdum. – Bundagi umur – umurid-dunyo, umurid-dunyo iborat az harakati ahli mo'min ((Har ishning o'rtasi yaxshidir, yoki: ishda e'tidol yaxshi (A.Qodiriy)). Inchinin, bu hadisning amaliyoti oxirat uchun ham hukmi joriydir (Hukmi joriy – yaraydigan hukm.) ... (A.Qodiriy. Mehrobdan chayon)

Yuqoridagi parchada keltirilgan parchada baho munosabati ifodalanihini fanlar kesimida quyidagicha tahlil qilamiz.

1. Falsafa va mantiq fanlari tarkibidagi aksiologik baho ifodalanishini Qutlug' oyim hamda Solih maxdum suhbatida ko'ramiz. Oshga ko'p go'sht solish uni mazzali qiladi, demak, oshpaz sifatida, Qutlug' oyim fikriga ko'ra bu – to'g'ri qaror. Lekin Solih maxdum – oilani moddiy ta'minotchisi va uning fikriga ko'ra hamma narsada meyor bo'lishi kerak hamda o' o'z fikrini diniy qadriyalar bilan asoslab beradi.

2. Jamiyatning bir bo'g'ini bo'lgan oila, uning a'zolari bo'lmish er-xotin va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni meyorga solishda oila rahbari otaning, ya'ni bir shaxs bahosining oila a'zolariga ta'sir o'tkazishini yuqoridagi suhbatda ko'rishimiz mumkin.

3. Parchadan islom dinida meyorning hadisning hukmi om, bundagi umur – umurid-dunyo, umurid-dunyo iborat az harakati ahli mo'min kabi misollar orqali ijobiy baholanishini dinshunoslik tarkibidagi diniy baho sifatida ko'rishimiz mumkin.

4. Yuqoridagi suhbatga psixologik nazar bilan qaralsa, Solih Maxdumning xolerik temperamenti, Qutlug' oyimning sangvinik temperamenti tasvirlangan.

5. Oila rahbari va pedagog sifatida yuqoridagi parchada Solih maxdum oila a'zolariga pedagogik tarbiya bermoqda.

6. Semantik-pragmatik baho kategoriyasini nutqda qo'llanilishini Solih maxdum va Nigor oyimlarning dialogida yaqqol ko'rish mumkin. Bir tushunchaga muloqot ishtirokchilari tomonidan sub'ektiv tarzda yondashilib, bir vaqtda ijobiy va salbiy baholanmoqda.

Demak, «baho» termini falsafa, mantiq va tilshunoslik tarkibidagi fanlararo termin hisoblanib, u quyidagicha izohlanadi:

«Baho (baho berish) (falsafada) – ijtimoiy hodisalar, inson faoliyati, xulqiga bo'lgan munosabat, ularning ahamiyatini, muayyan axloq me'yorlari va tamoyillariga mosligini ko'rsatish (ma'qullash yoki qoralash, rozi bo'lish, tanqid qilish va sh. k.). Insonning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, madaniy saviyasi, aqliy va axloqiy kamoloti bilan belgilanadi. Boshqa tomondan esa, qilingan harakat sabablari, vositalari va maqsadlarini, uning qanday sharoitda bajarilganligini, shaxs xulqidagi o'rmini hisobga olish bu shaxsga to'g'ri baho berishning zarur shartidir» [34]. «Mantiqiy baho mutlaq yoki nisbiy (qiyosiy) tarzda ifodalanadi» [10] va baholashda ijtimoiy sabablar muhim o'rin tutadi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, baho falsafiy, mantiqiy kategoriyadir. Bu haqida E.Ibragimova baho munosabati XX asr 70-80-yillarida formal logika tarkibida o'rganilgan, deb ta'kidlagan bo'lsa [16], izlanishlarimiz asosida bu termin o'tgan asrning oxirgi hamda XIX asr tilshunosligi ham keng qo'llanilganligiga guvoh bo'ldik. Demak, baho termini falsafa, mantiq tarkibida qadimdan mavjud bo'lsa-da, bu so'z baholash, baho munosabati, obyektiv va subyektiv baho tarzida o'tgan asrdan boshlab tilshunoslik fanlari tarkibida ham rivojlana boshladi. Xususan, o'zbek tilshunosligida «baho munosabati», «sub'ektiv munosabat», «ijobiy munosabat», «salbiy munosabat» terminlari tilshunoslar tomonidan keng qo'llanilmoqda [26].

Baho termini falsafaning aksiologiya bo'limida aksiologik baho, qadriyat tarzida o'rganiladi. Aksiologiya tushunchasiga ingliz tilida axiology – value theory (baho nazariyasi), rus tilida aksiologiya – otsenka, sena (narx, qiymat) tarzida ta'rif berilgan bo'lsa, aksiologiya so'zining o'zbek tilida qadriyat so'zi bilan ifodalanib, aksiologiya (yun. axia – qimmat, qadr va ... logiya) – qadriyatlar to'g'risidagi fan hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar. Aksiologiya terminni frantsuz faylasufi P.Lapi tomonidan 1902-yilda fan olamiga kiritgan bo'lib, nemis aksiologi E.fon Gartman uni 1904-yilda falsafa

bo'limlaridan birining belgisi sifatida ishlatgan [40]. «Aksiologiya mustaqil fan sifatida XX asrning 60-yillaridan boshlab rivojlangan» [20] bo'lsa, O'zbekistonda bu fan XX asrning 90-yillariga kelib, ya'ni mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng taraqqiy etgan. Aksiologik qarashlar – qadriyatlar ta'limotining rivojlanish tarixiga nazar solsak, ezgulik va yovuzlik tushunchalariga tayanilgan aksiologik fikrlar xilma xilligi uzoq tarixga ega ekanligiga guvoh bo'lamiz.

Ma'lumki, falsafa fanidagi falsafiy qarashlar g'arb va sharq falsafasi negizida o'rganiladi va shu sababli ishimizda falsafiy hamda mantiqiy baho tushunchasi tarixini o'rganishda shu ikki guruhni asos qilib oldik. G'arb dunyosida ilk aksiologik qarashlar Sofistlar maktabi vakillari Protagor, Suqrot, Arastu, Platon, Geraklit, Gegel va Demokrit va boshqalar tomonidan rivojlantirilgan. «Sofistlar bilishning sohibi (sub'ekti) inson ekanligi, inson bilimlarining roli, bunda inson aqli va irodasining ahamiyati haqidagi g'oyani maydonga tashladilar. Protagor fikricha, inson barcha narsaning me'yori. U inson va uning ongini ulug'lar ekan, har qanday narsa insonni qoniqtirishga yaxshilik, ezgulikdir; insonni qoniqtirmasa, uni iztiroblanishiga olib kelsa, bu yomonlikdir deb hisoblagan» [25]. Shuningdek, Platon «Teetet» dialogida Protagorning qadriyatlarga nisbatan nisbiy yondashish kerakligi haqidagi fikrlariga qo'shilgan va nisbiylik aksiologik bahoning jonli nutqda ifodalanishiga ta'sir qilishini dialoglar orqali izohlab bergan va u ilk marta dunyoni «narsalar dunyosi – ob'ektiv dunyo va g'oyalar dunyosi – sub'ektiv dunyo» [2]ga bo'lib o'rgangan. Aksiologik baho, ijobiy baho haqida Suqrot o'z fikrlarini bayon qilarkan, «axloqiy kamolotga erishgan kishining muvaffaqiyati zahirida chuqur bilim yotadi va shunday shaxsgina yaxshi davlat arbobi, tarbiyachi bo'la oladi» [25] deb misol burib o'tadi.

Demokrit qadriyatlar tabiatini naturalistik (obyektiv) talqin qilish an'anasini boshlab beradi va bu haqida «baxt-saodat, ezgulik, adolat, go'zallik mezonlari tabiatning o'zida, hamma narsaning o'z tabiiy oqimida ketishidadir. Nimaiki tabiatga mos bo'lsa – yaxshi, nimaiki unga zid bo'lsa – yomon» [12] deb uqtiradi. Demak, har qanday tabiiy voqeliq tabiiy tanlanish natijasidir va inson tomonidan ijobiy qabul qilinishi lozim. Bunga teskari ravishda inson tabiatni emas, faqat o'zini o'ylab qilgan qarorlari salbiy baholanadi. Qadriyatlarni bu tarzda yondashish Aflotun fikrlarida ham davom etadi, u «hamma ijobiy tushunchalar g'oyalar piramidasining cho'qqisidagi oliy g'oya – baxt-saodat (ezgu yagonalik)ga eltadi va eng qadrli narsa dil (nafs, jon)» [11] deb hisoblaydi va buni salbiy baholaydi.

Aksiologiya haqidagi qarashlarni keyingi davrlarda I.Kant o'zining «Burch haqidagi» ta'limoti, J.Gegel «Ruh fenomenologiyasi» asarida ruh falsafasining tuzilmaviy elementlarini tahlil qilish orqali rivojlantirdilar. Xususan, J.Gegel «Ruh fenomenologiyasi» asarida «ob'ektivlik bilan sub'ektivlik o'rtasidagi tafovut faqat inson ongida bo'ladi va bu tushunchalarning tabiatga daxli yo'q» [13] deb ta'kidlaydi. Darhaqiqat, ob'ektiv borliq o'zgarmas, insonning ob'ektivlikka bergan sub'ektiv, aksiologik bahosi esa o'zgaruvchan va vaqtinchalikdir. Aksiologik baho J.Rikkert tomonidan ham tahlil qilinib, faylasuf «ikkinchi darajali narsa»dan «ahamiyatli» yoki «mohiyatli» jihatini alohida ajratib ko'rsatadi. Demak, «mohiyat» yoki «ahamiyatga ega» bo'lgan mavjudlik qadriyat demakdir. Qadriyatlar borliqning ajralmas qismidir va aksiologik baho shaxs, oila, jamiyat, dunyo ketma ketligida aks etib, o'ziga xos rang-baranglik kasb etadi. «Dunyo, – deydi J. Rikkert, – voqelik va qadriyatlardan tashkil topgandir» [27]. J. Rikker o'zining qarashlarida bahoni ahamiyati, muhimligiga ko'ra darajalarga bo'lib tadqiq qiladi va insoniyat hayotidagi baholash hamda bilish o'rtasidagi bog'liqlikni tartibga solishga harakat qiladi. Darhaqiqat, sub'ektiv baholash bilim va aksiologik fikrlarga asoslanadi.

Chunki inson ongida faqat ajdodlar tomonidan meros qilib olingan aksiologik fikrlar bilan birga hayotiy bilim, tajriba ham baholashga asos bo'ladi. J.Rikkert fikrlari faylasuf I.Kant tomonidan rivojlantirilib, unga qo'shimcha tarzida narsalar va ularning bahosi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, hissiy, hissiy bo'lmagan baho, maqsad va baho tushunchalarini tahlil qiladi. Olimning ijobiy va salbiy baho tushunchalariga nisbiy qarash haqidagi fikri M.Sheller tomonidan inkor etiladi hamda ijobiy hamda salbiy bahoni aniq ikki qutbga bo'lib o'rganishni taklif qiladi. Uning fikricha, subyektiv baho mutlaq ob'ektivlikni inkor etmaydi, faqat uni to'ldiradi va pog'onaviylik kasb etadi. Bizningcha, bu har ikki faylasufning fikrlari to'g'ri va asoslidir. Chunki voqelik sodir bo'lgan vaqt, joy, shaxsiy xususiyatlar va hissiyotlar subyektiv baho shakllanishiga asos bo'ladi hamda subyektiv va obyektiv baho o'zaro teng yoki zid bo'lishi ham mumkin. Bu haqida keyinchalik yigirmanchi asrda P.E.Blosser to'xtalib, ikki olimning fikrlarini o'zaro taqqoslab o'rganadi va baholash hamda baholash bahoning yuqoridagi omillariga bog'liq ekanligi, bu ikki tushuncha bir-birini to'ldirishini takidlab o'tadi [1].

Shuningdek, aksiologiyaga oid fikrlarga J.J.Russo, A.K.Sheller, N.Gartman, F.Nitue, A.A.Ivin, L.N.Stolovichlarning falsafiy qarashlarida ham duch kelishimiz mumkin [12]. Ular o'zlari yashagan davr, jamiyat va muhitdan kelib chiqib, mavjud bo'lgan aksiologik fikrlarni turlicha tahlil qilib o'z asarlarida aks ettirishgan. Xususan, D.L.Mefford o'z tadqiqotida aksiologiyani mustaqil fan sifatida e'tirof etgan va nemis aksiologi E.Gartmann aksiologiyaning asoschisi sifatida ko'rsatib [3], uning aksiologik bahoda darajalanish, maqsadli va xolis baholash, ularning o'zaro farqlari haqidagi fikrlarini davom ettirgan. G'arb dunyosida zamonaviy aksiologik tadqiqotlardan biri R.B.Mur tomonidan olib borilib, ushbu tadqiqotda faylasuf aksiologik bahoning o'rganilish tarixi, vaqtning bahoga ta'sir etishini baxt, ozodlik, oila, shodlik kabi qadrlar bo'lgan tushunchalarga oxirgi o'n yil ichida insonlarning munosabatlari qay darajada o'zgarganini tahlil qilgan [4].

Sharqda aksiologik qarashlarni Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, ibn Sino, Yassaviy, Najmiddin Kubro, Bahovvuddin Naqshbandiy, Jomiy, Navoiy, Mashrab, Bedil, Maxtumquli, Abay, Behbudiy va A.Avloniy asarlarida kuzatishimiz mumkin [5]. Shuningdek, qadimgi Sharq falsafasida, xususan, braxmanlik, konfutsiylik va zardushtiylik ta'limotlarida aksiologiyaga oid turlicha qarashlar namoyon bo'ladi. Forobiy «Fozillar shahri aholisining fikrlari» [6] asarida ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi doimiy kurashda ezgulikning tarafdorlari bo'lgan fozil odamlarning g'olib bo'lishlari haqidagi aksiologik fikrlarni bildirib o'tgan bo'lsa, Abu Rayhon

Beruniy o'zining «Minerologiya», «Hindiston», «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarlarida bu mavzuga doir o'z fikrlarini bildirib o'tgan [7]. Jumladan, «Hindiston» kitobida kishilardagi mardlik, muruvvat, nafsni tiya bilish, pokizalik kabi sifatlarni ulug'lab, yomon kishilar haqida: «Shunday kishilar ham bo'ladiki, ularning tabiatiga yolg'on xabar tarqatish o'rmashib qolgan, go'yo unga shu vazifa yuklangandek bo'ladi va yolg'on xabar tarqatmasdan tinchiyolmaydi. Bu yomon xohishdan va tabiatiga buzuq fikrlarning joylashishidan kelib chiqadi...» [7] kabi insonlarni ulug'lovchi va qadrini yerga uradigan sifatlarni sanab o'tadi va bu orqali aksiologik fikrlar keng tarqalishiga zamin yaratadi. Insonni ezgulikka yoki yovuzlikka yetaklovchi sifatlari, odatlar haqidagi fikrlar Ibn Sinoning ta'limotlarida aks etgan [33]. Sharqda aksiologik tadqiqotlar rivojining yaqqol misoli sifatida tasavvuf tariqatlaridan Shayx Najmiddin Kubroning kubroviya, Ahmad Yassaviy asos solgan yassaviya, keyinchalik Xoja Bahouddin Naqshband tomonidan naqshbandiya tariqatlarini keltirish mumkin [31]. A.Jomiy «Lujjatul asror» qasidasida kishilarni chiroyli yuziga, go'zal yoki qimmatbaho kiyimiga, hatto yaxshi nomiga, kelib chiqishiga qarab emas, ularning qilgan ishlariga qarab baholash kerakligini ta'kidlagan [38].

Keyingi davr o'zbek adabiyoti, falsafa va mantiq fanlarida aksiologik fikrlarni Bedil, Maxtumquli, Abay, M.Behbudiy, A.Avloniy, So'fizoda, Cho'lpon, Fitrat ijodlarida kuzatishimiz mumkin. Afsuski, sobiq tuzum davrida qadriyatlar, aksiologik qarashlar va baho tushunchasi sho'ro tuzumi aqidalari bilan sug'orilgan bo'lib, o'zbek milliy aksiologik fikrlari eskilik sarqiti sifatida talqin qilingan va faqat mustaqillik yillariga kelib, mamlakatimizda aksiologik fikrlarning keng rivojlanishiga guvoh bo'ldik. O'zbek milliy qadriyatlarining mustaqillik yillarida tiklanishi xususida H.P.Po'latov, milliy an'ana va urf-odatlar O.P.Umurzoqova, falsafiy qadriyat kategoriyasining mazmuni va mohiyati, qadrlash va qadrsizlanish muammolari Q.Nazarov, tarix va taraqqiyotni aksiologik tahlil qilish H.A.Aliqulov, ma'naviyatli insonni tarbiyalashda qadriyatlarining o'rni E.Y.Yusupov, axloq va qadriyatlar Sh.Abdulla kabi faylasuflar tomonidan o'rganilmoqda [23].

Xulosa va takliflar. Demak, falsafiy baho kategoriyasi aksiologik baho sifatida uzoq rivojlanish tarixiga ega va tilshunoslikda lisoniy aksiologik bahoni o'rganishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Aksiologik baho orqali bildirilgan fikr falsafiy kategoriya sifatida o'rganilsa, baho munosabatining til imkoniyatlaridan foydalanib nutqda (fonetik, leksik va grammatik birliklar orqali) ifodalanishi lingvistik baho munosabatini tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Blosser P.E. Scheler's alternative to Kant's ethics. PhD dissertation on Philosophy. Duquesne University, 1985 – pp. 86-123.
2. Copleston F. History of philosophy. Vol. 1. – New York, 2003. – P.127-128.
3. Mefford D.L. Phenomenology of man as a valuing subject. – Knoxville. The University of Tennessee. 1989. – P. 226.
4. Moore R.B. The Role of Value as an Antecedent to Cognitive Engagement. Doctoral dissertation on Philosophy, Regent University, 2009. – 183 p.
5. William J.D., Jackson J.S. The Essential World History, Volume I: To 1800. – Boston, 2007. – P. 26.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320-b.
7. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 2-tom. – Toshkent: Fan, 1965. – 347 b. Aliqulov H.A. Sharq mutafakkirlari axloq haqida. – Toshkent: Fan, 1979. – 400-b.
8. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 16-jild: Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent: Fan, 2000. – 224-b.
9. Арутюнова Н.Д. Сравнительная оценка ситуаций. Серия литературы и языка. – Москва: Наука, 1983. – Б. 57.
10. Afloftun. Qonunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 134-135.
11. Ahmedova M.A. Falsafa. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2016. – B. 112.
12. G'arb falsafasi. Tuzuvchi va mas'ul muharir Nazarov Q. – Toshkent: Sharq, 2004. – B. 486-487.
13. Gartman N. Etika. – Sankt Peterburg, Nauka, 1999. – 705 s.
14. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – 335 b.
15. Ibragimova E. O'zbek tili leksikasining aksiologik tadqiqi. O'quv uslubiy qo'llanma. – Farg'ona, 2018. – B. 8.
16. Ивин А.А. Основания логики оценок. – Москва: Изд-во МГУ, 1970. – 230 с.

17. Qambarov G'. Baho munosabati va uning o'zbek tilida ifodalanishi (shaxslararo munosabat asosida): Filol. fan. nomz. ... diss. – T., 2008. – 125-b.
18. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jayev H. va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: «O'AJBNT» markazi, 2003. – B. 80
19. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – 85-b.
20. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. Москва: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
21. Pardayev Z. Baho kategoriyasi va uning fanlararo munosabati. Filol. fan. nomz... diss. – Toshkent, 2008. 129-b.
22. Po'latov H.P. Mustaqilligimiz qadriyatlari // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1993-yil, 11-iyun soni.
23. Po'latova D.A., Qodirov M.Q. Sharq falsafasi va madaniyati tarixi. 1-qism. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 182.
24. Po'latova D.A., Ro'zmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B.74.
25. Rasulov R. Ijobiy munosabat ifodalovchi ruhiy holat fellari haqida // Til va adabiyot ta'limi. -2003,1-son, B. 27-31.
26. Риккерт Г. О. Понятия философии. – Москва: Логос, 1910. – С. 33.
27. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре // Москва: Трактаты, 1969. – С. 151-257.
28. Skirbekk G., Gile N. Falsafa tarixi. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 44-55.
29. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии. – Москва: Республика, 1994. – 463 с.
30. Sultonmurod Olim. Naqshband va Navoiy. – Tosh: O'qituvchi, 1996. – B. 50.
31. Tohirov Z.T. O'zbek tilida pragmatik semalarning hosil bo'lishi va ularda subyektiv munosabatning yuzaga chiqishi: Filol. fanlari nomzodi dis. avtorf. - T., 1994.
32. Tulenov J. Hayot falsafasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1993. – B.128.
33. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. – 1-j. B. 570.
34. Umurzoqova O.P. Umuminsoniy qadriyatlar: milliy an'ana va urf-odatlar takomillashmoqda // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar, 1992-yil 2-son.
35. Шеллер А.К. Полное собрание сочинений. Томъ первый. – Санкт-Петербургъ: А.Ф.Маркса, 1904. – 1057 с.
36. Sher Abdulla. Axloqshunoslik. Darslik. – Toshkent, 2007. – 251-b.
37. Shomammedov Sh. Abdurahmon Jomiy. – Toshkent: Fan, 1963. – B. 65.
38. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent: Universitet, 1998. – 38-b.
39. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/36, (murojaat etilgan sana: 14.04.2023.)

UDK:811.12

Kamol QOSIMOV,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti v.b., PhD Z.Amirova taqrizi asosida

FRANSUZ TILINI O'RGANISHDA GRAMMATIK BILIMLARNI MUSTAHKAMLASHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Fransuz tilini o'qitish metodikasi haqida, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, chet o'qitish metodikasida qo'llanilayotgan zamonaviy metod turlari va ulardan foydalanish xususida so'z boradi. Tadqiqotlarning aksariyati qaysi usul va yondashuvlar o'quvchilarga maqsadli tilni o'rganish uchun eng katta imkoniyatlarni taqdim etishi bilan bog'liq. Ushbu ishning maqsadi Fransuz tili darslarida grammatikani o'qitishga e'tibor qaratgan holda, aniq va yashirin o'qitish va deduktiv va induktiv o'qitish sohalarini o'rganishdir.

Kalit so'zlar: Qoida, grammatika, birinchi tilni o'zlashtirish, ikkinchi tilni o'zlashtirish, til o'qituvchilari, aniq bilim, Grammatikani tarjima qilish usuli.

PRIORITY DIRECTIONS OF GRAMMATICAL KNOWLEDGE IN LEARNING THE FRENCH LANGUAGE

Annotation

This article talks about the methodology of teaching the French language, the history of its development as a science, the types of modern methods used in foreign teaching methodology and their use. Much of the research is concerned with which methods and approaches offer learners the greatest opportunities to learn the target language. The purpose of this work is to explore the areas of explicit and implicit teaching and deductive and inductive teaching in French language classes, focusing on the teaching of grammar.

Key words: Rule, grammar, first language acquisition, second language acquisition, language teachers, specific knowledge, grammar translation method.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье рассказывается о методике преподавания французского языка, истории его развития как науки, видах современных методов, применяемых в зарубежной методике преподавания и их использовании. Большая часть исследований посвящена тому, какие методы и подходы предлагают учащимся наибольшие возможности для изучения целевого языка. Целью этой работы является изучение областей явного и имплицитного обучения, а также дедуктивного и индуктивного обучения на уроках французского языка с акцентом на преподавание грамматики.

Ключевые слова: Правило, грамматика, овладение первым языком, овладение вторым языком, учителя иностранных языков, специальные знания, метод перевода грамматики.

Kirish. Fransuz tilini o'zlashtirish bo'yicha o'quv muolajalari bilan shug'ullanadigan tadqiqot sohasi ta'limning haqiqiy ta'rifi uchun ikkita soyabon atamalarining dixotomiyasi bilan tavsiflanadi. Norris va Orteganning fikriga ko'ra, "aniq ko'rsatma" atamasi "qoidalarni tushuntirish yo'riqnomaning bir qismini tashkil qiladi ... yoki o'quvchilardan ma'lum shakllarga qatnashish va mustaqil ravishda metallingvistik umumlashmalarga erishishga to'g'ridan-to'g'ri so'ralsa" degan ma'noni anglatadi. Boshqa tomondan, "to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatma" atamasi qoidalar taqdimotisiz yoki muayyan maqsadli shakllarga murojaat qilish bo'yicha ko'rsatmalarsiz davolanishni anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Chet til o'rganuvchilar uchun qaysi turdagi o'qitish jarayoni eng foydali ekanligini tadqiq qilish tarixi turli xil va qarama-qarshi fikrlarni keltirib chiqardi. Umuman olganda, ikkinchi tilni o'rganish/o'zlashtirish bo'yicha o'qitishning maqsadlari "yangi til xususiyatlarini ichkilashtirish va bilimlarini o'zgartirish va mustahkamlash jarayonlarini" ko'rib chiqadi. De Graaff va Housen Krashenning ta'lim berish ikkinchi tilni o'zlashtirishni ko'paytirmaydi yoki tezlashtirmaydi, chunki ko'rsatma faqat "aniq bilim" ning shakllanishini kuchaytiradi "yo'q bo'lmagan bilim" esa hech qanday ta'sir qilmaydi, degan

Krashen nazariyasiga ishora qiladi. Ikkinchi tilni o'zlashtirish, maqsadli tilga birlamchi ta'sir qilish orqali birinchi tilni o'zlashtirish bilan bir xil tarzda ishlaydi. Shuning uchun grammatika qoidalari bo'yicha ko'rsatmalar mulqot va til ishlab chiqarish qobiliyatlariga katta ta'sir ko'rsatmaydi. Ushbu ikkita bilim tushunchasi o'rtasidagi dixotomiyaga chuqurroq e'tibor qaratish uchun yana ikkita atama, ya'ni "tasodifiy o'rganish: niyatsiz o'rganish" va "noto'g'ri o'rganish" atamalarini tushuntirish kerak. o'rganilayotgan narsadan xabardor bo'lmagan o'rganish" (DeKeyser, 2011). Yashirin o'rganish, tasodifiy o'rganishdan farqli o'laroq, ma'lumot va / yoki kontseptsiyani o'rganishning asosiy maqsadini o'z ichiga oladi, ammo o'quvchilar rejalashtirilgan darsning maqsadi bo'lmagan yangi bilimlarni o'rganishi yoki egallashi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Til o'qituvchilari shaklga e'tiborni sinfga kiritish uchun bir nechta imkoniyatlarga ega. Muloqot paytida shaklga maqsadli e'tibor paydo bo'lishi mumkin, bunda o'qituvchi ma'nodan shaklga o'tishga qaror qilishi yoki o'quvchilar muayyan darsda qatnashadigan shaklni kiritishni oldindan rejalashtirishi mumkin. Talabalar til bilan mulqot qilish va mashq qilish paytida, o'qituvchi yoki ularning suhbatdoshlari o'quvchilarning og'zaki nutqiga

xalaqit berishi va aniqlikka e'tibor qaratish uchun qandaydir fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin. "Kechiktirilgan fikr-mulohaza o'rninga zudlik bilan qayta aloqa" ushbu nazariyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir, chunki o'quvchilar kechiktirilgan fikr-mulohazalarni qabul qilsalar, ular kamroq kommunikativ muhitda joylashadilar, chunki u endi kommunikativ kontekstda joylashmasligi mumkin. Shaklga yaxshi ishlaydigan va o'quvchiga yo'naltirilgan e'tibor bilimning ikkala turini (ya'ni, aniq va yashirin) va ikkala ta'lim turini (ya'ni, aniq va yashirin) shakllantirishni birlashtiradi, shuning uchun ko'plab potentsial ko'nikmalar amalda qo'llaniladi va o'quvchilar ko'proq bilimlarni yaratadilar.

Tahlil va natijalar. Ular bundan keyin aloqada foydalanishlari mumkin bo'lgan manbalar. Maqsadli shakllarga yoki faqat ma'noga e'tibor qaratish bilan solishtirganda, kommunikativ til sinfiga shaklga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanishning afzalligi shundaki, ma'lum bir tuzilmaning haqiqiy kommunikativ funktsiyasi o'quvchilarga ko'rinadi. Ular, ayniqsa, "ma'no uchun muzokaralar" bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ vazifalar ustida ishlayotganlarida, bu siljishdan foyda olishlari mumkin. Agar o'qituvchilar o'quvchilarning e'tiborini muayyan shakllarga qaratasa, ularga bir-birlari bilan muloqot qilish uchun bir qator imkoniyatlarni berishlari kerak. Suhbatdoshlar o'quvchilarga o'z nutqlari haqida fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Suhbatdosh o'qituvchi yoki boshqa, ehtimol, undan ko'p malakali ma'ruzachi bo'lsa, u qayta ko'rsatish usullaridan, ya'ni o'quvchi etkazmoqchi bo'lgan xabarni to'g'ri ifodalashi mumkin. Fikr-mulohaza bildirish uchun yana bir qancha imkoniyatlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilardan o'z nutqi va suhbatdoshining nutqi o'rtasidagi bo'shliqlarni payqashlarini so'rashdan tortib, metalingvistik tildan foydalangan holda xatolarni tuzatish orqali shaklga aniqroq e'tibor qaratishgacha bo'ladi.

Ellis o'qituvchilar o'z o'quvchilari orasida maqsadli shakllarga e'tiborni o'z ichiga olgan ta'lim orqali yashirin bilimlarni rivojlantirishni maqsad qilganlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ba'zi potentsial muammolarni aniqlaydi: Ikkinchi tilni o'rganish va o'zlashtirish juda ko'p vaqtni talab qiladi, shu bilan birga o'quvchilar amaliyot uchun imkoniyatlar cheklangan. Shuning uchun o'quvchilarning ma'lum bir tuzilmani kognitiv qayta ishlash chuqurligidan yashirin bilimlarning asosini kafolatlab bo'lmaydi. Biroq, asosan ma'noga e'tibor qaratadigan yondashuvlar "asosan e'tibor tegishli ma'nolar va haqiqiy xabarlarini etkazishga qaratilgan" tamoyili bilan tavsiflanadi (De Graaff va Housen, 2009). Bunday o'qitish tamoyillari, masalan, "kommunikativ tilni o'qitish (CLT), immersion dasturlari yoki kontent va tilni integratsiyalashgan o'rganish" (CLIL) (o'sha yerda) sifatida aniqlanishi mumkin. Shakllarga e'tibor qaratish til o'rganuvchi uchun bir qator mumkin bo'lgan muammolarni o'z ichiga oladi: ehtimol taqdim etilgan maqsadli tuzilmalar o'quvchilar uchun ularni nima uchun o'rganish kerakligi bilan bog'liq hech qanday ahamiyatga ega emas (Long va Robinson, 2013). Bunday modellar yoki metodologiyalar, masalan, "Grammatikani tarjima qilish usuli" til o'rganishning o'sishiga dalil ko'rsatmadi. O'qituvchilar bunday yondashuvlarni qo'llaganlarida, o'quvchilarning muloqot qilish, o'zaro ta'sir qilish va maqsadli tilda ma'lum ma'noni ifodalash qobiliyatlarini yaxshilash shubhali bo'lib qolmoqda (Motha, 2013). Boshqa tomondan, ikkinchi tilni bilvosita o'rgatish va bilvosita o'zlashtirish haqidagi yuqorida qayd etilgan nazariyalar bilan bog'liq bo'lgan ma'noga asosiy e'tibor qaratiladigan yondashuv va usullar ham o'quvchilarni aniq tilni rivojlantirish va ishlab chiqarishga tayyorlashdagi kamchiliklardan iborat. Long va Robinson, shuningdek, o'quvchilarning yoshidagi farqlarini ularning tilni

o'zlashtirishga ta'sirini muhokama qiladilar, bu esa yashirin o'rganish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Yosh o'quvchilar ikkinchi tilga intensiv ta'sir qilish orqali uni bilvosita o'rganish uchun ko'proq imkoniyatlarni namoyon etadilar, ammo o'zlashtirishga sarflagan vaqtlari davomida shaklga e'tibor berilmasa, ularning til ishlab chiqarishi noto'g'ri bo'lib qoladi. Boshqa tomondan, katta yoshdagi o'quvchilar ham intensiv ta'sir qilishdan foyda ko'rishlari mumkin bo'lsa-da, yosh o'quvchilarga nisbatan ular bir xil malaka darajasiga erisha olmaydilar. Ma'noga alohida e'tibor qaratish orqali maqsadli tuzilmalarni olishda qiyinchiliklarga olib keladigan yana bir muhim omil, masalan, maqsadli tuzilmalar o'quvchining ona tilida mavjud bo'lmaganda yuzaga keladi. Ko'pgina hollarda, muloqot paytida buzilish cheklangan, ammo nutqda juda katta bo'shliqlar va xatolar mavjud. Ikkinchi tilni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kognitiv jarayonlarning ta'siri miqdori yangi maqsadli tuzilmalarni tushunish va keyinchalik qayta ishlashga tayyor bo'lgan o'quvchilar qandaydir tarzda o'qituvchiga bog'liq bo'lishi kerakligi yoki talabini keltirib chiqaradi, uning asosiy maqsadi ushbu rivojlanishga yordam berish bo'lishi kerak.

Umumiy Evropa ma'lumotnomalar doirasi (CEFR) o'quvchining til darajasini ko'rsatadigan bir nechta omillarni sanab o'tadi: A1 dan (ya'ni, "Asosiy foydalanuvchi - yutuq" dan C2 gacha (ya'ni, "Texnik foydalanuvchi") - O'zlashtirish"). Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish innovatsion pedagogikani keltirib chiqardi. Innovatsion – inglizcha "yangilikni kiritish (tarqatish)" ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti Amerika tadqiqotchisi E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining tasnifi, ularning yangilikka bo'lgan munosabati va boshqalarni o'rganan. Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari o'zaro farqalanadi. "Yangilik"- bu vosita, yangi metod, metodika, texnologiya ma'nosini anglatadi. "Innovatsiya"- bu ta'lim, ma'lum bosqichlari bo'yicha rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Jahon ilm-fan taraqqiyoti kundan kunga gurrakab, rivojlanib bormoqda. Aynan bu ijobiy rivojlanish bizning diyorimizga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Ilm dunyomizga ilg'or innovatsion texnologiyalar tatbiq etilmoqda. Buning ijrosi sifatida, Yurtboshimiz tomonidan joriy yilni "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligi yili" deb nomlashi ham mamlakatimiz yoshlarining ma'suliyatini yanada oshirdi. Ta'lim sohalariga ilg'or, zamonaviy innovatsion texnologiyalarning keng tatbiq etilishi ham chet til o'rganayotgan yoshlar uchun keng imkoniyatlar, marralar eshigini ochdi, desak xato bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dars deduktiv o'qitishning ko'plab elementlarini o'z ichiga oladi, ayniqsa PPP modeli asosida darsni ketma-ketlik printsipligiga rioya qilgan holda. Ushbu darsning asosiy maqsadli tuzilishi va o'quvchilar qiyosiy so'zlar yordamida muayyan odamlar va obyektlarni taqqoslashlari mumkin bo'lgan umumiy maqsad mazmunli vazifalarga kiritilgan bo'lib, uni dars materialini tahlil qilish orqali ko'rish mumkin. Talabalar, shuningdek, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash uchun bir qancha imkoniyatlarga ega. Bundan tashqari, dars shuni ko'rsatadiki, individual bosqichlar doimiy ravishda bir-biriga bog'lanib, o'quvchilar dars maqsadiga erisha oladigan tarzda darsni mustahkamlashga qaratilgan.

Ushbu yondashuvlar, shuningdek, eng dolzarblari, "Kommunikativ tilni o'qitish" doirasida joylashtirilishi mumkin, bu esa ikkinchi til sinflarida aniq grammatika o'rgatish uchun joy qoldiradi. Ushbu maqolaning maqsadi o'quvchilarga yo'naltirilgan usullardan foydalangan holda grammatikani qanday samarali o'rgatish bo'yicha biroz muammoli va dixotomiyali tadqiqot sohasini o'rganishdan

iborat. Chet tilini o'rganuvchilar aniq yoki bilvosita yo'l-yo'riq berish orqali o'zlarining ikkinchi tillarini bilishlarini aniqlash uchun bir nechta nazariy yondashuvlar o'rganildi. Ushbu ish ushbu sohani o'rganish tadqiqotlarining empirik dalillarini taqdim etdi va yakuniy xulosa sifatida aniq ta'limning yashirin ta'limga nisbatan umumiy afzalliklari haqida xabar berdi (Norris va Ortega, 2000). Aniq va noaniq bilimlar o'rtasidagi mavjud interfeysning uchta turli, ammo ehtimol bir xil darajada haqiqiy nazariy yondashuvlari muhokama qilindi. Interfeys bo'lmagan pozitsiya aniq va yashirin bilimlar ikki xil tuzilma bo'lib, hech qanday munosabatlarga ega emasligini ta'kidlaydi. Zaif interfeys, ta'kidlanganidek, ma'lum talablar (masalan, o'quvchilarning rivojlanishiga tayyorligi) bajarilganda, aniq bilimlarni yashirin bilimga aylantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Kuchli interfeysga ko'ra, aniq bilim maqsadli tilni qo'llash uchun etarli imkoniyatlar tufayli yashirin bo'ladi. O'qituvchining xohishiga qarab, u darslarni aniq yoki aniqroq rejalashtiradi va tuzadi. Ikkinchi tilni o'rgatishda til shakliga e'tibor qaratish kerakmi yoki faqat ma'noga e'tibor qaratish kerakmi, muhokamasi haqida batafsilroq ma'lumot berildi. Umuman olganda, yangi til tuzilishini faqat shaklga e'tibor berish yoki ma'noga e'tibor qaratish orqali o'rgatish nazariy jihatdan rad etilgan, chunki ikkalasining kombinatsiyasi o'quvchilar uchun yanada muvaffaqiyatliroq ko'rinadi.

O'qituvchilar, masalan, ma'lum grammatik tuzilmalarni o'rgatadigan bunday darslarda kommunikativ jihat e'tibordan chetda qolmasligi uchun shaklni mazmunli kontekstlar bilan bog'lashda yaxshi ishlaydi. Bu ish, shuningdek, til o'rganuvchilarning malakasini oshirish uchun aniq ko'rsatmalarni o'z ichiga olishi kerak bo'lgan boshqa asosiy elementlarni tasvirlab berdi. Shu bilan birga, aniq ta'limning haqiqiy natijalarini o'lchashning bitta markaziy muammosi mavjud bo'lib, u o'quvchilarning o'z-o'zidan til hosil qilish qobiliyatiga yuqori darajadagi aniqlik orqali ta'sir qiladimi yoki yo'qligini ko'rsatadigan empirik dalillarning etishmasligi bilan namoyon bo'ladi. Yangi til tuzilmasi qachon aniq yoki bilvosita o'rgatish yaxshiroq ekanligini aniqlash uchun o'qituvchilar maqsadli tuzilmaning bir nechta xususiyatlarini ko'rib chiqishlari kerak. Ko'rsatilganidek, bu juda qiyin, agar imkonsiz bo'lsa; shaklga ko'proq e'tibor qaratish orqali qaysi til tuzilmalarini o'rgatish lozimligini va qaysilarini aniqroq o'rganish mumkinligini aniq ko'rsatish.

Shu sababli, yangi til tuzilmalarining asosiy qoidalari ularning ko'lamini, ishonchliligi va chastotasiga ko'ra

tavsiflangan. O'qituvchilardan strukturani o'qitishning eng yaxshi usulini aniqlash uchun ushbu uchta xususiyatni hisobga olish so'raladi. Ushbu tadqiqot sohasida murakkablikning umumiy ta'rifi ham mavjud emas, shuning uchun ushbu tadqiqot sohasi adabiyotida nima o'rgatish kerakligini aniqlashda turli xil va qarama-qarshi natijalar mavjud.

Xulosa va takliflar. Grammatikani o'qitish deduktiv yoki induktiv o'qitish tamoyillariga amal qilishi mumkin. Ushbu ikki tushuncha grammatikani amaliy jihatdan o'rgatish uchun ikkita imkoniyat bo'lib xizmat qiladi, bu yuqorida aytib o'tilgan nazariyaning jihatlarini o'z ichiga oladi. Deduktiv yondashuv kuchli interfeys va ko'nikmalarni egallash nazariyasining empirik dalillari bilan bog'liq bo'lgan PPP modeli tamoyillariga amal qiladi. Boshqa tomondan, empirik tadqiqotlar maqsadli tuzilishga, o'lchovlarga yoki o'qitish vaqtiga qarab, o'quvchilar uchun qaysi yondashuv muvaffaqiyatliroq ekanligi haqida turli xil natijalarni xabar qiladi. Ushbu ish uchun mo'ljallangan ikkita namunaviy dars bir maqsadli tuzilmani, taqqoslashlarni qanday qilib deduktiv va induktiv usulda samarali o'rgatish mumkinligiga aniq misollar bo'ldi. Darslarning bir nechta parchalari ularni amaliy jihatdan ko'rsatish uchun tegishli nazariyalar bilan mustahkam bog'langan. Shu bilan birga, ushbu darslarning mumkin bo'lgan cheklovlarini, masalan, tegishli induktiv darsni rejalashtirish va o'qitishning qiyin masalasi aytib o'tilgan.

Deduktiv yoki induktiv o'qitish bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar ikkala usulni ham, masalan, ma'lum bir grammatik tuzilish bo'yicha namunaviy darsga kiritishga qaratilgan bo'lishi kerak. Buning sababi shundaki, ko'plab turli xil o'zgaruvchilar tufayli har ikkala yondashuvning samaradorligi bo'yicha qarama-qarshi natijalar mavjud. Bir darsda shakl va ma'noga e'tibor qaratish o'quvchilar tomonidan grammatika qanday eng muvaffaqiyatli o'zlashtirilganligini aniqlashda keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu soha o'qituvchilar uchun uzoq muddatli amaliy ta'sirga ham ega (ular ushbu tadqiqot sohasi va turli xil tushunchalar haqida xabardor bo'lganda). Ular o'zlarining grammatika darslarini o'quvchilarga til o'rganish nuqtai nazaridan imkon qadar ko'proq foyda keltirishini ta'minlaydigan tarzda ishlab chiqishlari mumkin edi.

Va nihoyat, kelajakdagi tadqiqotlar doimiy ravishda dars rejalarni taqdim etishi kerak, shuning uchun o'quvchilar aniq to'liq yoki deduktiv/induktiv ta'lim samaradorligini sinab ko'rishga qaratilgan bir darsda amalga oshirilgan individual qadamlarni tushunishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Amirhassemi A., Negahdaripour S. (2016). The effect of deductive vs. inductive grammar instruction on Iranian EFL learners' spoken accuracy and fluency. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 5(1), 8–17.
2. Anderson J. (2017). A potted history of PPP with the help of ELT Journal. *ELT Journal*, 71(2), 218–227.
3. Arnold J., Dörnyei Z., and Pugliese, C. (2015). *The Principled Communicative Approach: Seven criteria for success*. London: Helbling Languages.
4. Cambridge University Press (2015). *Spotlight on... Comparative Adjectives A1 - A2*. Retrieved August 9, 2017, from <http://www.englishprofile.org/english-grammarprofile/grammar-spotlight/411-spotlight-on-comparative-adjectives-a1-a2> Choi T.H., and Andon, N. (2014). Can a teacher certification scheme change ELT classroom practice? *ELT Journal*, 68(1), 12–21.
5. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press. Ministry of Education and Research. (2011). The Quality Framework. Retrieved from https://www.udir.no/globalassets/upload/larerplaner/fastsatte_lareplaner_for_kunn_skapsloeffet/5/prinsipper_lk06_eng.pdf.
6. Nizomova Mohinur Baratboyevna. Current research journal of philological sciences 2(12): 21-25, December 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-12-05> ISSN 2767-3758 ©2021 Master Journals. "Polysemantic features of pedagogical terms in english and uzbek translation".

Eldor MUYASSAROV,
Qarshi davlat universiteti assistent o'qituvchisi

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD Sh.Djabborov taqrizi asosida

FRANSUZ TILIDA EKSPRESSIF – EMOTSIONAL FE'LLAR IERARXIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Inson tili o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq elementlar tizimidir: fonemalar, morfemalar, so'zlar, iboralar va gaplar. Ro'yxatdagi birliklar, til – birlashtirilib, tuzilishida darajalarni tashkil qiladi. Daraja- til modeli ierarxik tartiblangan tizim mavjudligini nazarda tutadi va uni ketma-ket o'rganish imkonini beradi. Inson ongida atrofimizdagi dunyo haqida til darajalar shaklida emas, balki tushunchalar, ya'ni tasavvurlar va bilimlarning aqliy shakllanishi shaklida saqlanadi. Maqola his-tuyg'u komponentiga ega bo'lgan fransuz tili fe'llarining tavsifiga bag'ishlangan. Maqolaning maqsadi emotsional fe'llarning ierarxik xususiyatlari guruhini modellashtirish va fransuz millatining hissiy sohasining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib, til birliklari va tushuncha tuzilmalarining o'zaro bog'liqligini ochib berishdir.

Kalit so'zlar: Motivatsiya; taxminiy qiymat; emotsional fe'llarning ierarxik xususiyatlari, hissiy dunyoqarash, til dunyosi, til ko'rinishi.

HIERARCHICAL CHARACTERISTICS OF EXPRESSIVE-EMOTIONAL VERBS IN THE FRENCH LANGUAGE

Annotation

Human language is a system of interconnected and interconnected elements: phonemes, morphemes, words, phrases and sentences. Units in the list, language – are combined and form levels in the structure. The level-language model assumes the existence of a hierarchically ordered system and allows for its sequential learning. In the human mind, language about the world around us is stored not in the form of levels, but in the form of concepts, that is, the mental formation of ideas and knowledge. The article is devoted to the description of French verbs with an emotional component. The purpose of the article is to model the group of hierarchical characteristics of emotional verbs and reveal the interdependence of language units and conceptual structures, showing the specific characteristics of the emotional sphere of the French nation.

Key words: Motivation; estimated value; hierarchical characteristics of emotional verbs, emotional worldview, language world, language appearance.

CARACTÉRISTIQUES HIÉRARCHIQUES DES VERBES EXPRESSIFS-ÉMOTIONNELS EN LANGUE FRANÇAISE

Annotation

Le langage humain est un système d'éléments interconnectés et interconnectés : phonèmes, morphèmes, mots, expressions et phrases. Les unités de la liste, la langue – sont combinées et forment des niveaux dans la structure. Le modèle niveau-langage suppose l'existence d'un système hiérarchiquement ordonné et permet son apprentissage séquentiel. Dans l'esprit humain, le langage sur le monde qui nous entoure n'est pas stocké sous forme de niveaux, mais sous forme de concepts, c'est-à-dire la formation mentale d'idées et de connaissances. L'article est consacré à la description des verbes français à composante émotionnelle. L'objet de l'article est de modéliser l'ensemble des caractéristiques hiérarchiques des verbes émotionnels et de révéler l'interdépendance des unités langagières et des structures conceptuelles, en montrant les spécificités de la sphère émotionnelle de la nation française.

Mots clés : Motivation ; valeur estimée; caractéristiques hiérarchiques des verbes émotionnels, vision du monde émotionnelle, monde du langage, apparence du langage .

ИЕРАРХИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Человеческий язык представляет собой систему взаимосвязанных и взаимосвязанных элементов: фонем, морфем, слов, словосочетаний и предложений. Единицы в списке, язык - объединяются и образуют уровни в структуре. Модель уровня языка предполагает существование иерархически упорядоченной системы и допускает ее последовательное обучение. В сознании человека язык об окружающем мире хранится не в виде уровней, а в виде понятий, то есть мысленного формирования представлений и знаний. Статья посвящена описанию французских глаголов с эмоциональным компонентом. Цель статьи - смоделировать группу иерархических характеристик эмоциональных глаголов и выявить взаимозависимость языковых единиц и понятийных структур, показав специфические особенности эмоциональной сферы французской нации.

Ключевые слова: Мотивация; расчетная стоимость; иерархическая характеристика эмоциональных глаголов, эмоциональное мировоззрение, языковой мир, языковой облик.

Kirish. Tilshunoslarning emotsional fe'llar ierarxikga nisbatan bo'lgan qiziqishi – bu ijtimoiy, jumladan lingvistik bilimda antropotsentrik paradigmaning tabiiy ravishdagi

namoyon bo'lishidir. Jamiki narsalar mezoni hisoblanadigan inson ko'pgina fanlar uchun jozibali tadqiqot obyekti bo'ladi. "So'z butun borliqning debochasi" bo'lganligi sababli ham

lingvistika bunday fanlar orasida eng oldingi o'rinlardan birini egallagan. V.G.Gak fransuz frazeologiyasini milliy va madaniy o'ziga xosligini rus tilidagi so'z birliklari majmui bilan qiyosiy ravishda tadqiq qilgan ekan, u shuningdek o'z tarkibiga yurak so'zini ham izohlab bergan va yanada qiziqarliroq tarixiy-madaniy konnotatsiyalarning ushbu so'z bilan bog'lanishini ta'kidlagan. V.G.Gak Yevropa tillarida tarkibida yurak so'zining hosil bo'lishiga Injil an'analari ta'sir etganligini qayd qilib, uning hozirgi tillarda ko'pincha his-tuyg'ular, nozik sezgilar bilan uyg'unlashib ketgani holda Injilda, asosan, "aql-idrok" va "fikir" tushunchalariga mos kelishiga e'tiborni qaratadi[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Gumanitar fanlarga antropotsentrik paradigmaning kiritilishi qaysi til hodisalari inson bilan yaqin munosabatda ko'rib chiqiladi, tadqiqotlar turli yo'nalishlarda uning ongi va dunyoqarashi faolligini aniqladi. Hozirgi zamon tilshunosligining bo'limlari "voqelikni kontsepsiyalash va turkumlashtirish" jarayonlari, turkumlashtirishning asosiy shakli va kontseptualashtirishning asosiy vositalari olimlar tomonidan e'tirof etilganidek, xorijiy va xorijiy olimlarning asarlarida tavsif predmetiga aylangan tushunchadir.

Hissiyotning inson hayotiy faoliyatidagi eng muhim funksiyalari orasida tartibga soluvchilik, aks ettiruvchi-baholovchilik va kognitiv funksiyalar alohida ajratib ko'rsatiladi. N.A.Krasavskiyning fikricha, hissiyotlarning u yoki boshqa funksiyasining ustunligi haqidagi masala tilshunos uchun prinsipial ahamiyatga ega emas. Tilshunosning odamzod turmushining mohiyati inson ongida his-tuyg'ular orqali aks etishi, tartibga solinishi va bilib olinishini anglab yetishining o'zi yetarlidir[2]. Bizning nazarimizda, emotsional fellar birmuncha universal bo'lgani holda u nafaqat individual-psixologik, shu bilan birga oshkora etnomadaniy tusga ham ega bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ba'zi olimlar tuyg'ular universal emas deya hisoblaydilar, ularning tabiati va tushunilishi insonning lingvoetik tegishliligi, madaniyat tipi va boshqa ba'zi omillarga bog'liq. Boshqalari, aksincha, tuyg'ular universal deb hisoblaydilar: istalgan tuyg'u "hammabop": u insonning his qilinishi uchun u yoki bu etnik va lisoniy jamiyatning turli xil madaniy parametrlaridan qat'i nazar, ochiq. Uchinchi, kompromiss pozitsiya ham mavjud. Bu nazariyaga binoan, his-tuyg'ular genetik xoslangan fenomendir, lekin odamlar faqat tajriba orqali ular ifodasining madaniy maxsus qoidalarini o'rganadilar.

Tuyg'ular universal yoki universal emasligi haqidagi bahsning sababi ular tabiatini turlicha tushunishdi. Agar tuyg'u deganda soddagina, inson tomonidan persensiyalarga asoslangan ruhiy jarayonlar (qahr, qo'rquv- *colère, peur*), bu fenomen universaldir, biroq ijtimoiylashgan deb nomlanuvchi boshqa sinf tuyg'ular borasida ish murakkabroq. Oxirgisi, haqiqatdan ham mental, madaniy shartlangan mahsulot (masalan, sevgi, baxt- *amour, bonheur*). Ijtimoiylashgan hislarni boshdan kechirish har qanday odam uchun ham tushunarli emas. Barcha mutaxassislar, insonning his-tuyg'ulariga doir masalani professional darajada o'rganuvchilar, uni tashkil qiluvchi aniq identifikatsiyasini amalga oshirishi murakkab bo'lgan segmentlarni kurashini ko'rsatish.

N.A.Krasavskiy qayd qilganidek, "tuyg'u", "his", "effekt" atamalarining qat'iy belgilangan ma'nolari yo'q va psixologiyada bu qarindosh tushunchalar – "tuyg'u", "his", "effekt"ning aniq chegaralangan atamaviy qo'llanish chegarasi va bir ma'nosi yo'q. Olim "tuyg'u" atamasini jamlovchi tushuncha sifatida qo'llaydi. Muallif tomonidan, shuningdek, ruhiy holatlarning tasnifi masalasiga to'xtalinadi va u (bazaviy fundamental) va ishlab chiqaruvchi, periferiyali turlarini ajratadi. Tasnif negiziga, muallifning fikri bo'yicha, filogenetik mezon asos qilib olingan bo'lishi mumkin. Ba'zi

tuyg'ular kelib chiqishiga ko'ra, tabiatiga ko'ra esa elementar maxsus emas.

Tushunchaning tabiati, uni tadqiq qilish usullari va xususiyatlari, ko'rinishlarini faol o'rganishga qaramasdan, kontsepsiya muammosini hal qilishda yagona yondashuv mavjud emas. Tushunchaning tuzilishi va uni modellashtrish imkoniyatlari, tushuncha va uning ifodalari o'rtasidagi munosabat, tushuncha va uni obyektivlashtiruvchi til birliklarining ma'nosi o'rtasidagi munosabat haqidagi savollar munozarali bo'lib qolmoqda.

Tahlil va natijalar. Fransuz tilida aniqlangan fekspressif - emotional fellar tarkibida *cœur* so'zi bo'lgan emotiv frazeologizmlar quyidagi his-tuyg'ularni ifodalaydi: *tristesse, sympathie, anxiété, désespoir, peur, indifférence, aversion, méchanceté, haine, vengeance, ressentiment, amour, joie, confort, bienveillance, compassion, gentillesse, bonheur*. Fransuz tilida ekspressif - emotional fe'llarni o'rganishning tanlanishi hissiyotlarning biopsixosozial ahamiyatiga qaramay, inson tomonidan hali ham qoniqarli o'rganilmagan dunyoning eng sirli hodisalari qatoriga kirishi bilan bog'liq.

Tuyg'ularni og'zakilashtirish masalasi har o'n yil ichida tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Dunyoning texнократik rivojlanishi, shiori "ehtirossiz dunyoda ehtirossiz odam" asarida tajribalari bilan o'rtoqlashadilar (Garifullina, 2005), chegaraga dasturlashtirilgan hayot odamlar o'rtasidagi jonli muloqot uchun kam joy qoldiradi. Epistolyar janr odamlar bir-birlariga maktablar orqali qalblarini to'kishganda, deyarli yo'qoldi. Zamonaviy dunyoda ehtirosni ko'rsatish yomon shakl deb hisoblanadi. Tuyg'ularni adekvat idrok etmasdan, odamlar ularga adekvat tavsif bera olmaydi. Insoniyat asta-sekin aleksitimga aylanib bormoqda, ya'ni his-tuyg'ularini og'zaki ifoda eta olmaydi. Shu bilan birga, har qanday tilning frazeologik fondi bizning his-tuyg'ularimiz haqidagi g'oyalarni saqlashga katta hissa qo'shadi, chunki frazeologik birliklarda barqaror shaklga ega.

Shu bilan birga, *emotsional fe'llar* shaxsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalarini ifoda etishda ifodalaniladi. Keltirilgan ta'riflardan ko'rinadiki, hissiyot tushunchasi emotsiyaga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, shaxsning kundalik hayoti, turmush tarzidagi barcha jabhalarni qamrab oladi. Hissiyotlar o'zining yuzaga kelishi nuqtai nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, odamning organik ehtiyojlarini qondirishi bilan bog'liq bo'lgan hissiyotlar odamda rohatlanish, qanoatlanish tuyg'usini yuzaga keltiradi. Organik hissiyotlarni qondira olmaslik odamning ruhini tushirib, kayfiyatini buzib, azoblanish, toqatsizlanish hissigga sabab bo'ladi. Hissiyot odamda sodir bo'layotgan hodisa va narsalardan shaxs sifatidagi odam uchun ahamiyatli bo'lganlari haqida darak beruvchi signallar tizimi hisoblanadi. Mazkur holda sezgi a'zolariga ta'sir qiluvchi cheksiz miqdordagi qo'zg'ovchilardan aniq bo'lib ajraladi, ba'zilar bir-birlari bilan qo'shilib ketadi va paydo bo'lgan hissiyot bilan birlashib ketadi. Natijada ta'ssurot uyg'otib, biror hissiy nom bilan ifodalanagan xotira obrazlari tariqasida saqlanib qoladi. Buni fiziologik jihatdan shunday tushuntirish mumkin: ma'lum qo'zg'atuvchilar tirik mavjudotlar uchun xotirjamlik haqida darak beruvchiga aylanadi. Hissiy kechinmalar esa insonning shaxsiy tajribasida tarkib topadigan reflekslar tizimini mustahkamlash sifatida namoyon bo'ladi.

Antropotsentrizm yoki "tildagi odam" tamoyili tasdiqlandi V. fon Gumboldt davridan boshlab tilshunoslik, uning asarlarida insonning til fanini mustahkamlovchi hodisa sifatida tan olinishining boshlanishi. Tilning o'zi Gumboltda eng muhim antropologik omil sifatida namoyon bo'ladi: "Inson faqat tilda o'ylaydi, his qiladi va yashaydi va kerak. Til

orqali ham ishlamaydigan san'atni tushunish uchun dastlab u tomonidan shakllantirilishi lozim. Ammo u til uning uchun faqat vosita ekanligini, tildan tashqarida qandaydir ko'rinmas olam borligini his qiladi va biladi va til yordamida ko'nikishga intiladi" [Gumboldt 1985].

Fransuz olimi E. Benveniste tilni eng murakkab hodisa deb hisoblab, tilning xossalari shu qadar o'ziga xoski, mohiyatan tilda bir emas, balki bir nechta tuzilmalarning mavjudligi haqida gapirish mumkin, ularning har biri o'z vazifasini bajara oladi, deb yozgan edi. Yaxlit tilshunoslikning til tavsifidagi komponentlar paydo bo'lishi uchun asos sifatida [Benveniste 1974]. U o'zining "Umumiy tilshunoslik" fundamental asari bo'limlaridan birini "Tildagi odam" deb atadi va kerak bo'lganda birinchilardan bo'lib muallif va adresat tushunchasini kiritdi.

E. Benveniste antropotsentrik tilshunoslik sari hal qiluvchi qadam tashladi. U tilni semiotik tizim sifatida taqdim etdi, uning asosiy murojaatlari so'zlashuvchi shaxs bilan bog'liq. Til -insonning tabiiy idroki doirasida yashaydi. Bu idrokning chegaralari na ifoda tekisligi tomonidan, na tomondan kontent rejasi kesmaydi. E. Benveniste lingvistik kontseptsiasining ana shu xususiyatlari

Yu.S. Stepanov antropotsentrik tamoyilni zamonaviy tilshunoslikning asosiy tamoyillaridan biri deb ataydi. E. Benvenistening "Umumiy tilshunoslik" kitobiga kirish maqolasida u shunday yozadi: "Til insonning o'Ichovi bilan yaratilgan va bu o'Ichov tilning o'zida mujassamlangan. Unga ko'ra tilni o'rganish kerak. Shuning uchun, iuning asosiy magistrali, tilshunoslik hamisha insonda til haqidagi fan bo'lib qolaveradi va tildagi odam haqida ..." [Benveniste 1974].

Frantsiyada antropotsentrik tamoyil G.Giyomning asarlarida o'z ifodasini topdi va tilda boshqa xolislik yo'qligini yozgan, sub'ektivning eng chuqurligida o'rnatiladigan narsa bundan mustasno.

Fransuz tilida ekspressif – emotsional fe'llar - bu tarkibiy qismlarni qisman yoki to'liq qayta ko'rib chiqish bilan tavsiflangan alohida tuzilgan til birliklari (A.V. Kunin ta'rifi). Yagona til hissiyotlarni kontseptuallashtirish va verbalizatsiya qilishning milliy va madaniy o'ziga xosligini bildiradi. Til nafaqat madaniyat quroli, balki hissiyotlar quroli hamdir. Tuyg'ular insonning olamga munosabatining o'ziga xos shakli bo'lib, tilshunoslar esa ularning lingvistik talqini bilan qiziqadi. Kommunikativ faoliyat jarayonida fikr va hissiyotlar birlashadi va hissiyotlar ustunlik qilishi mumkin. Har bir lingvistik shaxs, madaniy farqlardan qat'i nazar, bir xil asosiy his-tuyg'ularni boshdan kechiradi va bu turli madaniyatdagi odamlarni bir-biriga bog'laydi. Ammo turli xalqlarda asosiy his-tuyg'ularning o'zgarishi va intensivligi har xil, bu har bir insonni noyob qiladi.

Shaxsning emotsional holatini ekspressif – emotsional fe'llar guruhi tasodifan tanlanmagan, birinchidan, emotsional fe'l birliklarning o'zi insonning ichki hissiy hayotining ko'rinishlarini tavsiflaydi va ularni o'ziga xos "oyna" orqali aks ettiradi.

Ikkinchidan, bu guruh (g'azab, qo'rquv, qayg'u va qayg'u, la colere, la peur, la tristesse et le chagrin) asosiy his-tuyg'ularni belgilovchi his-tuyg'ularning bir qismi bo'lib, u ekspressif – emotsional birliklar misolida his-tuyg'ularning qanday faollashishini, qanday namoyon bo'lishini va qanday kechishini tushunishga yordam beradi.

Tilshunoslikka oid adabiyotlarda konseptlarning har xil turlari: "madaniy"[2], "shaxsga oid"[4], "emotsional, tilga oid"[5], "lingvomadaniy"[6] va boshqa turlarini ajratib ko'rsatish yuzasidan kat'iy tendensiyani kuzatish mumkin. Ma'lumki, madaniyat tabiatda mavjud bo'lgan narsalardan farqli ravishda inson yaratgan hamma narsani o'z ichiga qamrab oladi. Shuningdek, har qanday insoniy faoliyat, madaniyat deb hisoblanadigan jamiki narsalarning tilda

yaratilishi na faqat til amal qilishi tufayli mavjud bo'lishini ham hisobga olish lozim.

U yoki boshqa konsept qanday belgilariga ko'ra madaniy, emotsional turga kiradi?

V.I.Karasik va G.G.Sliskin "Lingvomadaniy konsept tadqiqot birligi sifatida" nomli maqolasida lingvomadaniy konsept "fanning turli sohalarida qo'llaniladigan boshqa mental birliklar (masalan, kognitiv konsept, freym, ssenariy, skript, tushuncha, obraz, arxetip, geshtalt, mnema, stereotip) dan asosiy diqqat-e'tiborning qadriyatli elementga qaratilishi bilan farqlanadi", deb ta'kidlashadi. Asosiy diqqat-e'tiborning qadriyatli elementga qaratilishi deganda tildagi yaxshi, yomon kabi va boshqa baholovchi predikatlarning mazkur hodisaga nisbatan qo'llanuvchanligi tushuniladi. Madaniy sohada ijobiy va salbiy ta'sirlarning oppozitsiyasi juda yaqqol ifodalanmasligi va ko'pgina madaniy hodisalarning har doim ham faqat birdek ijobiy yoki salbiy bo'lmashligi – bu boshqa gap. Shunisi muhimki, "xolis (neytral)" deb hisoblanadigan qadriyatning o'zi bo'lmaydi.

Emotsional jihatdan olganda ham xuddi shunday holni ko'rish mumkin: Fransuz tilida shu kunda ham o'lat (chuma) so'zini o'z ichiga oladigan quyidagi kabi ifodalar mavjuddir: *o'latdan qochgan kabi qochish, o'latdan qurqqandek qo'rqish, fuir la peste/ avoir peur de la peste;*

Fransuz tilida "Qo'rquv- Craindre" ma'noli fe'llar ierarxik xususiyatlari guruhi:

- "sarosimaga tushish", "o'z-o'zi ustidan nazoratni yo'qotish"- *"confusion", "perte de maitrise de soi"*

- qo'rquv, dahshat- *peur, horreur;*

- sarosima- *Je suis confus;*

- nimadandir qo'rqib qolish- *avoir peur de quelque chose;*

- qo'rquvga tushish- *craindre;*

- qo'rquv, dahshat- *peur, horreur;*

- kimnidir qo'rqitish; qo'rquv yuborish - *effrayer quelqu'un; envoyer la peur;* tushgan yurak bilan-qo'rqqan holda- *avec un coeur brisé et de la peur;* qo'rquv dahshat sezgan holda- *avec un sentiment de peur et d'horreur;*

Le cœur bondit dans la bouche (ou la gorge)– qo'rqish, juda qo'rqish; yuragi tovoniga tushib ketdi (ayn.: yuragi og'ziga sakradi (yoki tomog'iga tiqildi));

Le cœur bondit hors de sa bouche, шунингдек, fais bondir le cœur de quelqu'un hors de sa bouche – o'ta qo'rqib ketish; yuragi tovoniga tushib ketdi (ayn.: yuragi halqumidan chiqib ketdi).

Keltirilgan misollarga biz qo'rquv "oqibat"larini kuzatamiz. Har ikkala tilda, konseptning ichki shakli ko'rsatilayotganidek, qo'rquv yurakni "buzadi", uni joyidan siljitadi, bu esa quyidagi oqibatlarni keltirib chiqaradi:

-yurak yo'qoladi, ot yugurmaydi- *le coeur disparaît, le cheval ne court pas;*

"Je le pense », Sally a collé à ses armes à travers son cœur se serra, « Je ne ferai pas ce genre d'affaires traitées dans ma maison »

– *Men aynan shuni aytmoqchiman, garchi Sallining yuragi tovoniga tushib ketgan bo'lsa-da (ayn.: yurak tushdi), lekin Salli qat'iy turardi. – Men bunga o'xshash ishlar mening uyimda sodir etilishiga chidolmayman.*

Xulosa va takliflar. Fransuz tilida ekspressif – emotsional fe'llar ierarxik xususiyatlari ularning obrazli negiziga ko'ra tahlil etish qiziqarli natijalarni beradi. Masalan, Fransuz tilida aks etgan manzaralarida g'am-qayg'u yurakda bir xilda iz qoldirib, odam, olamning aks topadigan manzarasida esa g'am-qayg'u yurakka zarba yetkazib, uni dardga muhtalo qiladi. Tahlil qilinayotgan tildagi sematik frazeologizmlarning obrazli negiziga ko'ra ko'proq o'xshash bo'lishligi odamlarga xos asosiy hissiyotlarni umuminsoniy tusga egaligi bilan bog'liqdir. Turli tillardagi umumiy obrazli g'oyaga asoslanilgan va aynan o'xshash tushunchalarni

ifodalaydigan frazeologizmlar obrazlarining bir-biriga mos kelmasligi frazeologik obraz tarkibidagi ingliz tilida gaplashuvchilarning madaniy an'analari kontekstida anglab olinadigan dunyoqarashi va olamni idrok etishlarini aks ettiradigan istioralarning milliy jihatdan individualligi bilan izohlanadi.

His-tuyg'ularning idrok etishlar va sezishlarga asoslanadigan eng oddiy psixik jarayonlar shaklida emas, balki, masalan, baxt-saodat, mehr-muhabbat kabi qandaydir

mental, madaniy jihatdan ega mahsullardan iborat bo'ladigan boshqa sinfi birmuncha o'zgacharoq nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Masalan, dunyoning qiyos qilinayotgan tillarda aks etadigan manzaralarida yurak (*cœur*) so'zi ishq-muhabbat ramzi bo'ladi. Fransuz tilida so'zlashuvchilar yurakni egallash yoki yutib olish (*gagner son cœur*), o'g'irlash -*voler son cœur*), yo'qotib qo'yish - *perdre son cœur pour qn*) mumkin bo'lgan qimmatbaho narsaga qiyoslashadi va hokazo.

ADABIYOTLAR

1. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – Москва: Языки русской культуры, 1998. – С.763.
2. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография –Волгоград: Перемена, 2001. – С.495.
3. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов "любовь" и "счастье" (русско-английские параллели). 2003. –С.45.
4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования. Воронежский государственный университет, 1996. –С.32. Попова З.Д., И.А. Стернин. Когнитивная лингвистика. –М: Восток-Запад, 2007: –С.314.
5. Кошелев А.Д. На пороге эволюционно-синтетической теории языка. Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика. –М: ЯСК, – 2015. – С. 123.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. —М.: Изд-во Рус. ун-та дружбы народов. 1997.- —С.33; Карасик, В. И. "Языковая личность: аспекты изучения." (2003): —С.362.

UDK:82-93

Ra'no RAJABOVA,

BuxDU Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi (PhD)

E-mail: r.z.rajabova@mail.ru

O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA TEZ AYTISHLAR STILIZATSIYASIGA XOS XUSUSIYATLAR

Annotatsiya

Tez aytishlar bolalar folklorida ma'naviy o'yin turlaridan biri bo'lib, kichkintoylar adabiyotida ko'p stilizatsiya qilingan janrlardan hisoblanadi. Sababi shuki, bolalar nutqini o'stirishda, tilida talaffuz bilan bog'liq kamchiliklar, duduqlanish holatlari bo'lsa, ularni to'g'rilash va bartaraf qilishda, aqliy o'tkirlik va sezgirlikni tarbiyalashda tez aytish o'yinining ahamiyati katta. Tez aytish boladan takror-takror o'rin almashinib keladigan tovushlardan iborat so'z va birikmalar asosida tuzilgan matnni tez-tez, aniq artikulyatsiya bilan ravon ritmda, nutq organlarini tez va to'g'ri harakatlantirgan holda talaffuz qilishni talab qiladi. Bu o'ziga xos qiyin talab va sinovdir. Shuning uchun bu kabi matnlar «tez aytishlar» nomini olgan.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, tez aytish, bolalar folklori, stilizatsiya, stilizatsion folklorizm, folklor va yozma adabiyot.

ОСОБЕННОСТИ СТИЛЯ БЫСТРОЙ РЕЧИ В УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Стихи – одна из духовных игр в детском фольклоре и один из самых стилизованных жанров детской литературы. Причина в том, что игра в скороговорку имеет большое значение в развитии речи детей, в исправлении и устранении проблем, связанных с произношением и заиканием в их языке, в тренировке умственной остроты и чувствительности. Быстрая речь требует от ребенка произносить текст, составленный из слов и сочетаний повторяющихся звуков, в плавном ритме с четкой артикуляцией, быстро и правильно двигая органами речи. Это сложное требование и испытание. Именно поэтому такие тексты называются «скороговорками».

Ключевые слова: Фольклор, скороговорка, детский фольклор, стилизация, стилизованный фольклоризм, фольклор и письменная литература.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE STYLE OF QUICK SPEECH IN UZBEKI CHILDREN'S LITERATURE

Annotation

Poetry is one of the spiritual games in children's folklore and one of the most stylized genres of children's literature. The reason is that the game of tongue twister is of great importance in the development of children's speech, in correcting and eliminating problems associated with pronunciation and stuttering in their language, in training mental acuity and sensitivity. Rapid speech requires the child to pronounce a text composed of words and combinations of repetitive sounds in a smooth rhythm with clear articulation, moving the organs of speech quickly and correctly. This is a difficult requirement and test. That is why such texts are called "patter".

Key words: Folklore, patter, children's folklore, pastiche, stylized folklorism, folklore and written literature.

Kirish. Folklor asarlarida xalqimizning yuksak orzu-intilishlari, erk va ozodlik yo'lidagi mardona kurashlari o'z badiiy ifodasini topgan. Xususan, ajdodlarimiz aql-zakovati bilan yaratilgan serma'no va serjilo qo'shiqlar, o'tmish voqealaridan so'ylovchi qiziqarli afsona, rivoyat, ertak va dostonlar, purhikmat va ibratli maqollar, topqirlikka chorlab, zehnni charxlaydigan, bilimni o'rttiradigan topishmoqlar, nutqni o'stiruvchi tez aytishlar, kuldirib zavq bag'ishlaydigan askiya, latifa, loflar har bir qalbdan vatanparvarlik va millatparvarlik hislarini kuchaytirishga xizmat qilishi bilan qadrlidir.

Metodlar. Kattalar adabiyotidan ko'ra bolalar adabiyotida folklor janrlari, obraz va motivlariga murojaat yanada ko'proq kuzatiladi. Xususan, bolalar folkloriga aloqador alla, erkalama, hukmlagich, shuningdek, ham kattalar, ham bolalar folkloriga tegishli ertak, topishmoq, tez aytish singari janrlarning shakli, ifoda uslubi, obraz va motivlariga ayrim ijodkorlar qayta ishlov berishi natijasida stilizatsion folklorizm ko'rinishlari paydo bo'ladi.

Tahlillar. Adabiyotshunos S. Mamajonov yozganidek: «Xalq ijodi yozuvchilar uchun xalq tarixini, kurashini, uning maqsad va ideallarini, ruhi, ongi, psixologiyasi va xarakterini, uning boy tilini o'rganish manbai bo'lmoqda; xalq bilan, hayot va zamon bilan uzviy bog'lanishda ma'lum ma'noda g'oyaviy-estetik ko'priklardan biri bo'lib xizmat etmoqda». Darhaqiqat, folklor ta'sirida

o'zbek bolalar adabiyoti yanada mazmunan teranlashib, janriy jihatdan boyib, hayotiy ta'sirchanligi ortib bormoqda. Bu jarayonni chuqur va har taraflama o'rganish esa uning kamolot ufqlarini aniqlash uchun muhim hisoblanadi.

Folklor va yozma bolalar adabiyoti munosabatlarining chuqurlashish jarayoni ikki tomonlama yuz bergan:

1. Bolalar uchun ijod etish an'anasi hali yozuv bo'lmagan qadimgi zamonlardayoq onalar allalari, erkalamalar, ovutmacholqlar, shuningdek, xalq ertaklari, topishmoqlar, tez aytishlar, taqvimiy va maishiy qo'shiqlar, butun bir tizim tarzida namoyon bo'luvchi o'yinlar shakllarida folklor bag'rida yuzaga kelgan edi. Binobarin, bolalar uchun ijod etish xalq pedagogikasi va etnografiyasi aqidalariga to'yintirilgan qadimiy an'ana bo'lib, uning ijodiy andazasi bolalarga mo'ljallangan ixtisoslashgan badiiy yozma adabiyotning vujudga kelishini ta'minlagan omil bo'ldi. Bu folklor va yozma adabiyot orasidagi genetik (bevosita) aloqa natijasi edi.

2. Folklor va yozma adabiyot orasidagi bilvosita aloqa esa bolalar adabiyotida folklorizmlarning xilma-xil ko'rinishlarini yuzaga keltirdi va bolalar adabiyotining milliyligini, xalqchillashuvini, g'oyaviy-badiiy barkamollashuvini, qiziqarliligi va tabiiy soddaligini ta'minladi. Shu tariqa o'zbek bolalar adabiyoti ham folklorga tayangan holda shakllanib, badiiy takomillashib bordi.

Folklorshunos B.Sarimsoqov stilizatsiya xarakteridagi folklorizmlarni ikkiga bo'ladi:

1. Ijoby xarakterdagi stilizatsiya asosida yuzaga kelgan folklorizmlar. Bu tipdagi folklorizmlar, asosan, folklor materiallarining ham g'oyaviy, ham mazmuniy jihatlariga tayangan holda ularni yangi shaklda qaytadan ishlov berish tufayli yuzaga keladi. O'zbek adabiyotida birinchilardan bo'lib bu borada faoliyat yuritgan shoir Quddus Muhammadiy bo'lib, u tilni burro qiluvchi xalq tez aytishlarining shakli va ritmidan ijodiy foydalanib, adabiy tez aytish janrini stilizatsiya asosida shakllantirdi. Shoir o'zining gullar badiiy tavsifiga bag'ishlangan «Urto'qmoqgul» she'riy tez aytishida bolalarga shu nomdagi gulni tanishtirishdan tashqari, uning nomidagi «R», «L», «Q» tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatishni ko'zda tutgan. Chunki yosh bolalar ko'pincha bu tovushlarni, yana shunga o'xshash sh, ch, s, g' kabi nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishda qiyinchilik sezib, gohida kulgiga ham qolishadi. «Shoir shu holatni chuqur his etganidan bu tovushlar faol qatnashadigan «urto'qmoqgul» so'zlariga ohangdoshlik hosil qiladigan so'z va iboralardan foydalanib, ritorik so'roq va poetik inkor san'atlari vositasida she'riy tez aytishning ravon va o'ynoqi namunasini to'qigan».

O.Safarov tomonidan «Urto'qmoqgul» she'riy topishmog'ida «R» tovushi 13, «L» tovushi 27, «Q» tovushi 38 marta qo'llangani aniqlangan.

Shoir Sobit G'afurov ham topishmoq va tez aytishlar bolalarning aqlini peshlab, tillarini burro qilishda munosib ko'makchi bo'lishini inobatga olib, kichkintoylarga bag'ishlab shu janrdagi asarlarni yaratgan. Xususan, shoir Nabijon Ermat o'nlab tez aytish va topishmoq kitoblari bilan yanada shuhrat qozongan. U o'zining yuzta tez aytishini o'zbek alifbosidagi barcha harflar asosida yaratgan. Masalan: «Asal ammam azonda Asliddinni allalab alla aytdi», «Buvi buvaga bugundan boshlab buzoq boqishni buyurdi», «Vaqqosning viz-vizagi viz-vizlab vizilladi», «Dadamatning dehqonchilik daromadi Davronbekning dehqonchilik daromadidan durustroq», «Ishbilarmon ishbaychi istar-istamas ishshayib ishlardi», «Yilqiboqar Yigitalining yilqilari Yo'ldoshali yilqilaridan yiroqlashmoqda», «Ko'klamda ko'kargan ko'm-ko'k ko'katlar kech kuzgacha ko'rkamligini ko'rsatdi», «Lalmizordagi lolarang lolaqizg'aldoqlar lolalardek lov-lovlanardi», «Obiddin olmalarini obdon obodonlashtirib obro' oldi», «Yuk yuklovchi yuklarni yuqori yukxonaga yukladi», «O'tov o'rtasida o'tirgan o'ttiz o'rtoq o'rtasidan o'qilon o'tdi», «Qizil qo'ng'iz qo'ng'ir qo'ng'iz qarorgohida qarindoshlardek qo'noqladi», «G'ala-g'ovur g'alayon G'ulomni g'amginlatdi», «Hazil-huzulli hamsuhbat hamisha huzurlidir» shular jumlasidandir.

Boshida qiyin tuyulgan tez aytishlar bir necha marta takrorlanganidan so'ng to'g'ri aytila boshlanadi. Tez aytishda, ayniqsa, tovushlarning talaffuzi to'g'ri va aniq bo'lishiga ahamiyat beriladi.

Nabijon Ermat qalamiga mansub tez aytishlar, asosan, yoyiq sodda gap tuzilishida yaratilgan. Ular ko'pincha darak gap shaklida uchraydi. Masalan: «Darbadar darveshlar dunyoning dardidan dardlashdilar». Bu tez aytish matnida «darveshlar» ega, «gaplashdilar» kesim bo'lib, predikatni tashkil qilgan. «Darbadar» sifati ega uchun sifatlovchi aniqlovchi vazifasida kelgan. «Dunyoning» so'zini ifodalagan ot qaratqich kelishigini olib, gapda chiqish kelishigidagi ot bilan ifodalanib kelgan vositali to'ldiruvchi «dardidan»

so'ziga qaratqich aniqlovchi bo'lgan. Shuning natijasida fikr yoyiq sodda gap ko'rinishida ifoda etilgan.

Nabijon Ermatning ritorik so'roq gap yoki undov ohangli so'roq gap shaklida yaratilgan tez aytishlari ham bor: «Gadoy garangga gangur-gungur gapirdimi, garang gadoyga gungur-gungur gapirdimi?», «drillagan it irg'ishlaydimi, irg'ishlagan it irillaydimi?!» kabi.

Shuningdek, ijodkor N.Ermatning she'riy ko'rinishda ham tez aytishlari mavjud:

Nurda durlar nurlandimi?

Nurlar durda nurlandimi?

Shuni ham ta'kidlash joizki, folklorga xos tez aytishlarda xalqning donishmandligi, quyma badiiy so'z san'ati yarq etib ko'zga tashlanadi. Yana mantiqiy fikr ham e'tiborni tortadi. Bundan tashqari tez aytishda ishtirok etuvchi alleteratsion tovush talaffuz qilishda qiyinchilik tug'dirib, so'zlovchining tutilishiga sabab bo'ladi. YA'ni, uning «tutal» deb aytiladigan ikkinchi nomi ham shundan olingan. Masalan, 6 so'zdan iborat:

Qishda kishmish pishmasmish,

Pishsa kishmish qishmasmish,

tez aytishida shunday ma'naviy o'yin mohiyati oydinlashadi. Nazarimizda, adabiy tez aytishlar ham avvalo yosh avlodga ma'naviy va estetik zavq uyg'ota olsagina ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Ikkilik ko'rinishidagi she'riy tez aytish Zuhro Hasanova ijodida ham uchraydi:

Piyolali ey bola,

Piyolang guli lola.

Tez aytishlarda kishilarga atab qo'yiladigan ismlar, ya'ni antroponimlarga juda keng o'rin berilishi ularga xos muhim belgilardan biridir. Ularda ba'zan bitta, ba'zan ikkita, ba'zan uyushiq bo'lak ko'rinishida bir necha antroponim keltirilishiga guvoh bo'lish mumkin. Bunday xususiyat Nabijon Ermat tez aytishlariga ham xosdir. Shoir tez aytishlarini bu jihatdan uchga ajratish mumkin:

Bir antroponimli tez aytishlar: Pastqam pastlik pastida Parpiqo'zi po'stloq parchalarini pachaqladi.

Ikki antroponimli tez aytishlar: Kirakash Karim ko'm-ko'k ko'katlarni Komiljon kirakashdan ko'ra ko'p ko'tardi.

Ko'p antroponimli tez aytishlar: Fuzuliy, Furqat, Fitrat, Farobiyar fanda fozil, faqat foniylar.

Shoir N.Ermatning ayrim tez aytishlari shaklan ixchamligi, mazmunan purhikmatligi jihatidan maqollarni yodga soladi. «Er yigit elga ellashur», «Tig'ning tig'idan tilning tig'i tig'lir», «Xasis xilvatda xasislikdan xastalandi», «Yovuz yovning yovqarashi, yolg'iz yovning yovqarashidan yovuz», kabilar shular jumlasidan bo'lib, ular alliteratsiya (bir xil tovushlar takrori)ga asoslanib yaratilganligi uchun tez aytishlar deb ko'rsatilmog'da.

Agar N.Ermat tez aytishlari, odatda, bir xil tovushlar takroriga asoslanib yaratilgan bo'lsa, M.Hamidova tez aytishlari orasida shunday namunalaridan tashqari, har xil tovushlar takroriga asoslanganlari kam bo'lsa-da, uchraydi:

Jur'at Tal'atdan jur'atlimi?

Tal'at Jur'atdan talantlimi?

Xulosa. Umuman aytganda, bolaga estetik zavq bag'ishlab, fikrlash doirasi kengayishiga, qobiliyatiyu xotirasi, sezgisi va nutqi o'sishiga foyda beradigan tez aytishlar nafaqat folklorida, balki yozma adabiyotda ham o'z o'rniga ega. Ularning stilizatsiyasi tez aytishlarga xos xalqona ifoda uslubini yanada boyitmog'da, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева Қ. Нутқ ўстириш. Бошланғич синф ўқитувчилари учун қўлланма. — Тошкент: Ўқитувчи, 1980. — 118-б.
2. Ирисхўжаева С. Шоир ва мураббий. — Тошкент: Ўзбекистон, 1977. — Б.27.
3. Мамажонов С. Шоир дунёси. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1974. — Б.143.
4. Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологиясига доир. — Ўзбек тили ва адабиёти. — 1980. 4-сон. — Б.44.

5. Сафаров О. Шеърим – очил дастурхон. Таникли болалар шоири, Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, Ҳамза номидаги Республика Давлат мукофоти совриндори Қуддус Муҳаммадий сиймосига чизгилар. – Тошкент: Мусиқа, 2011. – Б.64.
6. Ғафуров Собит. Топағон бола: тез айтишлар, хандалар, топишмоқлар. (Мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун). – Тошкент: Юлдузча, 1988. – 46-б.
7. Nabijon Ermat. 100 topishmoq va tez aytishlar. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2016. – В.33-43.
8. Nabijon Ermat. 99 tez aytishva topishmoqlar. – Toshkent: Muharrir, 2019. – В. 10.
9. Ҳасанова Зухро / [https://saviya.uz/ijod/nazm/topishmoq va tez aytish/](https://saviya.uz/ijod/nazm/topishmoq_va_tez_aytish/).
10. Hamidova Muhabbat. Topishmoqmi yo tez aytish. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – В. 39.
11. Darmon U., Rano R., Dilshod R. The stylization of prose tales in Uzbek children's literature //Religación: Revista de Ciencias Sociales y Humanidades. – 2019. – Т. 4. – №. 18. – С. 170-174.
12. Qodirova R. Abdulla Aripov's work during the years of independence is interpreted by Numan Rakhimjanov //центр научных публикаций (buxdu. Uz). – 2021. – т. 7. – №. 7.
13. Ражабова Р. З. Riddle stylization in uzbek children's literature //Иностранные языки в Узбекистане. – 2020. – №. 4. – С. 216-224.

Saodat RAHMONOVA,
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
E-mail: ustozshogirt6@gmail.com

TDU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

TARJIMAGA FUNKTSIONAL YONDASHUV: DISKURSIV MARKERLARNI FUNKTSIONALIZM POZITSIYASIDAN TARJIMA QILISH

Аннотация

Ushbu maqolamizda biz diskursiv markerlarni tillaro uzatish muammosiga to'xtalamiz. Bizning tadqiqotimiz funktsional yo'nalishga ega bo'lganligi sababli, biz tarjimaga funktsional yondashuvni qisqacha ko'rib chiqishdan boshlaymiz. Keyinchalik, diskursiv markerlarni tarjima qilishda funktsional yondashuv nima ekanligini ko'rib chiqamiz, funktsional ekvivalentlik tushunchasini ta'kidlaymiz, shuningdek, diskursiv markerlarni funktsionalizm nuqtai nazaridan tarjima qilishning asosiy printsiplari va bosqichlarini taqdim etamiz.

Kalit so'zlar: Diskursiv marker, tarjima, ekvivalentlik, kommunikativ, diskursiv-pragmatik, statik yondashuv, kontekst, adekvatlik.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ПЕРЕВОДУ: ПЕРЕВОД ДИСКУРСИВНЫХ МАРКЕРОВ С ПОЗИЦИИ ФУНКЦИОНАЛИЗМА

Аннотация

В этой статье мы коснемся проблемы межъязыковой передачи дискурсивных маркеров. Поскольку наше исследование имеет функциональную направленность, мы начнем с краткого обзора функционального подхода к переводу. Далее рассмотрим, что такое функциональный подход к переводу дискурсивных маркеров, выделим понятие функциональной эквивалентности, а также представим основные принципы и этапы перевода дискурсивных маркеров с позиций функционализма.

Ключевые слова: Дискурсивный маркер, перевод, эквивалентность, коммуникативный, дискурсивно-прагматический, статический подход, контекст, адекватность.

FUNCTIONAL APPROACH TO TRANSLATION: TRANSLATION OF DISCURSIVE MARKS FROM THE POSITION OF FUNCTIONALISM

Annotation

In this article, we will touch upon the problem of interlanguage transmission of discursive markers. Since our research has a functional focus, we will start with a brief overview of the functional approach to translation. Next, we will consider what a functional approach to the translation of discursive markers is, highlight the concept of functional equivalence, and also present the basic principles and stages of the translation of discursive markers from the standpoint of functionalism.

Key words: Discursive marker, translation, equivalence, communicative, discursive-pragmatic, static approach, context, adequacy.

Kirish. Ushbu ish diskursiv markerlarni tillaro uzatish muammosiga bag'ishlangan. Biz tarjimaga va xususan diskursiv markerlarni tarjima qilishga funktsional yondashuvni taqdim etamiz, funktsional ekvivalentlik tushunchasini yoritamiz va diskursiv markerlarni tarjima qilishning asosiy tamoyillari va bosqichlarini belgilab olamiz. Avvalo, biz diskursiv markerlarning tillaro uzatilishi haqidagi suhbat tarjimaga funktsional yondashuv doirasida olib borilishini ta'kidlaymiz. Ushbu yondashuv uchun asosiy narsa tarjimaning kommunikativ tabiati va uning ikkilamchi kommunikativ vaziyat sharoitida ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilganligi haqidagi tezisdir. Tarjimaning maqsadi umumiy shaklda asl matnning kommunikativ o'rnatilishiga erishish sifatida shakllantirilgan, ammo ta'kidlanishicha, ikkinchisi tarjima mijozining ikkilamchi maqsadi va ikkilamchi kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-madaniy konteksti ta'siri ostida o'zgarishi mumkin. Biz shuni aniqladikki, asl matn muallifining kommunikativ o'rnatilishini amalga oshirish va yangi qabul qiluvchiga bir xil ta'sir ko'rsatish uchun tarjimon nafaqat matnning taklif mazmunini, balki uning diskursiv-pragmatik tarkibiy qismlarini, xususan diskursiv markerlarni ham uzatishi kerak. Manba matnining diskursiv markeri uchun tarjima yozishmalarini qidirish tillar

darajasida emas, balki kommunikativ kontekstlar darajasida bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. J.Mandeya, 1950-yillarda mustaqil fan sifatida rivojlangan tarjima nazariyasida, tarjimaga an'anaviy yondashuv uzoq vaqt davomida faqat lingvistik hodisa sifatida egalik qilgan. Ushbu yondashuv doirasida tarjima jarayoni boshqa til yordamida bir tilda matnni qayta shakllantirish sifatida talqin qilingan. Shu bilan birga, manba matniga e'tibor qaratildi va tarjimon manba matnining rasmiy xususiyatlari va mazmunini iloji boricha yaqinroq takrorlaydigan tarjima matnini yaratish kerakligi ta'kidlandi [1]. Biroq, vaqt o'tishi bilan, J.Mandeya, bunday an'anaviy, statik yondashuv tarjima jarayonining haqiqiy, dinamik rasmini tahlil qilish uchun qo'llanilmasligi amin bo'ldi. Tarjima nafaqat ikki matn o'rtasidagi lingvistik munosabatlar, balki turli tillar va madaniyatlarning ma'ruzachilari kiradigan murakkab aloqa harakatidir. Shu bilan birga, ikki tili, tarjima vositachiligidagi aloqa bir tili aloqadan faqat ishtirokchilar soni ikki baravar ko'payishi bilan farq qiladi. Aks holda, u bir tilda muloqotga o'xshaydi va bir tili aloqa singari, u yoki bu maqsadga ega bo'ladi.

Tarjimoni murakkab kommunikativ kontekst va madaniyatlarning o'zaro ta'siri doirasida ma'lum bir

maqsadga intiladigan kommunikativ harakat sifatida tushunish tarjima nazariyasidagi funktsional yo'nalish uchun asos bo'ladi. Funktsional yo'nalishning asoschilari nemis tadqiqotchilari G.Fermeer va K.Rays hisoblanadi. Ular ishlab chiqqan Skopos nazariyasida tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, tarjima amaliy faoliyatdir va uning muvaffaqiyati, boshqa har qanday faoliyat singari, tarjimada maqsadga erishadimi yoki yo'qligi bilan belgilanadi [2].

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, barcha tarjima harakatlari bitta maqsadga ega deb aytilish mumkin emas. Tarjimaning maqsadi har bir tarjima akti uchun alohida belgilanishi kerak. Ko'pgina hollarda, bunday maqsad asl nusxaga maksimal yaqinlikka erishish va undagi barcha ma'lumotlarni yetkazishdir, ammo ba'zi hollarda maqsad ma'lumotlarning faqat bir qismini yoki hatto qabul qiluvchining noto'g'ri ma'lumotlarini yetkazadi. K.Nord va G.Fermerer aytgan tarjimaning maqsadi ikki omil bilan belgilanadi. Birinchi omil-bu tarjima buyurtmachisining yoki uning tashabbusi bilan tarjima qilingan boshqa shaxsning kommunikativ niyati. Ikkinchi omil – bu tarjima matni mo'ljallangan ijtimoiy-madaniy kontekst [3].

G.Fermerning ta'kidlashicha, mijoz tomonidan belgilangan maqsadga qarab, xuddi shu manba matni tarjima tili va madaniyati kontekstida o'z maqsadiga erishgan taqdirda, tarjima matni asl nusxaga qanchalik yaqin bo'lishidan qat'i nazar, turli yo'llar bilan tarjima qilinishi mumkin. Manba matni va tarjima matni o'rtasidagi ekvivalentlik adekvatlik talabiga nisbatan ikkinchi darajali bo'lib chiqadi [4].

Eslatib o'tamiz, A.D.Shvaytserning so'zlariga ko'ra, ekvivalentlik tarjima natijasiga yo'naltirilgan va tarjima matni asl nusxaning ba'zi parametrlariga mos keladigan manba matni va tarjima matni nisbatida yotadi [5]. O'z navbatida, adekvatlik tarjima jarayoniga yo'naltirilgan bo'lib, tarjima matniga, tillararo aloqaning muayyan aktining talablari va shartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Shunday qilib, agar ekvivalentlik munosabatlari manba matni va tarjima matni o'rtasida o'rnatilsa, u holda adekvatlik munosabatlari tarjima matni va u ishlaydigan ikkilamchi kontekst o'rtasida o'rnatiladi.

Skopos nazariyasida tarjimaning yetarliligi birinchi o'ringa chiqadi, bu tarjima matni mijozning kommunikativ niyatiga va u ishlashga chaqirilgan ijtimoiy-madaniy kontekstga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Skopos nazariyasi mualliflari G.Fermyer va K.Rays singari, fin tadqiqotchisi Y.Xolts-Myanttyari ham tarjimani funktsional-yo'naltirilgan va ijtimoiy-madaniy-shartli kommunikativ jarayon sifatida tushunadi. Kommunikativ harakat nazariyasiga asoslanib, u tarjima harakati nazariyasini ishlab chiqadi [6].

Y.Xolts-Myanttarining ta'kidlashicha, tarjimaga bo'lgan ehtiyoj odamlar o'rtasidagi kooperatsiyaga til va madaniy to'siqlar to'siqinlik qilganda paydo bo'ladi. Ushbu to'siqlarni yengib o'tish uchun tarjima harakati tashkil etiladi. Har bir operator o'z maqsadiga intiladi, tarjima harakatining yakuniy maqsadi» til va madaniy to'siqlar orqali funktsional aloqani ta'minlashdir». K.Sheffner ta'kidlaganidek, Y.Xolts-Myanttyari manba matni va tarjima matni o'rtasidagi munosabatlarni qayta baholaydi [7]. Darhaqiqat, fin tadqiqotchisining kontseptsiyasida manba matni va tarjima matniga ta'sir qilmaydi, balki tarjima harakatlarini boshlash uchun oddiy sabab bo'ladi. Y.Xolts-Myanttarining so'zlariga ko'ra, tarjimon tarjima tili va madaniyati kontekstida kerakli kommunikativ funktsiyani amalga oshirish uchun faqat asl nusxadan uzoqlashadi (funktsiya odatda tarjimonga tashabbuskor tomonidan tushuntiriladi) [6]. Shu bilan birga, tarjimon qabul qiluvchi uchun «funktsional kommunikativlik» ni hisobga olgan holda asl matnga tubdan o'zgartirish kiritish huquqiga ega bo'ladi. Tarjima harakati nazariyasida Yu.Xolts-

Myanttyari tarjima «so'zlar, jumlar yoki matnlarni tillararo uzatishga emas, balki madaniy chegaralar orqali maqsadli hamkorlikni amalga oshirishga» qaratilgan jarayon sifatida tushuniladi [6]. Shuning uchun tarjima, birinchi navbatda, ma'lum bir maqsadga erishishga intiladigan harakat sifatida tushuniladi. Ikkinchidan, tarjima kommunikatorlarning til va madaniy farqlarini hisobga olgan holda kommunikativ jarayon sifatida talqin etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shunday qilib, K.Nordning funktsional nazariyasi, yuqorida muhokama qilingan boshqa nazariyalar singari, tarjima maqsadli aloqa harakati ekanligi va tarjima matni tarjima tilining ijtimoiy – madaniy kontekstida kommunikativ bo'lishi kerakligi haqidagi tezisga asoslanadi. Ammo, agar G.Fermyer, K.Rays va Y.Xolts-Myanttyari tarjima maqsadi buyurtmachi tomonidan shakllantirilgan degan pozitsiyaga rioya qilsalar, K.Nord maqsad asl matnning o'zi va uning kommunikativ o'rnatilishi bilan berilganligini ta'kidlaydi.

Darhaqiqat, tarjimon har doim ham mijozning niyatini bilmaydi. Ko'pgina hollarda, u tarjima maqsadini o'zi shakllantirishga majbur bo'ladi. Keyin, A.D.Shvaytser ta'kidlaganidek, tarjimon asosiy funktsional dominantni ajratib olish uchun asl matnga tayanishi va uning til va til bo'lmagan tarkibiy qismlarini tahlil qilishi kerak [5]. A.D.Shvaytserning so'zlariga ko'ra, asl matnning funktsional ustunligini ochib bergandan so'ng, tarjimon o'z yaratuvchisining kommunikativ munosabati, matn yuboruvchisi qabul qiluvchiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida tasavvurga ega bo'ladi. Tarjimonning vazifasi tarjima tili yordamida yangi qabul qiluvchiga bir xil ta'sir ko'rsatishdir. Shu bilan birga, ikkinchi darajali kommunikativ vaziyat, ya'ni yangi ijtimoiy-madaniy kontekst va tarjimaning o'ziga xos kommunikativ maqsadi kerakli ta'sirga erishish uchun zarur bo'lgan vositalarga ta'sir qiladi [5]. A.D.Shvaytserning so'zlariga ko'ra, tarjimaning maqsadi «birlamchi matnning kommunikativ ta'sirini yetkazish bo'lib, u «ikki til, ikki madaniyat va ikkita kommunikativ vaziyat o'rtasidagi farqlar» ta'sirida o'zgartirilishi mumkin. Bunday tarjima asl matnning funktsional ustunligiga va ijtimoiy-madaniy kommunikativ kontekstga mos keladi shuningdek asl nusxani yetarli darajada almashtiradi.

Tahlil va natijalar. Tarjimaning funktsional nazariyalarini ko'rib chiqqandan so'ng, biz keyingi xulosaga kelamiz. Tarjimaga funktsional yondashuv uchun asosiy narsa tarjima faoliyatining kommunikativ tabiati haqidagi tezisdir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki tarjima murakkab kommunikativ kontekst va madaniyatlarning o'zaro ta'siri doirasida ikki tilli aloqa sifatida tushuniladi. Bunday aloqaning maqsadi har bir holatda tarjimon yoki mijozning o'zi tomonidan belgilanadi. Umuman olganda, funktsional yondashuv doirasida tarjima matnining yetarliligi, birinchi navbatda, asl matnni yuboruvchining kommunikativ o'rnatilishi yoki mijozning kommunikativ o'rnatilishi, ikkinchidan, ma'lum bir tarjima aktining ijtimoiy-madaniy va kommunikativ shartlari birinchi o'ringa chiqadi. Bunda asl matn va tarjima matni o'rtasidagi rasmiy ekvivalentlik darajasi ikkinchi darajali hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib biz shuni ta'kidlaymizki, tarjimaga yo'naltirilgan kommunikativ harakat sifatida funktsional yondashuv va asl matnning kommunikativ niyatini amalga oshirishga bo'lgan munosabat diskursiv markerlarni tillararo uzatishning muhimligini belgilaydi. Diskursiv markerlarni tarjima qilishda ekvivalentlarni qidirish tillar darajasida emas, balki kommunikativ kontekstlar darajasida amalga oshiriladi. Boshqacha qilib aytganda, markerning tarjimasi doimiy muvofiqlikni izlash emas, balki kerakli kommunikativ munosabat va kommunikativ kontekstga mos keladigan variant mosligini tanlashdir. Biz diskursiv markerni tarjima qilish ikki bosqichda amalga

o'shirilishini aniqladik. Birinchi bosqichda tarjimon manba matnidagi diskursiv marker funktsiyasini aniqlaydi. Bunda unga markerdan foydalanishning lingvistik va ekstralingvistik kontekstini tahlil qilish yordam beradi. Ikkinchi bosqichda tarjimon tarjima tilida shunga o'xshash funktsiyani

bajaradigan tarjima yozishmalarini tanlaydi. Topilgan funktsional ekvivalent lingvistik muhit bilan birlashtirilishi, ekstralingvistik kontekstga mos kelishi va tovushning tabiiyligi talabini qondirishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Munday J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. – London, New York: Routledge, 2001. – 222 p.
2. Vermeer H.J. *Scopos and Commission in Translation Action* The
3. *Translation Studies Reader* / ed. L. Venuti. – London, NY: Routledge, 1989/2000. – P. 221–232.
4. Nord Ch. *Functionalist Approaches* // *Handbook of Translation Studies*. – Amsterdam (NL): John Benjamins, 2010. – Vol. 1. – P. 120–128.
5. Reiss K., Vermeer, H. *Grundlegung einer Allgemeinen Translationstheorie*. – Tübingen: Walter de Gruyter, 1984. – 245 p.
6. Shveyser A. D. *Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty*. – M.: Nauka, 1988. – 215 s.
7. Holz-Mänttari, J. *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. –
8. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1984. – 193 p.
9. Schäffner C. *Theory of Translational Action* *Handbook of Translation Studies* eds. Y. Gambier, L. van Doorslaer. – Amsterdam (NL): John Benjamins, 2010. – Vol. 2. – P. 157–162.

Ismoil RO'ZIYEV,

Qarshi shahar 1-sonli ixtisoslashtirilgan maktabi o'qituvchisi

E-mail: ismoilruziyev275@gmail.com

QarDU professori B.Bahriddinova taqrizi asosida

ON APPROACHES TO THE STUDY OF LANGUAGE PHENOMENA FROM THE POINT OF VIEW OF THE FIELD

Annotation

The emergence of field theory in linguistics made it possible to generalize linguistic phenomena and differentiate phenomena. Although the concept of a field first appeared in physics, it made it possible to draw important theoretical conclusions in linguistics. The field study of dependent tools provides an important solution to this conceptual problem. The grouping of the field concept in linguistics is also one of the important problems facing linguists.

Key words: content field, field, field types, field composition, core, center, periphery.

О ПОДХОДАХ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЛЯ

Аннотация

Появление теории поля в языкознании позволило обобщать языковые явления и дифференцировать явления. Хотя понятие поля впервые появилось в физике, оно позволило сделать важные теоретические выводы в языкознании. Полевое исследование зависимых инструментов обеспечивает важное решение этой концептуальной проблемы. Группировка концепта поля в языкознании также является одной из важных проблем, стоящих перед лингвистами.

Ключевые слова: содержательное поле, поле, типы поля, состав поля, ядро, центр, периферия.

TIL HODISALARI TADQIQIGA MAYDON NUQTAYI NAZARIDAN YONDASHUVLAR TO'G'RISIDA

Annotatsiya

Tilshunoslikda maydon nazariyasining paydo bo'lishi til hodisalarini umumlashtirish, hodisalarni farqlash imkonini berdi. Maydon tushunchasi dastlab fizika fanida paydo bo'lgan bo'lsa-da, tilshunoslikda ham muhim nazariy xulosalar chiqarish uchun imkon berdi. Tobelovchi vositalarni maydon nuqtayi nazaridan tekshirish bu tushuncha haqidagi muhim muammolar yechimi bo'lib xizmat qiladi. Tilshunoslikdagi maydon tushunchasini guruhlashtirish ham tilshunoslar oldida turgan muhim masalalardan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: mazmuniy maydon, maydon, maydon turlari, maydon tarkibi, yadro, markaz, periferiya.

Kirish. Tilshunoslikda maydon nazariyasining rivojlanishi XX asr boshlarida amerikalik antropologlar va nemis tilshunoslari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga borib taqaladi. Bu olimlar, birinchi navbatda, Vilgelm fon Gumboldtning til haqidagi nazariyalarini, ayniqsa, dunyoni individual aks ettiruvchi va ma'lum bir etnik guruhga xos bo'lgan "Ichki nutq shakli" haqidagi ta'limotini o'z nazariyalari uchun asos qilib olishgan. Shuningdek, bu nazariyaning shakllanishida F.de Sossyurning lingvistik qarashlari ham benihoya katta o'rin tutadi. "Til sistemadir. Til sistem tuzilishiga ega bo'lgan, sistem xarakterdagi ijtimoiy hodisadir. Demak, til hodisalari, til faktlari o'zaro dialektik bog'liq bo'lib, bir-birini talab etadigan, taqozo qiladigan belgilardir" [1], – deydi F.de Sossyur. U tilshunoslar diqqatini lingvistik birliklar orasidagi munosabatni ochishga qaratib, munosabatning paradigmatic va sintagmatic turlari mavjudligini ko'rsatgan edi. Lingvistik vositalarning muayyan birlashtiruvchi ma'no asosida ma'lum paradigmalariga birlashuvi keyinchalik tilshunoslikda maydon nazariyasining vujudga kelishida asosiy turtki vazifasini bajardi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ma'lumki, maydon tushunchasi dastlab fizika fanida atama sifatida qo'llanilgan bo'lib, u elektr maydoni, magnit maydon va tortishish maydoni kabi ma'lum bir obyektning holatini tavsiflaydi, ma'lum bir fazoda elektr, magnit va tortishishning joylashish tamoyillarini alohida ko'rsatadi. Bu tushuncha keyinchalik tilshunoslikda turli so'zlar o'rtasidagi o'zaro munosabatni ochish uchun qo'llanildi.

Maydon nazariyasi tadqiqotlarda XX asr boshlarida tilshunoslik sohasiga "mazmuniy maydon" sifatida kirib

kelganligi [2] hamda lingvistik atama sifatida birinchi marta 1924-yilda G.Ipsen tomonidan "semantik (mazmuniy) maydon" birikmasida qo'llanilgandan so'ng keng tarqalganligi aytiladi [3]. Shundan so'ng bu nazariyaning sekin-asta yangi lingvistik yondashuvga aylanganini ko'rishimiz mumkin.

Shu o'rinda "maydon" atamasiga to'xtalsak. Bu atama fors-tojikcha bo'lib, polisemantik xususiyatga egadir. Bu so'zning ko'p ma'noli xarakteri lug'atlarda ham o'z aksini topgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da berilgan ta'rifga ko'ra:

"1. Hovli-joyga yaqin ochiq yer, sayhon yoki bog'cha tomorqa.

2. Umuman ochiq yer, maydon yoki ekinzor.

3. Biror ish-harakat, tadbir uchun mo'ljallangan yoki shunday ish-harakat yuz beradigan, bajariladigan joy.

4. Ko'chma ma'noda. Jabha, soha, doira.

5. Fizikaga doir. Biror fizik hodisa ro'y beradigan yoki uning ta'siri seziladigan fazo" [4] kabi ma'nolarda qo'llanilishini ko'rishimiz mumkin.

"Maydon" atamasi qator fanlar doirasida mavjud bo'lib, jumladan, **fizikada:**

– fizikaning asosiy tushunchalaridan biri ekanligi, fazodagi taqsimlangan fizik kattaliklarning xususiyatlarini tekshiruvchi nazariya hozirgi vaqtda maydon nazariyasi ekanligi qayd etiladi. **Algebrada:**

– qo'shish, ko'paytirish va ularga teskari amallar - ayirish, bo'lish kiritilgan to'plam sifatida belgilanadi.

Lingvistikada:

– "ma'no" (mazmun) umumiyliги bilan birlashgan va belgilanayotgan hodisalarning tushunchaviy, predmetlik yoki

vazifaviy (funksional) o'xshashligini aks ettiruvchi til birliklari (asosan, leksik birliklar) yig'indisi maydon sifatida belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maydon nazariyasiga oid ilmiy ishlarda lingvistik maydon tushunchasining fanda uzil-kesil shakllanishi L.Vaysgerberning ilmiy ishlariga borib taqalishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, lisoniy maydon tushunchasi G.Ipsen, I.Trir, V.Portsig hamda A.Yolles kabi bir qator nemis tilshunoslari tadqiqotlarida ham nazariy jihatdan asoslab beriladi.

G.Ipsen qadimgi hind-yevropa tillari leksikasini qiyosiy-tarixiy jihatdan, o'rganish davomida "mazmuniy maydon" terminini birinchi marta sharh tillaridagi metall nomlarini belgilovchi so'zlar guruhiga nisbatan qo'llagan. U bu so'zlarning hind-yevropa tillarida funksional jihatdan chegaralanib, alohida guruhni tashkil etishiga asoslangan [2:16]. O'sha paytda tadqiqotchilar "mazmuniy maydon" atamasini turlicha izohladilar. Masalan, I.Trir mazmuniy maydon sifatida "tushunchalar doirasi" ni nazarda tutgan bo'lsa, L.Vaysgerber "til mazmunining ma'lum qismi, tarkibiy bo'lagi", G.Ipsen esa mazmuniy va grammatik jihatdan bog'langan so'zlar guruhini semantik maydon sifatida talqin etgan edi. A.Yolles esa "semantik birlashish" deb nomladi. F.Dornzayf va V.Vartburglar til lug'aviy tarkibini ajratilish mumkin bo'lgan semantik guruhlarda mazmuniy maydonni ko'radilar [5:46]. Dastlabki tadqiqotlarga qaraydigan bo'lsak, ular ko'proq tilning leksik sathini mazmuniy maydon jihatidan o'rganishga qaratilgan bo'lib, har xil lug'atlar tuzish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilganligini ko'ramiz. Keyinchalik maydon nazariyasi asosida tilning boshqa sathlari ham tadqiq qilina boshlandi. XX asrning 60-yillaridan boshlab maydon tushunchasi tilning grammatik tuzilishiga nisbatan ham tatbiq etila boshlandi. V.Guliga, I.Shendels, M.Guxman, V.Bondarko kabi tilshunoslarning grammatik hodisalarga maydon nuqtayi nazaridan yondashadilar.

G.S.Shchur maydon nazariyasini yanada rivojlantirib, paradigmatic maydon, sintaktik maydon, funksional-semantik maydon, assotsiativ maydon, morfo-semantik maydon singari maydon turlarini rus tili misolida tahlil qildi. Olimning ta'kidlashicha, har bir tilda lug'aviy birliklarning invariant va funksional-invariant guruhlar mavjud bo'lib, o'sha tilning barcha belgi-xususiyatlari ular orqali yuzaga chiqadi. Shunga binoan, bunday guruhlar lingvistik maydon deb hisoblash mumkin [6:42].

O'zbek tilshunosligida ham 70-80-yillardan boshlab, sistema (maydon) talqini bilan bog'liq ayrim qarashlar bayon qilindi. Bu o'rinda professorlar I.Qochqortoyev, A.Nurmonov, H.Ne'matov, R.Rasulov, E.Begmatovlarning ilmiy-nazariy qarashlarini esga olish muhim. Tilshunosligimizda lisoniy birliklarni mazmuniy maydon asosida o'rganish g'oyasi dastlab I.Qochqortoyev tomonidan bayon qilingan [7:189]. M.Abduliyev to'siqsizlik maydoniga oid qarashlarini sintaktik sath doirasida ochib bergan bo'lsa, T.Mirzaqulov o'zining "O'zbek tili morfem paradigmaticasi va sintagmaticasi masalalari" nomli ishida maydon va paradigmatica o'rtasidagi farqlarni ochishga harakat qiladi. Tilshunos maydon tarkibini tashkil etuvchi birliklar turli sath doirasida kuzatilishini, paradigma tarkibiga kiruvchi birliklar esa bir sath doirasida bo'lishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, maydon tushunchasi morfemikaning yondosh sathlari bilan aloqasi, tutash nuqtalarining xususiyatini paradigmatica doirasida o'rganilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Sh.Iskandarovaning "O'zbek tili leksikasini funksional-semantik maydon sifatida o'rganish" (shaxs mikromaydoni) mavzusida himoya qilgan doktorlik ishi (1999) hamda monografiyasi, shuningdek, "Leksikani mazmuniy maydon asosida o'rganish muammolari" nomli risolasi va bir qator maqolalari o'zbek tilshunosligida "maydon" tushunchasining qo'llanish doirasini yuqori

bosqichga olib chiqdi. Bu ishlarda olamning bir butunligi hamda uning tilda namoyon bo'lishi, maydon nazariyasi va unga doir muammolar, maydon turlari, shaxs leksik maydoni, ideografik lug'atlar tuzish tamoyillarini belgilash kabi bir qator muhim masalalar atroflicha ochib berildi. H.Hojiyeva esa hurmat ma'nosini ifodalovchi vositalarni yaxlit maydon sifatida o'rganib, mazkur vositalarning o'zaro ma'nodoshligi bilan birga ko'p ma'noligi, tejamkorlikka munosabatini ham aniqladi. Tilshunos **hurmat** ifodalovchi grammatik vositalarning turli xususiyatlarini tadqiq qildi. F.Safarovning "O'zbek tilida son-miqdor mikromaydoni va uning lisoniy-nutqiy xususiyati" nomli nomzodlik dissertatsiyasi bu borada qilinayotgan ishlarni yanada kengaytirdi. Ilmiy ishda son-miqdor ma'nosini ifodalovchi birliklar yaxlit bir tizim ekanligi hamda maydonda joylashuv o'rinlari, ularning o'ziga xos lisoniy-nutqiy xususiyatlari nazariy jihatdan asoslab berilgan. Keyingi yillarda ham tilshunosligimizda maydon nazariyasiga doir bo'lgan bir qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirib kelinayotganini ko'rishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. G.S.Shchurning ko'rsatishicha, tilshunoslikda "maydon" komponenti ishtirok etgan tushunchalar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: funksional-semantik maydon, morfem maydon, fonem maydon, so'z yasovchilar maydoni, leksik maydon, mazmuniy maydon, mikro va makro maydon, nisbiylik maydoni, vaqt maydoni, son maydoni, inkorlik maydoni, mavjudlik maydoni, mayl maydoni, shaxs maydoni, leksik-grammatik maydon, transformatsion maydon, mutloq (relyatsion) maydon, faoliyat maydoni, holat maydoni va boshqalar [2:39]. Bu maydonlar qatorini yana davom ettirishimiz mumkin: hurmat maydoni, anemonimlar maydoni, to'siqsizlik maydoni, qarindosh-urug'chilik maydoni singari qator maydonlar tadqiqiga bag'ishlangan bir qancha ilmiy ishlar ham bor. Bu borada qilingan va qilinayotgan ishlarning aniq bir sonini keltirish qiyin. Lekin biz maydon turlarini aniq ajratib olishimiz kerak, chunki lingvistik maydonlar qaysidir bir turning xususiyatlaridan kelib chiqib tadqiq qilinadi. Aksariyat ishlarga qaraydigan bo'lsak, maydon turlarining aniq bir soni aytilmagan, negaki yondashuvlar turlicha. Quyidagilar maydon turlari sifatida baholangan:

1. Mazmuniy/leksik/leksik-semantik maydon – bir umumiy ma'no (mazmun, tushuncha) ga ega bo'lgan so'zlar majmuyi. Bu turdagi ishlar tilning leksik sathiga oid bo'lib, dastlabki ishlarda odatda giponimik munosabatda bo'lgan so'zlar nazarda tutilgan. Misol uchun, Y.Trir mazmuniy maydonga giponimiya, sinonimiya hamda antonimiya munosabatlaridagi so'zlar o'rtasida paradigmatic munosabatni ko'rib chiqish asosida yondashadi. Shuningdek, turli so'z turkumlariga kiruvchi bir-biri bilan mazmuniy munosabatda bo'luvchi so'zlar sinfi turkumlararo leksik maydonni tashkil etadi. Ularga transpozitiv turdagi uyalar mansub: yurmoq – oyoq; ko'rmoq – ko'z; yo'lbars – yirtqich kabi. Shuningdek, tilshunos A.R.Luriya mazmuniy maydonlarning baholanishida eng ko'p tarqalgan usullardan biri assotsiatsiyalar usuli ekanligini ta'kidlaydi [2:32]. Bundan bilib olishimiz mumkinki, "assotsiativ maydon" ham mazmuniy maydonning ma'lum bir ko'rinishda namoyon bo'lishidir.

2. Funksional-semantik maydon (FSM) – bir umumiy ma'noviy vazifa ifodalaydigan birliklar majmuyi. Bunday birliklar tilning turli sathlari doirasida bo'ladi. Bu maydon turi grammatika uchun xos bo'lgan masalalarni yoritishda muhim hisoblanadi. Umuman olganda, FSM morfologiya doirasidagi grammatik kategoriyalarni ularga funksional-semantik jihatdan yaqin bo'lgan tilning boshqa sathlaridagi vositalar bilan aloqasini tadqiq etishda qo'llaniladi. Shuningdek, T.Mirzaqulov morfem paradigmatica ham funksional-semantik maydon tushunchasi bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydi [8:42]. A.V.Bondarko barcha FSMlarning asosi obyektiv borliqda u yoki bu munosabatlarning kishi ongida

ma'lum mazmuniy kategoriyalar ko'rinishida aks etishi ekanligini ta'kidlaydi hamda FSMlarning ushbu to'rt guruhini ajratadi:

1) predikativ yadroli FSM (aspektuallik, modallik, maishiylik, nisbiylik maydonlari kompleksi);

2) predmetlik (subyekt-obyekt) yadroli FSM (subyektivlik – obyektivlik, aniqlik – noaniqlik maydonlari);

3) miqdor-sifat yadroli FSM (miqdor, sifat, qiyosiylik, tegishlilik maydonlari);

4) holat yadroli (bog'liqlik va lokativ maydonlar) [2:44].

3. Sintaktik maydon – ifodalanish jihatidan har xil bo'lgan, ammo mazmuniy jihatidan qisman yoki to'la mos keluvchi, umumiy invariant mazmuniy xususiyatlari mavjud bo'lgan sintaktik modellar yig'indisi. Umuman aytganda, grammatikada sintaktik maydon tushunchasining qo'llanishi sun'iy ravishda (nazariy jihatdan) tildan foydalanuvchilar ongida real mavjud bo'lgan sintaktik strukturalar o'rtasidagi aloqalarni modellashtirishga harakat qilish bilan bog'lanadi [2:42].

Ushbu maydon turlarini asosiy turlar sifatida baholab, ular asosida shakllanadigan maydonlarni ularning kichik turlari (janrlari) sifatida qarashimiz mumkin.

Maydon qismlarini aniqlash, ya'ni maydon tashkil etuvchilarini joylashuv o'rinlarini belgilash bu boradagi ishlarning pirovard maqsadlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Lingvistik maydon uzvlarini belgilashda ikki xil yondashuv mavjud:

a) markaz hamda chekka (periferiya) sohalarga ajratish;

b) yadro, markaz va chekka (periferiya) sohalarga ajratish.

Bu bo'linishlar hamda tushunchalarning qo'llanishi to'g'risida tilshunoslar quyidagi fikrlarni bildirishadi:

Hozirgi kunda tilni kognitiv tadqiq qilishda keng qo'llaniladigan “markaz” va “chekka” atamalarini oldingi

lingvistik nazariyalardan ko'rishimiz mumkin. Ulardan biri urushlararo davrda nemis tilshunoslari tomonidan ilgari surilgan maydon nazariyasidir. Ularning ishlarida markaz va periferiya tushunchalari boshqa fazoviy tasvirlar massivi bilan birga leksik maydonlarning tuzilishini tasavvur qilish uchun xizmat qilgan. Atamalarini qo'llashdagi yana bir an'ana Praga lingvistlari asarlariga borib taqaladi. Chex olimlarining ta'kidlashicha, til birliklari tizimga integratsiyalashuv darajasida farqlanadi. Yaxshi integratsiyalashgan obyektlar markaz tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, integratsiyaga ega bo'lmaganlar esa periferiya sifatida tavsiflanadi. Maydon tuzilishiga nisbatan turli nuqtayi nazarlar mavjud bo'lsa-da, barcha tadqiqotchilar uning tarkibiy qismlarining ierarxiyasini, shuningdek, yadro va periferiya mavjudligini ta'kidlaydilar. Tilshunos L.A.Novikov esa semantik maydon tuzilishini quyidagicha belgilaydi. Uning fikricha, maydon yadrodan (maydon nomi, umumiy ma'nosi), markazdan (murakkab ma'noga ega bo'lgan ixtisoslashgan sinflar) va periferiyadan (ikkinchi darajali nomlar) iborat bo'ladi [9:3-7]. O'zbek tilshunosligida ham maydon nazariyasiga doir amalga oshirilgan tadqiqotlarga nazar soladigan bo'lsak, lingvistik maydonlarni yuqoridagi kabi tarkibiy qismlarga ajratilganligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, tilshunoslikka maydon tushunchasi dastlab “mazmuniy maydon” sifatida kirib kelgan bo'lsa, keyinchalik bu atamaga tilshunoslarning turlicha yondashuvlari natijasida lingvistik maydonning bir qancha turlari hamda maydon tarkibini qismlarga ajratishda ikki xil qarash: 1) markaz va chekka (periferiya); 2) yadro, markaz, periferiya sohalarga ajratish vujudga keldi. Shuningdek, dastlabki maydonlarda leksik qatlamlarga oid birliklar qamrab olingan bo'lsa, keyingi ishlarda bir umumiy ma'no atrofida birlashuvchi tilning turli sathiga doir, ya'ni fonetik, leksik, morfologik, leksik-grammatik hamda sintaktik birliklar bir mazmuniy maydon atrofida birlashtirildi.

ADABIYOTLAR

1. Расулов Р., Умумий тилшунослик (Ўқув қўлланма). – Тошкент: Фан ва технология, 2007. – 256 б.
2. Искандарова Ш., Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш муаммолари (рисола). Тошкент: Фан, 1998. - 52 б.
3. Grzegorz A. Kleparski, Angelina Rusinek. The tradition of field theory and the study of lexical semantic change. *Studia anglica resoviensia* 4. ZESZYT 47/2007, pp. 189-190.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ. 2006. – 672 б.
5. Ваққосова Д. Ўзбек тилида анемонимларнинг семантик таҳлили: Филол.фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Фарғона, 2005. – 46 б.
6. Караулов Ю.Н. Общая русская идеография. – М: Наука, 1976. – 360 с.
7. Нурмонов А., Ўзбек тилшунослиги тарихи – Тошкент: Ўзбекистон – 2002. – 189 б.
8. Мирзакулов Т. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари. Филол. фан. дисс... автореферати. – Тошкент, 1994. – 42 б.
9. Новиков Л.А. Семантическое поле как лексическая категория // Теория поля в современном языкознании. Уфа, 1991. Ч. I. – С.3-7.

Dilfuzaxon SAIDQODIROVA,
O'zbekiston davlat jaxon tillari universiteti dotsenti, PhD

Filologiya fanlari doktori J.Sh.Djumabayeva taqrizi asosida

TERMINOLOGIK TIZIMDA KOMPYUTER VA INTERNET TERMINLARI: TAHLIL VA MUNOSABAT

Аннотация

Hozirgi kunda til tizimida tez o'zgaruvchan hamda faol qatlamini kompyuter va internet terminologiyasi sohasiga doir leksik birliklar tashkil etadi. Shu bois, ushbu soha terminologiyasining lingvistik xususiyatlari muammolarini ilmiy jihatdan o'rganish tilshunoslarimiz oldiga bir qator muhim vazifalarni qo'yimoqda. Jumladan, kompyuter va internet terminologiyasini tillarda ifodaviy imkoniyatlarni o'rganish va ularni meyorga solish masalalarini tadqiq etish ham ana shunday dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Darhaqiqat, axborot texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi texnika sohasi terminlarining keng tarqalishiga va tarjima qilinishiga sabab bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Kompyuter va internet, informatsion funksiya, kommunikatsion funksiya, adabiyotlar almashinuvi, texnika, terminologiya

COMPUTER AND INTERNET TERMS IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM: ANALYSIS AND RELATIONSHIP

Annotation

Currently, the rapidly changing and active layer of the language system consists of lexical units related to the field of computer and Internet terminology. Therefore, the scientific study of the problems of the linguistic characteristics of the terminology of this field presents a number of important tasks to our linguists. In particular, researching the expressive possibilities of computer and Internet terminology in languages and their standardization is one of such urgent tasks. In fact, the rapid development of information technologies is causing a wide spread and translation of technical terms.

Key words: Computer and Internet, information function, communication function, exchange of literature, technique, terminology.

КОМПЬЮТЕРНЫЕ И ИНТЕРНЕТ-ТЕРМИНЫ В ТЕРМИНОСИСТЕМЕ: АНАЛИЗ И ВЗАИМОСВЯЗЬ

Аннотация

В настоящее время быстро меняющийся и активный слой языковой системы составляют лексические единицы, относящиеся к области компьютерной и интернет-терминологии. Поэтому научное изучение проблем языковой характеристики терминологии этой области ставит перед нашими лингвистами ряд важных задач. В частности, к таким актуальным задачам относится исследование выразительных возможностей компьютерной и интернет-терминологии в языках и их стандартизация. На самом деле бурное развитие информационных технологий вызывает широкое распространение и перевод технических терминов.

Ключевые слова: Компьютер и Интернет, информационная функция, коммуникативная функция, обмен литературой, методика, терминология.

Kirish. Xorijiy mamlakatlar bilan ilmiy-texnika sohasi ham aloqalarning kengayishi, ushbu sohada erishilgan yutuqlarning hayotga tadbqiq etilishi, ilmiy-texnikaviy adabiyotlar almashinuvi – bularning barchasi yangi terminlar va ularning tarjimasini umumiy miqdorda to'xtovsiz ko'payib borishiga qulay shart-sharoit yaratmoqda.

Darhaqiqat, kompyuter va internet sohasiga tegishli bo'lgan terminlar lingvistik nuqtai nazardan olib qaralsa, har bir tilning texnika sohasidagi mavjud terminlari ushbu tilning terminologik tizimlaridan birini tashkil etadi. Jumladan, kompyuter va internet terminlari ham har bir tildagi ilmiy-texnikaviy terminologik tizimi tarkibiga kiradi va eng yangi rivojlanib kelayotgan soha terminlari sifatida ko'riladi. Zero, texnika sohasining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi va uni inson faoliyatiga har tomonlama chuqur kirib borishi tilda ham katta o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Natijada, bugungi kunda kompyuter va internet sohasi terminologik tizimi ilmiy-texnikaviy terminologiyaning yangi sohasi sifatida kompyuter va internet lingvistikasi yo'nalishini vujudga keltirdi.

Demak, ushbu tushunchalarning barcha jabhalarga kirib kelishi va terminologiya oldiga aholining turli qatlamlari ehtiyojlariga mos keladigan izohli va tarjima lug'atlarini

yaratish vazifasini qo'ydi. Bunday lug'atlarda tarjima orqali so'z yasalishi nazarda tutiladi ayni paytda kompyuter va internet sohasi terminologik birliklarining milliy til tizimidagi o'ziga xos lingvistik xususiyatlari aks ettiriladi. Zero, kompyuter va internet – ilmiy bilimlarning eng jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lib, uning terminologiyasi doimiy rivojlanishda bo'lib turibdi va ulkan tezlikda yangi terminlar bilan boyitilmoqda.

Internet terminologiyasi tizimi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Terminologiyani o'rganish, terminlarni obrazlilikka asoslanish hodisasi qonuniy ekanligi haqidagi fikrga olib keladi. Internet terminologiyasi xususiyatlariga:

- 1) internet tushunchalarining ochiqqligi;
 - 2) tur va xilga oid munosabatlarning mavjud emasligi yoki noaniqligi;
 - 3) emotiv komponentlar bilan murakkablashtirilganligi;
 - 4) umumiste'mol leksikasi bilan genetik bog'liqligi va faol ta'sirlashuvi;
 - 5) o'zlashmalar qabul qilish;
 - 6) tezkorlik bilan lug'at zaxirasini boyib borishi
- kabilarni kiritish mumkin[Saidqodirova D.S. Ingliz va

o'zbek tillarida internet terminlarining lingvistik tadqiqi. fal.fanlari nomzodi...dis.. –Toshkent. 2017. – S. 13.].

Internet bir-biri bilan bog'langan kompyuterlarning yagona butunjahon tarmog'i hisoblanadi. Internetning ikkita asosiy funksiyasi mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- 1) informatsion funksiya;
- 2) kommunikatsion funksiya.

Barcha sohalaridagidek, kompyuter va internet sohasida ham terminlarni nazariy va amaliy jihatdan o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad kompyuter va internet terminlariga bo'lgan talab-ehtiyoj bilan uning hozirgi holati orasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etishdir. Chunki, hozirgi kunda jamiyat hayotida kompyuter va internet qanchalik muhim ahamiyatga ega bo'lsa, uni egallash, boshqarish, rivojlantirish va undan unumli foydalanish uchun mazkur soha terminlari ham shunchalik muhim ahamiyatga ega. Demak, kompyuter va internet sohasi terminlarini meyorlashtirish va tartibga solish ilmiy va ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molikdir. Biroq, tilimiz so'z boyligining salmoqdor qismini tashkil etgan va rivojlanib borayotgan kompyuter va internet sohasi terminlarini har tomonlama o'rganish – ya'ni lingvistik xususiyatlarini ochib berish, ma'no va shaklini, o'zlashishi hamda yasallishini tartibga keltirish tadqiqotimizning mazmunini belgilaydi.

Terminologik meyor umum lisoniy meyorga asoslanadi, biroq unga mos kelmasligi ham mumkin. Bular

- 1.1. – jadval.

Kompyuter va internet sohasi terminlariga qo'yiladigan talablar:

1.	Inventarizatsiya:	- terminlarni yig'ish; - tasniflash; - ta'riflash.
2.	Terminlarni tartibga solish:	tushunchalarni tizimga solish; terminologiya tahlili: semantik tahlil; tarkibiy va etimologik tahlil; funksional tahlil; diaxronik tahlil; terminologiyani meyorlashtirish (meyoriy terminlarni tanlash va tasdiqlash); termin tizimini kodifikatsiyalash (lug'at ko'rinishida shakllantirish).
3.	Terminlarni muvofiqlashtirish va standartlashtirish:	unifikatsiya (terminlar mazmunini tartibga solish); maqbullashtirish (terminlar shaklini tartibga solish); termin tizimlarini konstruksiyalash hamda loyihalashtirish. - tarjima modelini ishlab chiqish.

Bundan kelib chiqib o'z mavzu doiramizda tahmin qilishimiz mumkin, terminlarni meyorga solish tartibga solingan terminologiya – termin tizimi mos kelishi lozim bo'lgan talablar asosida o'tkaziladi.

Kuzatishlarimiz stol kompyuteri tizimi, taqsimlangan dasturiy vositalar, axborot, tarmoq ma'muri, axborotlashtirish, axborot vositalari, xatolarni aniqlovchi dasturiy vositalar, axborot egasi, axborot tizimlari mulkdori kabi kompyuter va internet terminlari bir-birini taqozo etuvchi uzviy bog'lanishdagi jarayonlarni anglatuvchi tushunchalar sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Axborot texnologiyalarining takomillashib borishi hamda tarmoqlari sonining ortib borishi milliy adabiy tilda yangidan-yangi sohaviy nomlarining paydo bo'lishi mazkur tilda terminlarning ko'payishiga olib kelmoqda. Bu o'z o'rnida o'zbek milliy til tizimini sohaviy terminlar orqali boyishiga ijobiy ta'sir o'tkazmoqda. Lekin masalaning ikkinchi tomoni bor. Har doim ham ushbu soha terminlarining o'zbekcha yasamalarni sifat jihatdan muvofaqiyatli yaratilgan deb bo'lmaydi. Masalan, D. Kadirbekova axborot texnologiya sohasidagi terminlarining o'zbekcha yasamalarni sifat jihatdan muvofaqiyatli yaratilgan deb bo'lmaydi deb hisoblaydi[1].

Kompyuter va internet terminlarida bu holat kuzatiladi: information service - axborot xizmati yoki axborot servis (gibrid shaklida), information war - axborot jangi, machine word - mashina-so'z (gibrid), computer aided translation - kompyuter-tarjima, mashina-tarjima (gibrid), protection management - muhofaza boshqaruvi, hang - uzilishli uzatish, developer - yaratuvchi, Lampel-Ziv coding - Lempl-

qatoriga sohaviy jargonlarni kiritish mumkin. Jumladan, bir qator terminologiyalarda mutaxassislar tomonidan qabul qilingan urg'u o'zgarishlari, so'z yasash qoidalar va h.k.

Internet xizmati turlariga elektron sahifa, elektron pochta, telekonferensiya, fayllarni uzatish, domen nomlari, Telnet IRC yoki Chat konferensiya, ma'lumotlar izlash xizmati kabilar kiradi.

Kompyuter va internet termin tizimi ochiq va samarali tizim hisoblangani uni tadqiq etishning ko'lamini kengayishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, har qanday terminologik tizim doimiy ravishda yangi terminlar bilan to'ldirilib boriladi, mavjud terminlar esa semantik, grafik va grammatik o'zgarishlarga uchrayveradi. Kompyuter va internet terminlari bundan holi emas.

Internet bir-biri bilan bog'langan kompyuterlarning yagona butunjahon tarmog'i hisoblanadi. Internetning ikkita asosiy funksiyasi mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- 1) informatsion funksiya;
- 2) kommunikatsion funksiya.

Biz kompyuter va internet terminlarini biz umumsohaviy ya'ni, umumadabiy bo'lgan terminlar qatoriga kiritish tarafdorimiz.

Terminga qo'yiladigan talablarni terminning shakliga qo'yiladigan talablar guruhi, uning mazmuniga qo'yiladigan talablar va terminlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari bilan asoslangan spetsifik talablarga bo'lish mumkin: Ushbu talablarni quyidagi jadvalga ko'rishimiz mumkin:

Ziv kodi deb berilishini tavsiya etish mumkin. Ushbu variantlarda ixchamlik (qisqalik), aniqlik va bir ma'nolilik kabi xususiyatlar mavjud bo'lib, ular terminlarga qo'yiladigan talablar to'la mos keladi.

Kompyuter va internet terminlarining o'zbekcha yasamalari lingvistik nuqtai nazardan o'rganilmaganligi sababli, albatta ayrim xato va kamchiliklardan xoli, deb bo'lmaydi. Shundan kelib chiqqan holda, kompyuter va internet terminlarini o'rganish borasida ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish, mazkur soha bo'yicha terminologik lug'atlar va ilmiy adabiyotlar yaratish dolzarbligicha qolmoqda.

Zamonaviy kompyuter va internet terminologiyasining shakllanishidagi ekstralingvistik omillardan biri – fan-texnika sohasida ixtiro qilingan yangi kashfiyotlar asosan XX asr boshlarida radioelektronika sohasida yuzaga kelgan bo'lib, aloqa tizimiga bevosita bog'liq bo'lgan radioelektronika sohasida mikroelektornikaning rivojlanishi mikroelektronika industriyani vujudga kelishini ta'minladi. Bu jarayon milliy til tizimiga yangidan yangi tushunchalarni kirib kelishiga sabab bo'ldi.

Xulosa. Hozirgi paytda kompyuter va internet sohasidagi terminlarning dastlab ingliz tilida nomlanishi, keyinroq boshqa tillarda ham milliy shakllarda ifodalanishi kuzatilmog'da. Shu bois umumiste'mol so'zlaridan ikkinchi nominatsiya ko'rinishida o'zbek tili kompyuter va internet terminologiyasida yuzaga kelgan terminlarning aksariyat qismi ingliz va rus tillarida leksik-semantik usul bilan yasalgan terminlarni o'zlashmalar orqali kalkalash asosida vujudga kelgan va bu an'ana davom etmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Кадирбекова Д. Инглизча-ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари. фал.фан.ном...диссер.–Тошкент. 2017.– С. 48.
2. Исмаилов Ф.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши. Филол.ф.ном. дис. –Тошкент, 2011. 164 б. –Б.12.
3. Золян Л. К вопросу о терминологической номинации. <https://artsakhlib.am/wp-content/uploads/2018.pdf>
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.-Т: 2004.-№8.-Б.88. 718 б.
5. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды// Языковая номинация (Виды наименований). - М. : Наука, 1977. - С. 129-221.
6. Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол.ф.д. ...диссер. –Тошкент, 2016. –Б.17.
7. Катермина В.В. Представление национально-культурной специфики образа человека в системе номинаций XIX века : На материале русского и английского языков : автореф. дис. ... д-ра филологических наук : 10.02.19 / Вероника Викторовна Катермина ; Рост.гос. пед. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2004. – 42 с.
8. Виноградов В.В. Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 12 - 13.
9. Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол.ф.д. ...диссер. –Тошкент, 2016. –Б. 162.
10. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа, 1998. – 768 с. -С.234.
11. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 5-31.; Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Яз. славянской культ. - 2004. – 560 с.; Лаенко Л.В. Перцептивный признак как объект номинации. – Воронеж: ВГУ, 2005. – 303 с.
12. Арутюнян В.Н. Имя прилагательное в системе номинации (на материале русского языка), - Ереван, Изд- во ЕГУ, 2006. - с. 18.
13. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 5-31
14. Гак В.Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Школа, 1998. – 768 с.
15. Кургалина М.В. Вторичные атрибутивные средства номинации признака «интенсивность звука» в английском языке. Дисс... канд.филол.наук. -Воронеж, 2015. 18.
16. Телия В.Н. Номинация // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1998. – С. 336.
17. Хайдарова С. А. Сопоставительный анализ формальных моделей терминологических словосочетаний в английском и таджикском языках. Автореф. дисс... канд. филол.наук. Душанбе, 2016. -
18. Глушко, М.М. и др. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования / М.М.Глушко и др. – М., 1974. – 33 с Языковая номинация 1977 : 325
19. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология?//Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. Ин-т языкознания. – М.: 1961. -С. 49. -52 с.
20. Ҳасанова Д.О. Арабча луғавий ўзлашмаларнинг ўзбек тили номинатив ва дериватив тизимидаги ўрни.Филол. фан. номзоди ... дис.автор. –Тошкент, 2011. –Б.11.
21. Языковая номинация (общие вопросы). – М.: Наука, 1977. -С. 221.
22. Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол.ф.д. ...диссер. –Тошкент, 2016. –Б.164.
23. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – С.15.
24. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – С. 75.
25. Моисеев А.И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 136.
26. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – С. 75.
27. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. - С.14.
28. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 78.

UDK: 81-132

Barno SAYDIVALIYEVA,
Toshkent Davlat Transport Universiteti assistenti
E-mail: <https://orcid.org/0000-0001-5589-5938>

TDU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

OG'ZAKI NUTQDA TUSHUNCHALARNING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada shaxsning og'zaki iboralari va tushunchalari toifalarga ajratishda qanday qo'llanilishi va ular madaniy ta'sir ko'rsatgan tajribalarini qanday aks ettirishi muhokama qilinadi. Shaxslar o'rtasida fikr va hissiyotlar almashinuvi og'zaki ravishda yetkaziladi. Nutq tushunchasi tasodifiy munozaralardan tortib professional muhitgacha bo'lgan ko'plab vaziyatlarda uchraydi. Ularning tipologik xususiyatlari alohida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Tipologik, ibora, akademik, tushuncha, mantiq, fikr, sub'ektivlik, ma'no, g'oya, lingvistik.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТОВ В УСТНОЙ РЕЧИ

Аннотация

В статье обсуждается, как словесные выражения и концепции человека используются при категоризации и как они отражают опыт, на который они оказали культурное влияние. Обмен мыслями и чувствами между людьми осуществляется устно. Понятие речи встречается во многих ситуациях, от случайных дискуссий до профессиональной среды. Их типологические особенности изучаются отдельно.

Ключевые слова: Типологический, фразовый, академический, концептуальный, логический, мысль, субъективность, смысл, идея, лингвистический.

TYPOLOGICAL FEATURES OF CONCEPTS IN ORAL SPEECH

Abstract

The article discusses how verbal expressions and concepts of a person are used in categorization and how they reflect the experience on which they have had a cultural impact. The exchange of thoughts and feelings between people is carried out orally. The concept of speech occurs in many situations, from casual discussions to the professional environment. Their typological features are studied separately.

Key words: Typological, phrasal, academic, conceptual, logical, thought, subjectivity, meaning, idea, linguistic.

Kirish. Og'zaki g'oyalarni tushunish va ifodalash shaxslararo o'zaro ta'sirda muhim ahamiyatga ega. Ular turli odamlar o'rtasida tushunchalar, fikrlar va his-tuyg'ularni uzatish vositasi sifatida ishlaydi. Oddiy dialog oynalaridan tortib akademik munozaralar va adabiy kompozitsiyalar kabi rasmiy muhitgacha bo'lgan turli xil sharoitlarda turli xil og'zaki g'oyalarni kuzatish mumkin. O'xshashliklarga qaramay, ushbu aloqa shakllari ularni boshqalardan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarni namoyish etadi. Yozma ravishda hujjatlashtirilgan g'oyalardan farqli o'laroq, og'zaki g'oyalar o'zgaruvchan va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin. Bu esa norasmiy til uchun qo'llaniladi. Og'zaki iboralarda «um» yoki «like» kabi muhim bo'lmagan so'zlar yoki iboralar bo'lishi mumkin, ular suhbatdagi bo'shliqlarni bartaraf etish uchun ma'lumot va funktsiyalarni yetkazishda hech qanday ahamiyatga ega emas. Ushbu ortiqcha so'zlar mintaqaga, madaniy kelib chiqishga va yoshga qarab farq qilishi mumkin.

Kategoriya millati falsafa, mantiq, psixologiya, tilshunoslik va madaniyatshunoslikdan kelib chiqadigan turli sohalaridagi akademik tadqiqotlarda keng tarqalgan mavzudur. Shu bilan birga, u turli xil talqinlarni qaytaradi, bu uning ushbu sohalarida keng tarqalganligidan dalolat beradi. Ushbu tushuncha fanlarning keng doirasini qamrab oladi va nafaqat uning asosiy tamoyillaridan, balki insonning sub'ektiv javoblari, hissiyotlari, madaniy kelib chiqishi va ijtimoiy omillaridan iborat bo'lgan ko'p qirrali va murakkab tarkibga ega. G'oya murakkab uning tabiati va tarkibini tushunish uchun uni turli nuqtai nazardan tahlil qilish mumkin. Kognitiv

fanda tushunchalarni o'rganish uchun ishlatiladigan turli xil usullar fundamental tushunchalarni yanada kengroq tushunishga olib keladi. Bu, o'z navbatida, yangi nazariyalarning rivojlanishini rag'batlantiradi. Ushbu yondashuvlar til, ong va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ichki bog'liqlikka ishonishi keng e'tirof etilgan. Ushbu tushunchaning ta'rifi va mohiyatiga insonning bilim qobiliyatlari ta'sir qiladi va madaniy tarbiya, yashash sharoitlari va shaxsiy tajribalar kabi holatlar katta ta'sir ko'rsatadi. Jamiyat ichidagi shaxslar o'rtasida taqsimlangan tushunchalar doirasidagi sub'ektivlik darajasi haddan tashqari bo'lmashligi kerak, chunki bu o'zaro tushunishning yetishmasligi orqali samarali muloqotga to'sqinlik qilishi mumkin. G'oya ma'lum bir vaqt ichida shaxsning shaxsiy nuqtai nazari bilan shakllanganligi sababli, uning ma'nosini kontseptsiyaning o'zi elementi sifatida tasvirlash mumkin. Demak, ma'no va g'oyaning aloqasini to'liq tarkibiy qism sifatida ushlab turadi. Matnning ahamiyati butunlay sub'ektiv va kontekstualdir; u shaxsning kelib chiqishi va idroklari bilan shakllanadi. Natijada, berilgan matnning talqini turli shaxslar orasida farq qiladi. Kontseptsiya atamasi asl mohiyati uning asosiy ma'nosi orqali ochiladi.[1]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'no o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega bo'lsada, kontseptsiyadan farqli o'laroq, u cheklangan. Aksincha, tushuncha mantiqiy tushuncha va lingvistik ma'noga qaraganda kengroq. Kontseptsiya, g'oya va ma'noning o'zaro bog'liqligi nuqtai nazari dastlab S.A.Askold tomonidan taklif qilingan. D.S.Lixachev lingvistik-madaniy g'oya so'zining ma'lum

leksik-semantik shakli bilan bog'liqligini taxmin qiladi. V.P.Mosquinning so'zlariga ko'ra, sinonimlar guruhiga mansub bo'lish, o'ziga xos tuzilishga ega bo'lish va idiomatik bo'lish kabi turli xil lingvistik xususiyatlar bu nuqtai nazarga rozi ekanligini ko'rsatadi. So'z mazmuni rejasini shakllantirish ramziy vakillik orqali tushuniladigan kontseptsiyaga asoslanadi. Tilshunoslik sohasida yanada ekstremal nuqtai nazar ma'no tildan tashqariga chiqib, lingvistik bo'lmagan sohaga tegishli ekanligini ko'rsatadi. Ushbu talqin shuni ko'rsatadiki, ma'no fikrlash bilan uzviy bog'liq bo'lib, turli funktsiyalarga ega mantiqiy hodisa sifatida ishlaydi. Zamonaviy davrda til va fikrni o'rganishning asosiy tashvishi mantiqiy g'oya, madaniy lingvistik tushuncha va til orqali yetkazilgan ma'no o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdir. S.A.Askold va V.I.Karasik, kabi bir nechta tilshunoslarning fikriga ko'ra kontseptsiya faqat bitta so'zning ta'rifiga qaraganda ancha kengroq ma'no doirasini qamrab oladi. Ba'zi olimlar, shu jumladan A.N.Mixalev va V.P.Moskvin, dunyo mazmuni uning ta'riflaridan faqat bittasi bilan mos keladi. Aniq semantik shakllanishlar lingvistik madaniy tushunchada, mantiqiy tushunchada va leksik ma'noda mujassamlangan.

Nutq orqali muloqotda tushuncha lingvistik birlik orqali ifodalanadi. To'liq keng qamrovli bo'lmada, matnning semantikasi kontseptsianing ma'ruzachining xabariga tegishli bo'lgan bir nechta muhim jihatlari yetkazadi. Boshqacha qilib aytganda, kontseptsianing ma'ruzachining maqsadi uchun zarur bo'lgan tarkibiy qismlari matn semantikasi orqali tarjima qilinadi. Keng qamrovli millat, uning turli tarkibiy qismlari bilan, faqat ko'plab lingvistik usullar orqali etkazilishi mumkin, har bir usul ma'noning ozgina qismini egallaydi. Qabul qiluvchiga ma'lum bir g'oyani anglatadigan va xabarning ma'nosini ochishga yordam beradigan kodning alohida qismi nutqni bilish sohasidagi noyob leksik birlik sifatida tanilgan. Lingvistik belgi qabul qiluvchining ongida tushunchani qo'zg'atadi, uni hayotga olib keladi va ularni idrokiga kiritadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Og'zaki tushunchalarning o'ziga xos jihati ularning hozirgi vaziyatga moslashish qobiliyatidir. Fikrlarni ma'lum bir sharoitda samarali yetkazish uchun og'zaki tushunchalardan foydalaniladi, yoki umumiy bilimlarga asoslanadi yoki munozaraga innovatsion tushunchalarni kiritadi. Bundan tashqari, g'oyalarni og'zaki ravishda taqdim etishda ular tinglovchilarning talablarini qondirish uchun moslashtirilishi mumkin, masalan, murakkab g'oyalarni yosh auditoriya uchun murakkab bo'lmagan tarzda tushuntirish kabi. [2]

Og'zaki tushunchalar tipologik xususiyatga ega bo'lib, ularga ma'ruzachining madaniy va lingvistik kelib chiqishi katta ta'sir ko'rsatadi. Ma'ruzachining madaniy va lingvistik kelib chiqishi, geografiya, etnik kelib chiqishi va ijtimoiy-iqtisodiy holati kabi omillar ta'sirida ularning so'z boyligi, grammatikasi, talaffuzi va intonatsiyasini tanlash orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Fikrlarni o'rganayotganda, til kontseptsianing mazmuni to'g'risida bilim olishning asosiy vositasi ekanligini tan olish muhimdir. Tushuncha va ahamiyat o'rtasidagi o'xshashlik tushunchaning koinot va uning mavjudotlariga tegishli ekanligidadir. Oddiy so'z bilan aytganda, matn tushunchani ifodalash uchun belgi yoki so'zdan foydalanishni anglatadi. Bu tarkibni umumiy tushunishga yordam beradi va ushbu kontseptsiya bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlar yoki chegaralarni ta'kidlaydi. Belgining ma'nosi uning kontseptsiyasida yotadi, bu yerda kontseptsiya belgining muhim tomonini ifodalaydi. Til nafaqat yetkazilgan ma'lumotni tashkil qilishni osonlashtiradi, balki g'oyalarni shakllantirishga ham hissa qo'shadi. Buni amalga oshirish uchun g'oyalarni til orqali yetkazish kerak. Bitta kontseptsiya uchun turli xil sinonimlar, ta'riflar va matnli tavsiflarning mavjudligi lingvistik vositalar orqali yetkazilgan ma'nolar umumiy g'oyaning faqat bir qismi ekanligini

tasdiqlaydi. Til va tushunchalarning tabiati farq qiladi; til belgilari ikkilamchi vakillik tizimini tashkil qilsa, birlamchi vakillik tizimi hissiy darajadagi atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir qilish orqali tushunchalarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Hozirgi vaqtda g'oyalar manbai haqida turli xil farazlar mavjud. [3] Kontseptual tizimlarga oid ikkita asosiy nazariya mavjud: biri tug'ma bilimlarni keltirib chiqaradi, ikkinchisi esa bosqichma-bosqich o'rganish jarayonini taklif qiladi. Organizmning atrof-muhit tarkibiy qismlari bilan o'zaro ta'sirida hissiy analizatorlarning ishtiroki qanchalik katta bo'lsa, natijada paydo bo'lgan tushuncha murakkab bo'ladi. So'zning hissiy va assotsiativ qatorining madaniy ahamiyati ilgari aytib o'tilgan ma'nolardan juda farq qiladi. O'zgaruvchanlikni haqiqatda kuzatish mumkinki, oqibatlar til ma'nosi sohasining bir qismi bo'lib, ularni lug'atlar orqali o'rnatishga imkon beradi. So'zning ongda uyg'otadigan hissiyotlar va aloqalarning murakkab aralashmasi hissiy-assotsiativ aura deb nomlanadi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu aura so'zning so'zma-so'z ta'rif bilan emas, balki so'z orqali etkazilgan g'oya yoki tushuncha bilan bog'liq. Shuning uchun so'zning bu jihati standart lug'at ta'riflari yoki belgilarida hisobga olinmaydi.

Tahlil va natijalar. Ushbu g'oya tegishli terminologiyaga muvofiq yadro, tayanch deb nomlanuvchi turli xil kontseptual darajalarni tashkil etuvchi elementlardan (kontseptual xususiyatlar deb ataladi) tashkil topgan moslashuvchan tushunchaga ega deb o'ylashadi [4]. Kompozitsiyaning markazida yuqori darajadagi hissiy va vizual konkretlik bilan ajralib turadigan izchil darajalar mavjud. Mantiqiy tushuncha va kontseptsiya alohida sohalar bo'yicha tasniflanadi, birinchisi falsafa va rasmiy mantiqqa, ikkinchisi matematik mantiq, Madaniyatshunoslik, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikka tegishli. O'xshash ichki tuzilmalariga qaramay, ularning fanlari ajralib turadi. Fikr va ahamiyat faqat to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiyaga tayanmaydi. Millat haqiqatning vaqt o'tishi bilan doimiy bo'lib qoladigan qismini izchil tushunishni anglatadi. G'oya lingvistik elementning ahamiyatidan ko'ra tashqi muhit bilan chambarchas bog'liq. Bu atamaga kelsak, uning ma'nosi ko'pincha g'oyaning faqat bir qismini tasvirlaydi. Kontseptsianing mohiyatini kashf etish va uning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini faqat til orqali ifodalash uslubini, shu jumladan nomlash konventsiyalarini, jumla kompozitsiyalarini va umumiy nutqni tanlashni tahlil qilish orqali aniqlash mumkin.

Qiyosiy tipologiya birinchi navbatda tillarni umumiy xususiyatlariga qarab turkumlash bilan bog'liq va ushbu tasniflash jarayonida til turi tushunchasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tur atamasi bir nechta ta'lim sohalarida keng qo'llaniladigan tasniflash vositasidir. Bu keng tushuncha yoki bir qator sub'ektlar yoki hodisalarni anglatadi. Tur g'oyasi barcha turli xil jarayonlarni yoki hodisalarni alohida toifalarga yoki sinflarga guruhlash, tashkil etish, saralash va kapsulalash harakatlariga tegishli. Tasniflash va tasniflash inson ongining asosiy rollaridir, chunki biz ularni atrofimizdagi turli xil hodisalarni alohida toifalar va tasniflarga guruhlash uchun ishlatamiz. Bu bizga tashqi va ichki dunyoning turli elementlarini yaxshiroq tushunish va tartibga solishga yordam beradi.

Universallarni tasniflash uchun ko'plab standartlar mavjud. Qamrov darajasiga qarab, mutlaq va qisman universallarni farqlash mumkin. Hamma joyda mavjud bo'lgan ba'zi tushunchalar mutlaq universallar deb nomlanadi. Bularga unlilar va undoshlar, tegishli va umumiy ismlar, nutq qismlari, fe'l va ismlarni farqlash, polisemantik so'zlar, kesimlar, shaxsiy olmoshlar va raqamli ismlar toifalari kabi xususiyatlar kiradi. Universallarni yuqorida aytib o'tilgan ro'yxatda ko'rsatilganidek, til tizimining barcha darajalarida kuzatish mumkin. Dunyoning ko'plab tillarida mavjud bo'lgan

ba'zi xususiyatlar mavjud, masalan, nutqning asosiy qismlari, masalan, Yevropa tillaridagi otlar, fe'llar, sifatlar va qo'shimchalar, shuningdek, aksariyat tillarda vaqtni uzatishning turli usullari, ammo barchasi hammasi emas. Shuni ta'kidlash kerakki, Gumboldt tillardagi farqlar odamlarning turli guruhlari dunyoni qanday qabul qilishidagi farqlarni aks ettiradi va shuning uchun turli tillar dunyoqarashdagi farqlar tufayli fikrlarni o'ziga xos tarzda ifodalaydi, deb taklif qildi. Gumboldt tomonidan kiritilgan tushunchalar kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika va lingvokulturologiyada erishilgan yutuqlar tufayli yanada chuqurlashdi. Gumboldtning so'zlariga ko'ra, jumla shunchaki so'zlar to'plami emas, balki aslida fikrni ifoda etishning boshlang'ich nuqtasidir. Ma'ruzachi so'zlarni oddiy tanlash emas, balki g'oyani etkazish muhimligini ta'kidlaydi. Fikrni ifodalash usuli ma'ruzachi foydalanadigan til tizimiga bog'liq. Masalan, fleksion yoki aglutinativ tizimga ega bo'lgan tillarda ma'ruzachi fikrni alohida so'zlarga ajratadi va ularga tegishli grammatik shaklni beradi. Boshqa tomondan, izolyatsiya qiluvchi tillarda so'zlar fikrni etkazish uchun ma'lum pozitsiyalarda joylashtirilgan. Tillarni birlashtirganda, ma'ruzachi so'zlarni fikrning o'zini aniq aks ettiradigan yagona morfologik va sintaktik tuzilishga birlashtiradi.

Tillarning hozirgi turkumlanishi tarkibiy yondashuvga asoslanadi va tovush tuzilishi, grammatik ifoda usullari, jumla sintaksisining xususiyatlari va o'ziga xos til turlarini belgilaydigan dominant naqshlar kabi asosiy jihatlarni qamrab

oladi. Tadqiqotchilar tilning turli madaniyatlarning o'ziga xos dunyoqarashini qanday aks ettirishini o'rganishdan ko'ra, til turlarining ichki tuzilishini o'rganishga ustuvor ahamiyat berishdi. Tillarning tipologik xususiyatlarini o'rganayotganda, odamlarning dunyoni qanday qabul qilishi va o'ylashi haqidagi nozikliklarni o'rganmasdan iloji yo'q. Va nihoyat, og'zaki g'oyalar doimo o'zgarib turadigan va o'zaro bog'liq bo'lish tendentsiyasiga ega. Samarali muloqot bir tomonlama tarzda sodir bo'lmaydi, aksincha gapiradiganlar va tinglaydiganlar o'rtasida o'zaro fikr almashish bilan tavsiflanadi. Og'zaki g'oyalarning ahamiyati suhbat sharoitlari va tinglovchilarning nuqtai nazariga qarab o'zgarishi mumkin, natijada ma'no o'zgaradi. Masalan, iborani talqin qilish ishlatilgan ovoz ohangi yoki ma'ruzachining o'zaro ta'siri dinamikasi kabi omillarga qarab farq qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, og'zaki tushunchalarning xususiyatlari ularning doimiy ravishda rivojlanib borishi, hozirgi sharoitga moslashishi, madaniyat va tilga qarab o'zgarishi va bir-biriga munosabatini saqlab qolish qobiliyatini namoyish etadi. Og'zaki muloqotning atributlari uni tasodifiy yoki professional suhbatlar kabi kontekstdan qat'i nazar, inson muloqotining hal qiluvchi mexanizmi sifatida o'rnatadi. Har xil turdagi ushbu xususiyatlarni bilish va tushunish bizning muloqot qobiliyatimizni oshirishi va mavjud og'zaki tushunchalarning keng doirasini qadrlashimizga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Песина С.А.Юсупова Л.Г. Концепт и значение в биоконгнитивистике European Social Science Journal. 2014. №10-1 (50). – С.208-212.
2. Архипов И.К.Песина С.А.Новиков, Д.Н. Организация и метод построения словарной статьи на основе прототипической семантики Языки культур: Материалы V международного конгресса 2006. – С.67-73.
3. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж: ВГУ, 1979.
4. Novikov D. N., Pesina, S. A. Biosemiotics and Prototype Semantics in Understanding Lexical Polysemy: Implications for Applied Linguistics The magic of innovation. 2015. – p.275-294.

UDK: 82-83:81`322.2

Zarifa SULTANOVA,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti o'qituvchisi
E-mail: Zarifasultanova8@gmail.com

O'zDJTSU dotsenti I.T.Boltayeva taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDAGI NUTQIY ETIKETNING IJTIMOYIY XOSLANISHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada nutqiy etiketning ijtimoiy xoslanishlari asosan, milliylik, milliy urf odatlar, milliy an'analar, sharqona madaniyat orqali yoritib berilgan va tilning o'lmas boylik ekanligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: Ommaviy muloqot, etika, nutqiy etiket, adresat, kommunikant, muloqot uzvlari, tub yerli, turg'un birikma.

СОЦИАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье выделяются социальные особенности речевого этикета в основном через национальность, национальные обычаи, национальные традиции, восточную культуру и доказывается, что язык является бессмертным богатством.

Ключевые слова: Публичное общение, этика, речевой этикет, адресат, коммуникатор, участники общения, родной, устойчивые выражения.

SOCIAL CHARACTERISTICS OF SPEECH ETIQUETTE IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

In this article, the social features of speech etiquette are highlighted mainly through nationality, national customs, national traditions, and oriental culture, and it is proved that language is an immortal wealth.

Key words: Public communication, ethics, speech etiquette, addressee, communicator, members of communication, native, sustainable expressions.

Kirish. "Ruscha-o'zbekcha lug'at" da kommunikatsiya so'zining quyidagi ma'no turlari berilgan: 1. Kommunikatsiya, aloqa yo'li, yo'l; suv yo'llari; aloqa temir yo'llari; aloqa (aloqa yo'llari, kommunikatsiya)ni yo'lga qo'ymoq; dushman aloqa yo'llarini kesib qo'ymoq; 2. lingv, kommunikatsiya, aloqa, fikr almashish (almashuv) 1. Biz o'z ishimizda kommunikatsiya so'zini uning lug'atda berilgan ikkinchi ma'nosida, muloqot so'zini esa uning sinonimi sifatida qo'llaymiz. Muloqot uzvlari deganda aloqa, fikr almashinish, so'zlashish jarayonida bevosita va bilvosita qatnashadigan tarkibiy qismlar nazarda tutiladi[1].

Ma'lumki, har qanday muloqotda so'zlovchi va tinglovchi zaruriy uzv (tarkibiy qism)lar sifatida, albatta ishtirok etadi. Bu muammoga bag'ishlangan ko'pgina adabiyotlardagi kabi bizning ishimizda ham so'zlovchi, ya'ni xabar beruvchi, gapiruvchi adresant, kommunikator deb, adresantning nutqi qaratilgan shaxs - tinglovchi adresat, kommunikant deb, muloqotda bilvosita (botinan) ishtirok etuvchi yoki muloqotga bilvosita ta'sir etuvchi omillar esa ta'sir birliklari deb yuritiladi. Ta'sir birliklarini shartli ravishda quyidagi ikki guruhga bo'lish mumkin:

I. Ichki ta'sir birliklari. Bunga adresant yoki adresant shaxsi bilan bevosita bog'liq quyidagi belgi-xususiyatlar kiradi:

1. Millati.
2. Jinsi.
3. Yoshi.
4. Ijtimoiy belgilari.
5. Ta'sir birliklarga yaqinlik darajasi.

II. Tashqi ta'sir birliklari. Bunga muloqotga bilvosita ta'sir etuvchi quyidagi tashqi omillar kiradi:

1. Muloqot vaqti.
2. Vaziyat.

3. Ijtimoiy holat.

Har qanday obyekt (muammo) tasnif orqali o'rganilgani kabi muloqot ham tasnif etilganda, o'ziga xos jihatlari yaqqolroq namoyon bo'ladi:

H, I. Formanovskaya muloqotni turli nuqtai nazardan quyidagi turlarga bo'ladi:

Kommunikantlarning makon va zamonga nisbatan holatiga ko'ra: yuzma-yuz (kontakt) - masofali (distant) muloqot.

Vositachilik qiluvchi "apparat" ning mavjud yoki mavjud emasligiga ko'ra: bevosita - bivosita muloqot.

Til birliklarining shakllanishiga ko'ra: og'zaki - yozma muloqot.

So'zlovchi va tinglovchi pozitsiyasiga ko'ra: dialogik - monologik muloqot.

Muloqot ishtirokchilari miqdoriga ko'ra: shaxslararo - ommaviy muloqot.

Muloqot shart-sharoiti va kommunikantlarning o'zaro munosabatiga ko'ra: (xususiy) norasmiy - rasmiy muloqot[2].

N. I. Formanovskaya tasnifga qo'shilgan va ishimiz mohiyatidan kelib chiqqan holda quyida ularning har biri haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Yuzma-yuz muloqotda kommunikantlar bir-birlarini nafaqat eshitib balki ko'rib ham turganliklari bois vaziyat, imo-ishora va talaffuzga suyanib ish yuritadilar. Muloqotning bu turi aytilmoqchi bo'lgan fikrning xatti-harakat, ko'z va yuzlardagi ifodalar, talaffuz ohanglari yordamida adresantga tezroh va osonroq yetib borishligi bilan ajralib turadi.

Masofali muloqotda makon va zamonga ko'ra kommunikantlar o'rtasida malum bir masofa bo'ladi, Muloqotning bu turiga telefon yoki xat orqali aloqa qilish (fikr almashish)lar kiradi.

Bevosita muloqot yuzma-yuz suhbat, ma'ruza kabi masofasiz muloqot bilan bog'liq.

Bilvosita muloqot turlariga telefon, telegraf, radio, televideniye kabi texnik vositalar, xat, gazeta kabi qog'oz orqali bo'ladigan aloqalar kiradi. Og'zaki muloqot o'z belgilariga ko'ra masofasiz, bevosita muloqot turiga kirsa, yozma muloqot masofali va bilvosita muloqot hisoblanadi. Muloqotning har ikki turi o'ziga xos qulaylik (afzallik) va noqulaylik jihatlarga ega, Jumladan, so'zlovchi og'zaki muloqotda o'z fikrini murakkab grammatik qurilishlarsiz turli nolisoniy vositalar yordamida ancha erkin bayon etish imkoniga ega bo'lsa, yozma nutqini tahrir qilish orqali yangilari yozilgan fikrlarni to'g'rilash, matn ta'sirchanligini oshirish, kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi. Og'zaki va yozma nutq vaziyat, holat bilan bog'liq holda adresatga turlicha ta'sir etadi, Jumladan, o'qituvchi davrada, notiq ma'ruza paytida, guvoh sudda, sevishganlar uchrashuv paytida o'z fikrini o'qib bersa, bu matn qanchalik mazmundor bo'lmasin ta'sirsiz bo'ladi. Ammo notiqning o'sha mazmunli ma'ruzasi matbuotda elon qilinsa, uslub nuqtai nazaridan u ma'ruza paytida o'qib berilganidan ko'ra adresatga kuchliroq ta'sir etishi mumkin.

Dialogik muloqotda so'zlovchi va tinglovchi o'zni almashinib turadi va nisbatan qisqaligi, sintaktik jihatdan ixcham va soddaligi, kommunikantlar bilim va saviyasining umumiyliigi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Bunday muomalada kommunikantlarning bir-birlariga bo'lgan munosabati, odob-axlohi yaqqol ko'zga tashlanadi, Jumladan, o'zbek muloqot xulqi meyoriga ko'ra yoshi, ilmi va boshqa ijtimoiy belgilari suhbatdoshnikidan quyi bo'lgan kishilar dialogik muomalada lo'nda va qisqa gapirishlari talab etiladi. Misol uchun Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon romanidan bir parcha keltiramiz: Anvar uch haftagacha xatmi qur'on kechlari Muhammad Rajabbek uyiga kelib turar edi .

“Oxirgi xatmi qur'on kechi Muhammad Rajabbek Anvardan ahvol so'radi :

- Domlangiz salomatmi ?
- Shukur .
- O'qushingiz yaxshimi ?
- Birmuncha .
- Domlaning uyida turasizmi ?
- Taqsir .
- Siqilmaysizmi ?
- Yo'q .
- Ilmi hisob o'qug'aningiz bormi ?
- Yo'q , taqsir .
- Domlangiz ilmi hisobni bilurmikin ?
- Bilmaslar deb o'ylayman .
- Agar men bir domla ta'yin qilsam , hisob o'qiysizmi ?

— Ustozim ruxsat bersalar , albatta o'qiyman .
— Xo'b ... bo'lmasa erta kechka domlangiz shu yerga kelib , menga uchrashsin
— Xo'b taqsir[3].”

Monologik nutqda so'zlovchi uzoq vaqt o'zining kommunikativ rolini tark etmaydi. Shaxslararo va ommaviy muloqotlarning eng muhim jihatlari shundaki, shaxslararo muloqotda faqat ikki kishi ishtirok etsa, ommaviy muloqotda bir kishi bir necha kishi yoki omma bilan bir xil fikr bildirganlari holda, ommaviy muloqot to'g'risida turlicha fikrlarni o'rta tashlaydilar, Jumladan, N.N . Bogomolova ommaviy muloqot deganda, bir kishining radio, televideniye kabi texnik vositalar orqali omma bilan bo'ladigan bir tomonlama (monologik) muloqotini tushunadi va muloqotning bu turida texnik vositaning o'zni muhim ekanligini alohida ta'kidlaydi[4]. N.I. Formanovskaya esa jamoat oldidagi ommaviy chiqish (so'zlash), ma'ruza qilishlarni ham ommaviy muloqotga kiritadi. Biz ham uning fikriga qo'shilgan holda dorboz va polvonlarning xalq oldidagi chiqishlarini ham

ommaviy muloqotning bir turi deb hisoblaymiz. Davlat, tashkilot, guruh rahbarlarining o'zaro diplomatik va rasmiy muomalasi, rasmiy muloqot deyilsa, teng-tush, o'rtoq-yarim, dugonalar, sevishganlar va shu kabilar o'rtasidagi muomalalar xususiy yoki norasmiy muloqot hisoblanadi.

Nutqiy etiketning ijtimoiy xoslanishi masalasini milliy xarakter - millat aholisining o'ziga xos urf-odatlariga, qadriyat va an'analarini hisobga olmasdan turib o'rganish mutlaqo mumkin emas. Chunki muayyan nutqiy muloqot millat xarakterining uzviy bir qismi bo'lib, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Milliy xarakter deganda, ma'lum ijtimoiy guruh o'rtasida asrlar mobaynida avlodlardan avlodga o'tib kelgan o'ziga xosliklar majmui tushuniladi. Milliy xarakterga mazkur millat aholisi sig'inadigan din, atrof-muhit va ijtimoiy turmush tarzi jiddiy tasir ko'rsatadi va bu ta'sir o'z-o'zidan nutqiy muloqotda namoyon bo'ladi. Turli millat vakillari o'rtasida bo'ladigan o'zaro muomala chog'ida bu kabi jihatlarni inobatga olmaslik turli tushunmovchilik, kelishmovchilik, hatto to'qnashuvlarni yuzaga keltirib chiqarishi mumkin. Bu haqda V.A. Suxarev o'zining “Ishbilarmon kishining etika va psixologiyasi” nomli kitobida G'arbiy Yevropa dorishunoslik kompaniyasi faoliyatida ro'y bergan bir hayotiy misolni keltiradi. Unda kompaniya Yevropa mamlakatlarida yaxshigina xaridorgir bo'lgan og'riq holdiruvchi preparatni arab davlatlariga ham sotish uchun olib borgan, ammo dastlabki kunlari arab xaridorlari bu preparatni umuman sotib olmaganlari haqida hikoya qilinadi. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, hamma ayb kompaniya preparatni reklama qilishda arab xalqlari milliy o'ziga xosligini inobatga olmaganligida ekanligi malum bo'ladi. Chunki uchta rasmdan iborat reklamani birinchisida ayol kishining og'riqdan baqirayotgani, ikkinchisida preparatni qabul qilyotgani, uchinchisida esa darddan forig' bo'lib, yaxshi kayfiyatda turgan holati tasvirlangan va bu rasmlar yevropaliklar udumiga ko'ra chapdan o'ngga qarab ko'riladigan qilib qo'yilgan ekan. O'ngdan chapga qarab yozadigan arablar rasmlarni ham shunday tartibda kurganliklari uchuk kompaniya reklamasi ularga mutlaho teskari ma'lumot bergan va shuning uchun ular preparatni sotib olishmagan ekan[5]. Shunga o'xshash voqea o'zbek va boshqa millat kishilari hayotida ham bo'lib turadi. Masalan: Farg'ona shahrida bo'lib o'tgan bir voqeani shunday hikoya qilib beriladi: “Uyimizda rus millatiga mansub televizor tuzatadigan usta ishlayotgan paytda kutilmaganda hiqichoq tutib qolibdi. Dadam rus ustaga “nima o'g'irlading?” degan ekan, u: “men senga yaxshilik qilgani kelsam, sen meni o'g'ri qilding”, - deb televizorni tuzatmay chiqib ketibdi. Dadam bizning odatimiz shunday, desa ham, u yolg'on gapiryapsan, deb ishonmapti...,” Ma'lumki, o'zbeklarda hiqichoq tutayotgan kishiga “nima o'g'irlading?” deb qo'yish odati bor, Qo'qqisdan shunday deyilsa, hiqichoq birpasda bosilib qoladi va kulgi ko'tariladi. Buni bilmaslik esa o'zaro tushunmovchilikni keltirib chiqargan.

Quyida o'zbek milliy xakteri uchun xos bo'lgan eng muhim xususiyatlar haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

O'zbek xalqi asrlar mobaynida o'ziga xos xilma-xil urf-odatlar va marosimlarni yaratdi. Avvalo, shuni aytib o'tish kerakki, asrlar davomida bir makonda aralash yashab kelgan Markaziy Osiyo xalqlarining an'analari va urf-odatlarida o'xshashliklar ko'p. Turli tarixiy davrlarda O'zbekistonning tub yerli turg'un aholisiga kelib qo'shilgan qabila va elatlar o'troqlashib, o'zbeklarning udumlarini qabul qilganlar va unga o'z hissalarni qo'shganlar. Qadimdan an'ana bo'lib kelgan hashar[6], mehmondo'stlik, kattalarni hurmat qilish o'zbeklar xarakterining eng muhim xususiyatlaridan sanaladi. Hasharning oilaviy, qo'ni-qo'shnilar, mahalla-ko'y va hatto mamlakatlar miqyosida o'tkaziladigan turlari mavjud. Oilaviy hasharlar ko'pincha imorat tiklash ishlarida qavm-qarindoshlar ishtirokida o'tkaziladi. Qo'ni-qo'shnilar o'rtasida bo'ladigan

hashardarda ko'pgina dala ishlari, ekin- tikin, uy qurish, hovli devorini ko'tarish, to'y-hasham ishlari bajariladi. Odatda, hasharga aytilgan kishilarning kelishi shart bo'lgan. Uzrli sabab bilan kelolmay qolgan kishi hasharchilar uchun taom pishirib chiqargan yoki keyinchalik fursat topib, bir kun ishlab bergan,

Sharq xalqlarimizda, jumladan, o'zbek xalqida mehmondorchilik odati ham keng tarqalgan. Ibtidoiy davrda shakllangan mehmondorchilik odati hayotiy zaruratlar bilan bog'liq bo'lganligidan barcha ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarni o'tib hozirga qadar yetib kelgan. Mehmon odatda mehmonxona (mehmon kutib olish uchun hurilgan maxsus xona) yoki uyning to'risiga o'thaziladi. Mehmon begona kishi bo'lishi ham mumkin. Bunday mehmon ko'pincha mo'ljallangan manzilga yetolmay, kech-qorong'uda qolgan, qor-bo'ronga uchragan, yo'ldan adashgan bo'ladi. Qishloqqa (mahallaga) kelgan yo'lovchi to'g'ri kelgan uy oldiga to'xtab, eshigini qoqqan. Uy sohibi chiqqach "mehmon qabul qilasizmi?" deb so'raydi. Mezbon "mehmon atoyi xudo" - "mehmon xudo ato etgan kishi, albatta qabul qilamiz" deb u bilan ko'rishg'ach, uyga taklif hiladi. Agar xonadon sohibining uzrli sababi (azadordnk, og'ir bemor kishisi va h.k.) bo'lsa, o'z uzrini aytib, "boshqa xonadondan iltimos qiling" qabilida javob qilingan[7]. Kelgan mehmondan mazkur xonadon sohiblari oldinlari ko'p yomonlik ko'rgan bo'lsalar ham baribir mehmondorchilik udumiga rioya qilinadi. Shuning uchun ham o'zbeklarning mehmon kutish va kuzatishdagi o'ziga xosliklari to'g'risida o'nlab maqola va kitoblarni yozilgan.

Kattalarni hurmat qilish sharq xalqlarining, jumladan, o'zbeklarning qadamiy udumlaridan biri bo'lib, bu odat ibtidoiy jamoa tuzumi davridan davom etib kelmoqda. Bulardan tashqari, nonni azozlash, yoshlarni izzat qilib, ularni odob-axloq ruhida tarbiyalash, tabiatni ko'z qorachig'iday asrash kabi odat va qadriyatlar ham o'zbeklar xarakterining muhim qirralaridir.

O'zbek xalqida insonning o'limi va dafn marosimlari odatlari bilan bog'liq bir qancha marosimlar bo'lib, yig'i marosimi nutqiy etiket bilan juda yaqinligi uchun u haqqa qisqacha to'xtalib o'tamiz. Ko'p yerlarda, ayniqsa, qishloq joylarda yig'i marosimi odat tusiga kirgan bo'lib, o'ziga xos tartibda o'tadi. Ayollar yakka tarzda yoki bir-birlari bilan ko'rishib yoki davra qurib o'tirib (ko'pincha tik turib) yig'laydilar. Ta'ziya marosimida aytuvchi o'rta tushadi va vafot etganning belbog'i, marhum ayol kishi bo'lsa ro'molini bo'yniga tashlab, uning yaxshi xislatlarini, tirikligida qilgan ishlarini yaqinlari tilidan ta'sirli qilib aytib yig'laydi. Bu masalada qishloq va shaxarning anchagina farqi bor. YA'ni erkaklar tomonidan sadr tepish, marhum yotgan xonaga

"otam-ma", "onam-ma", "akam-ma" va h.k. deb yig'lab kirish ko'proq qishloqliklar udumiga mos bo'lib, shaharlarda bunday odat deyardi uchramaydi[8].

Nutqiy etiketning ijtimoiy xoslanish masalasini viloyatlar kesimida oladigan bo'lsak, O'zbekistonning turli viloyatlarida turlicha fakt muloqot vositalari (manzarat-mulozamat manosi) dagi til birliklari mavjud ekanligini kuzatamiz va bu birliklardan foydalanish yoki foydalanmaslik o'sha hududlar uchun meyor hisoblanadi. Aslida bunday ifoda birliklari o'zbeklar nutqida kishining ko'nglini olish uchun ko'rsatiladigan iltifot, e'zoz-ikrom, takalluf ma'nosida qo'llanadi. Faqat "mulozamat"da ijobiy, "manzirat"da esa salbiy ma'no o'ttenkasi borligi bilan farqlanib turadi. Kishilarga mulozamat, manzirat qnlsh usul va darajalari jihatidan O'zbekistonning turli hududlarida yashovchi kishilar kommunikativ xulqi birmuncha farqlanadi. Bu farqlar interetnik kommunikaiiyada ishlatiluvchi turli til va shevalar bilan ham bog'liq. El orasida aytib yuriladigan "Qo'qoncha manzirat" "Samarqandcha manzirat" kabi jumalalar ham bekorga chiqmagan, O'zbekistonnnng Buxoro, Surxondaryo, ayniqsa, Xorazm viloyatlarida hatto mehmonga ham ortiqcha mulozamat ko'rsatmaslik nutqiy meyor sanaladi. Bu narsa dasturxonga keltirilgan nonni ushatib quymaslik (sindirmaslik), noz-ne'matlardan olish, yeb o'tirish uchun ortiqcha qistamaslik odatlaridan ham bilinib turadi. Ularda mulozamat ko'rsatishning boshqacha usullari qo'llaniladi. Ammo vodiy, ayniqsa, Marg'ilon shahrida fatik kommunikatsiyaning hech haysi xalqda uchramaydigan noyob turlariga guvohi bo'lishimiz mumkin. "Eshikka (uyga) opketey", "Eshikka o'tamiz", "Mehmon bo'p keting" kabi jumalarni bu hududlarda har on, har qadamda eshitish mumkin. Biron yumush bilan eshik qoqib kelgan kishi albatta uyga taklif qilinadi. Mehmon kirib kelgan paytdan boshlab hovlida va uyda hech kim qo'lga supurgi ushlaymaydi, baland ovoz bilan gapirilmaydi, sho'xlik qilgan, mehmonning oldida erkalagan bolalarga ham qattiq tanbeh berilmaydi. Mehmonning qo'lga iliq suv berilib, oppoh sochiq tutiladi va mehmon xonaning eng turisiga o'tqaziladi. Mehmonning oldida mezbon hech qachon to'rga o'tirmaydi, Dasturxon ustida "oling", "olishib o'tirsinar", "nimaga hech narsa yemayapsiz", "bemalol o'tirsinar" kabi iltifot leksik birliklaridan foydalaniladi. Darhaqiqat, bunday birliklarni tarjima qilish masalasi ham alohida qonuniyatlarga amal qilishni talab etadi. Masalan, marhum xalq qiziqchisi X. Tojiboyev aytganidek, o'zbeklarda mehmonni ovqatga undash manosi) dagi "Qani-qani" mulozamat birligini aynan tarjimada aks ettirib bo'lmaydi va bu kabi birliklar o'zbeklar uchun muloqot xulqi yoki etiketida amal qilinishi lozim bo'lgan meyorlardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Русча-ўзбекча луғат, Икки томли, 1-том. - Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси. Бош редакцияси
2. Формановская А. Н, Гечевой Н. этикет и культура оидения, - М : Бисшая школа, 1989, с, 8-10.
3. Абдулла Кодирий. Мехробдан чаён - Тошкент: Фафур Рўлом номидагн Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2008, 26-бет.
4. Богоиолова Н. Н, Массовая коимунккапия н обшение, -М : Знание, 198X с. 26-27
5. Сухарев Б.А. Этика и психология делово человека. с. 151.73
6. Ўзбекистон Республикаси: Энциклопедия. - Қомуслар Бош тахририяти, 1997, 58 9- 6 - бетлар.
7. "Ўзбек меҳмон навозлигининг нафосати, одоб ва ештиборли томонлари туғрисида" Н. Махмудов, Меҳмоннома. - Тошкент: Ёш гвардия, 1989.39-бет.
8. Ўзбекистон Республикаси: Энциклопедия, 54 бет. Қ. Насриддинов Ўзбек дафн ва таъзия маросимлари.-Тошкент. Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1996, 35-51-бетлар.

UDK:81'373,611:811.512.133(038)

Nilufar TOSHPOLATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
nilufar.toshpolatova@mail.ru

Toshkent davlat agrar universiteti dotsenti, f.f.f.d Z.Karimova taqrizi asosida

ANALYSIS OF PHRASES EXPRESSING EMOTIONAL-EXPRESSIVE ATTITUDE IN THE PHRASEOLOGICAL DICTIONARY OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

Phraseologisms are figurative language units. Therefore, we use them widely to make our speech impressive and attractive. Using idioms, negative such as cursing, hatred, disgust, insults, cursing; it is possible to express positive additional meaning subtleties such as caressing, humor, encouragement. The main part of phraseologisms serves a certain stylistic purpose in speech - expressiveness. Therefore, phraseologisms are an important language unit that is used in artistic text to fully reveal the image, character, character, and to describe events and situations figuratively and exaggerate.

The article describes the stages of learning phraseology and the use of phraseology in fiction with the help of linguistic analysis.

Key words: linguistics, phraseology, psycholinguistics, artistic text, emotional-expressive

АНАЛИЗ СЛОВСОЧЕТАНИЙ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНОЕ ОТНОШЕНИЕ, ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Фразеологизмы являются образными языковыми единицами. Поэтому мы широко используем их, чтобы сделать нашу речь впечатляющей и привлекательной. Использование идиом отрицательных, таких как ругань, ненависть, отвращение, оскорбления, ругань; можно выразить положительные дополнительные смысловые тонкости, такие как ласка, юмор, поощрение. Основная часть фразеологизмов служит определенной стилистической цели в речи - выразительности. Поэтому фразеологизмы являются важной языковой единицей, которая используется в художественном тексте для полного раскрытия образа, характера, характера, для описания событий и ситуаций образно и преувеличенно.

В статье описаны этапы изучения фразеологии и использования фразеологии в художественной литературе с помощью лингвистического анализа.

Ключевые слова: языкознание, фразеология, психолингвистика, художественный текст, эмоционально-экспрессивные

O'ZBEK TILINING FRAZEOLIGIK LUG'ATIDAGI EMOTSIONAL-EKSPRESSIV MUNOSABAT IFODA ETUVCHI FRAZEMALAR TAHLILI

Annotatsiya

Frazeologizmlar obrazli til birliklari hisoblanadi. Shu bois, nutqimizni ta'sirchan va ko'rkam qilish uchun ulardan keng foydalanamiz. Frazemalar yordamida kesatq, nafrat, jirkanish, haqarot, qarg'ish kabi salbiy; erkalash, hazil, rag'batlantirish kabi ijobiy qo'shimcha ma'no nozikliklarini ifoda etish mumkin. Frazeologizmlarning asosiy qismi nutqda ma'lum uslubiy maqsad - ekspressivlik uchun xizmat qiladi. Shu bois, frazeologizmlar badiiy matnda obraz, personaj, xarakter qirralarini to'la ochishda, voqea-hodisa, holatlarini obrazli, bo'rttirib tasvirlashda qo'llanadigan muhim til birligi hisoblanadi. Maqolada frazeologizmlarning o'rganish bosqichlari hamda badiiy adabiyotda frazeologizmlarning qo'llanishi lingvistik tahlillar yordamida yoritiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik, frazeologiya, psixolingvistik, badiiy matn, emotsional-ekspressiv

Kirish. Frazeologiya til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko'rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma'noviy tabiatga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi[1]: arpasini xom o'rdi, sirkasi suv ko'tarmaydi va h.k. Ma'lumki, frazeologizm deganda, ko'chma ma'no anglatadigan, ibora yoki turg'un so'z birikmalari tushuniladi. Frazeologik birlikdan yaxlitligicha anglashiladigan ma'no uning tarkibidagi so'z komponentlariga xos leksik ma'nolarning oddiy yig'indisiga teng bo'lmaydi, iboraning ma'nosi umumlashma ma'no, maxraj ma'no sifatida namoyon bo'ladi.

-Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Frazeologiya nazariyasining ilk tadqiqotchisi Sharl Balli[2] hisoblanadi. U o'zining "Fransuz stilistikasi" nomli asariga so'z birlashmalari, ya'ni frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan edi. U frazeologik birlashmalarning tashqi (ishonchsiz yoki shunchaki aldamchi) va ichki (asl baho, belgi) xususiyatlarini bir-biridan farqlagan edi. Uning ta'limotiga ko'ra, bunday birlashmalarning struktural xususiyatlari tashqi belgilari, semantik tabiati esa uning ichki

belgilari sanaladi[3]. Frazeologiya, asosan, frazeologik birlashmalarning semantik tabiatini, ichki belgilarini o'rganish bilan shug'ullanishi lozim. F. de Sossyur esa "Umumiy tilshunoslik kursi" asarida sintagma, uning belgilari haqida so'z yuritir ekan, tilda shunday tayyor birikmalar borki, ularning uzual xarakteri ma'nosi va sintaktik xususiyatidan kelib chiqadi. Ularni tayyorgarliksiz qo'llash mumkin emas, chunki bunday birikmalar tayyor holda, an'anaga ko'ra qo'llaniladi[1], - degan edi. Frazeologizmlarning grammatik, semantik, funksional-uslubiy jihatlarini rus tilshunoslarining tadqiqotlarida ham ko'rish mumkin. Masalan, V.Vinogradov iboralarni leksik qatlam sifatida ma'no guruhlariga ko'ra tasniflaydi[4]. V.Jukov esa frazeologizmlarning kategorial ma'nolarini aniqlagan. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlar Sh.Rahmatullaev, M.Sodiqova, K.Bozorbayev, I.Qo'chqortoev, A.Mamatov, A.Rafiev, B.Yo'ldoshev, Q.Hakimov singari olimlar ishlarida keng o'rganilgan. Mazkur ishlarda frazeologizm masalalari yetarlicha tahlil qilinib, so'zlashuv nutqida faol foydalaniladigan hamda turli badiiy

matnlarda qo'llanilgan frazeologik birliklarga doir misollar orqali o'rganilganligi diqqatga sazovor.

-Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tilshunosligida badiiy matnlarda frazeologizmlarning qo'llanilishiga doir mukammal ilmiy-nazariy tadqiqot ishi bo'lmasada, ammo keyingi yillarda amalga oshirilgan bir qancha nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarida bu masalaga jiddiy to'xtalgan. Ana shunday tadqiqotlardan biri B.Yo'ldoshevning "Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari" deb nomlangan doktorlik dissertatsiyasidir. Mazkur ishda badiiy matnlarda keltirilgan turli frazeologizmlarning funksional-uslubiy jihatlariga asosiy e'tiborini qaratadi. Frazeologizmlarning ma'nosida ikkita qism mavjud:

- 1) ekspressiv baho bo'yog'i;
- 2) funksional - uslubiy bo'yog'[4].

Frazeologizmlarning ekspressiv baho bo'yog'ida ma'no nozikliklari yuklanishini alohida ta'kidlaydi. Bu xususiyat tarkibida emotsionallik va ekspressivlik asosiy omil ekanligini, emotsionallik frazeologizmlarning turli xil his - tuyg'ularini, shaxs va predmetlarga nisbatan sub'ektiv munosabatlarni ifodalasa, ekspressivlik nutqning ta'sirchanlik xususiyati hisoblanishini izohlab o'tgan. Bundan tashqari olim o'z ishida badiiy matnlarda frazeologizmlardan uslubiy maqsadda ijodiy foydalanish usullari to'g'risida ham to'xtalgan. Bunda individual- muallif o'z usullari bo'yicha frazeologizmlardan foydalanganda, bu birliklarning o'zgarishiga sabab bo'lishini ham tahlil etadi[1].

Til birligi hisoblangan frazeologizmlarning badiiy matnlarda tadqiq va tahlil etilishi muhim vazifalardan hisoblanadi. Shu o'rinda M.Yo'ldoshev tomonidan e'lon qilingan "Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari" o'quv qo'llanmasi va "Badiiy matnning lisoniy tahlili" nomli metodik qo'llanmalari ham diqqatga sazovordir. Mazkur asarlarda ham frazeologizmlarning qo'llanilishi masalasiga nazar tashlangan. Ayniqsa bunda badiiy asarlarda faol qo'llanishda bo'ladigan frazeologik ma'nodoshlik masalasi yoritib berilgan[5].

Shavkat Rahmatullayevning O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati frazeologizmlarning tadqiq etishda asosiy manba hisoblanadi. Tadqiqot ishimizining asosiy mavzusi hisoblangan "Fe'l-atvor" semali frazemalarning ushbu lug'atdan foydalanib tahlil qilishimiz mumkin.

Fe'l-atvor, xarakter – shaxsning atrof muhitga va o'z-o'ziga munosabatida namoyon bo'ladigan individual xususiyat. Har bir kishining fe'l-atvorida uning bosib o'tgan hayot yo'li aks etadi. Kishining fe'l-atvorini bilib, ma'lum vaziyatda o'zini qanday tutishini oldindan ko'rish va uning xatti-harakatini to'g'ri yo'naltirish mumkin.

Fe'l-atvor xususiyatlarining 4 ta tizimi bor:

- 1) ayrim insonga, guruhga, jamoaga nisbatan munosabatlarni ifodalovchi xususiyatlar (yaxshilik, mehribonlik qilish, talabchanlik va boshqalar);
- 2) mehnat faoliyatiga nisbatan munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar (mehnatsevarlik, dangasalik, mehnatga mas'uliyat yoki mas'uliyatsizlik bilan munosabatda bo'lish va boshqalar);
- 3) narsa va ashyolarga nisbatan munosabatni ifodalovchi xususiyatlar (ozodalik yoki ifloslik, narsalarni ayash yoki ularga ehtiyotsizlik bilan yondashish va boshqalar);
- 4) insonning o'z-o'ziga nisbatan munosabatini ifodalovchi xususiyatlar (izzatnafslilik, shuhratparastlik, dimog'dorlik, kamtarlik va boshqalar)[6].

-Tahlil va natijalar. Fe'l-atvor frazemalarini ifodalovchi birikmalar: ko'ngli bo'sh, ko'ngliga nima kelsa, shuni qilmoq, ko'nglida kiri yo'q. ko'ngli keng, ko'ngli toza, ko'ngli yumshoq, ko'ngli oq, ko'ngli qattiq, ko'ngli qora, bag'ri tosh, ko'nglini topmoq, ko'ngliga qaramoq, ko'ngliga o'tirmoq, ko'ngliga yaqin olmoq, ko'nglini ovlamoq, ko'nglini

ochmoq, dami ichida, damini ichiga yutmoq, dami chiqmadi, dimog'i baland, jahli tez va boshqalar.

Frazeologik birliklarning semantik-funksional va uslubiy xossalari bilan maxsus shug'ullangan A.Mamatov ularni quyidagi guruhlariga ajratadi[7]:

1. Quvonch, shodlik, baxt va shu kabi his-hayajonlarni ifodalovchi frazeologik birliklar: do'ppisini osmonga otmoq, yuragi qinidan chiqmoq, quvonchdan yuragi yorilay demoq ko'zi porlamoq, og'zi qulog'ida, qotib qolmoq.
2. Hayratlanish, ajablanishni ifodalovchi frazeologizmlar: yoqasini ushlamoq, hang-mang bo'lib qolmoq, og'zi lang ochilmoq, toshdek qotmoq.

3. G'am-alam, anduh, xafagarchilikni ifodalovchi frazeologizmlar: dili siyoh bo'lmoq, yuragi qon bo'lmoq, o'pkasi to'lmoq.

4. Qo'rquv, hadik va dahshatni ifodalovchi frazeologizmlar: yuragi shuv etmoq, yuragi orqaga tortmoq, boshidan kapalagi uchib ketmoq.

5. Hasad, ko'rolmaslik va shu kabilarni ifodalovchi frazeologizmlar: otgani o'qi, ko'rgani ko'zi yo'q bo'lmoq, mo'zoriga g'isht tashimoq, tagiga suv quymoq.

6. Nomus, uyatni ifodalovchi frazeologizmlar: boshini xam qilmoq, uyatdan yerga kirmoq, loladek qizarib ketmoq.

7. Bezovtalik, notinchlik, besaranjomlikni ifodalovchi frazeologizmlar: oyog'i kuygan tovuqdek tipirchilamoq, o'zini qayerga qo'yishni bilolmay qolmoq, ko'zi olazarak bo'lmoq.

8. Masxara, boshqalarni mensimaslik, izzat-nafsiga tegishni ifodalovchi frazeologizmlar: mayna qilmoq, oyoq osti qilmoq, bir pulga olmaslik.

9. Do'q-po'pisa va hokazolarni ifodalovchi frazeologizmlar: onasini ko'rsatmoq, adabini berib qo'ymoq, kavushini to'g'rilamoq.

Demak, frazeologik birliklarda insonlarning turli xil his-hayajonlarini ifodalovchi holatlar o'z aksini topgan bo'ladi.

O'zbek tilining frazeologik lug'atida "fe'l-atvor" semali frazemalar tahlili.

Qo'y og'zidan cho'p olmaslik. Personaj fe'l-atvorini ochishda qo'llaniladi. Ma'nosi: nihoyat darajada beozor, mo'min[8].

Senga qolsa, Vasilyevaning alibisi qo'lida! To'laganova qo'y og'zidan

cho'p olmagan farishta [9].

Ha, shunaqangi dog'uli edi u, yiqiladigan joyiga oldindan ko'rpa to'shab qo'yar, ishiyayam, so'zigayam hamisha birovlarini qalqon qilardi, o'zi qo'y og'zidan cho'p olmagan, buzoqning haqi bor deb sigirning sutini ichmaydigan faqir. (A.Yo'ldoshev, Puankare).

Burnini suqmoq Sinonimi: a) bosh suqmoq; b) burnini tiqmoq; s) tumshug'ini tiqmoq (salbiy); d) chovlisini solmoq. Ma'nosi: hamma narsaga aralashmoq

Aytyapman-ku, burnini suqmagan joyi yo'q edi bu bolaning! [9]

Qanday surbetlik! Sen bilan hech kim gaplashmayapti. Xirapashshaga o'xshab tumshug'ingi har bir gapga tiqasan! [10]

Jahli burn(i)ning uchida turmoq. Sinonimi: jahli tez. Ma'nosi: arzimagan narsadan ham tezda tutaqib achchiqlanmoq.

Voy-bo', jahlingiz burningizning uchida turadi-ya! (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi).

Boshqa bir kuni jahli hamisha burnining uchida turadigan, gaplashganda butun vujudi varrakdek titraydigan Barotvoyning hasratini tinglaymiz. (X.To'xtaboyev, Mo'ngli ko'zlar).

Qamchisidan qon tommoq. Jahldor.

Eshikni ochishingiz bilan peshanasiga ko'zmunchoq aralash kumush marjon taqilgan jiyron ot, egarda qiyshiq o'tirgan, chaqmoq telpak kiygan qamchisidan qon tomib

turadigan Zakunchiga ko'zingiz tushadi. (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi)

Ishning ko'zini bilmoq. Ishning sirini, mohiyatini oson bajaradigan, ko'proq manfaatli bo'lish yo'lini biladigan.

Shodivoy deng, bir ko'zida sal aybi bo'lsayam xo'p ishning ko'zini biladigan odamda!.. (O'.Hoshimov, Ikki karra ikki-besh)

Bobom ishning ko'zini biladi. Xuddi sariyog' kesgandek, ketmonni avaylab tashlaydi. (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi)

Ko'ngli nozik. ko'ngli har narsani yoqtiravermaydigan, ko'tavermaydigan.

Ayol kishi bir beva qolganida, bir ko'zi yoriganida ko'ngli nozik bo'ladi deyishadi. Bir haftadan buyon dadasi bilan onasi, goho Lobar tug'ruqxonaga galma-galdan kelib-ketishar, ammo Mardon akasidan darak yo'q edi. (O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi)

Yosh bo'lsa ham, ko'ngli nozik bo'lsa ham har qalay yoningda tirik jon... (A.Muxtor, Chinor)

Bag'ri qon. kimning g'am-alamli, g'am-alamdan Nizomjonning bag'ri qon bo'ldi. Boshini eggancha piq-piq yig'lardi. (S.Ahmad, Ufq)

Tegirmonga tushsa, butun chiqadi. Ma'nosi: uddaburon, puxta.

Bizning o'g'il malades! Tegirmonga tushsa, butun chiqadi. (O'. Hoshimov, Ajdarning tavbasi)

Chumchuq "pir" etsa, yuragi "shir" etadi. Ma'nosi: qo'rqqoq, har narsa cho'chiydigan

Qosh-kiprigi doim chang. O'zi chumchuq "pir" etsa, yuragi "shir" etadigan bo'lsa, o'lgudek baqiroq, vahima. (A.Muxtor, Chinor)

Burnini ko'tarmoq. Gerdaymoq, kibrlanmoq. Kibrli insonlarga nisbatan ishlatiladi.

Ular Yormatning ko'z oldida unga qarshi bir nima demasalar ham, orqavartodan uni masxaralashar, hatto so'kishar edi: "Xo'jayinning laychasi-ku, burnini bir qarich ko'targaniga hayronmiz". (Oybek, Qutlug' qon)

Dunyoni suv bossa, to'pig'a chiqmaslik. Kimning o'taketgan beg'am, haddan tashqari beparvo. Variant: Dunyoni suv olib ketsa, to'pig'idan kelmaslik, dunyoni sel olsa, to'pig'iga chiqmaslik. O'xshash parvoyi falak.

Mening ensam qota boshladi. Bu yigitni juda ustamon. Gap chalg'itishga ustasi farang, ilonning yog'ini yalagan deb o'ylash mumkin edi. (O'.Umarbekov. Saylanma)

Bo'yin egmoq. Kim, kimga itoatkor bo'lmoq, bo'ysunmoq.

Otasi bu so'zlari go'yo uning istiqboli uchun yaxshi ta'limotlar berar, go'yo majburiyat ostida ota nasihatini quloqqa oladig'andek bo'yin egib o'turar edi. (A.Qodiriy, O'tkan kunlar)

Ular ellik yil o'tgach, bu unut va muztar go'shaga birinchi bor qadam qo'yishgan va tobud ortidan gunohkorona bo'yin egib borishardi. (Nazar Eshonqul, Qalb to'zoni).

Dimog'i shishmoq. Kimni nimadan kibrlanmoq, gerdaymoq.

Obbo! Rais bo'lib dimog'i shishib kopti-ku! (S.Ahmad, Qadrdon dalalar)

Ayolning dimog'i shishib hech kimni nazar-pisand qilamagan, hatto boylikni bunyod etgan eriga o'shqiradigan va aql o'rgatadigan bo'lib mensimagan. (Hamid Ziyoyev, Asarlar to'plami)

Ichi qora. Yomon niyatli, boshqalarga yaxshilik ravo ko'rmaydigan. Variantlari: ichi qoralik; ko'ngli qora. Antonimi: oq ko'ngil – ko'ngli oq; ko'ngli toza.

- Qo'lansa so'zlik, ichi qoraroq bir yigit edi, — dedi Hasanali, bir oz borg'ach so'radi.

- Otabekning ishini og'ir, deb o'ylamassiz? (A.Qodiriy, O'tkan kunlar)

- Xo'p, men har qanday jabr tog'ini ko'tarmoqqa hozirmen, — dedi Navoiy keskin va dadil, -lekin ichi qora zotlar yaxshi bilsinlarki, men qayerda bo'lmayin, haqiqatni qo'riqlarmen. (Oybek, Navoiy)

Ishi bitdi, eshagi loydan o'tdi. Kimning. Maqsadi amalga oshgach, aloqa va muomilani yig'ishtiradigan.

Ko'z olmoq. Kim (o'zining) nimadan yoki kimdan. Qarashni to'xtatmoq [8].

-Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, frazeologik birliklar va ular bilan bog'liq hodisalar, ularning ma'noviy va vazifaviy xususiyatlari murakkab, sermunozara bo'lib, ular bir necha tadqiqot ishlarini talab qiladi. Ular bir tomondan til birligi sifatida muayyan tushunchani ifodalash xususiyatiga ega bo'lsa, ikkinchi bir tomondan har bir xalqning ko'p asrlar turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlar va an'analarning badiiy asarlarda aks ettiruvchi, shu bilan bir paytda badiiy matnda muayyan holatni, voqelikni obrazli, ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Frazemalarni struktur tadqiq etish tarixiy frazemalarning bugungi kundagi evolyutsiyasini aniqlash va o'ziga xosliklarni belgilashga yordam beradi. Bu esa til tarixi, tilshunoslik nazariyasi, leksikologiya, leksikografiya va frazeologiya sohalar uchun muhim ilmiy-nazariy ma'lumotlar berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Абдуазизов А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент, 2010.
2. Йулдашев В. Стилистические особенности фразеологических синонимов в произведениях Саида Ахмада. Вопросы фразеологии (сборник научных статей). – Самарканд. Изд-во СамГУ. 1984, С-283
3. Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари. Филол. фанл. докт...дисс. автореф. –Тошкент, 2007
4. Vafoyeva M. O'zbek tilida frazeologik sinonimlar va ularning struktural-semantik tahlili. Filol.fan. nom... diss.avtoref. – Toshkent, 2009
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – T.: 2007, – B. 65.
6. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирикмаларнинг асосий грамматик хусусиятлари. – Тошкент, 1955.
7. Маматов А.Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. Филол. фанл. докт... дисс. автореф. –Тошкент, 2000
8. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
9. O'tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar. Toshkent, 2015.–B. 211
10. O'tkir Hoshimov. Dunyoningishlari. Toshkent. Sharq. – 2016.-B. 95
11. Алмаматова Ш. Ўзбек тили фраземаларининг компонент таҳлили. Филол. фанл. номз....дисс. автореф. Тошкент, 2008.
12. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики (модели лира в литературе). – М.: Тривола, 2000.
13. Farzad Sharifan. Cultural Conceptualisations and Language. Amsterdam, Philadelphia 2011.
14. Sobirov A. O'zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.

Nargiza TUXTAXODJAYEVA,
Oriental universiteti dotsenti, PhD
E-mail: akmalovnanargiza@gmail.ru

F.f.d (Dsc), O'zDJTU professori X.Samigova taqrizi asosida

KOMMUNIKATSIYANING BADIY MATNDAGI NOVERBAL KOMPONENTLARI

Annotatsiya

Maqolada badiiy matndagi noverbal vositalarning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, ularning pragmatik nuqtai nazardan emotsional ifodalar orqali namoyon bo'lishi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Verbal komponentlar, noverbal komponentlar, badiiy matn, emotsiya ifodalari, kongruent kommunikativ aktlar.

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ КОММУНИКАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности невербальных средств в художественном тексте. И их репрезентация через обозначений эмоций с точки зрения прагматики.

Ключевые слова: Вербальные компоненты, невербальные компоненты, художественный текст, эмоций, конгруэнтные коммуникатив акты.

NONVERBAL COMPONENTS OF COMMUNICATION IN LITERARY TEXT

Annotation

The article deals the peculiarities of non-verbal components in literary texts. The representation of emotions through point of pragmatics.

Key words: Verbal components, non-verbal components, literary texts, emotions, congruent communicative acts.

Ma'lumki, kommunikativ jarayon badiiy matn bilan bevosita bog'liq. Badiiy matn tarkibi noverbal vaziatli korrelyatlardan ajratib olinmaydi, zero, xis-hayajon va emotsiyalar faqatgina til vostalaridagina emas, balki noverbal kommunikatsiya vositalari yordamida ham ifodalanadi.

Noverbal komponentlar (NVK) axborotni so'zlar bilan birgalikda ham yoki mustaqil ravishda ham qo'llanishi mumkin. J.I.M. SHelgunova fikriga ko'ra, har ikkala holda ham NVK axborot bilan yuqori darajada to'yinganligi, ular ifodalayotgan ma'lumotning muhimligi, samimiyligi verbal vositalar yordamida ifodalangan axborotga nisbatan haqqoniylik jihatdan farq qiladi.

Shuningdek, VK va NVK birgalikda qo'llanganda o'zaro bir-birini to'ldiradi hamda ularning funksiyalari va ular yetkazayotgan axborotning uyg'unlashuvi kuzatiladi [9]. Keyinchalik mazkur tadqiqotchi yana shunday faktlarni keltiradiki, unda nutqiy va nonutqiy hulq-atvor muayyan sabab va maqsadlarga ega bo'lgan yagona faoliyat aktining komponentlarini tashkil qiladi. Zero, ularning nutq, imo-ishora, harakat holatlariga ko'ra ishora qilishlarini ham bir-biridan ajratib bo'lmaydi [10:43]. Xuddi shu muallifning ta'kidlashicha, "nutqiy va imo-ishoraviy hulq-atvor, eng avvalo, insonning, u yoki bu tarzda xatti-harakatlarida namoyon bo'luvchi, ichki dunyosi va hayajonlarini ifoda etuvchi badiiy adabiyot obyekti hisoblanadi" [10:49]. YA'ni noverbal komponentlar badiiy adabiyotda ma'lum personajning holati va xatti-harakatlarida, nutqiy o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Bunda badiiy asarni tashkil etuvchi barcha elementlar, davr ruhi, personajlarning holatlari, o'sha xalqning milliy-madaniy ruhi va muhiti kabilar NVKning ifodaviy omilini tashkil etadi.

Badiiy matn tarkibini o'rganishda turli yondashuvlar mavjud. Zamonaviy tilshunoslikda matn mazmunini tarkib, struktura tarzida berish matnni tadqiq etishning yetarli darajada ishlab chiqilgan usullaridan bo'lib qolgan. Aksariyat

tadqiqotchilar nuqtai nazarida antropotsentriklik – bu badiiy matnning alohida, o'ziga xos jihati sifatida tan olingan, binobarin, NVK orqali yetkaziladigan emotsiyalarni ifodalovchi vositalarni shakllantirish, jarayonlarini o'rganish, ayniqsa, badiiy adabiyotda o'ta dolzarb hisoblanadi, zero badiiy asar markazida o'zining xatti-harakatlari, boshqa odamlarga nisbatan munosabatlari, fikr-mulohazalari, xis-hayajonlari va nutqining o'ziga xosligi bilan inson turadi.

Badiiy matnning yana bir ajralmas xususiyatlaridan biri uning pragmatikasidir. I.S. Bajenova ta'kidlashicha, dastlab, matn pragmatikasi xuddi yaxlit matn singari uning alohida qismlarida ham teng ma'nodagi maqsadli xatti-harakatni tashkil etadi. Ular muloqot vaziyatini hisobga olgan holda, adresantning intensional vazifalarini boshqaradi. Ikkinchidan, pragmatika badiiy asar muallifiga zarur til vositalarini tanlash hamda jumlaning to'g'ri anglash imkoniyati bilan ta'minlaydi [1].

Badiiy matn – adekvat tarzda madaniyatlararo kommunikatsiyani shakllantirish vositasi hamdir. Matnda xalq tabiati, presonajlarning hulq-atvor stereotiplari (o'zini tutish qoliplari) yorqin namoyon bo'ladi, u yoki bu xalqning urf-odatlar bilan bog'liq xurofotlari o'z ifodasini topadi, ma'lum o'z-o'ziga baho berishga asoslangan shaxsiy bag'rikenglik va bag'ritorlik munosabatlari aks etadi. Matnlar ichida turli madaniyatlararo muloqotga turli xildagi dialoglar va to'qnashuvlar shaklida kirishib ketishishlarni aks ettiruvchi badiiy matnlar alohida qiziqish uyg'otadi. Har ikkala shakl ham muhim hisoblanadi, zero ikki madaniyat o'rtasidagi dialog umumiy (umuminsoniy) fazilatlar bor bo'lganida ham amalga oshishi mumkin, har bir madaniyatga xos alohida belgilar mavjud bo'lganida esa to'qnashuvlar sodir bo'ladi. Shunday qilib, badiiy matn tahlili, shubhasiz, adekvat madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda amaliy natija bera oladigan, turli madaniyatlar vakillarini parokandalik va

begonalashishdan ogohlantira oladigan ta'sirchan vosita hisoblanadi.

I.S. Bajenovanning ta'kidlaganidek, badiiy matn ikkilamchi semiotik tizim sifatida bevosita boshqa semiotik tizim – madaniyat bilan bog'liq bo'ladi, ayni paytda har ikkala tizim ham birlamchi semiotik tizim, ya'ni til bilan ham bog'liq bo'ladi. Matnli axborotni o'quvchi qabul qilayotganida nafaqat o'zining lisoniy qatorni, balki yozuvchi tomonidan dasturlab qo'yilgan kinetik, paralingvistik, fiziologik va ritmik-intonatsion qatorni ham qayta kodlashtiradi [1].

Badiiy proza tili xususida so'z yuritganda, eng avvalo, badiiy adabiyot tili bir-biridan tubdan farq qiluvchi til va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ikki asosiy yo'nalishda o'rganilishini e'tirof etish kerak.

Adabiyotshunoslar nuqtai nazaridan olib qaraganda, bizni qiziqtirayotgan hodisa verballik va noverballik tutushgan joyda nomoyon bo'ladi – "so'zga o'xshamasada, lekin so'z, matnda mavjud, nutq orqali namoyon bo'ladi, ayni paytda aytilmaydi" [5: 8].

Noverbal obraz nutqni yanada yorqin, boy qiladi, muallif pozitsiyasini adekvatrog tarzda qabul qilish imkonini beradi. O.N. Maslennikova ta'biri bilan aytganda, matn muhim qismining mazmunini tashkil qiladi. Badiiy bayon to'qimasi bilan uyg'unlashib ketgan imo-ishoralar, xatti-harakatlar, pozalar ular ortida turgan obrazni aniqroq bilib olish imkonini beruvchi psixofiziologik komponentlardan hisoblanadi [5].

Muallifning keyingi ta'kidlashlariga ko'ra, plastik belgida, u qanchalik noyob bo'lmasin, muallifga umumlashtirishlarning falsafiy miqyosgacha ko'tarilish imkonini beruvchi ijtimoiylik fakti yashiringan. Inson, qahramon xatti-harakatlari psixofiziologiya qonunlariga bo'ysunadi, ijtimoiy semiotika, badiiy kategoriyalarning etik normativlari (ahloqiy meyorlari) nuqtai nazaridan boshqariladi. Bu turli informatsion va semiotik funksiyalarni bajaruvchi murakkab geterogen tizimdir. Ehtimol, bunday belgilar tizimi haqida so'zlab berib bo'lmaydigan holatning o'zi bo'lmasa kerak [5].

Y.M. Lotman NVK mohiyatini "harakat, xatti-harakat biror bir amaliy yo'nalishga emas, balki biror bir ma'no va mazmunga taalluqliligida deb tushunadi. Imo-ishora doimo belgi va ramzdir. Shuning uchun har qanday harakat ... imo ishora, uning ma'nosi esa – muallif niyati, maqsadidir" [7].

Personajlarning ruhiy holati ular faol noverbal faoliyatni amalga oshirganlarida o'z ifodasini topadi. NVK bayon davomida qahramonlarga hamrohlik qiladi. Ular har doim ham so'zlar orqali namoyon bo'lavermaydigan personajlarning ichki dunyosini to'liqroq tavsiflash uchun zarur. NVKdagi brazlilik ko'pincha vaziyatli muloqotning belgilar, ramzlardan iborat asosini aniqlashga qaratilgan bo'ladi, shu bilan birga inson tanasini plastikada namoyon bo'luvchi hayotini estetik baholash va tipiklashtirish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, imo-ishoralar tasvirida so'z ustasi "empirik jihatdan real, tarixiy jihatdan tipik, ramziy va shu bilan birga mifologik jihatdan anglangan" [5] obrazni aks ettiradi. Adabiyotshunoslarning fikriga ko'ra, hayolparast qahramonning imo-ishorali, xatti-harakatlari xarakteristikasi, uning harakatlarini eslatish ham qahramon ichki holatini yetkazishga qaratiladi.

Badiiy matnda inson faoliyatining son jihatdan anchagina noverbal ko'rinishlari ichki hayotning qonuniga aylanadi. NVK orqali ularning ortidagi xarakterlar va vaziyatlarni yanada aniqroq o'qib chiqish mumkin bo'ladi.

Personajlarning imo-ishorali xulq-atvori haqidagi ma'lumotni o'qish realistik bayoniy badiiy nasrda, L.M. SHelgunova fikricha, uning tarkibiy-kompozitsion xususiyatlarini, individual uslubni hamda tarixan bayoniy nasriy janrlar rivoji bilan bog'liq adabiy lisoniy jarayon xarakteristikalarini aniqlashda juda muhim hisoblanadi [9].

Yana shuni ham ta'kidlash lozimki, mazkur tadqiqotda badiiy matndagi NVKninig lisoniy tavsiflash aspekti, eng avvalo, matn oldida turgan NVK belgilarining pragmatik vazifalarga bog'liqligi bizni ko'proq qiziqtiradi.

NVK yordamida ifodalanuvchi va olamning sodda manzarasidagi emotsiyalar har bir xalq moddiy va ma'naviy tajribasini va alohida tarzda uning tilini aks ettiradi. Zero, olamning sodda manzarasi asosan uni tavsiflayotgan tilga bog'liq. Shuningdek, insonning ichki hayoti, shu jumladan, emotsional hayoti, badiiy nasr tili juda ham rang-barang va o'ziga xos bo'lgan vositalari va usullarida yordamida tasvirlanadi.

Emotsiya ifodalari, shu o'rinda NVK ham madaniy-milliy o'ziga xos xususiyatlarga ega. I.S. Bajenova u yoki bu odamlar hamjamiyatidagilarning ong osti xotirasida til birliklarining madaniyatning u yoki bu kodi bilan bog'liq intertekstual aloqaning saqlanib qolishiga e'tibor qaratadi. Ayni paytda emotsiya ifodalari badiiy matnda qayta ifodalanuvchanligi avlodlararo madaniy ahamiyatli ustanovkalarni (maqsadli talablarni) translyatsiya qilishgina emas, balki bundan-da muhimroq til sohiblarining madaniy o'zligini anglashni shakllantirishga ham xizmat qiladi [1: 9].

Barcha turdagi emotsiya ifodalari pragmatik salohiyatga ega, zero ularda so'zlovchining shaxsi, uning ijtimoiy, etnik, madaniy, yoshi, jinsi va kasbiga doir xarakteristikalar tilga kiradi. Shu jihatdan emotsiyani ifodalash muallifning nutqi fikrlash faoliyatning hosilasi hisoblanadi va ma'lum emotsional holatda nimalarni his qilishi va bu tashqaridan qanday tarzda namoyon bo'lishi haqidagi tasavvurlarga mutlaqo muvofiq bo'ladi. Ayni paytda, I.S. Bajenova ta'biri bilan aytganda, badiiy matnda emotsiya ifodalari tanlash badiiy matn tarkibi, so'zlovchi turi, obrazlar tizimi, emotsiya ifodalari badiiy matn to'qimasida qo'llanish joyi va takrorlanuvchanligiga hamda undagi axborot turiga bog'liq [1].

Shunday qilib, ham lisoniy, ham nolisoniy borlik haqidagi ma'lumotni o'zida mujassam etgan emotsiya ifodalari pragmatik salohiyati belgilanayotgan narsa haqidagi bilimlarning butun bir majmuini o'z ichiga oladi, bunda semantika, pragmatika hamda u bilan bog'liq assotsiatsiyalar muhim hisoblanadi. I.S. Bajenova ortidan, biz ham adresantning adresatga ma'lum ta'sir o'tkazishdan iborat modiyashtirilgan maqsadini anglatuvchi emotsiya ifodalari pragmatik salohiyati quyidagilardan iborat, deya hisoblaymiz:

emotsiya ifodalari badiiy matnda emotsional nutq (EN) ni nomlash va kuchliroq ifodalilikka, adresat tuyg'ulari va fikrlariga ta'sir ko'rsatishga intilish zarurati bois pragmatik sabablarga ko'ra paydo bo'ladi;

emotsiya ifodalari yaratilishi jarayonida shaxsning pragmatik relevant parametrlari (jinsi, yoshi, ijtimoiy mavqei, so'zlovchining maqsadi, uning aytilganlari va muloqot vaziyatiga munosabati kabilar) ham ishtirok etadi;

emotsiya ifodalari madaniyatning yashash shakllari namoyon bo'ladi, bundan tashqari ular ma'lum tarixiy davr mahsuli ham hisoblanadi;

badiiy matndagi emotsiya ifodalari badiiy asardagi fabula makonini bayon etuvchisining ma'lum ko'rish usuli bilan bog'liq;

emotsiya ifodalari so'zlovchi haqidagi qo'shimcha axborotni o'zida olib yuradi, urning yashirin bahosinigina emas, balki butun badiiy asar tubidagi axborotni ochib berish usullarini ham yetkazadi;

emotsiya ifodalari badiiy matnning estetik vazifasi bilan bog'liq estetik effektini ham o'z ichiga oladi;

7) emotsiya ifodalari vositasida muallif adresantning xis tuyg'ulari,

obrazli assotsiatsiyalarini uyg'otishga hamda undagi ijodiy

faollikni ham rag'batlantirishga intiladi [1].

Shunday qilib, NVK nominatsiya tarzidagi emotsiya ifodalari, badiiy matndagi emotiv tasviriy vositalar hisoblanadi, zero ular inson emotsiyalari, munosabatlari va baholarini verbal vositalar bilan tavsiflash emas, balki ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqqan holda, badiiy asar muallifining NVK nominatsiyalarini yaratishdagi rolini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Badiiy asar muallifi badiiy asarning barcha qahramonlari ko'radigan va biladiganlarinigina emas, balki ular uchun prinsipial jihatdan nimaga qo'llari yetmasligin ham ko'radi va biladi, «va ana shunday har bir qahramonga nisbatan muallifning ma'lum va barqaror ko'rishlari va bilishlari serobligida butun bir yaxlitlikning ham qahramonlar, ham ularning birgalikda yashagan davrlaridagi voqealar, ya'ni butun bir asarning yakunlanish lahzalari o'z ifodasini topadi» [2].

O'ylab topilgan, lekin ayni paytda haqiqatga muvofiq vaziyatlar muallif tomonidan o'zining g'oyalari va tasavvurlarini aniqlashtirish va tasdiqlash maqsadida modellashiriladi, u borliqdan o'zining tasavvurlariga mos hodisalarni tanlab oladi. Shu boisdan ham, I.S. Bajenova fikriga ko'ra, badiiy matni yaratishda subyektiv omil alohida rol o'ynaydi [1].

NVK orqali beriladigan emotsiyalar ifodalarining ham miqdori, ham sifatiga muallifning bayon davomidagi pozitsiyasi, nuqtai nazari ta'sir ko'rsatadi, u tasvirlanayotgan voqealar va personajlarning emotsiyalariga nisbatan ham ichki, ham tashqi bo'lishi mumkin. Bayon etuvchi hamma haqida hamma narsani biladi, u personajlar dunyosidangina emas, balki uning ustidan kuzatib turadi. Bunda u yolg'on so'zlamaydi va xato qilmaydi, muallifning niyatiga ko'ra o'quvchi sodir bo'layotgan voqealarni personajlar nomidan

emas, balki bayon etuvchining o'ziga bevosita ishonib qabul qilishi kerak.

Kommunikatsiya jarayoni aspektida badiiy matni xabar, muallifni xabar jo'natuvchisi va o'quvchini xabar adresati/retsipiyenti sifatida talqin etish mumkin. Chunki ularning o'qigan matnini tushunishi nazorat qilinmaydi, masalan, xuddi suhbatdoshga ovoz toni, ohangi, nutq tezligi, makondagi joyi, imo-ishoralar, yuz ifodalari hamda ko'rish va eshitish orqali qabul qilinuvchi vaziyat orqali to'g'ridan-to'g'ri yetkaziladigan og'zaki xabarda bo'lgani kabi ularda o'qilganni talqin etishda ko'proq erkinlik namoyon bo'ladi.

Kommunikativ akti tavsiflashda ham verbal, ham noverbal tarkibiy qismlar ishlatilishi mumkin. Biz ham har ikkala kommunikantning emotsional nutq (EN)ni tavsiflaganda ularning o'zaro qanday muvofiq kelishini o'rganish muhim deya hisoblaymiz. Shunday vaziyatlar ham bo'ladiki, bunda NVK ham, VK ham bir xil (emotsional nutq) ENni aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, har ikkala komponent bir-biri bilan emotsional yo'nalganligi bilan mos keladi va bu bizga bunday hollarda kongruent (moslashtirilgan) kommunikativ aktlar bilan ish ko'rishimizni ta'kidlash imkonini beradi. Biroq VK va NVK emotsional yo'nalganligi bilan mos keladigan kongruent jumlar bilan bir qatorda, ayrim matnlar VK va NVK mos kelmaganligi bilan ajralib turadi. Bunday nomuvofiqlik nokongruent kommunikativ aktlar ham borligidan dalolat beradi [4].

Emotsional holatlarning ekspressiyasi tavsifining chog'ishtirma tahlilidan ayon bo'lishicha, ayrim alohida hollarda badiiy asarlar mualliflari psixologlarga qaraganda insonning emotsional hayotini ishonarliroq tarzda tasvirlashadi, chunki ularni, birinchi navbatda, qahramonlarining his-tuyg'ulari va emotsiyalari qiziqtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Баженова И.С. Эмоции, прагматика, текст. М., 2003. С.112; 133; 361-362.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 1986. С. 16.
3. Вансяцкая Е.А. Роль невербальных и вербальных компонентов коммуникации в текстах, отражающих эмоциональные реакции человека, и их соотношение (на материале английского языка). Дисс. ... канд. филол. наук. Иваново, 1999.
4. Карташкова Ф.И. Косвенная номинация в аспекте мыслительной языковой деятельности. Иваново, 2003.
5. Масленникова О.Н. Семантика жеста в прозе Андрея Белого («Петер-бург», «Котик Летаев», «Крещеный китаец»), Дис. ... канд. филол. наук. Иваново, 2000. С.8; 44.
6. Маякина М. А. Фразеологические словосочетания, описывающие невербальное поведение человека: коммуникативно-прагматический и лексикографический аспекты (на материале англоязычных художественных текстов) Дисс. ... канд. филол. наук. Иваново, 2006.
7. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Структура и семиотика художественного текста. Труды по знаковым системам XII. Вып. 515. Тарту, 1981. С.35.
8. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. JL, 1989.
9. Шелгунова Л.М. Взаимоотношение языковых и паралингвистических факторов в романе Л.Н. Толстого «Воскресение» // Филологические науки. 1978. №3. С. 43; 72-73.
10. Шелгунова Л.М. Указание на рече-жестовое поведение персонажей в русской реалистической повествовательной художественной прозе // Филологические науки. 1982. №5. С.43.

UDK: 811.133.512.8

Ulug'bek UMIRZAKOV,
SamDU roman-german tillari kafedrası katta o'qituvchisi
Email: ulugbek.umirzakov.66@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor T.Kuchkarov taqrizi asosida

SOME REMARKS ABOUT CONTRAST IN UZBEK AND FRENCH PROVERBS

Annotation

This article deals with the artistic content of proverbs and sayings, which are phraseological units, they contain the wisdom of the people, dating back to ancient times, phraseological units are considered as a means of showing us good and evil. We can learn that in linguistics how complex these units are, thanks to the scientific research that has been and is being done in this area.

Key words: Phraseological units, phrases, syntactic constructions, semantic construction, lexical and grammatical content, proverb, folklore, centuries-old life observations, socio-economic experience.

O'ZBEK VA FRANSUZ MAQOLLARIDA KONTRAST HAQIDA BAZI MULOHAZALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada frazeologik birlik hisoblangan maqol va matallarning badiiy mazmuni, ularda qadim o'tmishga borib taqaluvchi xalq donoligi yotishi, frazeologik birliklar yaxshilik va yomonlikni bizga ko'rsatuvchi vosita sifatida qaraladi. Tilshunoslikda ushbu birliklarning naqadar murakkab ob'ekt ekanligini bu sohada hozirgi kunga qadar qilingan va hozirda qilinayotgan ilmiy izlanishlar orqali bilishimiz mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, so'z birikmalari, sintaktik qurilmalar, semantik qurilma, leksik-grammatik tarkib, maqol, xalq og'zaki ijodi, ko'p asrlik hayotiy kuzatishlar, ijtimoiy-iqtisodiy tajriba.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О КОНТРАСТЕ В УЗБЕКСКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация

В данной статье речь идет о художественном содержании пословиц и поговорок, которые являются фразеологизмами, в них заключается мудрость народа, уходящего в глубокую древность, фразеологизмы рассматриваются как средство показа нам добра и зла. Мы можем узнать, что в лингвистике насколько сложны эти единицы, благодаря научным исследованиям, которые проводились и проводятся в настоящее время в этой области.

Ключевые слова: Фразеологизмы, словосочетания, синтаксические конструкции, семантическая конструкция, лексико-грамматическое содержание, пословица, фольклор, многовековые жизненные наблюдения, социально-экономический опыт.

Kirish. Keyingi yillarda til birliklarining aloqa jarayonida tutgan o'rmini zamonaviy tilshunoslik mezonlari asosida belgilashga qiziqish sezilarli darajada kuchaydi. Shu ma'noda zamonaviy tilshunoslik sohalaridan biri bo'lgan kognitiv tilshunoslikda faol qo'llanuvchi kognitiv so'zi inglizcha bo'lib, bilmoq, anglamoq, tushunmoq ma'nolarini ifodalaydi. Bu soha faqat falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmay, balki tilni tafakkur (ong) bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy va lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini chuqur ilmiy tadqiq etadi[16]. Bugungi kunga kelib biz axborotni zamonaviy texnologiyalar orqali to'playmiz va ularni saqlaymiz. Vaholanki, hali tilning borliqdagi in'ikosi hisoblanmish yozuv kashf qilinmagan bir vaqtda axborotlarni saqlash va ularni yetkazishning oddiy bir yo'li mavjud edi. Bu ham bo'lsa til, oddiy va hamma uchun qulay vosita. Bunda frazeologik birliklar eng muxtasar, qulay va samarador vosita hisoblanadi. Frazeologik birlik hisoblangan maqol va matallarning badiiy mazmuni tufayli nutqimiz ravon va go'zallashadi. Ushbu birliklarda qadim o'tmishga borib taqaluvchi xalq donoligi yotadi. Frazeologik birliklar yaxshilik va yomonlikni bizga ko'rsatuvchi, ma'lum bir xalqqa tegishli madaniyat va an'analarni kuzgusi hisoblanadi. Tilshunoslikda ushbu birliklarning naqadar murakkab ob'ekt ekanligi bu sohada hozirgi kunga qadar qilingan va hozirda qilinayotgan ilmiy izlanishlar orqali bilishimiz mumkin. Frazeologik birliklar so'z birikmalarining, o'zaro ma'no jihatidan bog'liq

bo'lgan birikmalarining umumiy nomi bo'lib, ular shakliga ko'ra o'xshash sintaktik qurilmalardan farqlidir, ular nutq paytida yuzaga chiqmaydi, ularda fikr ifoda etilayotganda semantik qurilma va aniq leksik-grammatik tarkibning aniqlashtirilgan mutanosibligi saqlanadi.[4]

Ma'lumki, maqol xalq og'zaki ijodining ixcham shaklga, ammo chuqur mazmunga ega bo'lgan janrlardan biri bo'lib, u xalqning ko'p asrlik hayotiy kuzatishlari, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy tajribalari asosida vujudga kelgan. Maqollar o'zlarining ijtimoiy-g'oyaviy funktsiyalariga ko'ra, asosan keng xalq ommasining, ayrim hollarda esa ba'zi ijtimoiy tabaqa yoki guruhlarning dunyoqarashini ifodalaydi. Shu boisdan ham maqollarning mavzuviy ko'lami juda ham keng bo'lib, bu ko'lamni juz'iy hayotiy voqelik doirasi bilan chegaralab bo'lmaydi; ijtimoiy borliqning barcha sohalarida maqollarda o'z aksini topgan bo'ladi.[3]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maqollar - xalq madaniyatini ko'rsatuvchi vosita. "Madaniyat shakllanishida insonlar o'rtasidagi muloqotdan tashqari, voqelikdagi ob'ektlar bilan bo'lgan muloqotning roli ham muhimdir. Ma'lumki, inson va voqelik munosabatida lison o'ziga xos bog'lovchi, vositachilik rolini o'ynaydi. Lison o'zida voqelikni aks ettiradi, madaniyat esa ushbu voqelikning ajralmas qismidir. Voqelikning o'zini ham milliy deb atash mumkin va bu milliylik lisonida dunyoni o'ziga xos "ko'rish", uni idrok etish natijasida o'z aksini topadi"[8]. Tilshunos olim Sh.Safarov sotsiomadaniy va kognitiv pragmatik tahlilni

yo'nalishlari to'g'risida fikr yuritar ekan, bunda madaniyatning roliga alohida e'tibor qaratadi. Olimning ta'kidlashicha, madaniyat haqida so'z ketganda diqqat strukturaga qaratilsa, kommunikatsiya shu strukturadagi jarayondir. Madaniyat umumiy qobiliyat tizimi sifatida tasavvur qilinadigan bo'lsa, uning faollashuv qoidalarini ma'lum jamoa a'zolarining "jamoaviy o'yin"ga ishtirokini nazoratga oluvchi me'yorlar majmuasidan o'rin oladi. Ishtirokchilar o'yin davomida ma'lum qo'llar asosida yuzaga kelayotgan qoidalarga beixtiyor amal qilishga majburdirlar. Lekin biror bir shaxs u yoki bu madaniyatni to'liq, uning barcha qismlarini hech qanday kamchiliksiz o'zlashtirib olishiga ishonish qiyin. Madaniyat ramzlari, simvollarning oddiy to'plamidan iborat emas, u inson ongida jamlanadigan, tartiblashtiriladigan bilimlar va axborotlar tizimidan tashkil topadi[9]. O'zbek xalq maqollarining paydo bo'lish tarixi O'rxun-Enasoy bitiklariga, Kaykovusning (1021-1082) "Qobusnoma"sig'a, Yusuf Xos Hojibning 1069-1070 yillarda yozgan "Qutadg'u bilig" ("Baxt-saodatga eltuvchi bilim") asariga, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" (Turkiy so'zlar devoni) asariga, mumtoz adabiyot vakillaridan Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Gulxaniy va Ogahiyning ijodiga borib taqaladi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 400 ga yaqin maqol va matallar ham keltiriladi, ularning aksariyati bugun ham ayrim o'zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda[19]. Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari tarkibida 300 dan ortiq maqol bor. Yoki Sulaymonqul Rojiiy o'zining "Zarbulmasal" asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir[12].

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, har bir xalqda maqollar milliy o'zlik belgisi sifatida o'sha xalqning turmush tarzi, milliy-ma'naviy qadriyatlarini, madaniyatini, urf-odatini, kasbi, dunyoqarashi, e'tiqodini o'zida aks ettiradi va leksik-semantik jihatdan ixcham, ma'no ko'lamini kengligi bilan ajralab turadi hamda ajdodlarning asrlar davomida shakllangan, puxtalangan, sayqallangan hayotiy xulosalari qaymog'i sifatida har bir davrga mos hisoblanadi. Bu ayniqsa, o'z milliy mustaqilligini qo'lga kiritgan, tilimizga davlat tili maqomi berilib, tilimizning mamlakatimiz ichki va tashqi hayotida roli tobora oshib borayotgan bugungi kunda ahamiyati yanada oshib bormoqda. Maqollar nafaqat birgina xalq og'zaki ijodi, tilshunoslik sohasining, balki tarix, xalq urf-odatlarini, qadriyatlarini bilan bog'liq muammolarni tadqiq etuvchi etnografiya sohalarining ham o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Tilshunosligimizda xalq og'zaki ijodi namunalariidan biri bo'lgan maqollar, ularning leksik-semantik tabiati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga qiziqish sezilarli darajada kuchaydi.[5]

O'tgan davr mobaynida tilshunosligimizda bu borada salmoqli ishlar amalga oshirildi, xususan, maqollar to'planib, nashr qilindi, lug'atlar maydonga keldi, ma'nolari izohlandi, alohida olingan ijodkorlar asarlarida qo'llanishi va ma'no nozikliklari tadqiq etildi[13]. Ayniqsa, o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab maqollarining, xalq og'zaki ijodi namunalariining leksik-sintaktik[1], lisoniy mavqei va ma'naviy-uslubiy qo'llanilishi[2] tadqiqiga bag'ishlangan ishlar maydonga keldi.

Tilshunoslikda axborotlarni asrlar davomida to'plash va saqlashda xalq og'zaki ijodi namunalariidan bo'lgan maqollarining qulay vosita ekanligi, bu birliklar xalq ruhiyati, ijtimoiy hayot tarzi, madaniyati va ma'naviyati to'g'risida ma'lumotlarni saqlash barobarida xalq tiliga xos xususiyatlarni o'zida mujassam qilishi qayd qilinadi. Tilshunos olim G'.Salomov ta'biri bilan aytganda, jahondagi jami tillarda yaratilgan maqol, matal, hikmatli so'z va idiomalar yil fasllari, ehtiyohtkorlik, tana a'zolarining nomlari,

ota-ona-bola, qaynona-kelin munosabatlari, yer, koinot; qonuniyat va tasodif, miqdor va sifat, qarama-qarshilik va ziddiyat, qonuniyat va tasodif, shakl va mazmun, harakat va tinchlik, tez va sekin, birlashish va ajralish, tasdiq va inkor, taraqqiyot va tanazzul; yaxshi va yomon, oq va qora, katta va kichik, arzon va qimmat, rost va yolg'on, gul va tikan, o'z va o'zga, adolat va zulm, urush va tinchlik, nur va zulmat, erkinlik va asorat, minnatdorlik va noshukurlik, mehmondo'stlik va xasislik, manmanlik va kamtarlik; ta'lim va tarbiya, xulq-atvor, til va so'z, tajriba va hunar, donolik va nodonlik, muhabbat va sadoqat, mardlik va jasorat, mehnat va mehnatsevarlik, do'st va do'stlik, vatan va vatanparvarlik, inson va insonparvarlik hamda boshqa juda ko'p tabiiy, ijtimoiy va mantiqiy narsa, hodisa va tushunchalarni aks ettiradilar. Har bir xalq uni boshqa xalqlardan ajratib turadigan o'ziga xos belgilar bilan birga, umuminsoniy xususiyatlarga ham ega bo'ladi. Chunonchi, umuminsoniy axloq, umuminsoniy fazilat, umuminsoniy burch va umuminsoniy majburiyat mavjuddir. Bu esa xalqlarning tillarida ham mushtarak hodisalar va o'xshashliklar bo'lishiga olib kelgan[7].

Shunday xususiyatlardan biri maqolning juda sekinlik bilan yaratilishi va yo'qolish xususiyati, tilda g'oyatda turg'unligi, barqarorligi hisoblanadi. Bu xususiyat bevosita maqol mazmunining shakliy jihatiga uzviy bog'liqligi bilan izohlanadi.

Fransuz olimi Mezanjering fikricha, maqolda asrlar davomida o'ttirilgan tajriba va mushohadadan olingan sodda haqiqat mavjud[15]. Ma'lumki, har qanday fikr ibratli bo'la olmaydi va har qanday ibratli fikr maqol bo'la olmaydi. Shunday ekan, ibratli fikrning maqolga aylanishi uchun o'ziga xos ayrim shartlar mavjud. Birinchidan, maqolga aylanuvchi fikr xalqning ko'p yillik ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, hayotiy tajribasida sinalgan bo'lishi lozim. O'shanda u fikr ibratlilik kasb etadi, kishilarni ishonтира oladi. Ikkinchidan, maqolda ifodalangan fikr umuminsoniy xarakter kasb etishi lozim, uchinchidan, har ikki shartga javob beruvchi ibratli fikr ixcham, mukammal, badiiy jihatdan puxta kristall shaklga ega bo'lishi kerak. Ko'rsatilgan ana shu uch shart to'liq yuzaga chiqqandagina, ibratomuz fikr paremik birlikka, ya'ni maqolga aylanadi.

Bu o'rinda shuni ham aytib o'tish kerakki, maqolning juda sekinlik bilan yaratilish va iste'moldan tushib qolish xususiyati nisbiy xarakterga egadir. Chunki maqollarining o'z mazmunini, ko'pincha o'z shaklini saqlab qolishi ham jamiyat strukturasi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning turg'un yoki noturg'unlik xarakteri bilan chambarchas bog'liqdir[11]. Ijtimoiy hayotning o'zgarishi bilan bog'liq holda maqolda ifodalangan mazmun miqyosi o'zgarib boradi: yo torayadi, yo kengayadi, yoki butunlay boshqacha mohiyat kasb etadi. Bu narsa, o'z navbatida, maqolning ikkinchi bir xususiyatida - maqolning jamiyat hayoti, xalq turmushi bilan juda ham yaqinligi va bevosita bog'lanishida namoyon bo'ladi. Binobarin, maqollar xalq hayotini, uning o'tmishdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy turmush darajasini o'rganishda noyob manba bo'lib xizmat qiladi. Bu narsa maqollarda turli ijtimoiy munosabatlarning, xalqning axloqiy normalari hamda e'tiqodlarining, maishiy turmushi va mehnati, sevgisi va nafrati, ozod hayot uchun intilishlarining obektiv, ixcham va lo'nda aks etganligida ko'rinadi.

Tahlil va natijalar. Frazeologik birlik hisoblangan maqol va matallarning badiiy mazmuni tufayli nutqimiz ravon va go'zallashadi. Ushbu birliklarda qadim o'tmishga borib taqaluvchi xalq donoligi yotadi. Frazeologik birliklar yaxshilik va yomonlikni bizga ko'rsatuvchi, ma'lum bir xalqqa tegishli madaniyat va an'analarning ko'zgusi hisoblanadi. Xalq maqollarining uzoq o'tmish mahsuli ekanligi ayrim namunalarni bugungi kunda tushunish oson emasligini ham izohlaydi. Ba'zan maqollar qatorida shundaylari ham

uchraydiki, hatto umumiy fikr nima bilan bog'liq ekanligini anglash qiyin bo'lib qoladi. Masalan: "Bir pul berib yig'latdim, ming pul berib yupatdim" maqolini olaylik. Bu maqolning mohiyatini maqoldagi fikr yo'nalishi va qarshilantirish usulidan taxmin qilish mumkin, xolos. Ya'ni umumiy mazmunda nojo'ya qilingan harakat yoki tadbir oxir oqibatda insonga qo'shimcha tashvish keltirishi mumkinligi haqida ogohlantirilmoqda. Sen shunday harakat qilginki, bu harakating yomon oqibatlarga olib kelmasin, deyilmoqda. Ammo nima uchun bir pul berib yig'latga, ming pul berib ovutadi yoki yupatadi. Bu muammoni hal qilish uchun tarixga murojaat qilamiz. Qadim zamonlarda aza paytida yig'lab beradigan maxsus odamlar bo'lgan ekan. Ularni "giyrandi" deb atashgan. Aslida "giyrandi" "giryandi"dan olingan bo'lib, "yig'lamoq" fe'li bilan ma'nodoshdir. Uyida biror yaqin odami o'lsa, mayit egasi giyrandini chaqirgan. U aza davomida ma'lum haq evaziga yig'lab berishni bo'yniga olgan. Lekin giyrandi o'z san'atini shunday egallashi ham mumkin ediki, mayit egasi bu aytuvlarga, bu dod-fig'onga, bu nolalarga chidamasdi. Shunda u giyrandidan yig'lamaslikni iltimos qilgan. Giyrandi esa atayin avjga chiqqan. Natijada uni yig'idan to'xtatish uchun ko'proq haq berilgan. Maqolda arzimagan haq evaziga yig'lovchini chaqirish, ammo uning jim bo'lishi uchun katta pul berish voqeasi aks etgan. Ushbu maqolning frantsuz tilidagi muqobilida ham o'sha ma'no aks etadi, lekin biz murojaat qilgan manbalarda uning paydo

bo'lish tarixi aks etmagan. Si tu veux être pleuré, donne beaucoup : on pleure le bien perdu avant de pleurer le mort (Anne Barratin - De toutes les paroisses (1913) [14]. Frantsuz tilidagi maqollarning paydo bo'lish tarixida ham shunga o'xshash vaziyat kuzatiladi. Proverbes et dictons français nomli lug'atda qayd etilishicha, A demain les affaires maqolining yaratilish tarixi quyidagicha: shahar hokimi, zolim Arxias o'yin-kulguga mukkasidan ketgan edi va bir xabarchi kelib, undan xatni tezda o'qishi kerakligini aytadi. Arxias xatni ochib ko'rmasdan, uni bir chekkaga uloqtiradi va deydi: «Bugun o'ynab kulaylik, ishni ertaga qilamiz». Natijada shahar qo'lga olinadi va o'zi bo'ynidan judo kilinadi. Tezda «A demain les affaires» degan gap og'izdan og'izga ko'chib, aytib yuriladi va bugungi kunda u mashhur frantsuz maqollaridan biri hisoblanadi[14]. Shunday qilib, maqollar mazmuni ularning o'zi va tabiati kabi sirli olamga egadir[17].

Xulosa. Tilshunoslikda ushbu birliklarning naqadar murakkab ob'ekt ekanligi bu sohada hozirgi kunga qadar qilingan va hozirda qilinayotgan ilmiy izlanishlar orqali bilishimiz mumkin. Frazеologik birliklar so'z birikmalarining, o'zaro ma'no jihatidan bog'liq bo'lgan birikmalarining umumiy nomi bo'lib, ular shakliga ko'ra o'xshash sintaktik qurilmalardan farqlidir, ular nutq paytida yuzaga chiqmaydi, ularda fikr ifoda etilayotganda semantik qurilma va aniq leksik-grammatik tarkibning aniqlashtirilgan mutanosibliqi saqlanadi[4].

ADABIYOTLAR

1. Абдурахманов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1964. – 27 с.;
2. Жўраева Б.М. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши. Филол. фанлари номзоди... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002. – 23 б.
3. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б. 91.
4. Мукумов Т. Француз ва ўзбек тилларидаги кофиядош фразеологик бирликларга оид. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 02 Issue: 05 | 2022 P.53.
5. Паремииология Узбекистана (библиография). Выпуск 1. Составители: А.М.Бушуй и др. – Самарканд, 1978; Выпуск П. Самарканд, 1980; Выпуск Ш, Самарканд, 1981.
6. Садриддинова М.З. Лексика узбекских пословиц и поговорок. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985. – 26 с.
7. Саломов Ф.Тил ва таржима.Тошкент: “Фан”, 1966. Б.249.
8. Сафаров Ш.Когнитив тилшунослик.Жиззах: Сангзор, Б.55.
9. Сафаров Ш. Социомаданий ва когнитив прагмалингвистика йўналишлари. Хорижий филология. №1, 2017 йил. Б.42
10. Хакимов М. Пословицы, поговорки и афоризмы в произведениях узбекских ...писателей. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1965. – 23 с.;
11. Шорахмедов Ш. Мақолларнинг пайдо бўлишига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1971. № 4. – Б. 31-33.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. Т. I. – М.: Русский язык, 1981. –Б.456.
13. Ўзбек халқ мақоллари – Тошкент: Фан, 1978. – 215 б.;
14. Jacques Pineaux. Proverbes et dictons français. Paris, 1973.p.32
15. M. de la Mésangère. Dictionnaire des proverbes français. Paris, 1823. p.1-3.
16. http://arslonov.blogspot.com/2012/01/blog-post_12.html.
17. http://turizm.kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/maqollar
18. <https://www.proverbes-francais.fr/citations-pleurer/>
19. www.literary.uz

Liliya FILIMONOVA,
Toshkent Davlat Transport Universiteti assistenti
E-mail: victor_p54@mail.ru

TDTU dotsenti, PhD G. Mustayeva taqrizi asosida

**TILLARARO FENOMEN "TARJIMONNI SOXTA DO'STLARI" HAQIDAGI SAVOLGA VA PSEVDO
INTERNATIONALIZMLARNING TARJIMA USLUBLARIGA BIR NAZAR**

Annotatsiya

Taqdim etilgan maqola "tarjimonning soxta do'stlari" ni ingliz va rus tillariga tarjima qilishdagi qiyinchiliklarni aniqlashga, shuningdek, psevdointernatsionalizmlarni qanday tarjima qilish bo'yicha tavsiyalarga bag'ishlangan. Tarjima adabiyotida bu mavzu juda keng tarqalgan va batafsilroq tadqiqotlar davom ettiriladi.

Kalit so'zlar: Tarjimashunoslik, sinonimlar, omonimlar, paronimlar, tarjimonning soxta do'stlari, tarjima usullari, psevdointernatsionalizmlar.

**К ВОПРОСУ МЕЖЪЯЗЫКОВОГО ЯВЛЕНИЯ «ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКА» И СПОСОБЫ
ПЕРЕВОДА ПСЕВДОИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМОВ**

Аннотация

Представленная работа посвящена выявлению трудностей перевода «ложных друзей переводчика» в английском и русском языках, а также рекомендациям по способам перевода псевдоинтернационализмов. Данная тема довольно распространена в переводческой литературе и более подробные исследования будут продолжены.

Ключевые слова: Переводоведение, синонимы, омонимы, паронимы, ложные друзья переводчика, способам перевода, псевдоинтернационализмы

**TO THE QUESTION OF THE INTER-LANGUAGE PHENOMENON "FALSE FRIENDS OF TRANSLATOR" AND
TRANSLATION MEANS OF PSEUDOINTERNATIONALISMS**

Abstract

The presented work is devoted to identifying the difficulties of translating "false friends of the translator" in English and Russian, as well as recommendations on how to translate pseudo-internationalisms. This topic is quite common in the translation literature and more detailed research will be continued.

Key words: Translation studies, synonyms, homonyms, paronyms, translator's false friends, translation methods, pseudo-internationalisms

Introduction. Tashkent State Transport University introduced new education specialty 'Translation studies at transport sphere' this 2022-23 academic year, so this aspect is extremely significant for us. Translation studies, as it develops, covers an increasing number of problems and controversial provisions. Trying to answer the question "how to translate?", researchers focus on the various objects of translation, which are often sources of conflicting opinions.

In recent years, the interest of researchers in the category of words called "false friends of the translator" (from the French faux amis du traducteur) has increased. These are relative synonyms, as well as interlingual homonyms and paronyms. When translating this category of words, false identifications can occur, since linguistic analogies have a graphic, phonetic, grammatical, and often semantic commonality. The greatest number of errors occurs when translating international vocabulary. International parallels are characterized by a common semantic structure and therefore are easily identified in translation. However, as a result of such identifications, false equivalents often arise, but along with the commonality in their semantic structures, there are also important differences that the translator often forgets about.

Literature Review. In English and Russian surveys, "false friends of the translator", numbering several thousand words, occur within four parts of speech: nouns, adjectives, adverbs and verbs. They were described by Ya.I. Retsker [8]. Many other researchers like L. Borisova and V. Alimov paid

much attention to the problem of homonyms, foreign scientists, e.g. P. Fawcett talked about equivalence of similar or international vocabulary translation difficulties. In a large number of cases, this role is played not by single words, but by all representatives of the corresponding derivational nests. Naturally, for people who know the basics of the second of the languages, false identifications take place only in the sphere of identical parts of speech: for example, nouns are associated with nouns, etc., while homonymy of parts of speech, as a rule, does not cause difficulties. From a semantic point of view, words that belong to similar or adjacent semantic spheres, or, in any case, may appear in similar contexts, turn out to be misleading; obviously randomly coinciding lexemes, which in fact do not occur in the same contexts (such as English, rock "rock" - Russian rock), do not cause false associations. Differences in pairs of "false friends of the translator" can be outlined in the conceptual content, realities, stylistic characteristics and lexical compatibility; in practice, all these types of discrepancies are often intertwined.[2]

Research Methodology. When comparing English and Russian languages, it is possible to identify a significant number of words that have a similar spelling or sound. Basically, these borrowings from one language to another, or - by both languages from a third, common source: as a rule, Latin, Greek, French (parliament, diplomat, method, theory, organization). Words of this kind can both help and hinder the translator. They provide help in cases where the external similarity is the coincidence of values. Regardless of the

context, the word zink will be translated as zinc, chameleon as a chameleon. Such vocabulary is usually called international. These words serve as pillars on which the meaning of the text is built. Pay attention to how many lexical units similar to Russian are in the sentence taken from a magazine article: 'The logic and strategy behind the U. S. Administration proposals were that the country might, over time, be willing to reduce drastically, perhaps someday to eliminate, its garrisons on this territory.'

However, being borrowed by another language, the word can acquire new meanings, its semantic structure can completely change. Such words are called pseudo-international. Pseudo-internationalism can be a hindrance, misleading, pushing to all sorts of oversights and mistakes. "False friends" are not so dangerous when their meanings are so different from the meanings of Russian words similar to them that the immediate context excludes the possibility of misunderstanding and translation. It would never occur to anyone to translate 'to read a magazine' as "читать магазин." The verb will be the decisive context in translation.

In oral speech, the extralinguistic situation itself often suggests the correct meaning. When translating a written text, we are deprived of such additional support. For a novice translator, pseudo-international vocabulary is especially dangerous. The following advice will be of some help:

1) a number of words in both languages have a purely formal similarity - they do not have a single common, intersecting meaning. At the same time, the context often does not give signals that the "correspondence" that suggests itself by analogy is false. This is a consequence of the fact that "analogues" belong to the same circle of concepts. For example, the English word 'decade' and the Russian word decade mean a certain period of time, but the first is a decade, and the second is ten days. Here are some more examples:

a) She has a very fine complexion. – У нее чудесный внешний вид (а не "телосложение").

b) This work is done accurately. Эта работа выполнена точно (а не «аккуратно»).

2) the danger is carried by words that, in the presence of a common meaning with the Russian words correlated with them, have other meanings that are not inherent in the latter. For example, 'fiction' is not only literature, but also fiction, 'false' is not only false, but also erroneous, artificial (about hair, teeth), 'officer' is not only an officer, but also an official, a policeman, a captain on merchant ship, etc.

3) guarantee against errors can only be a very careful analysis of the context and checking all the meanings of the word in the dictionary. The example below is an illustration of how closely it is necessary to read the original carefully in order to select the desired meaning of the word and connect all the links of the text:

'The African nation of Togo has sent more physicians and professors to France than France has sent to Togo'.

This, at first glance, seemingly very simple phrase contains two "traps". Even passing the first one - the word 'physician', which means doctor, (and not a physicist), - you can get into the second and translate: "The African state of Togo sent more doctors and professors to France than France sent to Togo." However, a logical inconsistency, even within an intraphrasal context, should alert the translator: after all, a doctor can be a professor and vice versa (that is, one concept includes another, which, accordingly, is a special case of the first).

The English sentence does not contain this logical failure, since the word professor also has the meaning of a teacher. Additional confirmation of the correctness of the choice of this particular value is contained elsewhere in the same article on the brain drain from developing countries:

Young physicians, nurses, engineers and teachers are abandoning poor countries for richer ones.

In the same group of "false friends of the translator" there are a considerable number of words that have a common meaning with a Russian similar word that is not the main, leading one, it is less frequent and is on the periphery of the dictionary entry: 'novel' is primarily a novel and much less often a short story; 'partisan' is a supporter, an adherent and much less often a partisan; 'sympathetic' is full of sympathy and rarely sympathetic. The frequency factor must be taken into account, often it plays an important role in choosing the right correspondence in the translation.

4) even when the meaning that is common to English and Russian words is realized in the context, one has to abandon the correspondence of the same name due to different compatibility standards in the Russian language. For example, if 'the Administration of the U.S' is translated as the administration of the United States, then 'coalition administration' as a coalition government. Sometimes in translation it is convenient to use ready-made clichés: "... the general and his fellow-officers" "... генерал и его товарищи по оружию." The use of such stable combinations gives the translation a natural sound and compensates for possible stylistic losses in other parts of the text.

5) equivalent correspondences in both languages can have different emotional connotations. Until recently, the word 'businessman' in Russian carried a negative charge, although in English it is used neutrally. Therefore, in translations, it was often necessary to use the combination "business people, representatives of business circles."

6) behind a similar shell in different languages there may be different concepts related to the life and history of a given country. For native speakers of the Russian language, the word "revolution" is associated, first of all, with ideas of the events of 1917, for the British, the Revolution, with the overthrow of James II from the throne in 1688, and for Americans, with the war for independence of 1775-1783.

In order to avoid false associations in translation, it is often necessary to abandon outwardly similar correspondence and use a designation that is explicit and unambiguous for readers: The American Revolution was, in truth, a close parallel to the wars of national liberation that have erupted in the colonial and semi-colonial regions of the present... The War of Independence in America is a direct prototype of the wars of national liberation in colonial and semi-colonial countries at the present time...

But in another context, the word 'revolution' realizes its other meaning, with connotations that are by no means positive: The Revolution in Chile was headed by Pinochet. – Переворот в Чили возглавлял Пиночет.

Sociolinguistics and the general erudition of the translator determine the choice of option in the following case: The Emancipation Proclamation is the name of the law on the abolition of slavery, which was passed by the government of President Lincoln. With "emancipation" in our understanding of the word, it has no direct links, so the possibility of error is not excluded.

From all that has been said, it is easy to conclude that this group of vocabulary requires increased attention from the translator. Careful analysis of the context, dictionaries and encyclopedias can protect the "false friends of the translator" and even turn them into translation assistants.

Analysis and Results. We found out that this interlingual phenomenon arose as a result of the mutual influence of two related languages. These are the so-called homonyms and paronyms - pairs of words in two languages that are similar in spelling or pronunciation, often with a common origin, but differ in meaning. These words can create certain difficulties in translating the text. In addition to

individual words, the translator's "false friends" can be considered at the level of individual statements and syntactic structures, as well as at the level of phraseological units. The features of each of them are considered in detail and typical errors that may occur during translation are analyzed directly on examples. Based on this, recommendations were proposed to help the translator prevent possible distortion of the semantics of the translated text. Due to the relevance of the topic, it is planned to go deeper into the study of this issue in the future together with our students of translation studies.

Conclusion and recommendations. The problem of translatability of "false friends of the translator" of scientific and technical literature in the field of transport was studied.

Regular translation errors include both cases of incorrect translation of terms and general scientific words, with the latter significantly predominating. In any case, lexical errors, in particular in the field of general scientific vocabulary, lead either to a distortion of the meaning of the original, or to violations of the stylistic norms of the language of scientific and technical literature into which the translation is being made.

All general scientific words regularly act as translation units and require the selection of appropriate translation equivalents. The translation equivalents of general scientific words are specific, many of them are not registered in either general or terminological translation dictionaries. Regular general scientific translation equivalents reproduce the real meanings of general scientific words. The qualitative

specificity of general scientific vocabulary is expressed both in the acquisition of new meanings and in the recombination of meanings in the functioning semantic structure of general scientific words. Cases of a complete change in the set of word meanings and a partial change are registered.

In the course of this study, the following patterns of translation of general scientific vocabulary were identified: 1) specialization of English international vocabulary when translating into Russian;

2) deinternationalization of English international vocabulary in scientific and technical texts when translated into Russian;

3) stylistic neutralization of stylistically colored lexical means in English-Russian scientific and technical translation. These regularities provide a general approach to the translation of vocabulary.

It should be noted that there is no detailed study of "translator's false friends" for the vast majority of languages, especially in the field of development of transportation means, which makes the results of this study indispensable in the preparation of translators of this specialization. Our major recommendation is to teach students not only general scientific translation, but also technical texts translation, keeping in mind equivalence of technical means. Another recommendation is to enlarge technical dictionaries in different fields of technologies as soon as new entries appear thanks to the new technological design.

LITERATURA

1. Catford John C. (1995) *A Linguistic Theory of Translation: an Essay on Applied Linguistics*, London: Oxford University Press, 218p.
2. Fawcett Peter (1997) *Translation and Language: Linguistic Theories Explained*, Manchester: St Jerome Publishing, 293p.
3. Filimonova L.Yu, *To The Question Of The Equivalence Of The High-Speed Traffic Terms Translation- Articles in Annual TashIIT Conference*, 2017, 284p.
4. Iroda Izatullaeva Ismatullaeva, Liliya Yurevna Filimonova, & Achilov Oybek Rustamovich (2022). Sociolinguistics and its development as an independent science. *Academic research in educational sciences*, 3 (10),
5. Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации / В.В. Алимов— М.: Ком Книга, 2006.— 158с.
6. Борисова, Л.И. Ложные друзья переводчика / Л.И. Борисова— М.: НВИ-Тезаурус, 2005.—211с.
7. Борисова Л.И. «Ложные друзья переводчика научно-технической литературы», методическое пособие, М.1989,91с.
8. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика - М.:Р. Валент, 2004.—189с.

UDK:410+.008.

Oygul XAMDAMOVA,
TATU Farg'ona filiali assistenti
E-mail: oygul.hamdamova.85@mail.ru

TATU Farg'ona filiali xorijiy tillar kafedrasida mudiri, PhD. G.K. Obidova taqrizi asosida

HADIS MATNLARIDA MAZMUNNING IFODALANISHIDA DIALOGIZM VA MONOLOGIZMLARNING O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom dinining asosiy manba'laridan biri bo'lgan hadis matnlarining lingvistik jihatlari e'tibor berilib, shuningdek, hadis, O'zbekistonlik muhaddislarimizning asarlari va bugungi kunda ushbu manba'larga bo'layotgan e'tibor haqida so'z yuritiladi. O'zbek tilining boshqa funksional uslublariga mansub bo'lgan matnlar bilan solishtirish orqali hadis matnlarining til xususiyatlari to'g'risida mulohaza yuritildi.

Kalit so'zlar: Hadis, dialog, monolog, so'roq gaplar, ritorik so'roq gaplar, yashirin adresat, iqtibos keltirish.

РОЛЬ ДИАЛОГИЗМА И МОНОЛОГИЗМА В ВЫРАЖЕНИИ СОДЕРЖАНИЯ В ТЕКСТАХ ХАДИСОВ

Аннотация

В данной статье уделяется внимание лингвистическим аспектам хадисов, которые являются одним из основных источников ислама, а также рассказывается о хадисах, трудах наших узбекских мухаддисов и о том внимании, которое сегодня уделяется этим источникам. Путем сравнения его с текстами, относящимися к другим функциональным стилям узбекского языка, обсуждались лингвистические особенности текстов хадисов.

Ключевые слова: Хадис, диалог, монолог, вопросительные предложения, риторические вопросительные предложения, скрытый адресат, цитирование.

THE ROLE OF DIALOGISM AND MONOLOGISM IN THE EXPRESSION OF CONTENT IN HADITH TEXTS

Annotation

This article pays attention to the linguistic aspects of hadiths, which are one of the main sources of Islam, and also talks about hadiths, the works of our Uzbek muhaddiths, and the attention paid to these sources today. By comparing it with the texts belonging to other functional styles of the Uzbek language, the linguistic features of the hadith texts were discussed.

Key words: Hadith, dialogue, monologue, interrogative sentences, rhetorical interrogative sentences, hidden addressee, quoting.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekistonimizda faoliyat olib borayotgan har qanday sohadagi ijobiy o'zgarishlar barchamizga kunday ravshandir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning taraqqiyotimizning Uchinchi Renessans davri boshlanishi lozimligi haqidagi startegik g'oyalari barchamizni milliy ruhlantirishga omil bo'ldi. Turmush tarzimiz, iqtisodiy, ta'limiy sohalarida shuningdek ilm-fan sohasida ham yangi o'zgarishlar, yuksalishlarni kuzatib bormoqdamiz. Jumladan, tilshunoslik masalalarini yangi yo'nalishlarda tadqiq etish ham rivojlanib bormoqda. O'zbek xalqining milliy qadriyatlarini va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, "Aholi o'rtasida huquqiy ma'rifiy tadbirlarni, xalqimizning boy tarixi, ilmiy-madaniy me'rosi, milliy-madaniy qadriyatlarini o'rgatish bilan uyg'un holda tashkil qilish" – deya ta'kidlaydi Prezidentimiz "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Dunyo tilshunligida din bilan bog'liq qarashlar bir muncha shakllangandir. O'zbek tilshunosligida ham yangi yo'nalish - teolingvistik qarashlar vujudga kelmoqda. Ijtimoiy hayotimizda diniy tushunchalar muxim o'rin tutar ekan, bu bevosita tilimizda ham o'z aksini topadi. Shunday ekan bu jarayonlar ham tilshunosligimizda ham ko'rib chiqiladi. O'zbek tilshunosligida diniy matnlarni tadqiq etish N.Uluqov, T.Yuldashev, M.Galiyeva, Sh. Sultonov kabi olimlarimiz tomonidan o'rganib chiqildi va biz ham ushbu maqolamizda, keyinroq ilmiy tadqiqotlarimizda hadislarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganib chiqishni o'z oldimizga maqsad qilib oldik.

Hadis – arabcha so'z bo'lib, "xabar", "so'z", "gap", "yangilik" kabi ma'nolarni anglatadi. Muhammad sollohu

alayhi vasallamning aytgan so'zlari, qilgan ishlari, iqrorlaridir. Islom dinida muqaddas Qur'on karimdan keyin ikkinchi manba hisoblanadi. Hadislarga qiziqish, ularni tadqiq etsih haqida yurtimiz ilmiy tarixi guvohlik beradi. "Hadis" va "sunnat" so'zlari muhaddislar o'rtasida bir ma'noda qo'llanilib, janob Payg'ambarimizning aytgan so'zlari, fe'l – atvorlari, axloqlari, taqirlari va payg'ambarlikka qadar bo'lgan hamda payg'ambarlik yillaridagi siyratlarini, ya'ni hayot yo'llarini anglatadi. Rasululloh(s.a.v.) ning turli sharoitlarda shariat ahkomlariga oid aytgan so'zlari ham hadis bo'lib, fe'l-atvorlari esa, ul zot qilgan va sahobalar tarafidan naql etilgan amaldir. Sahobalarning payg'ambarimiz ma'qullagan so'zlari va xatti-harakatlari taqrir deyilib, ular shar'iylik huquqiga egadir. Zero, janob Rasululloh(s.a.v) shariatga xilof narsalarni hech qachon ma'qullagan emaslar!

Hadis matnlarining lingvistik tabiati haqida gap ketar ekan, uni o'zbek tilining boshqa funksional uslublariga mansub bo'lgan matnlar bilan solishtirish orqali ushbu matnlarining til xususiyatlari to'g'risida mulohaza yuritish mumkin bo'ladi. Hadis matnlarida ko'zga ko'rinadigan eng muhim xususiyatlardan biri matnlar mazmunining dialog(dialogizatsiya) va monolog(monologizatsiya) tarzda yoritib berilishidir.

Natijalar va muhokamarlar. Hadis matnlariga xos dialogizatsiya usullaridan quyidagilarni ko'rib chiqishimiz mumkin: savol-javob uyg'unligi, tasavvuriy dialog, ritorik so'roq gaplar, auditoriyaga savol berish kabi. Keltirib o'tilganlarning barchasida adresant va adresatning o'ziga xos munosabati mavjudligi ularning dialogizatsiya ko'rinishlari qatorida keltirilishiga asos bo'ladi:

1. Savol-javob uyg'unligi hadis matnlarning ko'pchilik qismida salmoqli o'rin tutuvchi dialoglarda namoyon bo'ladi. Hadislar matni, odatda, dialog tarzida bayon etiladi. Bunda, asosan, payg'ambar Muhammad alayhis-salomga savol berish va javob olish yoxud payg'ambarimizning savol berish orqali biror narsa, odat, holatni izohlashini kuzatamiz:

"Rasululloh sallolohu alayhi vasallamdan so'radilar: "Yo, Rasululloh, musulmonlarning afzali qaysi kishidir?" "Qo'lidan va tilidan boshqa musulmonlar ozor topmagan kishidir"- deb javob berdilar.

Janob Rasululloh sallolohu alayhi va sallamdan so'radilar: "Qaysi amal afzaldir?" "Alloh va uning rasuliga ishonmoq",-deb javob berdilar. "Undan keyin qaysi?"- dedilar. "O'loho yo'lida jihat qilmoq",-deb aytilar. "Undan keyinchi?"-deb so'radilar. "Qabul bo'g'uvchi hajdir",- deb javob qildilar.

Yuqoridagi namunalardan ko'rinib turibdiki, bunda savo-javob orqali tushunilmagan masalalarga javob berilmoqda.

Lekin ayrim hollarda hadislardagi Rasululloh(a.s.)ning monolog tarzidagi bayon etilgan fikrlarida ham savol-javob uyg'unligiga erishiladi. Bunday hadislarida ko'p hollarda auditoriyaga savol beriladi. Bunda, odatda, adresatdan javob kutilmaydi, balki adresant o'z savoliga o'zi javob beradi:

Maoz ibn Jabal rivoyat qiladilar:

"Rasululloh sallolohu alayhi va sallam menga: "Yo Maoz, bilurmisen, Alloh taoloning o'z bandalaridagi haqqi nedir?"- dedilar. Men : "Alloh taolo va uning rasuli yaxshiroq bilgaydur!"- dedim. Janob Rasululloh: "Alloh taolaga ibodat qilib, unga hech narsani shirk keltirmasliklaridadur"- dedilar. So'ng: "Yo Maoz, biurmisan bandalarining Alloh taolodagi haqlari nedir?"- dedilar. Men: "alloh taolo va uning rasuli yaxshiroq bilgaydur!"-dedim. Janob Rasululloh: "(Agar bandalar Alloh taoloning haqqini ado etsalar)ularni azoblamasligidir",- dedilar"

Yuqoridagi misolda so'zlovchi savol va javob uyg'unligi orqali tinglovchini diqqatini ana shu masalaga qaratib, uslubiy ta'sirchanlikka erishishni ko'zda tutadi.

2. Tasavvuriy dialogda yashirin muloqotchi bilan so'zlashish nazarda tutiladi. "Diniy va'zlar kommunikativ aktining asosiy xususiyati unda ishtirokchilarning noodatiy tarkibi namoyon bo'lishidadir. Odatiy adresant (va'zxon) va adresat (omma) uchinchi bir "yashirin muloqotchi" - Xudoning bir vaqtning o'zida ham "yashirin adresant", ham "yashirin adresat" sifatida muloqotda ishtirok etishini nazarda tutadilar". Haqiqatan ham, diniy matnlarda oddiy matnga xos bo'lmagan adresant-adresat munosabatini kuzatamiz. Agar kundalik diskursda so'zlovchi o'z fikrlarini tinglovchiga yetkazishi va tinglovchi uni qabul qilishi asosiy sanalsa, hadis matnlarida adresant o'z nutqida Yaratgan nomidan gapiradi, uning buyruqlari, ko'rsatmalarini adresat - ommaga yetkazadi. Bunda tinglovchilar yashirin adresant - Xudoga quloq tutadilar. Shu bilan birga, duo, iltijo qilinganda ana shu yashirin muloqotchi - Xudo adresat maqomiga o'tadi. Shu holatda adresant nutqida yashirin muloqotchi ham ishtirok etadi.

Ibn Abbos raziylolohu anhu rivoyat qiladilar:

"Rasululloh s.a.v. kechasi tahajjudga quyidagi duoni o'qir edilar: "Ilohi, jamiki maqto'vlar senga xosdir! Sen Yer-u - osmonlarning va undagi borliqning yaratuvchisi va boshqarib turuvchisidir, jamiki maqto'vlar senga hosdir! Sen Yer-u - osmonlar va undagi barcha narsalarning egasidirsan, jamiki maqto'vlar senga xosdir!"

Bunda yashirin muloqotchining mavjudligiga to'la ishonch bilan muloqotga kirishiladi. Suningdek, ushbu hadisda nutqni quyidagicha alohida tavsiflashimiz ham mumkin:

a) "Ilohi, jamiki maqto'vlar senga hosdir!"

b) "Sen Yer-u - osmonlarning va undagi borliqning yaratuvchisi va boshqarib turuvchisidir, jamiki maqto'vlar senga bo'lsin!"

c) "Sen Yer-u - osmonlar va undagi barcha narsalarning egasidirsan, jamiki maqto'vlar senga bo'lsin!"

Ushbu hadisda fikrlar "a" variantda Rasululloh a.s. o'z nutqini Hudoga murojaat bilan boshlamoqda va "b" variantda yangi nutni aytib, unga "a" variantdagi qo'llagan "barcha maqto'vlar senga xosdir" birikmasini takrorlayapti; "c" variantda esa Alloh barcha narsalarning yaratuvchisi, boshqarib turuvchisi ekanligini ta'kidlash bilan kifoyalanibgina qolmay, "barcha narsalarning egasidirsan" deb fikrni to'ldiryapti va "barcha maqto'vlar senga xosdir" jumllarini uchinchi bor ta'kidlamogda.

3. Hadis matnlariga xos dialogizatsiyaning xususiyatlardan biri unda Qur'oni karimdan iqtibos keltirilishidir. Agar ilmiy matnlarda olimlar boshqa tadqiqotchilarning fikrlarini keltirish orqali ilmiy munozaraga kirishsa, hadis matnlarida muallif o'z fikrlarini, avvalo, Allohning kalomini tinglovchilarga yetkazish, ogohlantirish, o'z fikrlarini isbotlash, ta'sirlroq bayon qilish uchun Qur'on matnlaridan iqtibos keltiradi:

"Abdulloh ibn Mas'ud roziyallohu anhudan: "Rasululloh sallolohu alayhi va sallam bilan Madinaning harobaroq yerida ketayotgan edik. Rasululloh qo'llarida xurmo yog'ochidan qilingan xassa tutuib olgan edilar. Bir to'ga yaxudiylar yonidan o'tayotganimizda ulardan ayrimlari: "U kishidan ruh haqida so'ranglar",- deb aytishdi. "Ba'zilari esa: "So'ramanglar, sizlar inkor qilgan narsa haqida javob aytmaydir",- deyishdi. Yana ba'zilar: "Albatta, so'raymiz",- deyishdi. Shulardan biri turib: "Yo Abulqosim, ruh nima?" - dedi. Janob Rasululloh jim qoldilar. Men o'zimcha: "U kishiga vahiy nozil bo'layotir dedim. Rasulullohni pana qilib turdim. O'zlariga kelgach: "Sendan ruh to'g'risida so'rashmoqdalar, ruh robbimning ishi (o'zi bilg'aydir), bu to'g'rida (odamlarga) juda oz bilim berilmishdir, deb ayt!"- dedilar". Ushbu hadis matni ba'zi hadis matnlariga nisbatan mufassalroq bo'lib, ushbu matndagi muloqot ko'pchilik(omma) va Rasululloh a.s.(payg'ambar) va Abdulloh ibn Mas'ud(sahoba) tomonidan sodir etilyapti, ya'ni muloqotda har uchchala tomon ishtirok etyapti. Suningdek, ushbu hadisda to'g'ridan-to'g'ri Allohning kalomi(vahiy) nozil bo'layotgani haqida xabar berilyapti.

4. Hadis matnlarida ritorik so'roq gaplar ham qo'llanadi. Asosan, Rasululloh (a.s.)ning nutqlarida ritorik so'roq gaplarni uchratish mumkin:

"Uqba ibn hars roziyallohu anhu sahoba Abu Ihoibning qiziga uylandi. Shunda bir xotin kelib, Uqbaga: "Men seni ham, sen uylanayotgan qizni ham emizgandirman",- dedi. "Men sizning meni emizganingizni bilmasman, menga aytgan ham emassiz",-dedi Uqba. Shundan so'ng Uqba madinaga, Rasululloh s.a.v.ning huzurlariga borib, bu to'g'rida so'radi. Rasululloh s.a.v.: "Qanday xotin qilursan, razoi emikdosh singling deb senga aytibdir-ku axir!?"- debdilar. Ajratib qo'yidilar, qiz boshqaga erga tegib ketdi".

Ushbu hadisda "Qanday xotin qilursan, razoi emikdosh singling deb senga aytibdirku axir!?" ritorik so'roq gapi orqali ko'tarilayotgan masalaga qat'iy rad javobi berilmoqda.

Xulosa. Bugungi kun zamonaviy o'zbek tilshunosligi oldida turgan asosiy vazifalardan biri- muqaddas manba'larimizdan biri bo'gan hadislarini ilmiy tomondan taqqiq qilishdir. Ijtimoiy hayotimizdagi ijobiy o'zgarishlar, jumladan, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyayevning bu sohaga katta e'tibor berishlari tilshunos olimlarimizga ham rag'bat singaridir. Zero: "Ta'kidlash lozimki, Vatanimiz o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yayotgan bugungu kunda biz uchun qadimiy tariximiz va madaniyatimizga oid ilmiy tadqiqotlar har qachongidan ham dolzarb ahamiyatga

ega”,- deya ta’kidlashlari fikrimizning dalilidir. Su boisdan ham so’ngi yaqin yillarda ushbu yo’nalishdagi ilmiy tadqiqotlar rivojlanib bormoqda. Hadis matnlarining qurilishi

va til xususiyatlarini tadqiq qilish asosiy vazifamiz bo’lib, bunda dialogik va monologik nutq hadislar mazmuni va mohiyatining ochib berilishida ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyayev Sh., Yangi O'zbekiston taraqqiyot startegiyasi: -Toshkent, "O'zbekiston", 2022-y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi. 23.09.2020//<https://president.ugz/uz/lists/view/3851>.
3. Uluqov N.M. O'zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi: filol.fan.nomzodi.....diss.avtoref. : -Toshkent, 1997-y.
4. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy.
5. Xususiyatlari. Filol. fanl. dokt. diss. avtoref. – Toshkent, 2000-y.
6. Hakimov M. O'zbek pragmalingsistikasi asoslari. –Toshkent, 2013.
7. Hadis (sharif), I, II, III, IV kitoblari.: -Toshkent.1989-92-y.
8. Imom Ismoil Buxoriy Al-adab Al-Mufrad.: -T.1990-y.
9. Yusupova Sh. Diniy matn pragmatikasi ,monografiya, "Classic": -Farg'ona,2020-y.

UDK:811.1

Durdona XAMIDOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: d.xamidova@uzswlu.uz

TDO'TAU katta o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD) A.Murtazayev taqrizi asosida

DIACHRONOUS RESEARCH OF ECONOMIC TERMS AND CREATION OF SPECIFIC DICTIONARIES

Annotation

In this article the problems connected with terminology, especially the terms related to economics, their modern research and translation of the terms into Uzbek and English languages, as well as their interpretation in special dictionaries have been reviewed and, in turn, recommendations have been given as solutions. Since a lot of research has been done on the Uzbek terminological lexicography, it is also important to develop the necessary conditions for the formation of the theory of terminological lexicography and to use some systematic approach to achieve uniformity in compiling specialized dictionaries.

Key words: Diachronic analysis, economic term, dictionary, terminological lexicography, terminological dictionary.

ДИАХРОННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ И СОЗДАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ СЛОВАРЕЙ

Аннотация

В данной статье были рассмотрены проблемы, связанные с терминологией, особенно терминов, относящихся к области экономики, их современное исследование и перевод терминов на узбекский и английский языки, а также их толкование в специальных словарях, и, в свою очередь, даны рекомендации в качестве их решения. Поскольку в узбекской терминологической лексикографии проведено много исследований, важно также разработать необходимые условия для формирования вопросов теории терминологической лексикографии и использовать определенный системный подход для достижения единообразия в составлении специализированных словарей.

Ключевые слова: Диахронический анализ, экономический термин, словарь, терминологическая лексикография, терминологическая словарь.

IQTISODIY TERMINLARNI DIAKRON TADQIQ ETISH VA MAXSUS LUG'ATLARNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyot sohasiga oid terminlarning daxron tadqiqi, o'zbek va ingliz tillaridagi terminlarning tarjimai, va shuningdek, maxsus lug'atlarda berilishi bilan bog'liq muammolar haqida fikr yuritilgan va o'z navbatida ularga yechimlar sifatida tavsiyalar berilgan. O'zbek terminologik lug'atchiligidagi ko'plab tadqiqotlar olib borilgani holda, terminologik leksikografiya nazariyasi muammolarini shakllantirishning zaruriy shartlarini ishlab chiqish, ixtisoslashgan lug'atlarni tayyorlashda bir xillikka erishish maqsadida muayyan bir tizimli yondashuvdan foydalanish muhim masala ekanligi yuzasidan ham fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Diakron tahlil, iqtisodiy termin, lug'at, terminologik leksikografiya, terminologik lug'at.

Kirish. Terminologik lug'atlarning sifatini oshirish, ularni tayyorlashning yagona tamoyillari va usullarini belgilash ko'p jihatdan tegishli fan sohasining rivojlanish darajasiga bog'liq. Terminologik leksikografiya - maxsus soha lug'atlarini loyihalash va tuzish fani - terminologiya bilan chambarchas bog'liq, chunki atamalarning sinonimiyasi, omonimiyasi va polisemiyasini o'rnatish, atamalarning terminologiya doirasini, ularning ma'nosini aniqlash va ular uchun xorijiy til ekvivalentlarini tanlash kabi muammolar an'anaviy tarzda hal qilinadi.

Zamonaviy terminologik leksikografiyaning asosiy muammolari quyidagilardan iborat: maxsus lug'atlarning ishonchli tasnifi va tipologiyasini yaratish, parametrlarni inventarizatsiya qilish, lug'atlarning ayrim turlariga qo'yiladigan talablar ro'yxatini aniqlash, lug'atning uslubiy tuzilishining ta'sirini tahlil qilish, va uni amalga oshirish sifati va xususiyatlari bo'yicha uning individual omillari, maxsus soha lug'atining tuzilish nazariyasi xususiyatlarini o'rganish, lug'at ichidagi terminologik ma'lumotlarni tanlash va tartibga solish usullarini, shuningdek, ma'noni ifodalash usullarini o'rganish. Lug'atlarning alohida navlarini tayyorlashda va o'xshash lug'atlarda maxsus lug'atni tavsiflashning yagona yondashuvlarini ishlab chiqishda ushbu tamoyillarni amalga

oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini hisob olish muhim shartlardan hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'pgina terminologlar terminologiyani terminologik leksikografiyaning nazariy asosi deb hisoblaydilar yoki hatto terminologik leksikografiyani terminologiyaning bir tarmog'i deb hisoblaydilar[1]. Terminologik leksikografiya maxsus soha lug'atini yaratuvchi olimga ma'lum tamoyillarga asoslanib, o'z maqsadlariga mos keladigan lug'at turini va undagi atamalar haqidagi ma'lumotlarni taqdim etishning eng muvaffaqiyatli usullarini mazmunli tanlash imkoniyatini berishi kerak. Leksikografik parametrlarni bir necha asosiy guruhlarga bo'lish mumkin. Avvalo, kompozitsion parametrlarni ajratib ko'rsatish mumkin, ular makrokompozitsion (lug'atning umumiy tuzilishi va lug'atga kiritilgan leksik birliklarning tabiati bilan bog'liq) va mikrokompozitsion (lug'at yozuvlari formati va xususiyatlari bilan bog'liq) ga bo'linadi. Kompozitsion parametrlar lug'at tuzuvchisining muallif munosabati parametrlari bilan qo'shilib, haqiqiy kompozitsion parametrlarga nisbatan dastlabki, tashqi omil hisoblanadi[2].

Terminologik leksikografiya nazariyasi muammolarini shakllantirishning zaruriy shartlari quyidagilardir: lug'atlar

tipologiyasini ishlab chiqish bilan bog'liq ilmiy tadqiqot jarayonida leksikografik parametr tushunchasini ta'kidlash, terminologik lug'atlarni yaratish tajribasini umumlashtirish zarurati. terminologik lug'atni biznes nasrining maxsus janri sifatida ko'rib chiqish va nihoyat, ishni avtomatlashtirish va avtomatik lug'atlar va terminologik ma'lumotlar banklarini yaratish bilan bog'liq muammolarni hal qilish muhim masala [3].

Mavjud terminologik lug'atlarning qiyosiy tahlili, shuningdek, leksikografik adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, leksikografik parametrlar o'rtasida ma'lum munosabatlar mavjud bo'lib, ba'zi parametrlarni amalga oshirish boshqalarni amalga oshirish shakliga ta'sir qilishi mumkinligida namoyon bo'ladi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Muallifning o'rnatgan parametrlari makrokompozitsion parametrlarni amalga oshirishni belgilaydi va ikkinchisi, o'z navbatida, mikrokompozitsion parametrlarni belgilaydi. Birinchi navbatda lug'atning tipologik xususiyatlarini aniqlaydigan parametrlarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi [1]. Bu parametrlar, eng avvalo, lug'atning uslubiy elementlarini o'z ichiga oladi. Bu yerda lug'atning mavzuga yo'naltirilganligi parametrlari guruhini ajratib ko'rsatish kerak, uni tavsiflash maxsus lug'atning ma'lum bir qatlamini tanlash bilan bog'liq. Bu guruhga tematik yo'nalish parametrlari kiradi, ularga muvofiq lug'atning umumiy ilmiy, ko'p tarmoqli (politeknik), tarmoq yoki tor tarmoq xususiyati belgilanadi; vaqtinchalik yo'nalish (neologizmlar lug'atlari, zamonaviy lug'atlar, tarixiy lug'atlar); tilga yo'naltirilganlik (bir, ikki va ko'p tilli lug'atlar). Eng muhim tipologik parametrlardan biri lug'atning maqsadidir. Ushbu parametrga muvofiq terminologik lug'atlarning to'rtta asosiy turini ajratish mumkin - tarjima, ma'lumotnoma (birinchi navbatda tushuntirish), o'quv va ma'lumot. Lug'atning maqsadi uning qo'llanish xususiyati bilan belgilanadi. Bu parametr lug'at funksiyasining parametriga yaqin bo'lib, unga kiritilgan maxsus lug'atga nisbatan tavsif va tartibga solish elementlarining nisbatiga asoslanadi. Ushbu parametrga muvofiq normativ va inventar lug'atlar ajralib turadi. Keyingi muhim tipologik parametr - lug'at hajmi. Ushbu parametrga asoslanib, siz to'liq, o'rta va qisqa lug'atlarni tanlashingiz mumkin.

Kompozitsion parametrlar ichida asosiy tipologik parametr lug'atda maxsus lug'atni taqdim etish prinsipi uning parametri deb hisoblanishi mumkin. Ushbu parametrga muvofiq, lug'atda uni tartibga solishning rasmiy va tematik tamoyillarini ajratib ko'rsatish mumkin; birinchisi alifbo (uzluksiz, teskari, uyali) tartibli lug'atlarda, chastotali, matnli va xronologik lug'atlarda, ikkinchisi esa assotsiativ va ierarxik tipdagi o'xshash va ideografik lug'atlarda (tezavriy) qo'llaniladi.

Biroq, parametrlarning umumiy ro'yxati ushbu parametrlar bilan tugamaydi [5]. Demak, uslubiy sozlamaga manzil yo'nalishi parametrlari (o'quvchi manzili), tavsifning til darajasi (so'z yasalishi, semantika va boshqalar), lug'atga kiritish uchun maxsus lug'atni tanlash tamoyillari va mezonlari kiradi. Makrokompozitsiya elementlariga quyidagilar kiradi: lug'atning yordamchi bo'limlari tarkibi, terminologik iboralarni taqdim etish va omonimiyani ifodalash tamoyillari. Mikrokompozitsiya elementlariga atama haqidagi turli xil ma'lumotlar kiradi - rasmiy (imlo, talaffuz, grammatik ma'lumotlar, variantlar), etimologik (tilda paydo bo'lish vaqti, rivojlanish bosqichlari), atributiv (ma'lum bir mavzuga tegishli, leksik maqom). - atama, nomenklatura birligi, kod shakli, sohasi, stilistik mansubligi), izohli (tarjima usullari), assotsiativ (leksik muhit - umumiy, o'ziga xos, ekvivalent atamalar, omonimlar, antonimlar, hosila atamalar), pragmatik (xronologik va me'yoriy holat, foydalanish). tasvirlangan atamaning illyustrativ (kontekst va grafik tasvirlar) xususiyatlari, shuningdek, mikrostruktura parametrlari

(maqola tuzilishi, mos yozuvlar apparati va uning joylashuvi, foydalanilgan shriftlar va boshqalar).

Materialni tanlashda biz lug'at ta'riflarini o'rganish uchun distributiv va statistik usuldan foydalandik. Tahlil qilish uchun so'zlarni tanlash iqtisodiyot bo'yicha ingliz tilidagi nashrlar asosida amalga oshirildi. Faqat moliyaviy va iqtisodiy mavzulardagi matnlar tahlil qilindi. Matnlarda eng ko'p qo'llaniladigan 48 ta iqtisodiy atamalar tanlab olindi. Diaxronik daraxt texnikasidan foydalangan holda batafsilroq o'rganish uchun biz quyidagi 10 ta so'zni oldik:

1.balance

2.cash

3.cost

4.expense

5.finance

6.import

7.payment

8.profit

9.sale

10. trade

Keling, ushbu ro'yxatga izoh beraylik.

Birinchidan, bu yerda otlar kiritilganligini va faqat ular hisobga olinishini unutmang. Bu ushbu tadqiqot muallifi fe'l, sifat, qo'shimcha va boshqalarning terminologik tabiatini tan olmaydi, degani emas. Ot so'z turkumidagi atamalarni tanlashimizga sabab diaxronik o'zgarishlarda ushbu turkumni kuzatish, tahlil qilish osonroq. Ko'rinishidan, ro'yxatning alifbo tartibida bir xilligi ma'lum bir rol o'ynaydi, ya'ni. So'zlarni alifbo tartibida tanlash shundayki, lug'atning butun hajmini teng ravishda qamrab oladi. Gap shundaki, kuzatishlarimizga ko'ra, ma'lumot turi va lug'at ta'riflari ba'zan so'zning alifbo lug'atidagi o'rni bog'liq. Biz Websterning Uchinchi yangi xalqaro lug'atini o'rganish chog'ida bunga guvoh bo'ldik [6]. Lug'at oxiridagi yorliqlash tizimi va ta'rif turi boshida bir xil parametrlardan biron farq qilgan. Ehtimol, bu lug'atning alifbo tartibida turli ijrochilarga ishonib topshirilgan qismlarga bo'linganligi bilan bog'liqdir. Biz bu yerda bu masalaga to'xtalib o'tirmaymiz va bu har holda, tanlangan so'zlarning alifbo tartibida taqsimlanishining bir xilligi bu namunaning ijobiy xususiyatidek ko'rinadi.

Tahlil natijalari. Terminologik lug'atlarning tasnifi va tipologiyasi, parametrlarini inventarizatsiya qilish, lug'at yaratish jarayonini unifikatsiyalash va algoritmlash tamoyillarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar leksikografik ishlarni avtomatlashtirish va terminologik ma'lumotlar banklarini yaratish muammolarini o'rganish bilan uzviy bog'liqdir. Lug'atlarni tayyorlashda hisoblash texnikasidan unumli foydalanish lug'at ma'lumotlarini tashkil etish va umuman lug'at ishiga jiddiyroq yondashishni taqozo etadi. Umumiy lug'atlarni yoki ixtisoslashgan lug'atlarning bir turini har qanday tahliliy ko'rib chiqish jarayonida, bizning fikrimizcha, hayotdagi janrlar, lug'atlar turlari va ularning ideal modellari o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjudligini doimo yodda tutish zarur. Lug'atlar tipologiyasini ishlab chiqish jarayonida olimlar tomonidan yaratilgan lug'atlar orasida sifat va miqdoriy jihatdan ma'lum farqlar mavjud. Birinchidan, barcha yaratilgan va yaratilayotgan lug'atlar faqat ma'lum darajada, ularning ideal tipologik modellari mos keladi, ularga ma'lum darajada yaqinlik bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, amaliyotda nazariy leksikografiya tomonidan bashorat qilingan biron bir lug'atning yo'qligi qayd etilishi mumkin, ya'ni, tipologik sxemada "bo'sh joylar", to'ldirilgan pozitsiyalar bo'lishi mumkin. Bu bir tomondan. Boshqa tomondan, leksikografik amaliyot leksikografiya nazariyasidan oldinda bo'lib, u o'z navbatida muayyan vazifalarni, o'z talablarini qo'yadi.

Ixtisoslashgan soha lug'atlarining ishonchli tipologiyasini yaratish muammosi lug'atlarni yaratish metodologiyasini ishlab chiqishning umumiy muammosi bilan

bog'liq holda ustuvor ahamiyatga ega, chunki mavjud lug'at turlarini aniqlash va har tomonlama tahlil qilish ularni yaratishning umumiy tamoyillarini belgilash uchun zarurdir. Lug'atlarning alohida navlarini tayyorlashda ushbu tamoyillarni amalga oshirishni hisobga olish va o'xshash lug'atlarda maxsus lug'atni tavsiflashda yagona yondashuvlarni ishlab chiqish[7]. Shuningdek, lug'atda terminologik ma'lumotlarni izlash va idrok etishning psixologik xususiyatlari, terminologik lug'atning gnoseologik va didaktik roli va ijtimoiy-madaniy ahamiyati kabi muammolarni ishlab chiqish zarur. Balki, lug'atdagi so'zni izohlash muammolari bilan shug'ullanuvchi umumiy leksikografiyaga o'xshatib, atamalarni belgilash va izohlash muammolarini terminologiya doirasida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Ta'riflangan muammolar ilmiy-texnikaviy leksikografiya va lug'atni optimallashtirish sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish muhimligini ta'kidlash imkonini berishi muhim[8].

Terminologlar va leksikograflar tomonidan taklif qilingan lug'atlarni tayyorlash jarayonlarining dastlabki tahlili terminologik lug'atlarni yaratishda to'rt bosqichni ajratish zarurligini ko'rsatadi[5]. Birinchi bosqichda lug'at ishlab chiqilgan, ya'ni, uning turi, kimga mo'ljallangani va asosiy xususiyatlari aniqlanadi. Shu bilan birga, mumkin bo'lgan parametrlarning tizimlashtirilgan ro'yxati o'ziga xos so'rovnomasifatida ishlatiladi, uning asosida lug'atning uslubiy berilishi va tarkibining barcha elementlari, unda aks ettirilgan ma'lumotlarning tarkibi bo'yicha dastlabki qarorlar qabul qilinadi, maxsus so'z boyligi aniqlanadi. Hozirda ushbu bosqichga har doim ham e'tibor berilmaydi, natijada lug'at ishlab chiqish jarayonida kutilmagan o'zgarishlarga duch kelinadi, bu esa uni ishlab chiqarishning murakkabligiga ham, sifatiga ham ta'sir qiladi. Ikkinchi bosqichda leksik material tanlanadi va rejalashtirilgan lug'atning xomaki tarkibi shakllantiriladi. Uchinchi bosqichda (asosiy) lug'atga kiritilgan maxsus terminning bevosita tahlili va tavsifi amalga oshiriladi. Natijada asosiy va yordamchi ko'rsatkichlar hosil bo'ladi. To'rtinchi bosqichda lug'at nashrga tayyorlanadi. Iqtisodiyot tili tabiiy tilning juda o'ziga xos tilidir. Unda har bir til so'z boyligining asosini tashkil etuvchi so'zlar mavjud, chunki ular inson jamiyati, ijtimoiy faoliyat va inson hayotining o'zi haqidagi asosiy tushunchalarni: pul, tovar, foyda, kapital va boshqalarni bildiradi.

Bu so'zlar, albatta, iqtisod atamasi bo'lgan holda, ayni paytda umumiy va umumiy ilmiy tilning so'zlari hisoblanadi. Bu atamalarning rivojlanish tarixi - bu so'zlarning tilda paydo bo'lishidan to' hozirgi kungacha bo'lgan barcha tarixiy mujassamlanishida rivojlanish tarixi. Ular iqtisod tilining negizi bo'lib, bizning keyingi mulohazalarimizdan ko'rinish turibdiki, bu asosiy so'zlar atrofida iboralar orqali, tabiiy tilning sinxron kesimida iqtisodiy tushunchalar tizimini quradi.

Xulosa va takliflar. Terminologik lug'atlarni (ayniqsa, yirik lug'atlarni) tayyorlashda tizimli yondashuvdan majburiy foydalanish muhim omil hisoblanadi. Terminologik lug'at, qoida tariqasida, ma'lum bir terminologik ish natijalarini qayd etishi kerak. Lug'atlarni diaxronik o'rganishda quyidagilarga diqqat qilish lozim:

- Diaxronik nuqtai nazardan qaraganda, lug'atlarda ifodalash qiyin bo'lgan davrlarni qamrab olishga urinmaslik bilan birga, vaqtning yetarlicha reprezentativ davriga e'tibor qaratish lozim;

- Ko'rib chiqish uchun lug'atlar ommaviy iste'molchiga mo'ljallangan bo'lishi kerak, shu bilan birga oddiy lug'atlarni tuzuvchilar terminologik deb hisoblaydigan, ammo keng foydalanuvchilar doirasi uchun zarur bo'lgan lug'atni ham o'z ichiga olishi kerak;

- Diaxronik rejani o'rganish uchun olinadigan lug'atlar bir vaqtning o'zida juda kengaytirilgan talqinlarni beradigan ensiklopedik bo'lmisligi, balki ommaboplik xususiyatiga ega talqinlarni o'z ichiga olishi kerak;

- Sinxron rejada, diaxronik bilan birlashganda, lug'at tarjima qilinadigan bo'lishi kerak, ya'ni. so'zlarning ma'nolarini allaqachon talqinlar asosida bo'lishi zarur.

So'zlarning diaxronik rivojlanishining to'liq tasviri uchun nashrlar orasida katta vaqt oralig'ida ikkita inglizcha-ruscha tushuntirish lug'ati olingan: Rudolf Mosse inglizcha-ruscha lug'ati, aniq nashr etilgan yilisiz, birinchi inglizcha-ruscha lug'at. 20-asr, yangi imlo bo'yicha nashr etilgan va zamonaviy inglizcha-ruscha lug'atlardan biri: V.K. Myuller lug'ati 1996-yil. Bu lug'atlar turli o'lchamlarga ega. Rudolf Mösse kichik hajmli inglizcha-ruscha tushuntirish lug'ati (taxminan 20 000 so'z). V.K. Myuller lug'atida 70 mingga yaqin so'z va iboralar mavjud.

Ikkinchidan: Lug'atning hajmi qanday bo'lishi kerak.

Tabiiyki, lug'at qanchalik batafsil bo'lsa, undan olish mumkin bo'lgan ma'lumotlar shunchalik to'liq bo'ladi. Biroq, to'liq lug'atlar (lug'atlarning eng kattasi degan ma'noni anglatadi) kamdan-kam nashr etiladi va ularni tanlangan intervalga yo'naltirish qiyin. Katta lug'atlarda lug'at ta'rif uslubining ahamiyati nihoyatda yuqori: uslublar mos kelmasa, hatto o'xshash so'zlarni ham tahlil qilish qiyin. Katta hajmdagi ma'lumotlar bizning tadqiqotimiz uchun keraksiz bo'lib chiqishi mumkin va kerak bo'lgan narsadan ortiqcha narsalarni olib tashlash qo'shimcha vazifani keltirib chiqaradi. Va nihoyat, har bir katta lug'atdan har bir so'zning tavsifida asosiy ma'no, asosiy ma'no o'rta lug'atga o'tishdir.

O'rta o'lchamli lug'at - keling, uni 70-100 ming so'zli lug'atlar deb ataymiz - foydalanish ancha qulayroq. Ular massaga, ayni paytda malakali foydalanuvchiga qaratilgan. Barcha tanlangan so'zlar zaruriy xususiyatlarini saqlab qolgan holda, ularga imkon qadar qisqacha ma'lumot beradi: qisqalik talabi mualliflarni so'zning ma'nosi va ta'rifida eng muhim narsani tanlashga majbur qiladi. Ushbu ta'rif qisqalik va mazmun jihatidan qonuniy ravishda ishlab chiqilgan bo'ladi. Tarixiylik, dialektizmlar va boshqalar mavjud bo'lsa-da, yana qisqalik va boylikning qat'iy tanlovidan o'tadi. So'zni har tomonlama tavsiflovchi zarur belgilar qo'yiladi. Natijada, aynan shunday lug'atlarga ustunlik berildi.

Uchinchi: Lug'at turi. Yuqoridagilarga muvofiq uchta tushuntirish lug'ati tanlab olingan, ikkita - terminologik tarjimalar va ikkita inglizcha izohli lug'atlar. Vazifa so'zning kelib chiqishini hech bo'lmaganda minimal miqdorda tavsiflashni talab qilganligi sababli lug'at etimologiyasi, hech bo'lmaganda kichik darajada, ijobiy xususiyat bo'ladi. Terminologik tarjima lug'atidagi talqinlar tarjima lug'atlariga qo'yiladigan umumiy talablarga kiritilganidek minimal bo'lishi kerak. Shuningdek, ingliz tilini tanlashni asoslash talab qilinadi. Yana bir fikr, bitta tizim, bitta muallifning lug'atlarida uchraydigan ta'riflarning takrorlanishini istisno qilish kerak bo'ladi. Masalan, turli vaqtlardagi bir nechta Oksford yoki Webster lug'atlarini olinsa, shuningdek, turli mualliflardan turli xil lug'atlar olsa ham xuddi mana shu holatning yuzaga kelishini ham istisno qilish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Grinyev S.V. Osnovi leksikograficheskogo opisaniya terminologii. Avtoref. diss. f.f.d. - M.: MDU, 1990.
2. Gaibnazarova Z.T., Isamuxametov Sh.A. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent -2020, 48-50-bb.
3. Axmanova O.S., Minayeva L.B.. O predmete I metazyazike uchebnoy leksikografii. / Slovar i lingvostrahovedeniye. - M.: MDU, 1982.

4. Khamidova D.M. (2022). Analysis of mutual translation and formation of uzbek economic terms. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 5, 255-258.
5. Stupin B.A. Infolosotsiolingvistika: Metodologiya, metodika i texnika issledovaniya dinamiki terminal.prosessov i predmm. Obl.- SPb.: S.-P. Gos. Un-t ekonomiki i finansov 200067.
6. Webster's Third New International Dictionary. A.Menam-Webster, Springfield, Massachusetts, USA, 1971. Ok. 150 thous. words.
7. Davletukayeva A Diaxronicheskiy Aspekt Razvitiya Ekonomicheskoy Terminologii (Angl.yaz.) f.f.n. dis. Moskva. 2002. 63-b.
8. Mukhtorovna K.D. (2022). Lexico-Typological Reflection of English Economic Terms in The Uzbek Language. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 5, 94-97.
9. The Random House Dictionary of the English Language. The Unabridged Edition. Random House / New York. 1973. Ok. 150 thous. words.
10. Roberts J.L., Terminology. A glossary of technical terms of economics and finance of health services WHO -1998. 23-b.

UDK:811.1

Malika XAMIDOVA,
O'zMU erkin tadqiqotchisi
E-mail: mirkomilatavvallayev83@gmail.com

Dotsent X. Yo'ldosheva taqrizi asosida

NOVERBAL VOSITALARNING MADANIYATLARARO MULOQOTDAGI MAVQEYI

Аннотация

Maqolada noverbal vositalar haqida tushuncha, antroposentrik tilshunoslikning o'ziga xos xususiyati, paralingvistika nutq aloqasini to'ldirib, axborot uzatuvchi, fikr ifodalashda yordamchi vosita bo'luvchi tilshunoslik sohasi ekanligi, ekstralingvistik vositalar haqida, noverbal vositalar doimo nutq bilan birgalikda qo'llanilishi xususida, noverbal vositalar nutqiy muloqotning muhim bir qismi ekanligi haqida, noverbal vositalardan foydalanishda madaniyatlararo farqlanishlar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Til, nutq, verbal, noverbal, kommunikasiya atributi, antroposentrik, paralingvistika, ekstralingvistik vositalar, lisoniy vositalar, lingvokulturologik yondashuv, nutqiy muloqot, obyekt.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В статье описывается понятие невербальных средств, особенность антропоцентрической лингвистики, то, что паралингвистика – это область языкознания, дополняющая речевое общение, передающая информацию, становящаяся вспомогательным средством выражения мысли, о внеязыковых средствах, невербальные средства всегда используются вместе с речью, невербальные средства являются важной частью речевого общения. о том, что оно является его частью, говорят о межкультурных различиях в использовании невербальных средств.

Ключевые слова: Язык, речь, вербальное, невербальное, атрибут общения, антропоцентризм, паралингвистика, экстралингвистические средства, языковые средства, лингвокультурологический подход, речевое общение, объект.

THE ROLE OF NONVERBAL MEANS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Annotation

The article describes the concept of non-verbal means, the peculiarity of anthropocentric linguistics, the fact that paralinguistics is a field of linguistics that complements speech communication, transmits information, and becomes an auxiliary tool for expressing thoughts, about extra-linguistic means, non-verbal means are always used together with speech, non-verbal means are an important part of speech communication. about the fact that it is a part of it, there is talk about intercultural differences in the use of non-verbal means.

Key words: Language, speech, verbal, nonverbal, attribute of communication, anthropocentric, paralinguistics, extralinguistic tools, linguistic tools, linguocultural approach, speech communication, object.

Kirish. Tilni o'rganishda nutqiy muloqotning ajralmas uzvi sifatida xizmat qiluvchi "kommunikasiyaning atributi" bo'lgan imo-ishoralarni o'rganish ham ahamiyatli sanaladi. Chunki, har bir tilning o'ziga xos bo'lgan, muloqot jarayonida verbal birliklarga qo'shimcha vositalar – muloqotning noverbal vositalari mavjud bo'lib, ularning milliy-madaniy, urfiy, diniy, mental va jinsiy xususiyatlarini e'tiborga olish nutqiy muloqotning to'g'ri yuzaga chiqishida asosiy omillardan sanaladi.

Nolisoniy vositalarni qo'llashda ham milliy o'ziga xosliklar ko'p kuzatiladi, Jumladan, "shunday imo-ishoralar borki, ular shartli xarakterga ega bo'lib, milliy xususiyatlar kasb etishi mumkin. Chunki u jamoa tomonidan ma'lum ma'noni ifodalash simvolidir, Boshqa bir jamoada esa bu ishora yo hech qanday kommunikativ vazifa bajarmaydi yoki boshqa ma'noni anglatishi mumkin, masalan, "xayr" ma'nosini ifodalash uchun ruslar kaftini o'zidan orqaga qilib vertikal holatda takror-takror silkitadi, italyan kaftini o'ziga qaratib vertikal holatda silkitadi[1]. Salomlashish jarayonida Yevropa xalqlari bir-birlarining o'ng qo'llarini siqadilar, Hindistonda salomlashish belgisi sifatida ikki kaftini yuz oldida juftlashtiradilar, eskimoslar esa salomlashish uchun bir-birlarining burunlarini ishqalashadi, Qadimgi Xitoyda esa yuqori tabaqa vakillari uchrashganda har biri o'z o'ng qo'li bilan chap qo'lini siqadi.

Ta'kidlash joizki, "Hech bir tilni "til egasi"dan ajratgan holda to'g'ri va to'liq o'rganib bo'lmaydi. Chunki har bir nutqiy aktda so'zlovchi shaxsning izi sezilib turadi. Struktur tilshunoslikning ana shu cheklangan tomonini bartaraf qilish uchun hozirgi kunda antropolingvistika rivojlana boshladi"[2].

Antroposentrik tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan bo'lgan lingvokulturologiya va lingvoolkashunoslikning tarkibiy qismi paralingvistikadir[3]. Paralingvistika nutq aloqasini to'ldirib, izohlab keluvchi, axborot uzatuvchi, fikr ifodalashda yordamchi vosita bo'luvchi tilshunoslik sohasidir[4].

Inson fikr ifodalashda tildan foydalanar ekan, ma'lum axborotni tinglovchiga yetkazish jarayonida tilga yondosh bo'lgan yordamchi (noverbal) vositalardan foydalanadi. Noverbal vositalar har bir kishilik jamiyatida kommunikasiyada tabiiy ravishda nutqni kuzatib boruvchi va to'ldirib keluvchi ikkilamchi vosita bo'lgan. Noverbal vositalar muloqot bilan birga fikr, xabar, maqsadni ifodalashda qatnashuvchi imo-ishora, ohang, mimika, gavda harakatlari kabi vositalarni o'rganadigan soha hisoblanadi. Ular sharoitga qarab nutqni ma'lum me'yorga keltirish, xususan, ixchamlashtirish, adresantning maqsadini aniq ifodalash vazifasini bajaradi.

Biror ma'noni aniqroq ochish, maqsadni ifodalash vaqtida, ko'pincha, aytilishi lozim bo'lmagan "ortiqcha" til birliklari uchraydiki, mana shu til birliklarining qisqarishi evaziga nutqiy muloqotda shu kontekst uchun ularga mos, to'g'ri keladigan, aynan bir xil ma'no anglatadigan ekstralingvistik vositalar kiritilishi lozim bo'ladi. Kommunikasiyaga tegishli zarur talab natijasida nutqiy ifodalar ortiqchaligini kamaytirishni shu darajaga olib borish mumkinki, bunda muloqotni mana shu vositalarsiz davom ettirishning iloji bo'lmay qoladi, ana shu sharoitda ekstralingvistik vositalar til birliklariga qaraganda boshqacharoq yo'nalishda bu ifodalarning o'rmini to'ldiradi[5].

L.S.Vigotskiy nutq san'atini egallashning boshlang'ich bosqichida imo-ishora va tilning murakkab aralashib ketishi ibtidoiy odamlarda imo-ishoralarni tasvirllovchi hamda ifodalovchi juda ko'p so'zlarning mavjudligi bilan izohlaydi. Ibtidoiy odamning tili, aslini olganda, ikki xil tildir: birinchi tomondan, so'z tili, ikkinchi tomondan, imo-ishora tili. Ibtidoiy odamlar tili predmet obrazlarini ifodalaydi, bu obrazlarni ular o'z ko'zi va qulog'i bilan qanday tasavvur etsa, shunday ifodalaganlar. Har bir jumla murakkab shaklda bo'lib, unda imo-ishora, tovushlar birlashgan[6]. Ammo mazkur fikrlardan kommunikasiyada noverbal vositalar verbal vositalarga nisbatan oldinroq qo'llanilgan, deb bo'lmaydi. Noverbal vositalar hamma vaqt tovush tiliga ega bo'lgan kishilar uchun ikkinchi darajali vazifa bajaradi. Bu vositalar ko'rsatish, ekspressiv xarakterda bo'lishi mumkin, ammo o'zicha tushunchalarni nomlay va ifodalay olmaydi. Faqat shunday funksiyaga ega bo'lgan so'z tilini kuzatib boradi[7]. Haqiqatan ham, tarix tovush tiliga ega bo'lmagan birorta ham kishilik jamiyatining, hatto eng qoloq kishilik jamiyatining bo'lganini bilmaydi. Tovush tili insoniyat tarixida kishilarning hayvonot dunyosidan ajralib chiqishiga, jamiyat bo'lib birlashishiga, o'z tafakkurini takomillashtirishiga, ijtimoiy ishlab chiqarishni tashkil qilishiga, tabiat kuchlari bilan muvafaqqiyatli kurash olib borishiga va shu tariqa hozirgi zamon taraqqiyot darajasiga yetishiga yordam bergan kuchlardan biridir. Noverbal vositalar esa doimo nutq bilan birgalikda qo'llanib, unga yordam beruvchi ikkinchi darajali vosita bo'lib kelgan. Chunki fikr o'zining ma'lum moddiy asosiga (qiyofasiga) ega bo'lishi kerak. Ana shu moddiy asos (qiyofa) nutqdir. Nutq faqat fikr ifodalovchi vositagina emas, balki fikrni shakllantiruvchi vosita hamdir[8]. Muloqot ko'p hollarda verbal, ya'ni so'z, lisoniy vositalar orqali va noverbal, so'zsiz – noverbal (imo-ishora, har xil belgi, nishona, ramz, simvollar) vosita orqali axborot berish bilan bog'liq bo'lib, bir-birini ta'siriga ko'ra verbal va noverbal muloqot sifatida tasnif qilinadi.

Noverbal vositalarning aloqa-aralashuvda ishlatilishi tilning rivojlanish jarayonida o'ziga xos omil sanaladi. Garchi noverbal vositalar fikr ifodalashda qatnashsa-da, ular til strukturasiga kirmaydi, chunki aloqa-aralashuvning noverbal vositalari tildan tashqaridagi, unga yondosh holat bo'lib til sistemasi esa ichki faktorlar asosida rivojlanadi. Til sistemasi hamisha har qanday fikr mazmunini, his-hayajonlarni va boshqa ichki tuyg'ularni ifodalash qudratiga ega[9]. Lekin, shunga qaramay, aloqa-aralashuvda inson beixtiyor noverbal vositalardan foydalanadi. Chunki nutq jarayoni, dialogik vaziyat va so'zlashuvchilarning psixologik holati fikr ifodalashda imo-ishoradan, tovush o'zgarishlaridan, badan harakatlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Nutqiy muloqot deganda, muloqot jarayonida verbal va noverbal vositalarning hamkorlikda ishlatilishi tushuniladi. Bu nutqiy muloqotning birinchi o'ziga xosligidir[10]. Masalan, "Assalomu alaykum" lisoniy vositasi quyidagi kinetik vositalar: ikki qo'lni ko'ksiga qo'yish, boshni quyi solish, qomatini biroz egish kabi harakatlar bilan hamrohlikda

voqeyelanadi. Shunday qilib, nutqiy muloqotni oddiy nutqdan – lisoniy imkoniyatlarning muayyan moddiy shaklda voqeyelanishidan – farqlovchi muhim omil sifatida murakkabligini va uning verbal hamda noverbal vositalarning o'zaro uyg'unlashuvidan iborat bo'lgan butunlik ekanligini ko'rsatish mumkin[11]. Darhaqiqat, noverbal vositalar nutqiy muloqotning muhim bir qismi hisoblanib, ular nutqiy jarayonda turli ehtiyojlar sababli yuzaga chiqadi va nutqiy muloqotda ma'lum vazifani bajaradi.

Axborot uzatishning mutlaqo mustaqil kanali sifatida his-tuyg'ular tili nafaqat so'z bilan parallel ravishda, balki unsiz holda – xitob, yig'lash, qahqaha shaklida ham ishlatilishi mumkin. Ular his-tuyg'ular tilining yuz mushaklarining harakati (yuz ifodalari), bosh, oyoq va tananing harakatlari (pantomimika)ni o'z ichiga olgan ta'sirchan harakatlardir. Tajribali his-tuyg'ular erkin va ba'zan insonning irodasiga qarshi, yuz ifodalarida va pantomimikada avtomatik ravishda aks ettiriladi hamda insonning holatini ko'rsatadi. Vaholanki, "odamlar suhbat jarayonida o'zlari aytmoqchi bo'lgan fikrning 7 foizinigina so'z orqali, qolgan 38 foizini ohang va 55 foizini imo-ishora orqali bayon etar ekanlar"[12]. Shunday qilib, his-tuyg'ular tili nafaqat o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga, balki boshqalarning hissiy tajribalarini ham tushunishga imkon beradi.

Har bir tilda muloqot o'ziga xos milliy xususiyatlarga egaligi sababli, chet tilida mukammal so'zlash uchun, faqat til xususiyatlari – fonetik, leksik, grammatik jihatlarini nutqda to'g'ri talqin qilish bilan chegaralanmay, shu xalqqa xos milliy nutq etiketini ham bilish talab etiladi. Muomala jarayoni faqat nutqning mazmuni bilan chegaralanmaydi, ba'zan axborotning juda ko'p qismi suhbatdoshlarning milliy etiketlariga xos bo'lgan lisoniy vositalar va nolisoniy vositalar, shuningdek, milliy-madaniy aloqa vositalari bilan beriladi[13].

Nutqiy muloqotning noverbal vositalari – yuz ifodalari, imo-ishoralar, ko'z bilan aloqa qilish, intonasiya – qayerda va kim bilan muloqot qilishimizdan qat'iy nazar umumbashariydir. Ammo har bir mamlakat madaniyati o'z qonunlariga ko'ra rivojlanadi va har bir mamlakat noverbal muloqotning o'ziga xos xususiyatlariga ega. Bu xususiyatlarni bilish har bir kishiga "xorijiy hudud"[14] bo'yicha suhbatdosh bilan muloqotni samarali yo'lga qo'yishga yordam beradi. Ma'lumki, har qanday xalqning o'ziga xos madaniyati, urf-odatlar, diniy e'tiqodi, borliq olam haqidagi qarashlari uning tilida unga yondosh bo'lgan noverbal vositalarda namoyon bo'ladi. Chunki har bir xalqning tili singari xalq vakillari muloqotiga xos bo'lgan paralingvistik vositalar ham ma'lum ma'noda uning o'zligini aks ettiradi.

Milliy xarakterdagi noverbal vositalar ma'lum xalq, millat yoki elatlar aloqa-aralashuvda ishlatiluvchi ishoralar sanalib, ishlatilish ko'lamining chegaralanganligi bilan xarakterlanadi. Bunday noverbal vositalar milliy xususiyatlarni o'zida gavdalandiradi, urf-odatlar, ritual va adab xatti-harakatlari bilan aloqador bo'ladi, ijtimoiy xarakter kasb etib, har bir millatda muayyan urf-odatlar, lingvomadaniy xislatlar asosida har xillikni yuzaga keltiradi. Shuning uchun har qanday tilda mavjud bo'lgan noverbal vositalarni lingvomadaniy jihatdan yaxlitlikda o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Qo'l berib ko'rishish ham turli millat va madaniyatlarda turlicha amalga oshiriladi. Shimoliy Yevropa aholisi qo'l berib ko'rishganda bir-birlarining qo'llarini juda qisqa muddat qisishadi va darhol qo'yib yuborishadi. Janubiy Yevropa, Markaziy va Janubiy Amerikada esa uzoq muddat qo'l siqishish odatiy holdir. Hattoki qo'l berib ko'rishish asnosida chap qo'l bilan suhbatdoshning qo'lini yoki bilagini ushlash ham ko'p uchraydi. Afrika davlatlarida odatda qo'l uchida yengil ko'rishiladi[15].

Xitoylar begonalar bilan faqat rasmiy darajada o'zaro aloqa qilishda qo'l berib ko'rishishdan foydalanishadi. Ular

suhbatdoshiga o'z hurmatini bildirish maqsadida, ikki qo'llab ko'rishib, uzoq vaqt silkitishi mumkin. Yaqin va bir-birini yaxshi biladigan odamlar bilan muloqot qilishda qo'l berib ko'rishish emas, balki yelka qoqib, quchoqlab ko'rishish keng tarqalgan.

Yaqin Sharqda qo'l berib salomlashish juda keng tarqalgan. Arablarda ham qo'l berib ko'rishishdan tashqari peshonasiga qo'l kafti bilan tegib, sal ta'zim qilishadi. Keksa kishi suhbatdoshiga o'z hurmatini ko'rsatib, qo'l siltagach, avval kaftini o'padi va peshonasiga tekkizadi. Agar arab erkaklar uzoq vaqt bir-birlarini ko'rmagan bo'lsalar, uchrashganlarida yelkalarini quchoqlab, o'padilar. Ular bir-birini quchoqlashib, uzoq vaqt turib qolishsa, bu uzoq ajralishdan so'ng ko'rishganlik, yaqinlik va quvonch ma'nolarini ifodalaydi.

O'zbeklar biron narsadan hayratlanib, qoyil qolib, "zo'r!" demoqchi bo'lishsa, ko'pincha, "O'o'o'!" hishayajonli vositasi orqali ifodalashadi, nemislar esa buni o'ziga xos intonasiya bilan "Ui!" (Ui!) deyishadi. Nemislar so'zlovchiga aytib o'tilgan biror bir voqyea yoki hodisadan juda ham afsusda ekanligini izhor etib, "Oje!" (O'ye!) desa, bu holat o'zbeklardagi biroz cho'zib aytilgan "Vooy" ga to'g'ri keladi. Nemislar "Diqqat!", "Hushyor bo'ling!", "Eshitsangiz-chi!", "Nima gap o'zi?", "Bir daqiqa!" degan so'zlardan oldin "Hey!" (Xey!) deb murojaat qilishadi, bu holat o'zbeklarda ham "Hoy" yoki "Ey" tarzida ifodalanadi [16]. O'zbeklarda qo'l berib ko'rishish qisqa bo'ladi. Lekin qat'iy va g'ayratli qo'l siqish yengil va yumshoq qo'l siqishdan afzal hisoblanadi. Alohida hurmat belgisi sifatida ikki qo'l bilan ko'rishiladi. Masalan, — *Dastasha gir, — dedi Rahim. Sharif bilan Qobilg'a ikki qo'lini cho'zib, ular ikkisi ham iljaygan ko'yi qo'llarini berdilar* (A.Qodiriy).

Ikki qo'llab ko'rishish Shimoliy Amerika mamlakatlarida agressiya va ustunlik belgisidir. Yana bir madaniyatimizga xos jihat shuki, yoshi yoki mavqeyi yuqoriroq shaxs ko'rishish uchun qo'l uzatmasa, boshqa taraf qo'l uzatmaydi. Xuddi shunday holat sharq xalqlarida ayollar bilan ko'rishishda ham o'ziga xoslik kasb etib, ayollar qo'l uzatmasa, ko'rishilmaydi.

Noverbal vositalardan foydalanishda madaniyatlararo farqlanishlar mavjud bo'lishi bilan birgalikda, ularning hamma madaniyatlarda bir xil tushuniladigan turlari ham mavjud. Butun dunyoda odamlar xursandchilikdan kuladilar va g'azablanganda, xo'mrayadilar. Masalan, salomlashishning quyidagi ko'rinishlari hamma madaniyatlarda uchraydi:

- Bir-biriga yaqin kelish va ko'ziga to'g'ri qarash;
- Qoshlarning ko'tarilishi;
- Tabassum;
- Ko'zlar aloqasi;
- Bir-biriga ozgina tegish;
- Ochiq qo'lni namoyish etish;
- Bosh harakati yoki ta'zim qilgan kabi boshni egish.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ko'rinish turibdiki, paralingvistik vositalarni o'rganishda lingvokulturologik yondashuv dolzarblik kasb etadi. Kommunikantlar ma'lum tilni to'la bilgan bo'lsalar-da, milliy madaniyatlaridan, urfodatlaridan, milliy shakllangan holatlardan bexabar bo'lsalar,

ular bir-birlarini to'liq tushunib yetolmaydilar. Shuning uchun ham har bir xalq noverbal vositalarini alohida-alohida o'rganish xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojlanishiga katta yordam beradi va shaxslarda noverbal vositalar madaniyatning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, turli noverbal vositalarning nutqiy muloqotdagi ishtiroki shunchaki bo'lmay, avvalo, nutqiy vaziyatga, suhbat ko'lamiga, verbal ifodaning mazmuniga, mavzusiga muvofiq kelishi, mos bo'lishi shart. Ya'ni ma'lum shaxsga xos, biroq ma'no anglatmaydigan, kommunikatsiya jarayonida beixtiyor ravishda qo'llanadigan kinetik harakatlarni noverbal vositalardan farqlash zarur.

Agar tildagi sistemalilikni noverbal vositalarga qiyos qilsak, noverbal vositalar hyech qachon sistemani tashkil etolmaydi [17]. Ta'kidlash joizki, nutqiy muloqotni amalga oshirishda verbal birliklar bazis, asos vazifasini bajaradi. Lekin noverbal birliklar muloqot jarayonining jonliligini, emosionalligini ta'minlagan holda, kommunikantlarning muloqot jarayonidagi ruhiy holati, dunyoqarashi, ijtimoiy mansubligi, madaniyati va ma'naviyati kabi xususiyatlari haqida ma'lumot tashuvchi ustqurma vazifasini bajaradi va nutqning tushunarli bo'lishida hamda maqsad qilingan ma'noning to'la namoyon bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham fikr ifodalashda verbal vositaga yordamchi vosita sifatida turli qo'shimcha noverbal vositalar nutqiy muloqotni amalga oshirishda o'ziga xos o'rin egallaydi. Chunki nutq jarayoni, dialogik vaziyat va so'zlashuvchilarning psixologik holati, fikr ifodalashda imo-ishoradan, tovush o'zgarishlaridan, tana harakatlaridan foydalanishni taqozo etadi. Shu jihatdan, noverbal vositalar nutqiy muloqotning ajralmas bir qismi sifatida lisoniy birliklar sistemasiga yondosh bo'lgan alohida sistemani tashkil etadi. Jumladan, professor Sh.Safarov va G.Toirovalar ham "nutqiy muloqotda samaradorlikka erishish uchun adresant va adresat o'rtasida til, ya'ni, lisoniy (verbal) umumiylikdan tashqari muloqotning nolisoniy (noverbal) vositalaridan foydalanishida ham umumiylik bo'lishi lozim" [18]ligini ta'kidlaydilar. Darhaqiqat, noverbal vositalar verbal vosita bilan bog'liq holda tekshirilgani uchun ham bevosita tilshunoslikning o'rganish obyekti sanaladi.

Xulosa. Til inson fikrini ifodalashning asosiy va tabiiy shakli hisoblanadi. Shu ma'noda, u fikr ifodalashning yagona va yetarli vositasidir [19]. Biroq, bu aloqa jarayoni muayyan aloqa holatidan ajralib turishini anglatmaydi. Muloqot ishtirokchilari uchun so'zlovchining ovozi va uning imo-ishoralari, yuz ifodalari, so'zlashuv jarayonida qo'llaniladigan so'z birikmasi ham muhimdir. Ushbu vositalar bilan ifodalanagan hissiy ma'lumotlar intellektual jihatdan qo'shimcha bo'lib, har qanday aloqa jarayonining majburiy elementini ifodalaydi, ko'pincha bu jarayonni aniqlaydi. Shuningdek, insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri muayyan hissiy bo'yoqqa ega bo'lib, muloqot jarayonida kommunikantlarning his-tuyg'ulari tabiiy ravishda namoyon bo'ladi. Nutq so'zlash bilan birga kelgan bu hissiy munosabat axborot almashishning og'zaki bo'lmagan jihatini – noverbal muloqotni shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Сухарев В.А., Этика и психология делового человека, с, 120-121.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jildlik. III jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 40.
3. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jildlik. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 213.
4. Saidxonov M. Aloqa-aralashuv va imo-ishoralar. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 4.
5. Iskandarova Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllari: Filol. fan. nomz. ... diss. – Samarqand, 1993. – B. 105.
6. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения. – Москва, 1993. – С. 93-95.
7. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – С. 367.
8. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jildlik. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 218.
9. Колшанский В.Г. Паралингвистика. Москва: Наука, 1974, 7-бет.

10. Safarov Sh., Toirova G. Nutqning etnososiopragmatik tahlili asoslari. – Samarqand, 2007. – B. 22.
11. Toirova G. O'zbek nutqiy muloqotida sistemaviylik va informativlik: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2017. – B. 42.
12. Колшанский В.Г. Паралингвистика. Москва: Наука, 1974, 7-бет.
13. Kaxarov Q. O'zbek va nemis nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Andijon, 2020. – B. 50.
14. <https://orator.biz/library/oratorical/osobennosti-verbalnogo-obshcheniya-v-raznykh-stranakh/>.
15. Yunusov Q., Sattibayev I. Tanamiz tilga kirganda. – Toshkent: Istiqlol nuri, 2016. – B. 105.
16. Qarang: Kaxarov Q. O'zbek va nemis nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Andijon, 2020. – B. 130.
17. Николаева Г.М., Успенский Б.А. Языкознание и паралингвистика // Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. – Москва, 1966. – С. 71
18. Safarov Sh., Toirova G. Nutqning etnososiopragmatik tahlili asoslari. – Samarqand, 2007. – B. 29.
19. Kolshanskiy G.V. Paralingvistika. – Moskva: LENAND, 2017. – S. 3.

UDK: 811.1.2

Nilufar XAMRAYEVA,
Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti v.v.b
E-mail:mbganikhanova@gmail.com

Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti Sh.A. Bekmurotova taqrizi asosida

MAQOLLAR VA ULARNING UMUMIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqollarning sotsiolingvistik xususiyatlariga to'xtalar ekanmiz, millatlarning o'ziga xos milliy xarakteri va mentaliteti haqida so'z ochmay ilojimiz yo'q, albatta. Chunki xalqning o'ziga xos madaniyati, tarixi va urf odatlarini ixcham holatda yetkazib beruvchi xalq maqollari xalqning mentalitetini ifodalashda yetakchi o'rinda turadi. Ilmiy ishimizning ushbu qismida ingliz va o'zbek tillaridagi ayrim maqollarning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilgan holda, har ikkala xalqning o'ziga xos milliy urf-odatlarini, kundalik turmush tarzidagi o'ziga xos milliy xarakterning ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Asosan har ikki tildagi maqollarni tanqidiy tahlil qilish orqali ko'proq farqli tomonlarini o'rganib, o'zaro o'xshash tomonlarining umumiy jihatlari kerakli manbalardan foydalangan holda ifodalashga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, maqol, xususiyat, termin, metal, milliy, satr.

ПОСЛОВИЦЫ И ИХ ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

Остановиваясь на социолнгвистических особенностях пословиц, нельзя не сказать об уникальном национальном характере и менталитете народов. Ведь народные пословицы, в сжатой форме передающие самобытную культуру, историю и обычаи народа, занимают ведущее место в выражении менталитета народа. В этой части нашей научной работы, анализируя лингвокультурологические особенности некоторых пословиц в английском и узбекском языках, мы покажем выражение неповторимого национального характера обоих народов, их повседневный образ жизни. По сути, путем критического анализа пословиц обоих языков мы изучим их различия и попытаемся выразить общие черты их сходства, используя необходимые источники.

Ключевые слова: социолнгвистика, пословица, черта, термин, металл, народ, черта.

PROVERBS AND THEIR GENERAL CHARACTERISTICS

Annotation

As we dwell on the sociolinguistic features of proverbs, we cannot but talk about the unique national character and mentality of nations. Because folk proverbs, which convey the unique culture, history and customs of the people in a concise form, are in the leading position in expressing the mentality of the people. In this part of our scientific work, analyzing the linguistic and cultural characteristics of some proverbs in the English and Uzbek languages, we will show the expression of the unique national character of both peoples, their daily lifestyle. Basically, by critically analyzing the proverbs of both languages, we will study their differences and try to express the common aspects of their similarities using the necessary sources.

Key words: sociolinguistics, proverb, feature, term, metal, national, line.

Kirish. Maqollar xalq ijodiyotining bebaho namunasi bo'lib, o'sha xalqning milliy –madaniy xususiyatlarini, dunyoqarashi va millatning ruhiyatini ifodalaydi. Mashhur tilshunos Dal aytganidek, “maqollar to'plami – bu xalq tilidan, tajribadan olingan hikmatlar majmuasi, sog'lom aql sarasi, xalqning hayotda orttirgan haqiqati”. Inson dunyoni bilish uchun dastlab, tilni bilishi lozim. Til orqali umuminsoniy, tarixiy va milliy qadriyatlarini anglash mumkin. Hozirgi zamonda har qanday inson o'zining o'tmishini o'rganish maqsadida avvalambor, madaniyat manbalaridan biri sanalgan tilga e'tibor qaratishi tabiiy. Vaholanki, hech bir tilni uning qadimgi o'tmishini aks ettiradigan maqol va matallarsiz tasavvur etish qiyin. Maqol va matallarga o'zlarida, ya'ni qisqa satrlarda sog'lom fikr va o'ziga xos hayotiy qonuniyatlarni aks ettiradigan mikro olam sifatida baho beriladi. Aynan shuning uchun ham maqol va matallar har qanday tilda muhim o'rin egallaydi va ularni lingvistik tadqiqotlar ob'yekti sifatida o'rganish esa tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Maqollar xalq tajribasidan o'tgan, voqea-hodisalarning so'zdagi o'zgarishlarini ifodalaydi. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng xalq og'zaki ijodiga alohida e'tibor qaratdi, bu borada

maqollarning ham chetda qolmaganligini ko'rishimiz mumkin. Hattoki, Birinchi prezident I.A.Karimov "... agarki e'tibor bersa, tilimizda halollik va poklik haqidagi ibratli hikmatlar bilan birga, "Yo'lini topdimi, qandini ursin", "Uzumini yeng-u, bog'ini surishtirmang" degan maqollar borligidan ko'z yumib bo'lmaydi" deya takidlaganligini ko'rishimiz mumkin. demak ijobiy ahamiyat kasb etuvchi maqollar ko'pchilikni tashkil etsada, ayrim salbiy holatlarni ko'rsatuvchi maqollarni ham uchratamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inglizcha paremiologik birliklarni tadqiq qilish borasida A.N. Afanasev, A.A. Potebnya, F.I. Buslaev, K.I. Grigas, G.L. Permyakov, A. Dandis, X. Kasares, V.V. Gvozdev, Yu.I. Levin, va V.P. Jukovlarning tadqiqotlari anchagina salmoqli hisoblanadi. Ma'lumki, maqol va matallar grekcha “dono fikr, hikmatomuz fikr” ma'nosini anglatuvchi “paremiya” so'zidan olingandir. Paremiologik birliklarning tilshunoslikda yetarli darajada serqirra jihatdan keng tarzda o'rganilishiga qaramasdan, paremiologik birliklarning lingvistik tavsifi hanuz munozarali va bahs talabligicha qolmoqda. Maqol va matallarning lingvomadaniy nuqtai nazardan o'rganila boshlanishi hozirgi kunga kelib alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bunday

o'rganish ularning mazmuniy aspektini to'lig'icha ochib berishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqol bu – gapning qaymog'idir. Qaysi xalq yoki millat tomonidan yaratilmasin, u mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, boshqa davlat aholisi ham foydalanishlari mumkin. Ammo Maqollarni tarjima qilish tarjimonlari uchun talaygina muammolarni keltirib chiqaradi. Sabab sifatida shuni keltirib o'tish mumkinki, tarjimon o'z sohasidan tashqari tarix, falsafa va boshqa fan sohalaridan ham xabardor bo'lishi talab etiladi.

Maqol va matallarni lingvomadaniy nuqtai nazardan o'rganish ularning milliy va madaniy xususiyatlarini o'rganishga olib boradi. Bu xususda V.A. Maslova shunday yozadi: An'anaga ko'ra, maqol va matallar folklorida janr sifatida o'rganilgan. Ularning tilshunoslikda o'qish endigina boshlanmoqda. Pragmatik nuqtai nazardan, maqollarning maqsadi noaniqdir: xuddi shu maqol tanbeh, tasalli, axloqiy tarbiya, maslahat, tahdid va hokazo bo'lishi mumkin, masalan: "Qarilik quvonch emas[1]."

Maqol va matallarni tadqiq etish jarayonida albatta, dunyoning tilga xos tasviriga e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Binobarin, har qanday tilda so'zlovchining dunyoni qanday qabul qilishi dunyoning tilga xos tasvirini ifodalaydi. Tildagi har bir so'z, uning har bir shakli inson tafakkuri va tuyg'usining natijasi, o'sha tafakkur va tuyg'ular orqali so'z yordamida mamlakat tabiati va xalq tarixi namoyon bo'ladi. Shuningdek, til har bir millatning madaniyatini, qadriyatlarini va e'tiqodini, umuman olganda xalqning o'ziga xos jihatlarini ifodalashda eng muhim omili hamdir.

Maqoli va matallar xalq aql - idrokining mahsuli, uning hukmi, ko'p asrlik tajribalari, turmushdagi turli hodisa - voqealarga munosabati demakdir. "Maqol kundalik hayotda kishilarning bir birlariga munosabatlarida yaratiladi". Xalq maqoli - xalqning mulkidir. Maqol qayg'usi - xalq qayg'usi, maqol g'azabi - xalq g'azabi, maqol kulgusi - xalq kulgusi va maqol kinoyasi - xalq kinoyasi demakdir. Shu o'rinda shuni takidlash mumkinki, maqol yaratmagan birorta til, maqol ishlatmagan birorta xalq yo'q bo'lmasa kerak.

Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganadigan etnolingvistikaning zamonaviy rivojlanishining timsoli, mashhur tilshunos olim Vilgelm fon Gumboldt bir xalq (millat, irq) aqliy kuchlarga ega va ma'lum tillar va madaniyatlar bu aqliy kuchlarning avtonom va erkin faoliyatiga asoslangan ijod ekanligini aytadi. Uning ta'kidlashicha, tillar va madaniyatlar "millat ruhini" ifodalaydi, lingvistik va madaniy xilma-xillik turli odamlarning aqliy kuchlaridagi farqlarni aks ettiradi.

Braunring so'zlariga ko'ra madaniyat - bizning mavjudligimiz tafakkurining chuqur tarkibiy qismi, ammo til - madaniyat o'rtasidagi aloqa vositasi bu madaniyatning eng ko'zga ko'ringan va mavjud bo'lgan ifodasidir. Shunday qilib, insonning dunyoqarashi, o'ziga xosligi va fikrlash, harakat qilish, his qilish va muloqot tizimlari bir madaniyatdan boshqasiga o'zgarishi bilan buzilishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, madaniyat hayot tarzidir. Bu biz yashaydigan, fikrlaydigan, his qiladigan va boshqalarga tegishli bo'lgan kontekst. Shunday qilib, madaniyat biz shaxs sifatida qanchalik uzoqqa bora olishimiz va jamiyat oldida qanday vazifamiz borligini bilib olishga yordam beradi. Braunring yozishicha: "Til madaniyatning bir qismi, madaniyat esa tilning bir qismi[2]", deb ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, ikkalasi bir-biri bilan chambarchas bog'langan, til yoki madaniyatning ahamiyatini yo'qotmaslik uchun ham ikkalasini ajratib bo'lmaydi.

M.Maxsudovanning aniqlashicha: "Insonning uni o'rab turgan olamga o'zaro ta'siri obyektiv munosabatlar tizimida namoyon bo'ladi. Obyektiv munosabat va aloqalar so'zsiz har qanday real guruhlarda paydo bo'ladi. Guruh a'zolarining bu obyektiv o'zaro munosabatlari subyektiv shaxslararo

munosabatlarda aks etadi. Har qanday ishlab chiqarish odamlarning o'zaro birlashishini talab qiladi. Hech bir kishilik jamiyatida odamlar bilan munosabat o'rnatilmasa, ular bir-birini to'g'ri tushunmaydi, to'laqonli birgalikdagi faoliyatni tashkil eta olmaydi[3]."

Darhaqiqat, har qanday kasbda, oilada va umuman jamiyatda boshqalar bilan aloqa qilish uchun o'zaro muloqotga kirishishga majbur bo'lamiz va bunda biz tildan muomala vositasi sifatida foydalanamiz.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Maqollarni o'rganadigan fanni yuqorida paremiya deb nomlanishini ta'kidlab o'tgan edik. Xalq paremik ijodiyoti namunalari to'plash va yozib olish hamda kitobat qilish bilan esa paremiografiya shug'ullanadi. Paremiyalarga yaxlit jumlar, shuningdek, jumlar iborat bo'lgan iboralar ham kiradi. Paremiyalar xalq madaniyatining muhim tarkibiy qismidir. Asosiy sababi shuki, insonlar o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatlarini, ijtimoiy-tarixiy kontekstni, hayotning xususiyatlarini, urf-odatlarini va an'alarini aks ettiradi.

Paremiyalarni o'rganish, birinchidan, til ma'nolarining madaniy jihatdan aniqlangan tarkibiy qismini ochib beradi va ikkinchidan, eng muhim madaniy stereotiplarni shakllantirishning kognitiv mexanizmlarini ko'rib chiqadi.

Paremiologik birliklar ommabop tajribani saqlash va tarqatish vositasi sifatida, etnik dunyoqarashning o'ziga xos kristallanishi vositasi bo'lib, dunyoning milliy til tasvirining kognitiv asosini tashkil etuvchi kontseptsiyalarning madaniy o'ziga xos versiyalari sifatida kontseptsiyalar bilan yoritadi.

Qadimgi maqollarga bo'lgan qiziqishni, eng qadimgi Shumer mixxati taxtachalari va Aristotelning falsafiy asarlarida uchratish mumkin. Eng qadimgi maqollar to'plamini qadimgi Misrda, taxminan miloddan avvalgi 2500 yilda ko'rish mumkin. Tarixiy dalillarga ko'ra, Isroil shohi Sulaymonga (taxminan mil. Avv. 10-asr) 900 ga yaqin maqol yozilgan. Biroq, shunga qaramay, tizimli ravishda maqollarni to'plab va tasniflashga erishgan birinchi inson yunon faylasufi Aristotel edi. Rotterdamlilik Erasmus kabi Uyg'onish davri olimlari va Archer Teylor kabi zamonaviy folklorshunoslari o'zlarining to'plamlari va maqollarni o'rganish paytida oldingi tadqiqotlarga asoslanishgan. Taniqli paremiografi Archer Teylor tomonidan maqollarga bir qancha ta'riflarni keltirgan, uning ta'kidlashicha: "Maqollarning kelib chiqishi juda oz o'rganilgan" va u yana fikrni olg'a surgan "Maqollarning kelib chiqishi noaniq[4]."

Xalqning tilida mavjud bo'lgan har bir so'z tilda ifodalanar ekan, ma'lum xalqning maqollari o'sha xalq tilida keltirilgan so'zlardan shu xalq vakillari tomonidan shu xalqning o'ziga xos xususiyatlari bilan, yasalish usuli bilangina ifodalanadi. Darhaqiqat, maqol ma'lum hodisa va biror holatga fikrni bayon etishga ishora qiladi. Ma'lumki, tarixda ularning ikki asosiy jihatlariga ajratib o'rganishgan ya'ni, maqollar to'plamini (paremiografiya) va maqollarni o'rganuvchi (paremiologiya) deb atalgan. Tabiiyki, har ikki fan bo'limlari uyg'unlashgan holda mukammal izlanishlar olib borishga sabab bo'lgan. Shunga qaramay, maqollar kabi an'anaviy matnlar va ularni turli xil to'plamlarga joylashtirish muhim ahamiyat kasb etgan bo'lsada, olimlar og'zaki yoki yozma nutqda ularni ishlatish talqini har doim teng ahamiyatga ega deb hisoblashgan.

Xulosa va takliflar. O'rta asrlarga kelib, pand-nasihatlardagi va didaktik asarlardagi maqollarning qo'llanilishi ularni butun Yevropada mashhur va keng ommalashtirdi va qo'lyozmalarda saqlanishiga sabab bo'ldi. Qadimgi Yunoniston maqollarining Yevropaning turli mamlakatlarida tarqalishi taniqli golland gumanisti Erasmusga (1467-1536) bog'liq. Lotin tilida yozilgan va 1500 yilda nashr etilgan "Adagiorum to'planmalari" asarida 3000 ga yaqin yunon va rim maqollarini tarjima qilgan. Ushbu maqollarni

o'sha davrning xalqaro tili bo'lgan Lotin yozuvida o'qilgan. Keyinchalik ular Yevropa tillariga tarjima qilindi va Yevropaning o'qimishli kishilari tomonidan qiziqish bilan ular tarkibiga kiritildi.

ADABIYOTLAR

1. Маслова А. В. Лингвокультурология. – М.Академия, 2001, 42-43 стр.
2. Brown H.D. Principles of language learning and teaching. - Englewood Cliffs, New Jersey. 1994.
3. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi // O 'quv qo'llanma. — T., 2006.
4. Archer Taylor. The Proverb and An Index to the Proverb // Folklore Associates. – Hatboro, Pennsylvania. 1962, p3.

UDK:811.1

Feruza XODJAKULOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi
E-mail: feruzahodjakulova77@gmail.com

O'zMU dotsenti I.O'sarov taqrizi asosida

PECULIARITIES OF RELIGIOUS STUDIES TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

Annotation

This article highlights, different interpretations of the term by linguists. English and Uzbek language is rich in terms related to various fields of science, culture, technology, including religion. A theological term, more than any other field term, combines the characteristics of both a word and a term that are used simultaneously.

Key words: Theological terms, different interpretations of linguists, dictionaries of terms, ethnology and culture.

ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В данной статье выделены разные толкования понятия термина лингвистами. Английский и узбекский языки богаты терминами, относящимися к различным областям науки, культуры, техники, в том числе религии. Термин религиоведения в большей степени, чем какой-либо другой термин, сочетает в себе характеристики как слова, так и термина, которые используются одновременно.

Ключевые слова: Термины религиоведения, различные толкования лингвистов, словари терминов, этнология и культура.

TILSHUNOSLIKDA DINSHUNOSLIKKA OID TERMINOLOGIYANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvist olimlarning termin tushunchasining turlicha talqinlari yoritilgan. Ingliz tili va o'zbek tili fani, madaniyatning, texnikaning turli sohalariga oid, shu jumladan dinshunoslikka oid terminlar bilan ham boydirlar. Dinshunoslikka oid termin, boshqa soha terminlarga qaraganda, bir vaqtning o'zida hamma yerda qo'llaniladigan so'zning va terminning xususiyatlarini o'zida jamlaydi.

Kalit so'zlar: Dinshunoslikka oid terminlar, lingvistlarning turli talqini, terminlar lug'atlari, etnologiya va madaniyat.

Kirish. Lingvistlar tilshunoslikdagi "termin" va "terminologiya" tushunchalarini lingvistik talqin qilish masalalari bilan XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida shug'ullana boshladilar. "Termin" tushunchasi turli olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Har bir talqinda qandaydir mohiyatni, belgini yoki terminga talabni fahmlash (qayd qilish) mumkin. A.A. Reformatskiy "terminlar – bular o'zining alohida vazifasi bilan cheklangan maxsus so'zlardir; tushunchalarning va nomlarning aniq ifodasi sifatida bir xil ma'noli bo'lishga intiluvchi so'zlardir"[2]. Shunday qilib, terminlar fanning qandaydir sohasiga tegishlidir. Terminlar o'zlaricha mustaqil hisoblanmaydilar, ular, shubhasiz, boshqa leksik qatlamlar bilan fikrni bayon qilish uchun xizmat qiladilar. Biroq ular lug'atlarda ataylab ko'rsatiladilar va fanning har bir sohasining terminlar lug'atlari mavjuddir.

D. S. Lotte eslatib o'tadiki, "terminlar faqat tilda emas, balki ma'lum terminologiyaning tarkibida mavjud bo'ladi. Agar umumiy tilda (ushbu terminologiyadan tashqarida) so'z ko'p ma'noli bo'lishi mumkin bo'lsa, ma'lum terminologiyaga tushib u bir xil ma'nolilikni qo'lga kiritadi. Termin oddiy so'z kabi kontekstga muhtoj emas, chunki u ma'lum terminologiyaning qismidir, u kontekst o'rni chiqishi mumkin, masalan, texnikada reyestrlarning yoki buyurtmalarning matnlarida ajratilgan holda qo'llanilishi mumkin, buning uchun tilda ma'noli bo'lishi kerak"[7]. Yuqorida aytilganlarning asosida qayd qilish kerakki, terminlarning farq qiluvchi belgilaridan biri ularning odatda bir ma'nolilik hisoblanadi. Ular adabiyotda yoki fanning va texnikaning qandaydir sohasiga tegishli bo'lgan matnlarda va nutqda qo'llaniladilar. Ingliz tili va o'zbek tili fanning, madaniyatning, texnikaning turli sohalariga, shu jumladan

dinshunoslikka oid terminlar bilan ham boydirlar. Hamma yerda qo'llaniladigan tilning so'zlarida termin til lug'at tarkibining, xususan o'zbek va ingliz tillarining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Bu shundan dalolat beradiki, tilning lug'at tarkibini o'rganish paytida terminlarning har xil o'ziga xos xususiyatlari lingvistning diqqat markazida bo'lishi lozim. Ushbu tilning har bir termini ishlab chiqilgan paytdagina fan tili mavjud bo'ladi va rivojlanib boradi. Terminlarni ta'riflash va tasniflash fan tillariga bo'lgan majburiy talablardan biridir. Yuqorida aytilganidek, ko'p ma'nolilik – bu terminlarga xos bo'lmagan elementdir. Ammo hozirgi o'zbek va ingliz tillarida bitta termin ikkita yoki undan ortiq ma'nolarda qo'llanilishini qayd qilish mumkin. Terminlarning boshqa o'ziga xos xususiyati shundaki, agar so'z mustaqil ma'noga ega bo'lsa va izohlansa, termin ilmiy izohni talab qiladi (definitsiya). Shu munosabat bilan, tasniflashda terminlarning barcha leksik-semantik belgisi hamda sohaga oid tegishliligi hisobga olinishi kerak. Sintagmatik va paradigmatik munosabatlar ham muhim hisoblanadilar, ya'ni to'rtta normalarning har biri terminologlarning diqqat markazida turadi. Birinchi navbatda, termin definitsiya yordamida tasniflanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ko'pchilik olimlar definitsiya uchun tushunchaning o'zi yoki predmet hamda yordamida tushuncha va predmet bayon qilinadigan so'zning proporsionalligi mavjud bo'ladi, deb hisoblaydilar. Bu, definitsiya, imkon qadar, terminning moddiy-ma'naviy, aqliy, tashqi va ichki turga oid hamda tasviriy o'ziga xos xususiyatlarini qamrab olishi kerakligini belgilab beradi. Terminlarga boshqa talablar qisqalik va soddalik hisoblanadi. Ushbu talablar terminlarning aniqligi hamda

ta'sirlanuvchanligining omillari bo'lishlari mumkin. Terminlarni hosil qilish uchun, so'z yasashning usullari va elementlari—prefikslar va suffikslar, predloglar va so'ng ko'makchilar, yordamchi so'zlar ma'noni va ularning qo'llanilishini tushunish kabilar ishlatilishlari mumkin. Shuning uchun, imkon boricha sodda va tushunarli terminlar chop qilinishlari kerak. Bu holda bir ma'nolilikning muammolari, polisemiya, sinonimiya va terminning ekvivalentlilik shartlari hal qilinilishlari mumkin, chunki terminlarning ko'pchiligi hamma yerda qo'llaniladigan ma'lum tilning asosida vujudga keladilar, ularning tartibga solinishi va ishlashi muhim hisoblanadi. Shunday qilib, yuqorida biz ko'rsatib o'tgan barcha talablar kontrastiv lingvistikada mavjud bo'lgan prinsiplarni va qonunlarni qiyoslanayotgan tillardagi dinshunoslikka oid terminlarni so'z yasash hamda struktur-semantik tahlilini tadqiq qilish uchun to'g'ri ishlatishga imkon beradi.

Qayd qilish kerakki, ingliz va o'zbek tillaridagi tahlil qilingan dinshunoslikka oid terminlarga ko'ra, ikkala tillarda hozirgi terminshunoslikni aslini olganda terminlarning leksik o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganmasdan hamda umumiy va sohaga oid lug'atlarni chop etmasdan turib rivojlantirish mumkin emas. Buning uchun qiyoslanayotgan tillardagi terminshunoslikni rivojlantirish uchun qat'iy choralarni qabul qilish kerak. Faqat konkret planni hamda ma'lum rejimni qo'llagan holdagina biz ikkala tillardagi terminlarni tartibga solishimiz mumkin. Chunki terminlar til birliklari sifatida boshqa til birliklaridan ajralib turadilar (farq qiladilar).

Hozirgi lingvistik adabiyotda terminologiya ta'rifining ko'p soni uchraydi, bu, shubhasiz, ushbu muammoga yuqori e'tibordan dalolat beradi hamda uning tadqiqotiga turlicha yondashuvlar haqida darak beradi. Yana ta'kidlash zarurki, "terminologiya" so'ziga birgina ma'noga ega bo'lgan va aniq ta'rif mavjud emas, shuning uchun biz o'z ishimizda terminlar tizimining umumiy xususiyatlarini, yana shuningdek ularni tabaqalashtirishga imkon beradigan o'sha farqlarni aniqlashga harakat qildik. Haqiqatan ham, masalan A.V. Superanskaya "terminologiya" so'ziga bir necha ta'riflarni beradi: 1) umumilmiy terminlarning majmui yoki noaniq to'plami; 2) bilimning qandaydir ma'lum sohasi terminlarining (tushunchalarning hamda nomlarining) majmui (qurilish terminologiyasi, tibbiy terminologiya va hokazo.); 3) umumilmiy terminlarning yasaliishi, tarkibi va ishlashi haqidagi ta'limot; 4) ba'zi bir tilda qo'llaniladigan bilimning ma'lum sohasidagi terminlarning yasaliishi, tarkibi va ishlashi hamda ularning boshqa tillardagi ekvivalentlari haqidagi ta'limot; 5) umumiy terminologik ta'limot. Ushbu ta'riflardan kelib chiqib, taxmin qilish mumkinki, birinchi ikkita ta'rif bilimning qandaydir ma'lum tushunchalarining tizimi bilan korrelyatsiyaga kirishadilar, oxirgi uchta esa terminologiya tushunchasi ta'limot tushunchalar tizimi haqidagi fan bilan munosabatdosh bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, biz terminologiyaning ushbu ta'riflarini ikkita nuqtai nazardan tabaqalashtirish imkoniyatiga egamiz: a) terminoelementlarning, tushunchalarning va nomlarning majmui; b) terminoelementlarni, tushunchalarni va nomlarni yasash haqidagi ta'limot[5].

Maxsus adabiyotda mavjud bo'lgan terminologiyaga terminlarning majmui sifatida asosiy nuqtai nazarlarni (qarashlarni) quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Birinchi nuqtai nazarning tarafdorlari terminologiya – adabiy til leksikasining tarkibiy qismi deb hisoblaydilar hamda bir qator terminlarning adabiy tillardan vujudga kelganliklari va ularni terminlar safiga kiritish mumkinligi haqida so'z yuritadilar. Bunday nuqtai nazarga A.A. Reformatskiy amal qiladi, u terminologiya – bu "ushbu til leksik tizimining ichidagi navbatdagi kichik tizim va buning ustiga eng ko'zga ko'rinadigan hamda hisoblab chiqiladigan

kichik tizimdir, ayniqsa, kichik tizim sifatida terminologiya o'z navbatida tematik belgilari bo'yicha kichik tizimlarga bo'linib ketadilar", deydi[2].

2. Ikkinchi nuqtai nazar tarafdorlari terminologiya milliy til leksikasining adabiy til bilan oz umumiylikka ega bo'lgan avtonom bo'limini tashkil qiladi, deb hisoblaydilar va terminologiyani ba'zan adabiy tilning normalariga javob bermaydigan o'zining qonuniyatlari bilan alohida sohaga ajratishni talab qilib turib oladilar.

Aytilganlar dinshunoslikka oid terminologiyaga ham butunlay tegishlidir, chunki dinning qabul qilinishi umuman barcha ijtimoiy-siyosiy va falsafiy terminologiyaning va xususan dinshunoslikka oid terminologiyaning rivojlanishiga turtki berdi. Din leksikaning bu guruhi rivojlanishi uchun zamin yaratgan ijtimoiy hayotning jihatlaridan biri bo'ldi. Dinning roli faqat dinshunoslikka oid terminologiyaning shakllanishidagina bo'lib qolmadi.

Din milliy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi va dinshunoslikka oid terminologiya shu sohaning rivojlanishi munosabati bilan yaratiladi, sayqallanadi hamda bir shaklga keladi (unifikatsiyalashtiriladi). V. Barkley qayd qilganidek, tilning terminologik tizimida dinshunoslikka oid terminni spetsifik lingvistik birlik sifatida ta'riflashda madaniy, etnologik hamda tarixiy jihatlar muhim hisoblanadilar. Biroq har qanday termin, shu jumladan dinshunoslikka oid termin ham, birinchi navbatda so'z hisoblanadi. Nutqda hamma yerda qo'llaniladigan so'zlar va terminlar parallel ishlaydilar, ularni farqlash uchun esa maxsus mukammal tahlil zarur[4]. A.A. Reformatskiy qayd qilgan edi: "...Axir bu – kundalik so'z va termin - lingvistik jihatdan butun bir muammodir" [2]. Shu sababli, dinshunoslikka oid termin bilan hamma yerda qo'llaniladigan so'z o'rtasidagi farqni chuqur tushunish uchun, umuman so'z va termin kabi tushunchalarni tahlil qilish zarur. Kitob, Qur'on, namoz, e'tiqod (din) kabi so'zlar va boshqalar turli kontekstlarda ularning qo'llanilishi yoki hamma yerda qo'llaniladigan so'zlar sifatida, yoki terminlar sifatida chiqishlari mumkin. Biroq ularning hammasiga, so'zlar kabi, quyidagi xarakteristikalar xosdir: 1) ular ma'lum shakldagi hamda semantik mazmun bilan lingvistik birliklar hisoblanadilar (bu ularni bu kategoriyaga ega bo'lmagan fonemalardan va bo'g'inlardan ajratib turadi); 2) ular (so'z tarkibida hosil qilinadigan morfemalardan farqli ravishda) nutqda erkin yasalganlar hisoblanadilar hamda tilning boshqa konkret birliklari bilan maxsus birlashuvlarni talab qilmaydilar; 3) ular tilning minimal birliklari bo'lib (so'z birikmalaridan farqli ravishda) nutqda erkin qayta tiklanadilar; 4) ular kommunikatsion aktda qo'llaniladilar. Termin, o'z navbatida, so'z yoki sintagma bo'lishi mumkin, ijtimoiy fanlar konkret sohasining maxsus tushunchalarini ifoda etadi. So'zlardan farqli ravishda, bu birliklar, qoidaga ko'ra, quyidagi belgilarga ega bo'ladi: 1) ular abstrakt: aniq hamda monosemik bo'ladi; 2) ular matnda ishlaganida sinonimlarga ega bo'lmaydilar; 3) ular ko'chma va emotsional mazmunga ega bo'lmaydilar; 4) ular fanning ushbu sohasining tizimini tashkil qiladilar va hokazo.

Tadqiqot metodologiyasi. Shu sababli terminning umumiy ta'rifi uchun, shu jumladan ijtimoiy fanlar uchun, bizning fikrimizcha, I.S. Kvitkoning ta'rifi yetarli darajada to'liq hisoblanadi, u har xil ta'riflarga tayanib, uni shunday aniq ifoda qiladi: "termin – bu bilimning (fanning, texnikaning) ma'lum uyushgan sohasining tushunchasi bilan munosabatdosh bo'lgan, boshqa so'zlar va so'zga oid komplekslar bilan tizimli munosabatlarga kirishadigan va ular bilan har bir alohida holda hamda ma'lum vaqtda yopiq tizimni hosil qiluvchi, yuqori informativlik, bir ma'noga egalik, aniqlik hamda ekspressiv neytrallik bilan ajralib turadigan so'zlar va so'zga oid kompleksdir"[1]. Dinshunoslikka oid termin, umuman terminlarga qaraganda, bir vaqtning o'zida hamma yerda

qo'llaniladigan so'zning va terminning xususiyatlarini birga qo'shadi. Hamma yerda qo'llaniladigan so'z kabi dinshunoslikka oid termin din tushunchasini etnologik va madaniy jihat bilan ma'lum zamon va territorial makonda nomlaydi (bu uni ma'lum sohaga, shu jumladan ijtimoiy-siyosiy sohaga belgilangan termindan ajratib turadi). Shuning uchun dinshunoslikka oid termin quyidagi belgilarga ega bo'ladi: 1) maxsus (islom diniga oid, xristian diniga oid, teologik va hokazo) tushunchalarni nomlaydi; 2) madaniy, etnologik, tarixiy hamda lingvistik jihatlariga ega; 3) ishlash jarayonida nomlari keltirilgan belgilarning ikkitalaridan birinchilari polisemiya, sinonimiya, antonimiya, emotsional va ko'chma mazmunga yo'l qo'yadilar; 4) bu terminlarning hammasi dinning hamda dinshunoslik ilmining terminlar tizimini tashkil qiladilar.

Shuning uchun ushbu ishda dinshunoslikka oid termin har qanday dinning yoki dinshunoslik ilmining tushunchasi bilan munosabatdosh so'z yoki so'zga oid kompleks deb ta'riflanadi, ular boshqa so'zlar yoki so'zga oid komplekslar bilan tizimli munosabatga kirishadilar va, qoidaga ko'ra,

yuqori informativlik, bir ma'noga egalik, aniqlik hamda ekspressiv neytrallik bilan xarakterlanadigan berk tizimni tashkil qiladilar, biroq bu terminlar tizimi tegishli bo'lgan ijtimoiy hodisaning o'ziga xosligi munosabati bilan, ma'lum terminlar uchun polisemiya, sinonimiya, antonimiya, emotsional va ko'chma mazmunga yo'l qo'yadilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, dinshunoslikka oid terminga yuqorida berilgan bunday ta'riflar uning funksional jihatidagi munosabatlarning ikkita tipini aniqlash imkonini beradi, ularda termin tilning boshqa birliklari bilan yoki unga o'xshash dinshunoslikka oid terminlar bilan, yoki hamma yerda qo'llaniladigan tilning leksemalari bilan munosabatga kirishadi. Birinchi holda so'z dinshunoslikka oid terminlar tizimining doirasidagi diniy tizim ichki munosabatlari (polisemiya, sinonimiya, antonimiya) haqida, ikkinchi holda – tizimlararo diniy-umumtil munosabatlari (polisemiya, sinonimiya, antonimiya) haqida boryapti. Shunday qilib, dinshunoslikka oid terminlarning genetik va leksik-semantik aspektlardagi konkret tahlili tilga olingan munosabatlarning ikkala tiplarini hisobga olib amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов: Вища школа, 1976. – 128 с.
2. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики и. – М., 1968. – С. 113.
3. Меркель С.Э. Семантико-истрибутивная верификация терминологического знака (на материале документов немецкого гражданско - процессуального права) / Меркель С.Э.: Дис. канд. филол. наук: 10.02.04. – Волгоград, 2001. – 187 с.
4. Barclay W. Analiza semantică a unor termeni din Noul Testament. –Wheaton, Illinois, 1992. – 220 p.
5. Суперанская А.В. Общая терминология. Терминологическая деятельность. М: Едитор.
6. Ходякулова F.R.(2021). Lexical semantic problems in translation. Thematic journal of English language teaching. Vol-5- Issue-1-2021.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. М.: 1961. – 157 с.
8. Левицкий В.В. Семасиология: монография для молодых исследователей. Винница, 2012. – 680 с
9. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 207 с
10. Петров В.В. Идеи современной феноменологии и герменевтики в лингвистическом представлении знаний // Вопросы языкознания. 1990. № 6. – С.103.
11. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 282 с.

Shahnoza SHADIYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
E-mail:shadiyevashahnoza@gmail.com

TDTU dotsenti, PhD G.S.Mustayeva taqrizi asosida

TILSHUNOSLIK VA IJTIMOIIY NUQTAI NAZARDAN MADANIYATLARARO MULOQOTNING TURLI QIRRALARI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot madaniyatlararo muloqotga oid dolzarb muammolarni ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Tilshunoslik va sotsiologiya fanlari madaniyatlararo aloqaning murakkab til hodisasining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Dunyo bo'ylab o'zgarishlar keng qamrovli dunyoqarash va keng qamrovli istiqbol darajasida o'tmoqda. Til fanlarini o'rganish orqali madaniy muloqotning tashkil etilishi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va sotsiologiya sohasidagi mutaxassislar tomonidan olib borilishi kerak bo'lgan madaniyatlararo aloqa mexanizmlarini har tomonlama o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Dinamik tizimlar, tilshunoslik, ta'siri dinamikasi, kommunikativ aktiv, semantik, etimologik, determinant, empatiya.

DIFFERENT FACETS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM A LINGUISTIC AND SOCIAL PERSPECTIVE

Annotation

This study examines and analyzes current issues in intercultural communication. Linguistics and sociology are important components of the complex linguistic phenomenon of intercultural communication. Changes around the world are occurring at the level of a comprehensive worldview and perspective. The organization of cultural communication through the study of linguistics emphasizes the need for a comprehensive study of the mechanisms of intercultural communication, which should be carried out by specialists in linguistics, culture and sociology.

Key words: Dynamic systems, linguistics, dynamics of influence, communicative asset, semantic, etymological, determinant, empathy.

РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ С ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ТОЧЕК ЗРЕНИЯ

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются и анализируются актуальные проблемы межкультурной коммуникации. Лингвистика и социология являются важными компонентами сложного лингвистического феномена межкультурной коммуникации. Изменения во всем мире происходят на уровне всеобъемлющего мировоззрения и перспективы. Организация культурной коммуникации посредством изучения лингвистики подчеркивает необходимость всестороннего изучения механизмов межкультурной коммуникации, которое должно осуществляться специалистами в области лингвистики, культуры и социологии.

Ключевые слова: Динамические системы, Лингвистика, динамика влияния, коммуникативный актив, семантический, этимологический, детерминантный, эмпатия.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida madaniyatlararo aloqaning ahamiyati alohida madaniy aloqalarga ega bo'lgan shaxslar o'rtasidagi muntazam o'zaro ta'sirlar va aloqa tufayli kuchayib bormoqda. Madaniyatlararo muloqot turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar o'rtasida g'oyalar va ma'lumotlarni uzatish va qabul qilishni osonlashtirishga olib keladi. Madaniyatlararo muloqot turli madaniyatlar alohida aloqa normalari va umidlarini namoyon qilishi mumkinligini hisobga olsak, ko'p qirrali qiyinchilik tug'diradi. Turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar o'rtasidagi shaxslararo aloqa qabul qiluvchi tomonga huquqbuzarlik yoki chalkashlik keltirib chiqarish xavfini oldini olish uchun xabarlarni samarali ravishda yetkazish va maqsadga muvofiqligi bilan tushunish uchun zarur shartni keltirib chiqaradi. Hozirgi davr madaniyatlararo almashinuvdagi o'zgarishlar, shaxsning jamiyat ichidagi harakatchanligi, bag'rikenglikka moyilligi va siyosiy to'g'riligiga sodiqligi bilan ajralib turadi. Global fikrlash va dunyoqarashdagi o'zgarishlarning paydo bo'lishi bu o'zgarishlarni nafaqat nazariy vositalar, balki amaliy qo'llash orqali ham chuqur tushunishni talab qiladi. Madaniyatlararo

muloqot zamonaviy jamiyatning asosiy jihatini tashkil etadi va turli nuqtai nazardan tahlil qilinishi mumkin bo'lgan ko'p qirrali hodisadir. Madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan lingvistik element, bizning baholashimizga ko'ra, madaniyatlararo aloqaning asosiy o'lchovi sifatida keng qaraladi.

Madaniyatlararo aloqa madaniyat va uning tafovutlari bilan bog'liq keng tarqalgan nutq orqali xabarador qilingan dinamik sohani tashkil etadi. Ko'rib chiqilayotgan masalaga tilshunoslikda kamida ikkita nuqtai nazardan, xususan sotsiolingvistika va ikki tilli nuqtai nazardan yondashish mumkin. Malakali madaniyatlararo muloqot uchun hal qiluvchi omil tabiiy tildan foydalanishdir. Umumiy tilni baham ko'radigan va alohida madaniyatlarni namoyish etadigan shaxslar o'rtasidagi tilning o'zaro ta'siri dinamikasi turli xil traektoriyalar va manbalar, shuningdek og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotning murakkab turlari bilan ajralib turadi. Sotsiolingvistika sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aloqa tushunmovchiliklari holatlariga madaniy omillar minimal ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, madaniyat jamiyatga shunday darajada singib ketadiki,

shaxsning madaniy o'ziga xosligini tushunish samarali muloqotning ajralmas hal qiluvchi omili bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Madaniyatlararo muloqotning asosiy yo'nalishi madaniy tafovutlarni ta'kidlash emas, balki madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashliklarni tushuntirish va kommunikativ aktivni yaratishdir. Til tuzilishining nisbiyligi bir nechta tillarni yaxshi biladigan shaxslar uchun aniq hodisadir. Strukturaviy tafovutlarning mavjudligi kognitiv farqlar bilan ham bog'liq bo'lib, unda dunyoni tushunishga nutqning ma'lum bir qismining til ichidagi grammatik pozitsiyasi ta'sir qiladi. Madaniyatlararo muloqotning o'ziga xosligi ba'zi olimlar tomonidan uning kengroq aloqa hodisasining noyob namunasi sifatida tasniflanishida yotadi. Shu nuqtai nazardan, aloqa semantik va mazmunli o'lchov bilan ta'kidlangan ijtimoiy almashinuvning konstruktiv va maqsadli elementi sifatida talqin etiladi. F.Suxina va K.D.Jarkov tushunchani axborot almashinuvi sifatida tavsifladi, chunki ular uni subyekt va obyekt o'rtasidagi ma'lumotlarning o'zaro bog'liqligi va dinamik tizimlar yoki axborotni chiqarish, qabul qilish, to'plash va qayta ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan elementlar tizimlari o'rtasida yuzaga keladigan har qanday ma'lumot almashinuvi sifatida izohlaydilar [1]. Muqobil metodologiya "aloqa" va "aloqa" atamalarini etimologik va semantik muvofiqlik orqali tahlil qilishni o'z ichiga oladi [2].

Axborotni tarqatishning ijtimoiy ta'sir ko'rsatadigan mexanizmi sifatida aloqa hodisasini o'rganish madaniyatlararo muloqotni turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar o'rtasida bo'lib o'tadigan og'zaki va yozma muloqotning o'ziga xos shakli sifatida belgilashga yordam berdi [3]. Hozirgi muloqotga turli xil madaniy qadriyatlar, munosabat va hislar sezilarli darajada ta'sir qiladi, chunki u madaniyatlar nutqiga asoslanadi. Olimlarning ta'kidlashicha, madaniyatlararo muloqotning samaradorligi va intensivligi shaxsning hayotiy izlanishlarining diqqatga sazovor determinantlarini ifodalaydi va kengroq miqyosda madaniyatlararo o'zaro aloqada ishtirok etish orqali shaxsiy taraqqiyot agentlari sifatida ishlaydi [4]. Ushbu tadqiqot bilimlarning ikki turini, ya'ni ma'lum bir madaniyatning an'anaviy jihatlariga tegishli bo'lgan aniq bilimlarni va umumiy madaniy me'yorlar va qoidalarini, shuningdek empatiya va bag'rikenglik qobiliyatlarini o'z ichiga olgan umumiy bilimlarni ajratib turadi. Madaniyatlararo muloqot kontekstida lingvistik shaxsning rivojlanishi muhim qadriyat ko'nikmalarini, shu jumladan turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan o'zaro munosabatlarni samarali boshqarish qobiliyatini, shuningdek, muqobil madaniy o'ziga xosliklarning murakkab empatik aks ettirish qobiliyatini egallash bilan birga keladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy doiralardagi zamonaviy tadqiqotlar tobora ko'proq lingvistik shaxs va madaniyatlararo muloqotni tekshirishga intilmoqda. Ushbu tadqiqot sohasi bilan ko'plab mutaxassislar shug'ullanadi. Olimlarning tahliliga ko'ra, lingvistik shaxs tizimni

shakllantiruvchi filologik kontseptsianing asosiy jihatini tashkil etadi va bu o'z navbatida tilshunoslikning yangi bosqichga o'tishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Til shaxsining rivojlanishi bilan bog'liq masala tilni egallashning barcha jabhalariga keng tarqalgan ta'sir ko'rsatadi [6]. Zamonaviy jamiyatning madaniy dinamikasi madaniy plyuralizm tamoyillarini ta'kidlaydigan madaniyatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan aniq tendentsiyani namoyish etadi. Bu tendentsiya avlodlar orqali uzatiladi inson harakatlari, ularning qadriyatlarini, falsafiy qarashlari, hissiy javob, mahsulotlari aks ettirilgan, va tez-tez belgilangan normalar tovlasa xulq namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Tarjima-bu shunchaki lingvistik talqin chegaralaridan tashqariga chiqadigan murakkab jarayon, chunki u turli madaniy sohalarida muloqotni osonlashtiradigan boy madaniy almashinuvni o'zida mujassam etgan. Tarjima qilingan xabarni tushunish uning o'zi ishlaydigan madaniy muhit bilan uyg'unligiga bog'liq. Tarjima sohasida maqbul ishlash va mahsuldorlikni ta'minlash uchun har bir tegishli sohani madaniy doiralari xususiyatlarini to'liq tushunish kerak. Buning sababi shundaki, madaniyatni ijtimoiy o'zaro aloqada bo'lgan shaxslar tomonidan taqsimlanadigan ramzlar, tamoyillar va konventsional to'plamlar va ushbu ramziy tasvirlarni namoyon qiladigan va ochib beradigan bir qator vositalar sifatida aniqlash mumkin. Muayyan madaniy kontekstlarda shov-shuvli yoki uzil-kesil gapirish harakati odobsiz yoki madaniy jihatdan yaroqsiz deb hisoblanishi mumkin. Muayyan madaniy kontekstlarda baland ovozda gapirish ohangidan foydalanish yoki muloqot paytida boshqalarni to'xtatish harakati ishtiyoq yoki faol ishtirok etish belgisi sifatida qabul qilinishi mumkin. Demak, ushbu ijtimoiy konventsionalarni bilish shaxslar uchun madaniyatlararo muloqotda samarali ishtirok etish uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, madaniyatlararo muloqotning murakkabligi lingvistik va ijtimoiy-madaniy tarkibiy qismlarni har tomonlama tushunishni talab qiladi. Turli madaniyatlarda samarali muloqotga erishish shaxslardan sezgirlik, hurmat va muqobil istiqbollarga ochiqlikni namoyish etishni talab qiladi. Madaniy farqlarga oid bilimlarni egallash va ushbu farqlarni samarali boshqarish uchun qobiliyatlarini rivojlantirish doimiy ish bo'lib, bu muvaffaqiyatli aloqalarni o'rnatishga va turli xil madaniy meroslardan kelib chiqqan shaxslar bilan konstruktiv uyushmalarni shakllantirishga yordam beradi. Madaniyatlararo muloqotning samaradorligini umumiy tushunish darajasini, muloqot qulayligini, shuningdek, suhbatdoshlar o'rtasida intellektual, hissiy va estetik empatiyaning o'zaro namoyon bo'lishini o'rganish orqali aniqlash mumkin, deb ta'kidlaymiz. Madaniyatlararo muloqotni targ'ib qilishning ahamiyati, tilshunoslik fanlari tomonidan taqdim etilgan tushunchalar orqali ko'rib chiqilganidek, lingvo-didaktika, aksiologiya, madaniyatshunoslik va sotsiologiyani o'z ichiga olgan fanlararo yondashuvlarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Sadoxin A.P. Teoriya i praktika mejkulturnoy kommunikatsii: ucheb.posobiye dlya vuzov. M.: YUNITIDANA, 2004. – 271 s.
2. Kagan M. S. Filosofiya kulturi. – SPb.: Petropolis, 1996. – 416 s.
3. Sorokin V. N. Sintez rechi. – M.: Nauka, 1992. – 218 s.
4. Sadoxin A.P. Teoriya praktika mejkulturnoy kommunikatsii: ucheb.posobiye dlya vuzov. M.: YUNITIDANA, 2004. – 271 s.
5. Yusupova L.G. Razvitiye gotovnosti studentov neyazikovix napravleniy universiteta mejkulturnoy kommunikatsii: Monografiya. – Ufa: RITS Bashkirskogo gosudarstvennogo universiteta, 2012. – 104 s.
6. Xalyapina L.P. Xarakteristika yazikovoy lichnosti kak sub'ekta kommunikatsii Mir yazike. Seriya «Etnogermenevtika etnoritorika». Vip. 11. Kemerovo, 2005. – S.438-450.

UDK:811.1

Nodira SHUKUROVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
E-mail: shukurova@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b. U.Jabborov taqrizi asosida

THE STYLISTIC AND RHETORICAL FUNCTIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN DIFFERENT GENRES OF TEXT

Annotation

The article is devoted to one of the most urgent problems of linguistics - the stylistic and rhetorical functions of phraseological units in different genres of text, as well as the rhetorical functions in phraseological units and the main genres of text.

Key words: Stylistic functions, rhetorical functions, emotions, category of emotiveness, expression, phraseology, phraseological units, proverbs, mentality.

СТИЛИСТИКО-РИТОРИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНЫХ ЖАНРАХ ТЕКСТА

Аннотация

Статья посвящена одной из актуальнейших проблем языкознания - стилистико-риторическим функциям фразеологизмов в разных жанрах текста, а также риторическим функциям во фразеологизмах и основных жанрах текста.

Ключевые слова: Стилистические функции, риторические функции, эмоции, категория эмотивности, экспрессия, фразеология, фразеологизмы, пословицы, менталитет.

MATNING TURLI JANRLARIDAGI FRAZEOLGIK BIRLIK LARNING STILISTIK VA RITORIK VAZIFALARI

Annotatsiya

Maqola tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri – matning turli janrlaridagi frazeologik birliklarning uslubiy va ritorik vazifalari, shuningdek, frazeologik birliklar va matning asosiy janrlaridagi ritorik vazifalarga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Stilistik funksiyalar, ritorik funksiyalar, his-tuyg'ular, emotivlik kategoriyasi, ifoda, frazeologiya, frazeologik birliklar, maqollar, mentalitet.

Introduction. Phraseological units are an essential part of any language, and they play a crucial role in communication. They are the building blocks of language, and they help us to express our thoughts and emotions more effectively. In this paper, we will focus on the study of the stylistic and rhetorical functions of phraseological units in different genres of text. We will explore the different ways in which phraseological units are used to create a specific effect or convey a particular meaning in various genres of text. These are groups of words that function as a single unit, with a meaning that cannot be predicted from the meanings of the individual words. Examples of phraseological units include idioms, collocations, and proverbs.

There are many different genres of text, each with its own unique characteristics and purposes. Some common genres include:

1. Narrative: This genre tells a story, whether fictional or non-fictional. Examples include novels, short stories, memoirs, and biographies.

2. Poetry: This genre uses language in a creative and artistic way to convey emotion and meaning. Examples include sonnets, haikus, and free verse.

3. Drama: This genre involves the performance of a script, usually in a theater or on film. Examples include plays, movies, and television shows.

4. Informational: This genre provides factual information on a particular topic. Examples include textbooks, encyclopedias, and news articles.

5. Persuasive: This genre is designed to convince the reader or listener to take a particular action or adopt a

particular viewpoint. Examples include advertisements, political speeches, and editorials.

6. Instructional: This genre provides step-by-step instructions on how to do something. Examples include cookbooks, user manuals, and how-to guides.

7. Expository: This genre explains or describes a particular topic or concept in detail. Examples include scientific papers, essays, and research reports.

8. Opinion: This genre presents the author's personal opinion on a particular topic. Examples include op-ed pieces, blogs, and letters to the editor.

Literature Review. Phraseological units have various stylistic functions in different genres of text. They can be used to create humor, irony, or sarcasm. They can also be used to create a sense of unity or coherence in a text. For example, in poetry, the use of repeated phraseological units can create a sense of rhythm and structure. In advertising, phraseological units can be used to create catchy slogans that are easy to remember and associate with a particular product or brand. In literary fiction, phraseological units can be used to create a particular style or tone. For example, in Ernest Hemingway's *The Old Man and the Sea*, the use of simple, direct phraseological units creates a sense of clarity and understated emotion. In contrast, in James Joyce's *Ulysses*, the use of complex, multi-layered phraseological units creates a sense of ambiguity and complexity.

In addition to their communicative functions, phraseological units also serve important stylistic functions in language use. These functions include:

1. Creating imagery: Many phraseological units use figurative language to create vivid imagery that can enhance

the impact of a message. For example, the expression "to hit the nail on the head" creates a visual image of hitting a nail directly on its head, conveying the idea of being precise and accurate.

2. Adding humor: Phraseological units can be used to add humor to language use by using puns, wordplay, or unexpected combinations of words. For example, the expression "to have a cow" means "to get angry," but the literal meaning of the words is nonsensical, adding a humorous element to the expression.

3. Establishing tone: Phraseological units can be used to establish a particular tone or mood in language use. For example, using formal or informal phraseological units can convey a sense of respect or informality, respectively.

4. Creating cohesion: Phraseological units can be used to create cohesion and coherence in language use by linking ideas together and providing transitions between them. For example, using a phraseological unit like "on the other hand" can signal a shift in perspective or introduce a contrasting idea. Overall, phraseological units serve a range of important communicative and stylistic functions in language use, making them an essential aspect of any language learner's repertoire.

Research Methodology. The communicative functions of a text refer to its purpose and intended audience, while the stylistic functions refer to the specific techniques used to convey meaning and engage the reader. Both are important in creating a successful and effective piece of writing.

Each genre also has its own set of stylistic functions that are used to convey meaning and engage the audience. Some common stylistic functions include:

1. Imagery: This involves using vivid descriptions and sensory details to create a mental picture in the reader's mind.

2. Figurative language: This includes using metaphors, similes, and other literary devices to create comparisons and add depth to the text.

3. Tone: This refers to the author's attitude towards the subject matter, which can range from serious and formal to humorous and informal.

4. Point of view: This refers to the perspective from which the story is told, whether it be first person, third person, or omniscient.

5. Dialogue: This involves the use of conversation between characters to reveal their personalities and advance the plot.

6. Structure: This refers to the organization of the text, whether it be chronological, thematic, or some other pattern.

7. Voice: This refers to the unique style and personality of the author, which can come through in their writing.

Phraseological units also have various rhetorical functions in different genres of text. They can be used to persuade, inform, or entertain the reader. In persuasive writing, phraseological units can be used to create emotional appeal or to emphasize a particular point. For example, in political speeches, phraseological units can be used to create a sense of urgency or to rally support for a particular cause. In informative writing, phraseological units can be used to clarify complex concepts or to provide examples. For example, in scientific writing, phraseological units can be used to describe complex processes or to explain technical terms. In news writing, phraseological units can be used to summarize a story or to provide a catchy headline. In entertainment writing, phraseological units can be used to create a particular mood or atmosphere. For example, in movie scripts, phraseological units can be used to create suspense or to build tension. In song lyrics, phraseological units can be used to create a particular rhythm or to express a particular emotion.

Analysis and Results. Phraseological units, or fixed expressions, also have rhetorical functions in writing. They can be used to add emphasis, create a specific tone or mood, and convey cultural or social meaning. Some examples of rhetorical functions of phraseological units include:

1. Emphasis: Using a fixed expression such as "in a nutshell" or "at the end of the day" can add emphasis to a point being made. Phraseological units can be used to add emphasis to a point being made. Examples include "in a nutshell" or "at the end of the day." These units can draw attention to a specific idea or concept and make it stand out in the text. They can also help to reinforce the main message of the writing and make it more memorable for the reader.

2. Tone or Mood: Certain phraseological units can create a specific tone or mood in writing. For example, using "it's raining cats and dogs" can create a lighthearted or playful tone. Phraseological units can also contribute to the tone or mood of a piece of writing. For example, using idioms or colloquial expressions can create a more informal and conversational tone, while using more formal phraseological units can create a more serious or academic tone. Additionally, some phraseological units may have connotations or associations that contribute to the overall mood of the writing. For example, using phrases related to death or sadness can create a somber mood, while using phrases related to joy or excitement can create a more upbeat mood.

3. Cultural or Social Meaning: Some phraseological units are specific to certain cultures or social groups and can convey meaning related to those groups. For example, using "bless your heart" in Southern US culture can convey sympathy or gratitude. Overall, the use of phraseological units in writing can enhance the rhetorical effectiveness of a text by adding emphasis, creating tone or mood, and conveying cultural or social meaning. Phraseological units can also carry cultural or social meaning. Certain idioms or expressions may be specific to a particular culture or region, and using them can signal a connection or understanding of that culture. For example, using the phrase "break a leg" in the context of a theater production is a common expression in English-speaking countries, but may not be understood in other cultures. Similarly, using slang or jargon specific to a particular profession or group can signal membership or understanding of that group's culture.

The rhetorical effectiveness of a text refers to how well it achieves its intended purpose through the use of persuasive and compelling language. It involves analyzing the use of rhetorical devices such as ethos, logos, and pathos to appeal to the audience's emotions, logic, and credibility. The effectiveness of a text can be measured by how well it engages and persuades its intended audience, whether it be to inform, entertain, or persuade.

In other words, the rhetorical effectiveness of a text is determined by how successfully it convinces the audience to adopt the author's point of view or take a particular action. This can be achieved through various rhetorical strategies, such as using vivid imagery, employing rhetorical questions, using persuasive language, and appealing to the audience's values and beliefs. A text that is rhetorically effective is one that engages the audience's attention and provokes an emotional response. It establishes the author's credibility and uses logical arguments to support its claims. The use of rhetorical devices helps to create a persuasive and compelling argument that resonates with the audience. Overall, the rhetorical effectiveness of a text is crucial in determining its impact on the audience. A text that is rhetorically effective can inspire change, influence opinions, and shape public discourse.

Conclusion. In conclusion, the stylistic and rhetorical functions of phraseological units are essential elements in

different genres of text. Phraseological units can be used to create a specific effect or convey a particular meaning in various genres of text. They can be used to create humor, irony, or sarcasm, to create a sense of unity or coherence in a text, to persuade, inform, or entertain the reader, and to create

a particular style or tone. Understanding the stylistic and rhetorical functions of phraseological units is crucial for writers and readers alike, as it helps to create more effective and engaging communication.

LITERATURE

1. Vinogradov V.V. On the main types of phraseological units in the Russian language (Vinogradov V. V. Selected works. Lexicology and lexicography. Moscow, 1977. P. 140-161): [http:// philology.ru/linguistics2/vinogradov -77d. htm](http://philology.ru/linguistics2/vinogradov-77d.htm) (date of access: 05/15/2019).
2. Kopylenko M. M., Popova Z.D. Essays on General Phraseology: Phrase Combinations in the Language System. Ed. 2nd. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2010. 192 p.
3. Shansky N.M. Phraseology of the modern Russian language. Textbook / Foreword. Bobrova T.A. Ed. 6th. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2012. 272 p. (Linguistic heritage of the twentieth century).
4. Larin B.A. Essays on phraseology: 1977. (History of the Russian language and general linguistics) URL: [http:// philology.ru/linguistics2/larin-77d. htm](http://philology.ru/linguistics2/larin-77d.htm) (enrichment date: 04/22/2019).

UDK:81.367.4

Chamangul EGAMOVA,
Kitob tumani 50-umumta'lim maktabi o'qituvchisi
E-mail: chamangulegamova@gmail.com

QarMII dotsenti, f.f.f.d. Ibragimov J.Y. taqrizi asosida

THE PROBLEM OF GROUPING ADJECTIVES IN WESTERN LINGUISTICS (ENGLISH AS AN EXAMPLE)

Аннотация

In the history of linguistics, problems such as the meaning of words, the properties of compound words and their classification into categories began even before our era. In particular, in Western linguistics, an important issue is the classification of adjectives, which are a group of words denoting a sign of a person or object. They can be divided into groups according to their grammatical (qualitative, relative) or semantic (characteristic, dimensional) features or their function in a sentence (nouns, adjectives, adverbial adjectives).

Key words: Phrase, grouping, adjectives, parts of speech, linguistics.

ПРОБЛЕМА ГРУППИРОВКИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ЗАПАДНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация

В истории языкознания такие проблемы, как значение слов, свойства сложных слов и их классификация по категориям, начались еще до нашей эры. В частности, в западной лингвистике важным вопросом считается классификация прилагательных, представляющих собой группу слов, обозначающий знак человека или предмета. Их можно разделить на группы по своим грамматическим (качественные, относительные) или семантическим (характеристическим, размерно-мерным) признакам или их функции в предложении (существительные, прилагательные, наречные прилагательные).

Ключевые слова: Словосочетание, группировка, прилагательные, части речи, лингвистика.

G'ARB TILSHUNOSLIGIDA SIFATLARNI GURUHLARGA AJRATISH MUAMMOSI (INGLIZ TILI MISOLIDA)

Аннотация

Tilshunoslik tarixida so'zlarning ma'nosi, birikmalar tarkibidagi xususiyatlari, ularni turkumlarga ajratish kabi muammolar miloddan avvalgi davrlardan boshlangan. Jumladan, g'arb tilshunosligida shaxs yoki narsa-buyumning belgisini bildiruvchi so'zlar turkumi bo'lgan sifatlarni guruhlariga ajratish muhim masala sifatida qaralgan. Ularni grammatik (asliy, nisbiy) yoki semantik (xususiyat, hajm-o'lchov kabi) xususiyatlariga yoki gapdagi vazifasiga (ot, sifat, ravish vazifasini bajaruvchi sifatlarga) ko'ra guruhlariga ajratish mumkin.

Kalit so'zlar: So'z turkumi, guruhlashtirish, sifatlarga, so'z turkumlari, tilshunoslik.

Kirish. So'nggi yillarda lingvistik tadqiqotlarda so'zning semantik xususiyatlarini o'rganish, tahlil qilish masalasiga e'tibor qaratilmoqda. Bu, albatta, so'zning tilda alohida, boshqa birliklardan ajralgan holda mavjud bo'lmashligi, natijada birikmalar tarkibida, boshqa leksik birliklar bilan bog'liq holda kelishi bilan bog'liq. Bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra ingliz va rus tillarida eng kam o'rganilgan turkumlardan biri sifatlardir. Sifatlarning muayyan bo'lak sifatida gapdagi o'ziga xos vazifalari, ularning birikmalardagi xususiyatlari bir qator tilshunoslar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, bu turkum so'zlarini guruhlashtirish borasida hanzir yakdillik mavjud emas.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida sifatlarga, avvalo, asliy va nisbiy turlarga bo'lib o'rganilgan. Nisbiy sifatlarga, odatda, yasama bo'lib, belgini boshqa narsa, voqea, makon, obyekt, harakat kabilarga nisbatlab ifodalaydi [1]. Masalan, *daily* (kundalik), *monthly* (oylik), *weekly* (haftalik), *southern* (janubiy), *wooden* (yog'ochli), *Russian* (rossiyalik) kabi sifatlarga darajalanmaydi va shu tufayli nisbiy sifatlarga hisoblanadi. Asliy sifatlarga esa shaxs va narsalarning bevosita, boshqa shaxs va narsalarga qiyoslamagan holda ifodalaydi. Bunday sifatlarga, boshqa tillarda bo'lgani kabi, darajalana oladi (*red* (qizil), *beautiful* (chiroyli), *large* (katta), *tasty* (mazali)). Anglashiladiki, ingliz tilida sifatlarni asliy va nisbiyga ajratishda belgini bevosita yoki bilvosita ifodalash asosiy mezon hisoblanadi. Shu bilan

birga nisbiy sifatlarni asliy sifatlardan farqlovchi yana bir vosita ularning maxsus so'z yasovchi qo'shimchalarning mavjudligidir. Masalan, *-en*, *-em*, *-ian*, *-ic*, *-ical* kabi qo'shimchalar nisbiy sifatlarga derivatsiyasida qatnashadi. *Golden*, *Serbian*, *atomic*, *medical* kabi nisbiy sifatlarga fikrimizni dalillaydi. Sanalaganlardan ba'zilarining tarjimai (*oltin*, *serbiyalik* kabilar) o'zbek tilida ot turkumiga oid bo'lishi mumkin.

Nisbiy sifatlarning darajalanmasligi ularning denotativ ma'nosiga nisbatan qo'llangan ekanligini yodda tutmoq lozim. Chunki ko'chma ma'noda ba'zi nisbiy sifatlarga bema'lol darajalanishi, belgini to'g'ridan to'g'ri ifodalashi, boshqacha aytganda "asliy"lashishi mumkin. Shu sababli rus tilshunosi V.V.Vinogradov "asliy va nisbiy sifatlarga orasidagi morfologik farqlar shartlidir va ular doimiy, majburiy emas" [2] deb hisoblaydi. V.Vinogradovning bu fikrlari nafaqat rus tilidagi sifatlarga, balki ingliz tili morfologiyasiga ham taalluqli, deyishimiz mumkin. Buni fikrning isbotini ingliz tilidagi barcha asliy sifatlarga ham darajalanavermashligi (masalan, *blind* (ko'r) sifati), ba'zi nisbiy sifatlarga ravish yasashining mumkinligi (masalan, *historic* - *historically*) kabi holatlarda ham ko'rishimiz mumkin. Z.A.Xaritonchik, B.S.Xaymovich, V.L.Kaushanskaya kabi bir guruh tilshunoslar ingliz tilidagi sifatlarni ana shu ikki guruh: asliy va nisbiy sifatlarga bo'lish tarafdorlari sanaladilar [3]. Shu bilan birga I.P.Ivanova, V.V.Burlakova, G.G.Pochepsev kabi boshqa guruh

tilshunoslar sifatlarini uchta guruhga: asliy, nisbiy va miqdoriy kabilarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar [6]. Bunda *much*, *many* (ko'p), *little*, *few* (oz) labi sifatlar miqdoriy sifatlar deb baholanadi va shu nomdagi guruhga kiritiladi. Bu kabi so'zlar ayrim tillarda, jumladan o'zbek tilida ham, ko'proq fe'llar bilan birikma hosil qilganligi uchun ravish turkumiga mansub so'zlar sifatida o'rganiladi [7]. Ingliz tilida esa sanalgan so'zlar ko'proq ot turkumiga mansub so'zlar bilan birikma hosil qiladi. Bu, albatta, qardosh bo'lmagan tillarning grammatik o'ziga xosligidan kelib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuningdek, ayrim tilshunoslar ingliz tilida faqat asliy sifatlar mavjud va ularning leksik imkoniyatlarini tadqiq qilish muhim deb hisoblaydilar. Tilshunos V.D.Arakin shu fikrni qo'llab-quvvatlagan holda, nisbiy sifatlar vazifasini ot sifatlovchi aniqlovchilar ham bajarishi mumkinligiga e'tiborni qaratadi (*a stone wall* (*tosh devor*), *a gold watch* (*tilla soat*)) [8]. Bunda birinchi otlar (*stone* va *gold*) sifatlovchi aniqlovchi vazifasini bajaradi. M.Y.Blox ingliz tilida baholovchi (evaluative) va aniqlovchi (apacificative) sifatlar guruhi mavjudligi haqida fikr yuritadi [9]. Bunda baholovchi sifat jonli nutqda bir vaqtning o'zida aniqlovchi sifat vazifasini ham bajarishi mumkin. Nazarimizda, olimning bu fikrlariga qo'shilib bo'lmaydi. Aniqlovchi sifat turini ajratishning o'zi savollar tug'diradi. Chunki otga birikayotgan istalgan sifat uning qaysidir jihatini aniqlashga xizmat qiladi. Shuning uchun baholovchi sifatlar bir vaqtning o'zida aniqlovchi sifat vazifasini bajarishi mumkinligi haqidagi fikrlar paydo bo'lgan. Shunga o'xshash fikrlarni G.Suitda ham ko'rishimiz mumkin. U sifatlarini aniqlovchi (attributive) va tasniflovchi (qualifying) kabi guruhlariga ajratish maqsadga muvofiqligini yozadi [10]. G.Suitda ham bir turdagi sifat nutqiy vaziyatga qarab boshqa turga o'tishi mumkin. Olim bunga "great" (buyuk, katta) sifatining turli birikmalarda turli guruhga kirishi mumkinligiga e'tiborni qaratadi. Bunda "great" sifati *man* oti bilan birikma hosil qilganda (*a great man* - *buyuk odam*) aniqlovchi sifat guruhiga mansub bo'lsa, *stupidity* (ahmoqlik) oti bilan birikma hosil qilganda (*great stupidity* - *buyuk ahmoqlik*) tasniflovchi sifat vazifasini bajaradi"[10].

Tahlil va natijalar. G'arb tilshunosligida sifatlarining semantik xususiyatlari emas, balki gapda bajaradigan vazifasiga ko'ra guruhlash tamoyiliga e'tibor qaratadigan qarashlar ham mavjud. Bunda a) sifatlarining gapdagi sintaktik vazifasiga; b) u birikayotgan otning vazifasiga; d) sifat va otning munosabati, birikmaning tabiatiga e'tibor qaratilishi mumkin. Birinchi bandedagi holatda sifatlarining gapda turli sintaktik vazifalarda kela olishi, bunda sifatlarining maxsuslashishiga asoslanilsa, ikkinchi bandedagi holatda sifat birikayotgan leksik-sintaktik xususiyatlari (muayyan / mavhum, sanaladigan / sanalmaydigan, yakka / jamlovchi, shaxs / narsa / jarayon / o'rin-joy oti ekanligi; ega, kesim, to'ldiruvchi va h.k.z gap bo'laklarini bajarishi) muhim sanaladi. Uchunchu bandedagi holatda esa sifat+ot birikmasining sodda yoki murakkabligi, boshqa bir aniqlovchi talab qilish / qilmasligiga e'tibor qaratiladi.

Tilshunos M.Braynt sifatlarini guruhlashtirishning leksik-sintaktik jihatlarni hisobga olishga asoslangan qarashlarni

yoqlagan edi. Olimning fikriga ko'ra, barcha sifatlar gapdagi maqomiga ko'ra guruhlanadi [11]. M.Braynt sifatlarini "gapdagi maqomiga ko'ra aniqlovchi va kesim, lug'aviy ma'nosiga ko'ra chegaralangan va chegaralanmagan kabi guruhlariga ajratishni tavsiya qiladi"[11].

G'arb tilshunosligida, shuningdek, sifatlarini tasniflashga keng yondashish tarafdorlarining tadqiqotlari ham diqqatga sazovor. Masalan, tilshunos J.Nesfild tasnifida nafaqat sifatlar, balki sonlar va olmoshlarni ham ko'rishimiz mumkin. Bu tasnif ko'proq sifatlarining emas, balki sifatlovchi aniqlovchilarning tasnifiga o'xshab ketadi:

"1) xususiy sifatlar (proper): *a Chinese sailor* (*xitoylik dengizchi*), *the English language* (*ingliz tili*);

2) tavsiflovchi sifatlar: (descriptive): *a brave boy* (*jasur bola*), *a dark night* (*qorong'u tun*);

3) miqdoriy sifatlar (quantitative): *much pain* (*qattiq og'riq*), *little bread* (*ozgina non*);

4) raqamli sifatlar (numeral): *seven apples* (*yettita olma*), *few men* (*bir necha erkak*);

5) ko'rsatish sifatleri (demonstrative): *this man* (*bu odam*), *that boat* (*o'sha qayiq*);

6) so'roq sifatleri (interrogative): *what book* (*nima (qaysi) kitob?*), *which book* (*qaysi kitob?*);

7) taqsimlovchi sifat (distributive): *each gun* (*har bir qurol*), *every man* (*har bir odam*)"[12].

Aslida, sanalganlardan uchinchi bandeda son (seven), beshinchi, oltinchi, yettinchi bandlarda olmoshlar (*this*, *that*, *what*, *which*, *each*) keltirilgan. Anglashiladiki, J.Nesfild sifatlarini guruhlashtirishda ularning gapdagi vazifasiga (otni aniqlashtirish) e'tiborni qaratgan va shu vazifani bajaradigan boshqa turkumlarni ham guruhlariga kiritavergan.

Xulosa va takliflar. Tahlil qilingan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida sifatlarini guruhlashtirish borasida turli xil yondashuvlar mavjud. Ularning ba'zilarida sifatlarining leksik-semantik xususiyatlariga tayanilsa, ba'zilarida grammatik jihatlarga e'tibor qaratiladi. Ba'zi yondashuvlar esa ham leksik-semantik, ham grammatik jihatlarni hisobga oladi. Yondashuvlarning xilma-xilligi g'arb tilshunosligida sifatlarini guruhlashtirish borasida yakdillik mavjud emasligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida nashr etilgan "O'zbek tili grammatikasi" (2019) da sifat so'z turkumiga 10 sahifa ajratilgan (143-153-betlar), lekin bu manbada bu turkumning guruhlanishi haqidagi ma'lumotlar berilmagan. Shunday bo'lsa-da, qo'llanmada sifatlarining gapdagi o'rni, otlashishi va birikish imkoniyatlari haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Masalan, sifatlarining otlashish imkoniyati evaziga gapda o'ziga xos bo'lmagan sintaktik vazifalarni bajarishi mumkinligi haqidagi fikrlarni keltirish o'rinli bo'ladi: "Sifatlar shaxslarning hammasini yoki guruhini ifodalab ko'plik ma'nosida ishlatiladi" [13]. Anglashiladiki, otlashish natijasida sifatlar shaxs yoki narsa ma'nosini ifodalab, gapda otga xos sintaktik vazifalarni bajarishi mumkin bo'ladi. Masalan:

Immediate help was rendered to the sick (*Kasallarga shoshilinch yordam ko'rsatildi*).

Keltirilgan misoldagi *sick* (*kasallar*) sifati otlashishi natijasida gapda to'ldiruvchi vazifasini bajargan.

ADABIYOTLAR

1. Сидоркин К.А., Анализ научных подходов к классификации прилагательных английского языка в отечественной и зарубежной литературе // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) № VIII, 2014. – С.122-125.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов // Отв. ред. Золотова Г.А. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Харитончик З.А. Имена прилагательные в лексикограмматической системе современного английского языка // Харитончик З.А.. – Минск: Вышэйшая школа, 1986. – 94 с.
4. Хаймович Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка (на английском языке). – Москва: Высшая школа. 1967. – 298 с.

5. Каушанская В.Л. A Grammar of the English Language // Грамматика английского языка. – Москва: Айриспресс, 2008. – 381с.
6. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1981. – 285 с.
7. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh., Hozirgi o'zbek adabiy tili, – Toshkent: O'qituvchi. 1992. – 399-b.
8. Аракин В.Д. История английского языка. - Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2003. –272 с.
9. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики: Учеб. 3-е изд., испр. – Москва: Высшая школа, 2002. – 278 с.
10. Sweet H. A new English grammar. Logical and historical. Part I. Introduction, phonology and accidence. Part II. Syntax. Oxford: At the Clarendon Press, 1900, 1930. – 636 p.
11. Bryant M. A functional English grammar. – Boston: Heath, 1945. - 326 p.
12. Nesfield J.C. English grammar, past and present. In 3 parts. Rev. in accordance with the views of the joint committee on grammatical terminology. – London: Macmillan, 1924. – 470 p.
13. G'aprov M., Qosimova R., Ingliz tili grammatikasi, – Toshkent: Turon-Iqbol. 2019. – B. 150. (– 336-b.)

UDK: 811.111:81'42

Ogiloy ESHPULATOVA,
Assistant of Tashkent State Transport University
E-mail: ugiloyeshpulatova@gmail.com
U.ESHPULATOVA,
Assistant, Tashkent State Transport University, Tashkent

TDTU associate professor O.R. Achilov. based on the review

TIL EVOLYUTSIYASINI O'RGANISH: ZAMONAVIY INGLIZ TILINI RIVOJLANTIRISHDA LINGVISTIK QARZ OLISH VA TIL BILAN ALOQANING O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqola tilning evolyutsiyasi va zamonaviy ingliz tilini rivojlantirishda lingvistik qarz olish va til aloqasining rolini o'rganadi. Tadqiqot tilning evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy, madaniy va tarixiy omillarni o'rganish uchun tarixiy tilshunoslik, korpus lingvistikasi, sotsiolingvistika, qiyosiy tilshunoslik va eksperimental tilshunoslik kabi usullarning kombinatsiyasidan foydalanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qarz olish va til bilan aloqa qilish ingliz tilini shakllantirishda muhim rol o'ynagan, uning boyligi va xilma-xilligiga hissa qo'shgan. Tadqiqot til evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy va madaniy kontekstlarni tushunish muhimligini ta'kidlaydi va jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlarini aks ettiruvchi yangi iboralar va tushunchalarni yaratishda qarz olish va til bilan aloqa qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Lingvistik qarz olish, lingvistik aloqa, tarixiy lingvistik, korpus lingvistikasi, sotsiolingvistika, qiyosiy lingvistik, eksperimental lingvistik.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭВОЛЮЦИИ ЯЗЫКА: РОЛЬ ЯЗЫКОВОГО ЗАИМСТВОВАНИЯ И ЯЗЫКОВОГО КОНТАКТА В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Представленная работа посвящена выявлению трудностей перевода «ложных друзей переводчика» в английском и русском языках, а также рекомендациям по способам перевода псевдоинтернационализмов. Данная тема довольно распространена в переводческой литературе и более подробные исследования будут продолжены.

Ключевые слова: Сравнительное языкознание, историческое языкознание, лингвистический заимствование, лингвистический контакт, эмпирический лингвистика, социолингвистика

EXPLORING THE EVOLUTION OF LANGUAGE: THE ROLE OF LINGUISTIC BORROWING AND LANGUAGE CONTACT IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ENGLISH

Annotation

This article explores the evolution of language and the role of linguistic borrowing and language contact in the development of modern English. The study utilizes a combination of methods, including historical linguistics, corpus linguistics, sociolinguistics, comparative linguistics, and experimental linguistics, to investigate the social, cultural, and historical factors that have influenced the evolution of language. The results suggest that borrowing and language contact have played a significant role in shaping the English language, contributing to its richness and diversity. The study highlights the importance of understanding the social and cultural contexts that have influenced language evolution and emphasizes the significance of borrowing and language contact in creating new expressions and concepts that reflect the changing needs of society.

Key words: Linguistic borrowing, language contact, historical linguistics, corpus linguistics, sociolinguistics, comparative linguistics, experimental linguistics

Introduction. Language is a dynamic and ever-evolving system that changes over time in response to various social, cultural, and historical factors. The English language, for example, has undergone significant transformations over the centuries, resulting in the modern English we use today. One of the key drivers of this transformation is linguistic borrowing and language contact, which involves the adoption of words, phrases, and grammatical structures from other languages. In this article, we will explore the evolution of the English language through the lens of linguistic borrowing and language contact, examining how these factors have shaped the language we know and use today. We will also look at some of the most influential languages that have contributed to the development of modern English, such as Latin, French, and German [3]. By understanding the role of linguistic borrowing and language contact in the evolution of English, we can gain insights into how languages evolve and adapt, and

how they reflect the cultural and historical contexts in which they are used.

Language is a complex system of communication that has evolved over thousands of years. One of the key factors in the evolution of language is linguistic borrowing, which refers to the process of adopting words, phrases, and grammar from other languages. In the case of English, which has become one of the most widely spoken languages in the world, borrowing and language contact have played a significant role in shaping the language as we know it today.

The history of English is marked by a series of invasions and migrations, which led to a rich linguistic diversity. Old English, which was spoken in England from the 5th to the 11th century, was heavily influenced by the languages of the invading Germanic tribes, such as the Saxons, Jutes, and Angles. As a result, Old English borrowed

many words and phrases from Old Norse, Old High German, and Old Frisian [1].

The Norman Conquest of 1066 marked another significant turning point in the evolution of English. With the arrival of the Normans, who spoke a Romance language, French loanwords began to enter the English language. These borrowings ranged from everyday vocabulary such as "beef," "pork," and "chicken," which were the French words for the animals, to words related to government and law, such as "jury," "justice," and "parliament" [8].

Over time, the influence of French on English diminished, and new waves of borrowing from other languages began to shape the language. During the Renaissance, for example, many new words were borrowed from Latin and Greek, as scholars sought to revive the classical languages. Later, in the 19th and 20th centuries, English borrowed heavily from other languages, such as Hindi, Chinese, and Spanish, as a result of increased globalization and cultural exchange.

In addition to borrowing, language contact has also played a significant role in the development of English. Language contact occurs when two or more languages come into contact with each other, and speakers of one language adopt elements of another language. This can happen through trade, migration, colonization, and other forms of cultural exchange.

Literature review. Language borrowing and language contact have played a significant role in the evolution of modern English. This literature review will explore various studies and research that have investigated the impact of linguistic borrowing and language contact on the development of modern English.

One study by Thomason and Kaufman (1988) argues that language contact has contributed to the development of modern English. The authors suggest that the English language has been influenced by other languages through borrowing, which has led to the creation of new words and the evolution of the language. The study also highlights the impact of language contact on the grammatical structure of English, particularly in the use of prepositions and articles [10].

Another study by Crystal (2003) examines the role of borrowing in the development of modern English vocabulary. The study argues that borrowing has been a crucial factor in the expansion of the English language, with words being borrowed from various languages such as Latin, Greek, French, and German. The study also suggests that borrowing has led to the creation of new words, which have become an integral part of the English language [3].

A study by Trudgill (2004) explores the impact of language contact on the development of regional dialects in England. The study argues that language contact has contributed to the development of dialects, with different regions of England being influenced by various languages such as Norse, Latin, French, and Celtic. The study highlights the impact of language contact on the phonological, lexical, and grammatical features of regional dialects in England [11].

Furthermore, a study by Kytö and Rissanen (1993) investigates the role of borrowing in the development of Early Modern English. The study argues that borrowing played a significant role in the evolution of Early Modern English, with words being borrowed from various languages such as Latin, French, and Dutch. The study also suggests that borrowing led to the creation of new words, which helped to expand the vocabulary of Early Modern English [7].

Finally, a study by Aitchison (2001) explores the impact of language change on the English language. The study argues that language change is a natural process that has contributed to the evolution of the English language [1]. The

study highlights the role of borrowing and language contact in language change, which has led to the creation of new words and the evolution of grammar and syntax.

Research methodology. In the case of English, language contact has led to the development of many dialects and creoles around the world. For example, in the Caribbean, English-based creoles developed as a result of contact between English colonizers and African slaves. These creoles are characterized by unique grammatical structures, vocabulary, and pronunciation.

1. Historical Linguistics: Historical linguistics is the study of language change over time. This approach involves analyzing historical texts and records to identify changes in vocabulary, grammar, and pronunciation. Historical linguists can trace the origins of borrowed words and phrases and identify the linguistic influences that have shaped the English language.

2. Corpus Linguistics: Corpus linguistics is the study of language based on large collections of texts, known as corpora. This method involves analyzing the frequency and distribution of words and phrases in different historical periods and across different varieties of English. Corpus linguistics can provide insights into the changing patterns of language use and the impact of language contact on the development of English.

3. Sociolinguistics: Sociolinguistics is the study of language in its social context. This approach involves analyzing the social factors that influence language use, such as social class, ethnicity, and gender. Sociolinguistics can provide insights into how linguistic borrowing and language contact have affected different groups of speakers and how language change reflects social and cultural changes.

4. Comparative Linguistics: Comparative linguistics is the study of similarities and differences between languages. This method involves comparing the structures, vocabulary, and grammar of different languages to identify shared features and patterns of borrowing. Comparative linguistics can provide insights into the historical relationships between languages and the processes of language change and borrowing.

5. Experimental Linguistics: Experimental linguistics is the study of language using controlled experiments. This approach involves testing hypotheses about language use and language change using methods such as surveys, experiments, and corpus analysis. Experimental linguistics can provide insights into the cognitive processes involved in language use and the factors that influence language change over time [4].

By using a combination of these methods, researchers can gain a deeper understanding of the evolution of language and the role of linguistic borrowing and language contact in the development of modern English.

Analysis and Results. The evolution of the English language has been shaped by a variety of factors, including linguistic borrowing and language contact. The history of English is marked by the influence of various languages, such as Old Norse, Old High German, Old Frisian, French, Latin, Greek, Hindi, Chinese, and Spanish, which have contributed to the vocabulary, grammar, and pronunciation of modern English [8]. Additionally, language contact has led to the development of many dialects and creoles around the world, characterized by unique grammatical structures, vocabulary, and pronunciation.

The results of this study suggest that the evolution of the English language is a complex and ongoing process, influenced by a variety of social, cultural, and historical factors. Linguistic borrowing and language contact have played a significant role in the development of modern English, contributing to the richness and diversity of the language. As English continues to spread around the world, it

will undoubtedly continue to evolve and adapt to new cultural contexts and linguistic influences.

One of the implications of this study is the importance of language contact and linguistic diversity in shaping the evolution of language. Language contact can lead to the emergence of new languages and dialects, which enriches the linguistic landscape of the world. Additionally, the study highlights the significance of borrowing in the evolution of language. Borrowing allows languages to adapt and evolve, creating new expressions and concepts that reflect the changing needs of society.

Conclusion/Recommendations. In conclusion, this study has explored the evolution of language and the role of linguistic borrowing and language contact in the development of modern English. The findings suggest that borrowing and

language contact have played a significant role in shaping the English language as we know it today. The study highlights the importance of understanding the social, cultural, and historical contexts that have influenced the evolution of language. As English continues to spread around the world, it will undoubtedly continue to evolve and adapt to new cultural contexts and linguistic influences, leading to the emergence of new varieties and dialects.

The evolution of English is a testament to the power of linguistic borrowing and language contact. These processes have shaped the language in countless ways, from the everyday vocabulary we use to the grammatical structures that underpin the language. As English continues to spread around the world, it will undoubtedly continue to evolve and adapt to new cultural contexts and linguistic influences.

LITERATURE

1. Aitchison J. (2001). *Language change: Progress or decay?* Cambridge University Press.
2. Brinton L. J., & Akimoto, M. (Eds.). (2017). *The Routledge handbook of historical linguistics*. Routledge.
3. Crystal D. (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge University Press.
4. Eshpulatova Ugiloy Gofurovna. (2023). Implementing authentic materials in developing communication competence in class of speakers of other languages. *Pedagogs journali*, 33(1), 41–45. Retrieved from <https://pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/4164>.
5. Eshpulatova, U. (2023). Improving reading comprehension with the use of authentic materials in teaching process. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5). извлечено от <https://fll.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/8026>.
6. Hickey R. (Ed.). (2010). *The handbook of language contact*. John Wiley & Sons.
7. Kytö M., & Rissanen M. (1993). *Early modern English: Lexicography and lexicology*. John Benjamins Publishing.
8. McWhorter J. H. (2016). *Words on the move: Why English won't—and can't—sit still (like, literally)*. Henry Holt and Company.
9. Matras Y. (2009). *Language contact*. Cambridge University Press.
10. Thomason S.G., & Kaufman, T. (1988). *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. University of California Press.
11. Trudgill P. (2004). *Dialects: Language workbooks*. Routledge.
12. Poplack S. (Ed.). (2018). *Borrowing: Loanwords in the speech community and in the grammar*. Walter de Gruyter.
13. Umidullayevna S. M., & Gofirovna, E. U. (2022, January). Form and Content Issues in Translation of English Poetic Terms into Uzbek. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 43-45).
14. Saidova Mukhayyo Umidullayevna, & Eshpulatova Ugiloy Gofir kizi. (2022). Semantic analysis of english poetic terms in literary dictionaries. *research and education*, 1(1), 38–46. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/re/article/view/682>.